

Jože Pirjevec

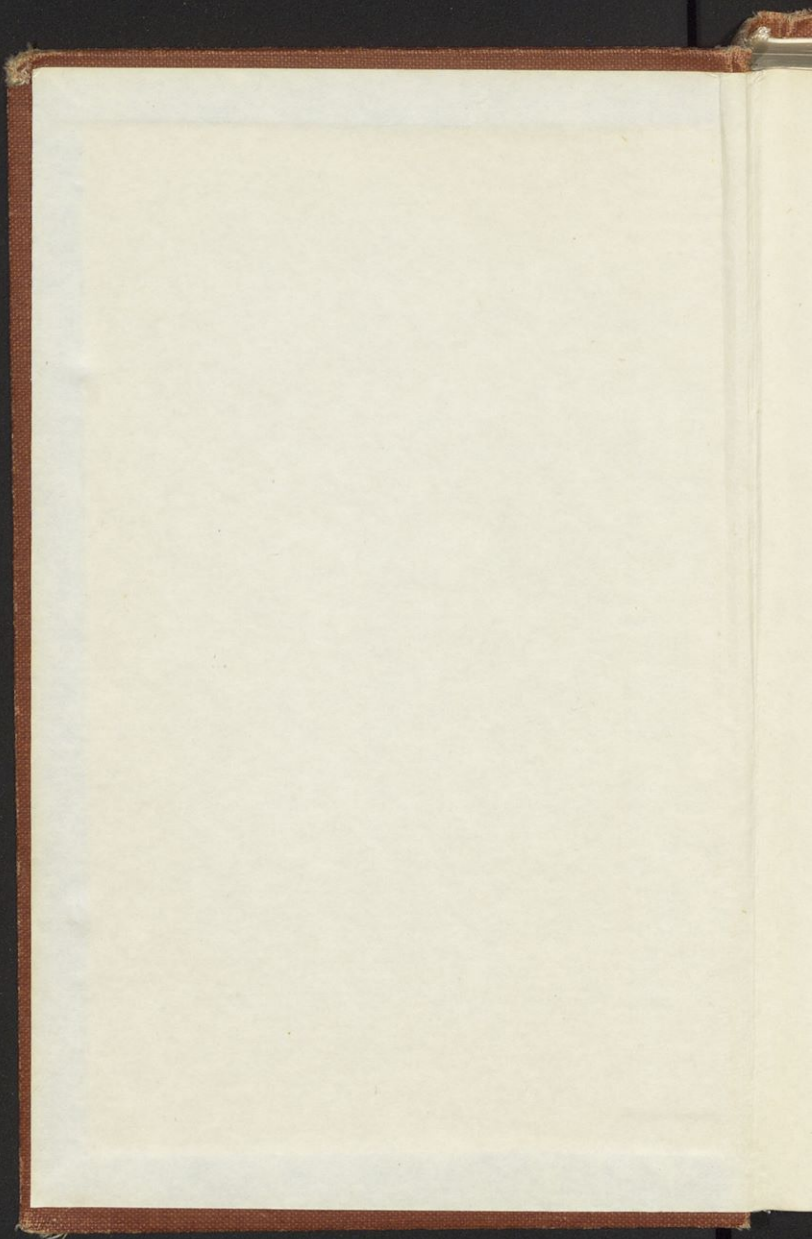

**TITO,
STALIN
IN
ZAHOD**

Delavska enotnost

TITO, STALIN IN ZAHOD

avtor: J. P. ...

izdava: ...

1957

John P. ...

Tito, Stalin in
Zahod

Prevodil:

... ..

... ..

... ..

Naslov izvornika
Tito, Stalin e l'Occidente
Založba tržaškega tiska
Trst 1985

Jože Pirjevec

Tito, Stalin in Zahod

Prevedla
Neda Pagon

Delavska enotnost

LJUBLJANA 1987

493728

17 -06- 1998

199808769

Katalogizacija v knjigi – CIP

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

329.15(497.1):327.323.32

327(497.1:4-11)»1948/1949«

PIRJEVEC Jože,

Tito, Stalin in Zahod / Jože Pirjevec ; prevedla Neda Pagon. –
[1. natis v slovenščini].

– Ljubljana : Delavska enotnost, 1987. – (Zbirka Družboslovje)

ISBN 86-371-0028-7

Kazalo

Predgovor (Peter Vodopivec)	7
Drsalec na ledu	11
Opombe	39
Stalin in njegov mezinec	43
Opombe	84
Nenačelen boj za načela	90
Opombe	124
Vroče beograjsko poletje	129
Opombe	188
V igro stopijo kraljice	196
Opombe	236
Bibliografija	242

Ob objavi knjige se želim predvsem zahvaliti Aleksander v. Humboldt Stiftung, ustanovi, ki je podprla velik del moje raziskave in mi omogočila delo v Münchenskih bibliotekah ter v londonskih arhivih. Študentska Kennan Institute for Advanced Russian Studies je bila prav tako pomembna za spoznavanje ameriškega gradiva, povezanega s sporom med Titom in Stalinom. Raziskavo v arhivih rimskega zunanjega ministrstva pa sta financirala Univerza v Trstu in Slovenski raziskovalni inštitut.

S hvaležnostjo se spominjam tudi Aleša Beblerja, ki je z mano celo poletje diskutiral o problemih Informbiroja. Tako tudi Marije in Jožeta Vilfana, ki sta mi prijazno pomagala spoznavati atmosfero časa, o katerem govori pričujoča knjiga. Lady Catherine Peake in mr. H. W. Kingu se zahvaljujem za fotografsko gradivo, ki sta mi ga dala na razpolago, prof. Ljudmili Cvetek Russi pa za vso požrtvovalnost pri lektoriranju slovenskega teksta.

Jože Pirjevec

PREDGOVOR

V poplavi najrazličnejših, nesistematičnih in nekritičnih del, ki obravnavajo našo povojno zgodovino in v zadnjih letih polnijo zlasti beograjski in zagrebški knjižni trg, bo za slovenskega bralca knjiga tržaškega zgodovinarja, profesorja na tržaški filozofski fakulteti in slovenskega rojaka dr. Jožeta Pirjevca o jugoslovanskem sporu s Sovjetsko zvezo in Informbirojem prava osvežitev. Delo, prvotno napisano in natisnjeno v italijanščini, ki ga je leta 1985 izdala (slovenska) Založba tržaškega tiska v Trstu in isto leto uspešno in odmevno predstavila na knjižnih sejnih v Frankfurtu in Ljubljani, je namreč zgodovinopisna monografija v pravem pomenu besede in daleč presega razne publicistične, trenutnim političnim potrebam in stiskam prirejene orise različnih obdobjev povojne Jugoslavije. Pirjevčev prikaz prvih povojnih jugoslovanskih let in mednarodnega položaja Jugoslavije v zaostrojučih se odnosih med blokoma je rezultat večletnih avtorjevih raziskovanj v diplomatskih arhivih v Washingtonu, Parizu, Londonu in Rimu in prinaša vrsto novih, manj ali povsem neznanih podatkov in spoznanj, hkrati pa je napisan dinamično in sintetično, čeprav avtor ves čas upošteva običajna zgodovinopisna pravila in se dosledno sklicuje na uporabljene vire, pričevanja in dokumente. Verjetno ni treba posebej omenjati, da razkriva knjiga »Tito, Stalin in Zahod« avtorjeve odkrite simpatije do Jugoslavije in njene v informbirojevskem sporu potrjene težnje po samostojnosti in neodvisnosti, čeprav se v isti sapi povojne jugoslovanske politike loteva kritično in problemsko, brez prikrivanja zadreg in slabosti, ki so spremljale njeno osvobajanje od sovjetskih vplivov in istočasno iskanje novih, svobodnejših in demokratičnejših poti in možnosti.

Kakor pove naslov knjige, je bil avtorjev temeljni namen raziskati in predstaviti gledanja zahodnoevropskih diplomacij in ZDA na jugoslovansko-sovjetski konflikt in genezo jugoslovansko-sovjetskih razmerij po drugi svetovni vojni. V ameriškem in zahodnoevropskih političnih vrhovih so povojni razvoj v Jugoslaviji spremljali z očitno pozornostjo, saj so v njenih zahodnih mejah videli skrajno, še sprejemljivo mejo novo nastalega komunističnega bloka. Z vse bolj odkritim jugoslovanskim opiranjem na Moskvo in Sovjetsko zvezo od začetka leta 1945 naprej je postajala Jugoslavija v očeh nekdanjih zahodnih zaveznikov predvsem eksponent sovjetske politike na Balkanu, njene težnje po

Trstu pa poizkus nadaljnje razširitve komunističnega vpliva proti Zahodu. Po Pirjevčevem mnenju je pomenila zato prav **tržaška kriza radikalen prelom v odnosih med Jugoslavijo in Zahodom**: medvojne simpatije so se z jugoslovanskimi zahtevami po Trstu spremenile v neprikrito medsebojno nezaupanje in sovraštvo. **Nezaupanje do Jugoslavije** so v naslednjih letih okrepile še nekatere druge jugoslovanske akcije v mednarodnem planu, o katerih je bilo v jugoslovanskem zgodovinopisju doslej manj govora: tako jugoslovanski načrti po tesnejšem povezovanju podonavskih in balkanskih držav, jugoslovanska podpora grškim partizanom in stališča jugoslovanskega partijskega in državnega vodstva do nemirnega položaja v Italiji in Franciji. Vse to naj bi na Zahodu ustvarjalo vtis, da v Beogradu ne razmišljajo le o graditvi in utrditvi socialističnega sistema v lastnih državnih okvirih, temveč imajo v mislih ambicioznejše načrte, ki težijo k »izvažanju« jugoslovanske revolucionarne in narodnoosvobodilne izkušnje in njeni razširitvi širše na Balkan in v prostor južne Evrope. Teh domnev Pirjevec na žalost ni mogel podrobneje preveriti z jugoslovanskimi dokumenti, ker jugoslovanskega arhivskega gradiva, kljub obljubam, ni dobil na razpolago.

Knjiga »Tito, Stalin in Zahod« pa se omejuje **samo na vprašanja zahodnih videnj jugoslovanske politike in jugoslovanskega konflikta s Sovjetsko zvezo**. Njen avtor je – v spoznanju tesne prepletenosti zunanje in notranjepolitičnih procesov – svoje delo zasnoval mnogo širše in ga izoblikoval v celovit oris mednarodnega položaja povojne Jugoslavije, njene zunanje politike, njenih odnosov z Vzhodom in Zahodom, hkrati pa je opozoril na poglobitve težnje v notranjepolitičnem razvoju v državi, na povezanost tega razvoja z rastočimi zunanjepolitičnimi napetostmi in zlasti vse bolj zapletenimi odnosi med Beogradom in Moskvo. Iz gradiva, ki ga predstavlja, je jasno razvidno, da sovjetsko-jugoslovansko razhajanje vsaj sprva ni imelo močnejšega teoretskega in ideološkega ozadja, saj so se poizkušali jugoslovanski partijski in državni voditelji s svojimi koncepti in načrti v največji možni meri, včasih celo v nasprotju s sovjetskimi željami in interesi, približati sovjetskemu zgledom (Kidričev načrt industrializacije in izgradnje težke industrije!). V kritičnih letih 1947, 1948 in 1949 so nato svojo pripadnost sovjetskim vzorom in stalinsko-boljševiškim rešitvam in predstavam še dodatno potrjevali z vrsto odločitev in ukrepov (kot politiko kolektivizacije v kmetijstvu, z zaostrenim preganjanjem ideoloških nasprotnikov in uprizarjanjem sodnih procesov, s celotno organizacijo partijskega in notranjepolitičnega življenja), ki naj bi nazorno pokazali, da Jugoslavija, kljub svoji oddaljitvi od Stalina in Moskve, še naprej sledi oktoberskim in leninskim idealom. Po Pirjevcu je treba zato glavne vzroke za spor med Moskvo in Beogradom iskati v sovjetskem hegemonizmu in

Stalinovem prizadevanju po podreditvi oblikujočega se socialističnega bloka sovjetskim partijskim in velikodržavnim interesom, obenem pa seveda v jugoslovanski težnji po neodvisni, čeprav s Sovjetsko zvezo tesno povezani politiki, ki se je – kot že povedano – neposredno po vojni posebej razločno kazala v jugoslovanskih zunanje-političnih željah in odločitvah. Med slednjimi naj bi **negodovanje v Moskvi**, podobno kakor na Zahodu, **sprožilo že odločno jugoslovansko stališče do tržaškega vprašanja**, medtem ko naj bi bile zamisli o perspektivni združitvi Jugoslavije, Albanije in Bolgarije z jugoslovansko podporo Markosovim borcem v Grčiji in **načrti o »podonavski federaciji«** sploh eden poglobitvinih neposrednih vzrokov za sovjetsko-jugoslovanski konflikt.

Pirjevec zanimivo opozarja, da ameriški in zahodnoevropski diplomati razmeroma dolgo niso opazili zaostrojučih se odnosov med Kremljem in Beogradom in je bil informbirojevski konflikt zanje v marsičem presenečenje. V letih 1947/48 so odnosi Jugoslavije z Zahodom po vrsti jugoslovansko-ameriških incidentov dosegli najnižjo točko in zahodnoevropske vlade z ZDA so močno ohladile svoje razmerje do Beograda. Iz zelo zanimivega gradiva in diplomatske korespondence, ki ju je Pirjevec uporabil pri pisanju svoje knjige, je tako razvidno, da je bila zahodna politika do Jugoslavije razmeroma toga in kratkovidna, ujeta v svoje ideološke kalupe in oblikujoča se pravila igre blokofske polarizacije. Zahodnoevropsko in ameriško stališče se je začelo postopoma spreminjati šele potem, ko je jugoslovanski spor s Sovjetsko zvezo in komunističnimi partijami že dosegel svoj vrhunec in je Jugoslavija zaradi kritičnega gospodarskega položaja neizogibno potrebovala zahodno pomoč.

Najbolj dramatična so seveda tista poglavja, ki opisujejo spor sam, oblikovanje stališč v jugoslovanskem vrhu, omahovanja posameznikov in njihovo diferenciacijo. V tej zvezi se zde posebej zanimiva avtorjeva opozorila na prepričanje zahodnih diplomatov, da izid konflikta v korist ali škodo Titove politike ne bo v tolikšni meri odvisen od množične opredelitve partijskega članstva kakor od odločitve posameznikov v neposrednem Titovem okolju in jugoslovanskem partijskem vrhu. Bržčas se prav v obravnavi teh vprašanj najbolj kaže Pirjevčeva ideološka neobremenjenost, ki je avtorju omogočila, da je sugestivneje kot prenekateri dosedanji jugoslovanski pisec zarisal vso težavnost odločitve, pred katero se je znašlo ožje jugoslovansko državno in politično vodstvo v letih 1947/48, samo razpeto med zavezanost boljše vizmu, Sovjetski zvezi, Oktobru, Leninu in Stalinu, a hkrati tudi izročilu in izkušnji lastne jugoslovanske revolucije in lastnega osvobodilnega boja. Ni dvoma o tem, da je bilo mogoče prelom in »odpad« od Sovjetske zveze uresničiti le na radikalen način. V kratkem času, ki je bil na razpolago, je moral dilemo vsakdo razrešiti sam, kar so posebej tragično

doživljali številni člani partije, ki so bili v veliki meri o konfliktu obveščeni šele tedaj, ko so se že morali opredeliti. Sama praksa razreševanja nasprotij, ki jih je Jugoslaviji povzročil za večino lojalnih in zvestih jugoslovanskih komunistov povsem nepričakovan in nenaden preobrat, je seveda problem, ki ni več predmet Pirjevčeve knjige in še čaka svojega raziskovalca.

Pirjevčev sklep je v tem smislu jasen in nedvoumen: S stališča kasnejšega razvoja in zgodovine zadnjih desetletij odločen ne Stalinu leta 1948 za jugoslovansko vodstvo in politiko ni bil le vprašanje preživetja, temveč je pomenil odločitev za neodvisnost in neizogibno, čeprav postopno osvobajanje od sovjetskih obrazcev in zamisli. Če je »velikemu bratu« v Orwellovem romanu 1984, napisanem v istem letu 1948, uspelo pokoriti upornega Smitha in ga vrniti v okvire politične in ideološke ortodoksije, razmišlja avtor knjige »Tito, Stalin in Zahod« v zadnjih njenih odstavkih, sta Tito in Jugoslavija pokazala drugo, bolj optimistično pot, saj nista popustila represivnim mehanizmom in sta vztrajala v svojem uporu.

Nekatera Pirjevčeva zapažanja in trditve utegnejo med jugoslovanskimi zgodovinarji vseeno naleteti na kritične opombe in ugovore. Takšno polemično soočanje različnih videnj in stališč je seveda edini možni način, da se – naj bo v bližnji, naj bo v daljši perspektivi – dokopljemo do stvarnejše podobe dejanske zgodovinske resničnosti. Toda ob tem se tej resničnosti ne bo mogoče v celoti približati, dokler bo jugoslovansko arhivsko gradivo zaprto v arhivskih skladiščih ali dostopno le izbranim raziskovalcem. Dejstvo, da so zahodnoevropske države svojim arhivskim ustanovam že razmeroma široko odprle vrata tudi kar zadeva povojne dokumente, medtem ko socialistične države z Jugoslavijo vred še razmeroma ljubosumno čuvajo svojo dokumentacijo, je lahko povod več za samokritično spraševanje o celoviti podobi naše polpreteklosti in spodbuda za še kompleksnejšo zgodovinsko samorefleksijo, ki bo tudi naš odnos do povojne zgodovine približala volji in usmeritvi, izraženi v odločitvi za samostojnejše in odprteje življenje, sprejeti leta 1948.

Dr. Jože Pirjevec je avtor več zgodovinskih del: leta 1977 je objavil knjigo o »Niccolu Tommaseu med Italijo in Slavijo«, leta 1984 »Zgodovino Rusije v 19. stoletju«, leta 1985 pa monografsko publikacijo »Tržaški vozec«, ki govori o političnem razvoju v Trstu v letih 1945–1980.

PETER VODOPIVEC
(iz recenzije)

Drsalec na ledu

Pozno popoldne 9. avgusta 1948 je bil angleški poslanik v Beogradu sir Charles Peake povabljen na čaj v romunsko ambasado k Ani Pauker, ministrici za zunanje zadeve bukareške vlade. Po neogibnih tožbah nad neznosno vročino in nadležnimi komarji v jugoslovanski prestolnici sta oba diplomatska predstavnika na konferenci o plovbi po Donavi, ki je v teh dneh potekala v Beogradu, prešla k politiki. Medtem ko je sir Charles z naklonjenostjo opazoval svojo gostiteljico, ki si je z rdečkastimi in nabrekli prsti pogosto segala v sive lase, in mislil na leta ječ, na nešteta zasliševanja in surovosti, ki jih je pretrpela, se je pogovor dotaknil téme dneva – spora med jugoslovanskimi in sovjetskimi komunisti. Kaj meni Ana Pauker, kdaj se je ta spor začel in zakaj ga niso raje obdržali pod nadzorstvom? V odgovoru je romunska ministrica primerjala Stalina z izkušenim drsalcem na ledu, ki že toliko časa vadi, da se ne boji tekmecev, in natančno ve, kje je led trden, kje tanek in nevaren. Kadar vidi drugega drsalca, ki izvaja figure in piruete z očitno gotovostjo, toda na kraju, za katerega Stalin ve, da je nevaren, ga glasno in strogo opozori. Opozorila so včasih prepozna, zato neprevidni začetnik pade in si zlomi vrat.

To se je zgodilo Titu?

Še ne, toda resno tvega, da bo izgubil ravnotežje; morda pa se tudi ne zna izogniti hudemu incidentu. (1)

Kdaj je Stalin opazil nevarne Titove premike po čedalje tanjšem ledu komunistične ortodoksije in kdaj ga je začel glasno opozarjati na nevarnosti, v katere se spušča? Na to vprašanje so v plazu brošur, člankov in govorov, ki so spremljali polemiko med jugoslovanskimi in sovjetskimi komunisti v letih po izključitvi KPJ iz Informbiroja, poskušali odgovoriti številni jugoslovanski politiki, od Tita do Moše Pijadeja, od Djilasa do Kardelja, če omenimo samo najpomembnejše. Vendar so dogajanje videli drugače kot Ana Pauker: oni se od prave poti nikakor niso oddaljili, le da Stalin in njegovi privrženci niso dojeli tega, kar je prinesla novega in ustvarjalnega vojna in revolucionarne izkušnje jugoslovanskih narodov. Še več, že med osvobodilnim gibanjem proti nemškimi in italijanskimi okupatorjem so Sovjeti poskušali ta boj, ki je imel hkrati narodnostni in socialni značaj, podrediti svojim egoističnim tež-

njam in interesom, saj so včasih celo ovirali KPJ in nasprotovali njeni poti do oblasti. (2).

Te ugotovitve in obsodbe sicer izhajajo iz poznejšega obdobja, kajti, ko se je na obzorju začela zarisovati zmaga, so bila v trenutku pozabljena vsa medvojna nesoglasja med vodstvom partizanskega gibanja in Moskvo. Tito in njegovi so trdno nameravali popeljati novo Jugoslavijo pod zaščito Sovjetske zveze in priznavati najvišjo oblast generalisima Stalina, ki jo je vodil. Spomladi 1944 je Tito poslal Milovana Djilasa kot svojega predstavnika v Moskvo in mu naročil, naj vpraša Stalina, ali ima kakšne pripombe k delovanju jugoslovanskih komunistov. Vprašanje je predpostavljalo zanikan odgovor in nanj je bilo celo pričakovati pohvalo, zakaj, kot piše Djilas, »vsi iz vodstva smo bili prepričani, Tito pa še najbolj upravičeno, da je med komunističnimi partijami edino jugoslovanska opravila ‚izpit iz vojne‘, tako v odnosu do SZ kot v odnosu do svojih narodov.« (3)

Tito je imel utemeljene razloge za ponos; v obdobju od leta 1941 do 1944 se je uveljavil kot izjemen vojaški poveljnik, saj je celo Hitlerju ušel občudujoči stavek: »Če bi bili nemški generali tako odločni, če bi tako prezirali nevarnost in bili tako pogumni in trmasti, v nobenem primeru ne bi bili izgubili vojne.« (4) V štirih letih je oblikoval osvobodilno gibanje, kateremu nikjer v Evropi, ki so jo zasedli nacisti in fašisti, ni primere, hkrati pa mu je uspelo razkrojiti ali nevtralizirati vse notranje sile, ki bi mogle tako ali drugače preprečiti KP oblast v državi. Res je sicer, da je iz obzira do zahodnih zaveznikov pristal na paktiranje z vlado kralja Petra, ki je bila od leta 1941 v londonskem begunstvu. Toda to je bila le začasna koncesija, spreten politični maneuver, s katerim je hotel pomiriti Winstona Churchilla, ki se je slepil, da bo z meščanskimi in monarhističnimi silami ohranil vsaj del nekdanjega tradicionalnega političnega vpliva Velike Britanije na Jugoslavijo. Stvarnost pa je bila leta 1944 že precej drugačna: partizansko gibanje in komunistična partija sta izšla iz vojnega ognja kot edini politični sili, sposobni obnoviti državo, ki so jo globoko ranili tuji napadalci in domači boji, ter ohraniti njeno celovitost kljub močno zapleteni etnično-kulturni strukturi. Tega so se jugoslovanski komunisti tako dobro zavedali, da so se upali upreti celo Stalinu, ko jim je svetoval, naj zadovoljijo Angleže in dovolijo kralju, da se vrne v domovino, potem pa naj ga v primernem trenutku napadejo v hrbet (5) »Dejstvo, da ga takrat nismo ubogali, je bilo nedvomno eden glavnih vzrokov njegovega stalnega nezaupanja do nas in nezadovoljstva z Jugoslavijo . . .« (6)

Stalin pa je gledal na Tita kot na nezanesljivega pristaša, ki ti odgovori z brco, »če mu daš dober nasvet«, ne samo zaradi tega, ker ni hotel niti simbolično deliti oblasti s »Petrom Malim« (kot je kralja ozna-

čeval Eden), ampak tudi iz drugih vzrokov. (7) Šlo je predvsem za drzen način, kako je jugoslovanski maršal vodil zadnje vojaške operacije, ne oziraje se na občutljiv položaj Sovjetske zveze. Prav v trenutku, ko je morala biti Moskva še kako previdna, da si zagotovi nadzorstvo nad Poljsko in doseže umik ameriških čet iz tistega dela Vzhodne Nemčije, ki ji je po dogovorih pripadal, je Tito izzval resen incident z zahodnimi zavezniki. S svojimi četami je vkorakal v Trst, pri čemer je vzbujal vtis, da ima za to Stalinovo privoljenje, kljub dejstvu da so anglo-ameriške sile zahtevale to jadransko pristanišče zase. Vendar mu to še ni bilo dovolj. V zanosnem govoru v Ljubljani 27. maja 1945, nekaj dni preden so morale njegove čete zaradi zahodnih groženj in vzhodnih pritiskov zapustiti Trst, je zagotovil ogromni množici poslušalcev, da nova Jugoslavija ne bo plačevala tujih računov, da noče biti drobiž v kupčevanju med velikimi silami, in da se ne bo pustila vpletati v kakršnokoli politiko interesnih sfer. (8) Občutljivo Stalinovo uho je kaj hitro zaznalo, da v teh besedah ne zveni samo protest proti zahodnjakom, ampak tudi proti Moskvi, še toliko bolj, ker je prav on novembra 1944 seznanil Kardelja z znamenitim sporazumom, ki ga je sklenil o vplivu sovjetskega in anglo-ameriškega političnega bloka na Balkanu in v srednji Evropi. Zaupal mu je, da bo razmerje sil, kar zadeva Jugoslavijo, znašalo petdeset proti petdeset, pri čemer je prekrizal dva prsta, da bi bila misel nazornejša. (9)

»Niste sami in zato tudi ne morete ravnati, kakor da ste,« je dejal ob tej priložnosti gospodar vseh Rusij. (10) Kljub temu opozorilu pa so se Jugoslovani, prevzeti od lastnih uspehov, obnašali, kot da bi v vsej Evropi obstajali samo njihovi interesi in si drznili celo protestirati, sicer diskretno, proti tistim, ki so jih poskušali brzdati. Stalin je ravnal kot dober učitelj z neposlušnimi učenci: po svojem ambasadorju v Beogradu je sporočil jugoslovanskim voditeljem, da ne bo več molče trpel takšnih dejanj, temveč da jih bo javno ožigosal. To je eden najzgodnejših primerov, ko je izurjeni drsalec opozoril preveč zagnane in domišljave novince, da se sučejo na hudo tankem ledu. (11) Ko so morali Jugoslovani pod pritiskom anglo-ameriškega ultimata v šestinsedemdesetih urah zapustiti Trst in se umakniti čez Morganovo linijo (razmejitvena črta, imenovana tako po britanskem generalu, ki jo je predlagal), je bil njegov komentar očetovski: »Horošo sdelali.« (12)

Res so Jugoslovani povzročali Stalinu težave, vendar je tudi res, da Sovjeti niso delali nič manjših Titu. Že prvo srečanje z Rdečo armado, ki je po sporazumu, podpisanem 28. septembru 1944, vkorakala v Srbijo, da bi skupaj s partizani osvobodila Beograd, je bilo travmatično. Sovjetski vojaki so se po porazu Nemcev predali ropanju in vsem vrstam nasilja, do Titovih čet pa so se obnašali prezirljivo vzvišeno, kot bi

hoteli nenehno spominjati: »Mi smo vas osvobodili.« (13) V trenutku, ko je spor s Stalinom dosegel vrhunec, je beograjska vlada celo namepravala zbrati dokaze o surovostih, ki so jih počenjali sovjetski vojaki na njenem ozemlju, in jih objaviti kot obtožilno gradivo. Toda v zadnjem hipu, tik pred distribucijo brošure, so zadevo odložili, da ne bi še povečali razkola med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo. (14) Že na prvo, čeprav obzirno sporočilo, s katerim so jugoslovanski voditelji opozorili poveljnika sovjetske vojaške misije generala Kornejeva, da njegove čete povzročajo veliko psihološko in politično škodo, je prišlo namreč do razkola med Beogradom in Moskvo, Stalin pa je s solzami v očeh obtožil jugoslovanske tovariše skrajne nevhvaležnosti. (15)

Vedenje rdečearmejcev v kratkem obdobju, ko so se zadrževali v Jugoslaviji, je napovedovalo, kako se bodo sovjetski civilni in vojaški državljani obnašali v letih, ko si je nova država prizadevala, da bi se čimbolj prilagodila sovjetskemu modelu. Da bi kar najhitreje opravili to velikansko preobrazbo, je bilo od oktobra 1944 povabljen v državo na tisoče sovjetskih svetovalcev, ki pa so se kaj kmalu izkazali bolj za oviro kot pa oporo družbenemu spreminjanju in obnovi, v katero se je z misionarsko vneto pognala KPJ. Sovjetski strokovnjaki, osvobojeni strahu in pritiskov, pod katerimi so desetletja ječali v domovini, so se vgnezdili v vse državne, industrijske in vojaške ustanove ter se vedli brezobzirno in arogantno, kot rekruti ob prvem prostem izhodu in kot da bi bila pravica vsakogar izmed njih, da se obnaša kot mali Stalin. Bili so preplačani, uživali so popolno imuniteto in se imeli za pokroviteljske varuhe Jugoslavije, tako da so kmalu izgubili ne samo naklonjenost prebivalstva, ampak tudi političnega vodstva. (16)

Poleg tega so se tudi sovjetski načrti o prihodnosti Jugoslavije razlikovali od tistih, ki so jih imeli Tito in njegovi sodelavci: medtem ko so le-ti sanjali o industrijski državi, v kateri bo delavski razred dejansko, in ne le v političnih programih, postal hrbtnica družbe, so hoteli Sovjeti ohraniti staro ekonomsko strukturo, temelječo na obdelovanju zemlje in izvozu surovin. Skratka, Jugoslavija naj bi bila satelit Sovjetske zveze, podrejen njenim interesom in odvisen od njene industrijske in vojaške moči. Niso bili sposobni dojeti razlike med državo, ki se je s svojimi silami osvobodila tujega okupatorja in dokazala v osvobodilnem boju izoblikovano politično zrelost, ter med drugimi državami srednje in vzhodne Evrope, ki jih je osvobodila in zasedla Rdeča armada, in so brez velikih pomislekov nameravali izkoriščati jugoslovanska gospodarska bogastva. Zaradi obzirnosti jugoslovanskih komunistov jim je to deloma uspelo, marsikje pa jim je zaradi odločnosti Jugoslovancev, da čimprej spremenijo svojo državo po sovjetskem modelu, spodletelo. Tako je nastal naravnost paradoksalen položaj: če je hotela Jugoslavija

čim prej postati podobna SZ, ni smela poslušati Sovjetov, kajti ti so bili prepričani, da ni primerna za boljševiške poskuse in da jo je treba vključiti med tiste države srednje in vzhodne Evrope, ki so bile pod njihovim neposrednim vplivom in šele na poti v socializem, skratka med tako imenovane ljudske demokracije. (17) Poskusi Jugoslovanov, da bi naenkrat uresničili veliki razvojni skok, ki je od Sovjetov terjal toliko naporov, so se jim zdeli preprosto smešni in to stališče so z njimi delili tudi najbolj pronicljivi in poučeni zahodni opazovalci. Neki uradnik Foreign Officea v Londonu je pisal: »To, kar najbolj preseneča, ko prideš iz Rusije v moderno Jugoslavijo, je dejstvo, da je jugoslovanski režim na določen način podoben ruskemu, toda kot da bi ga gledali v ukrivljenem ogledalu. Vse je prepoznavno, vendar nekoliko spremenjeno in komično.« (18)

Prikrito nasprotje med učencem, ki ni zadovoljen s tem, da je prvi v razredu, ampak hoče biti podoben učitelju, ki nanj gleda sočutno in s prizanesljivostjo izkušenega človeka, se ni pokazalo samo pri gospodarskem sodelovanju. Tudi na drugih področjih, (na primer na kulturnem) je sovjetska težnja zagospodovati nad vsem jugoslovanskim življenjem, naletela na odločen odpor. Da sploh ne govorimo o stebrih režima, o vojski, partiji in tajni policiji, na katerih je slonela Titova oblast: Sovjeti so si jih poskušali prilastiti od vsega začetka, jih organizirati po svojih načelih in vanje infiltrirati svoje ljudi. Njihov načrt je bil: ustvariti dvojno strukturo, imeti v vsakem vozlu političnega in upravnega življenja zanesljive ljudi, pripravljene poslušati v prvi vrsti ukaze Moskve ne pa Beograda. (19)

V začetku je Tito dobrohotno opazoval te poskuse. Po informacijah, ki jih je dobila ameriška tajna služba sredi junija 1945, je bila razposlana častnikom jugoslovanske vojske poslanica, ki jo je podpisal maršal in v kateri je očital, da se ne bratijo dovolj s sovjetskimi tovariši: »Ne bojte se govoriti o informacijah in vojaških premikih z ruskimi častniki, saj jih moramo imeti za inštruktorje in brate ter naše edine zaveznike.« (20) Toda komaj mesec pozneje, ko je sovjetsko vmešavanje postalo naravnost nesramno in so agenti NKVD poskušali tistim, ki so jih šteli za svoje zaupnike, vcepiti dvome o revolucionarni vlogi jugoslovanskih voditeljev, je pribil: »Temu je treba postaviti mejo. Kaj pomeni vse to? Ali morda nismo komunisti? Če ti kdo vtakne vohuna v hišo, ti bo kmalu zrasel čez glavo. Vse to demoralizira naše ljudi in spodkopuje njihovo zaupanje v vodstvo.« (21) Najbrž si ob teh besedah ni predstavljal, kako prav je imel. Sovjeti niso vrinili svojega človeka samo v njegov najožji politični krog, v njihovi službi je bil celo njegov osebni pribočnik. (22)

Nezaupljivost, s katero je bil »okužen« Stalin, se je torej kaj hitro

razširila tudi v odnose med Sovjeti in Jugoslovani, kar je ustvarilo novo nezaupanje in takšno ozračje, v katerem so se sumi zlahka potrjevali tudi v stvarnosti. Še najmanj pa se je to poznalo na področju zunanje politike, ali natančneje na tistem delu te politike, ki je zadeval odnos Jugoslavije do zahodnega sveta. »Titoland«, če uporabimo zaničljivo Churchillovo oznako, je za svoje zahteve po Trstu in delu Koroške potrebovala podporo Sovjetske zveze, saj so se simpatije zahodnih sil do nje močno manjšale, vzporedno s prepričanjem, da so se jugoslovanski voditelji »z vsem srcem vrgli v objem Rusije«. (23) Od tega trenutka dalje za angleško, ameriško in francosko diplomacijo ni bilo več pomembno, ali so jugoslovanske zahteve do Italije in Avstrije narodnostno, geografsko in gospodarsko utemeljene, obstajalo je samo vprašanje, ali je mogoče preprečiti nadaljnje, pa čeprav skromno širjenje komunističnega vpliva. Jugoslovanske ozemeljske zahteve so tako postale načelno vprašanje, spremenile so se v preizkusni kamen med zahodnimi zavezniki in Stalinom. Izid tega preizkusa bi moral odkriti, ali bo Zahod toleriral enostranske akcije pri začrtovanju novih meja v Evropi ali bo pristal na metode – označimo jih z besedami Harryja S. Trumana – ki so močno spominjale na japonske v Mandžuriji ali Hitlerjeve v letih 1938 in 1939. (24) Te ocene so bile vsekakor preostre, poročene iz bojazni zahodnih voditeljev, da ne bodo mogli nadzorovati širjenja komunističnega gibanja v Evropi, ne pa jasen in nepristranski premislek o utemeljenosti jugoslovanskih zahtev. Toda prav dejstvo, da je vprašanje že na samem začetku dobilo izrazito ideološke razsežnosti, še več, da je bilo eden prvih znakov porajajoče se hladne vojne, je sililo Sovjete, da so se vsaj v besedah kazali kot neutrudni podporniki Jugoslovanov. Zanje so se zavzemali kljub temu, da se vprašanje ni povsem skladalo z njihovimi interesi (kot v primeru Trsta, za katerega so bili še posebej občutljivi italijanski komunisti), in kljub temu, da niso videli nobene možnosti za uspeh (kot v koroškem primeru). (25)

Na mirovnih konferencah v letih od 1945 do 1947 se je V. M. Molotov, sovjetski minister za zunanje zadeve, vedel kot varuh Edvarda Kardelja. Vodja jugoslovanske delegacije je bil vsak dan povabljen k njemu na zajtrk, da bi zvedel, o čem so se štirje veliki pogovarjali prejšnje jutro. To seveda ni pomenilo, da ne bi zadajal svojemu varovancu tudi nizkih udarcev. Kardelju pa zaradi osamljenosti na mednarodni ravni ni preostalo drugega, kot da jih pohlevno sprejema. Ko je junija 1946 postalo jasno, da bo za rešitev spora med Italijo in Jugoslavijo treba pristati na kompromis, na ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, vkljenjenega med dve državi, se je Kardelj s tem strinjal, toda samo če se Sovjetska zveza zavzame, da bo Jugoslavija dobila v zameno Gorico. Naslednjega dne pa je moral med običajnim zajtrkom pri Molotovu z

grenkobo ugotoviti, da sovjetski minister ni držal besede, saj sploh ni zahteval mesta ob Soči. (26) Napetost, ki se je kot posledica tega in podobnih dogodkov porajala med Moskvo in Beogradom, ni ostala prikrita samo zahodnjakom; v začetku ni bila opazna niti v jugoslovansko-sovjetskih odnosih, ki so bili navidezno nadvse trdni. Res je sicer, da je Tito že ob umiku iz Trsta komentiral Stalinovo politiko z ruskim pregovorom (Na vore šapka gorit – Tatu se zdi, da mu kapa na glavi gori) in s tem namignil na sovjetski ekspanzionizem, ki je žrtvoval skromne jugoslovanske ozemeljske zahteve zato, da ne bi pritegnil nase pozornosti zahoda. (27) To je bilo rečeno v najbolj zvestem krogu, čeprav ni mogoče povsem izključiti, da so takšne ocene prišle na uho tudi Stalinu. Res je tudi, da si je jugoslovanska diplomacija kdaj pa kdaj drznila v obrambo svojih interesov ravnati izzivalno in nasprotovati celo Stalinovim odločitvam. Čeprav je, na primer, vedela, da je rusko politiko v zvezi z Gorico in tako imenovano francosko črto – ta je dodeljevala Svobodnemu tržaškemu ozemlju del severne Istre, ki ga je zahtevala Slovenija – zaukazal sam »gospodar«, je proti odločitvi štirih velikih organizirala mogočno propagandno kampanjo. Vendar pa te poteze še niso omajale trdnih odnosov med Beogradom in Moskvo, ampak kvečjemu spravljale Sovjete v slabo voljo. (28) Ti pa so seveda imeli tudi druge razloge, da so na Titovo politiko gledali z nezaupanjem. Če je namreč jugoslovanski maršal v svojih odnosih do zahoda sledil smeri, ki jo je začrtal Kremelj, pa se je ob njegovih zvezah z »ljudskimi demokracijami« in grškimi komunisti zdelo, da namerava voditi politično dejavnost, ki naj bi mu, ob vsej lojalnosti do Stalina, zagotovila vodilno mesto med njimi. S sosednjimi državami Bolgarijo, Romunijo, Madžarsko, Albanijo, pa tudi Poljsko in Čehoslovaško, je navezal diplomatske stike, ki so z njegovimi državniškimi obiski dobili naravnost spektakularne razsežnosti. Pri tem ni niti najmanj prikrival težnje, da želi Jugoslavija postati os, okrog katere naj bi se vrtele celotno donavsko-balkansko območje. Pospeševal je politične, vojaške in gospodarske ukrepe za jugoslovansko-albansko integracijo in imel z Bolgarijo Georgija Dimitrova (bivšega sekretarja Tretje internacionale) pogovore, ki so se sicer po letu 1944 precej zapleteno razvijali, a se je kljub temu zdelo, da bodo pripeljali do zveze med državama. Grškim partizanom, ki so se leta 1946 odločili, da obnove boj proti monarhičnim in reakcionarnim silam – te so podpirali Angleži – je Tito velikodušno nudil vsestransko pomoč, in to kljub dejstvu, da Grčija po sporazumu med Stalinom in Churchillom iz jeseni leta 1944 ni sodila v komunistično, ampak v zahodno vplivno sfero. (29)

Te dejavnosti Moskvi zanesljivo niso bile neznane, z njimi se je celo strinjala ter jih hvalila. Vendar jih ni navdihnil niti neposredno zaukazal

Kremelj, načrtovali in izvajali so jih v Beogradu. Stalin je bil, kot Jahve, ljubosumen bog, zato ni mogel dopustiti, da bi bili ob njem drugi bogovi. Zdelo pa se je, kot da Tito ne vidi te njegove občutljivosti, saj je celo dopuščal – tudi kot odgovor na sovjetske infiltracije v jugoslovanske državne strukture – da se je kult njegove lastne osebnosti bujno razraščal. (30) Ali se nemara ni dogajalo, da so bile Titove slike včasih številnejše in večje kot Stalinove? Da so bili slavospevi Titu še bolj navdušeni kot hvalnice voditelju sovjetske komunistične partije? Mar niso po ulicah Beograda prepevali ljudskih pesmi iz osvobodilnega boja, ki primerjajo »tovariša Tita« z »ljubičico belo«?

»Ljubičica bela?« je vprašal Louis Adamič, ko je ob svojem obisku v Jugoslaviji leta 1948 slišal to nadvse nenavadno primerjavo za vojaškega in političnega voditelja. »Kaj, za vraga, pomeni?« »Gre za eno najljubših pesmi o Titu,« se je glasil odgovor. »Nastala je med vojno. Partizani so jo prepevali v Bosni in Črni gori. **Bela vijolica** pomeni občutljivost, pesem pa izraža tudi misel, da je Tito velika redkost kot bela vijolica.« (31).

Stalin se sicer ni mogel pritoževati nad hiperbolami, s kakršnimi so mu laskali v Jugoslaviji. Djilas je leta 1942 trdil, da bi celo sonce izgubilo svoj sijaj brez Stalina, leta 1945 je ugotavljal, da pisati o njem pomeni pisati hkrati o najpomembnejšem obdobju v razvoju človeštva, ker je to s Stalinom nerazdružljivo povezano. (32) Toda: ali je mogel sovjetski diktator, ki je osvojil – kot zatrjuje A. Antonov Ovsejenko – več ozemelj kot Aleksander Veliki in imel več odličij kot indijski slon okraskov, dovoliti, da se je v njegovem carstvu **pojaval človek, ki so ga v domovini in zunaj njenih meja postavljali na oltar kot njemu enakega?** (33)

V katerem trenutku se je Stalin dokončno zavedel, da goji »kačo na prsih«, ni znano. Kdaj pa je Churchill, iz čigar slikovitega besednjaka je vzeta primera, prišel do te grenke ugotovitve, vemo iz njegovih zapiskov o jugoslovanskem maršalu (34): to se je zgodilo proti koncu leta 1944, ko sta postajali čedalje bolj očitni Titova naklonjenost do Sovjetske zveze in njegova ambicija, **da bi po doseženih zmagi vladal brez vmešavanja drugih političnih sil**, razen tistih pod njegovim neposrednim nadzorstvom. K rastoči napetosti med Anglo-Američani in Jugoslovani je v veliki meri prispevalo tudi dejstvo – o katerem je tožil sam Tito – da ne on in ne njegovi sodelavci niso imeli izkušenj v mednarodnih odnosih. Vsekakor pa so bili do zahodnih zaveznikov močno nezaupljivi, kar je posledica bolj ali manj utemeljnih sumov, da nameravajo poslati na jugoslovansko ozemlje svoje čete s pretvezo vojaških operacij, v resnici pa zato, da bi vplivali na notranjo ureditev v državi. Celo do ameriških

in angleških častnikov, ki so bili zadolženi, da v imenu Združenih narodov delijo sestradanemu prebivalstvu pakete s hrano, niso kazali zaupanja; ljudje okrog Tita so bili do njih sovražno razpoloženi in so ga opominjali, naj zaradi škatle čokolade UNRRA ne proda jugoslovanske neodvisnosti. (35)

Jabolko spora, zaradi katerega je izbruhnilo prikrito nesoglasje med zahodnimi zavezniki in partizanskimi silami, je bilo vprašanje Trsta in Julijske krajine. Napovedovalo se je že leta 1944, zaostriilo pa v prvih mesecih naslednjega leta, ko je bilo mogoče opazovati pravcato tekmo za omenjeno jadransko mesto. Tito, ki je zahteval zase **Julijsko krajino (kot so imenovali Primorsko, priključeno Italiji leta 1920)**, je poudarjal, da razen na ozkem obalnem pasu prebiva na tem ozemlju samo hrvatsko in slovensko prebivalstvo, ki se je v odgovor na kruto dvajsetletno fašistično zatiranje še zlasti pogumno borilo za nacionalno osvoboditev. Angleži in Američani načelno niso ugovarjali njegovi zahtevi, vendar pa so menili, da je treba vprašanje reševati na mirovni konferenci in da morajo zavezniške sile pod vodstvom maršala Alexandra imeti nadzor nad Trstom in železniško progo z Avstrijo zaradi zvez s svojimi četami v severni Italiji in v donavskem območju. Med Alexandrovim obiskom v Beogradu februarja 1945 se je zdelo, da je problem zlahka rešljiv; Tito ni imel nobenih pripomb o prisotnosti zahodnih vojakov v Trstu in vzdolž komunikacijske linije z Avstrijo, če na tem ozemlju lahko neovirano delujejo njegove civilne oblasti, ki so že nekaj časa organizirale obsežno in razvejano upravno strukturo. (36)

V marcu pa je prišlo do dramatičnega preobrata stališč, ki ga je mogoče spremljati po Churchillovih zapiskih in pismih. Britanski premier – čedalje bolj prepričan, da je Tito »lovka moskovskega polipa« – je prišel do sklepa, da je na zgornjem Jadranu treba podpreti italijanske interese, ne pa jugoslovanskih. Poslej ni več mislil, da bo v Jugoslaviji lahko uresničil dogovor o petdesetih odstotkih, ki sta ga sklenila s Stalinom, toda upal je, da bo Italijo rešil pred »komunistično kugo«, če bo branil njene interese v Julijski krajini. (37) Tako je pretežno strateško tržaško vprašanje postalo eminentno politično. Poleg tega je bilo povsem očitno, da si bo tisti, ki si bo prvi zagotovil nadzorstvo nad mestom in njegovo okolico, tudi na mirovni konferenci dobil največ pravic do njiju. »Posest daje devetindevetdeset odstotkov pravice,« je pisal Churchill predsedniku Združenih držav Trumanu 27. aprila 1945, da bi ga spodbudil, naj najprej ukrepa in potem razlaga, ter ga prepričal, naj zavezniške čete zavzamejo Trst z morja, ne da bi o tej nameri obvestili Jugoslovane in Ruse. (38) Ko je Tito zmagal v tekmi za Trst, čeprav samo delno, in so njegove čete **1. maja 1945 vkorakale v mesto**, so dogodek na zahodu sprejeli kot nekakšen izziv, kot poskus komunistov, da si

prigrabijo čim več ozemlja (Trumanove besede) in z nasiljem, strahovanjem in izsiljevanjem tudi v Sredozemlju – kot na Poljskem – zagotove Sovjetski zvezi najustreznejše meje. Če bi popustili Jugoslovanom v zvezi s Trstom, so razmišljali v Washingtonu, je mogoče pričakovati še druge ozemeljske zahteve, ne samo po avstrijski Koroški, ampak tudi v Grčiji in na Madžarskem, da ne govorimo o nevarnosti ljudskih vstaj v Italiji, zlasti na severu, ki bi jih morale zadušiti ameriške čete. (39)

Toda v celoti so bila to vendarle obrobna vprašanja: jedro tržaškega problema je v prepričanju zahodnjakov, da je treba čimbolj natančno določiti meje, do katerih more seči Sovjetska zveza pri širjenju svojega vpliva v Evropi. Na to je opozarjal že Charles W. Thayer, vodja ameriške misije v Beogradu, ko je 9. maja 1945 govoril o možnem spopadu med anglo-ameriški in jugoslovanskimi četami, posebno še, ker ni bilo mogoče dvomiti o izidu takšnega »majhnega prelivanja krvi«. (40) Churchill je morda poznal (ali pa slišal od Goebbelsa) Marxovo napoved o ruskem nadzoru nad vso srednjo Evropo do črte, ki povezuje Lübeck in Trst, če bo Rusiji le uspelo zavzeti hanzeatsko mesto. Ta prerokba se je zdaj uresničevala pred njegovimi očmi: vse prestolnice srednje Evrope so bile v ruskih rokah in na njene meje se je spuščala železna zavesa. (41) Da bi rešil, kar se je še rešiti dalo, je Churchill sklepal podobno kot polkovnik Thayer: če bo nujno, bo treba z Jugoslovani opraviti tudi s silo. Truman je v prvem hipu na ta predlog negativno reagiral, češ da ne more zaplesti svoje države v novo vojno, razen če spopada ne bodo izzvale Titove čete. Toda, ko je videl, kako je jugoslovanski maršal odporen proti vsem diplomatskim pritiskom, je pristal, da se Alexander in Eisenhower spopadeta s partizani, najsi bo v zraku ali na kopnem. (42) »Sovražniku«, kot je poslej Churchill imenoval Jugoslovane, so poslali ultimatum, in to z lahkim srcem, saj je bilo očitno, da Sovjetska zveza sicer skrbno opazuje vso zadevo, a da Stalin še zdaleč ne podpira Tita, ampak kot posrednik celo predlaga, da bi ozemlje, o katerem se je razvnela razprava, začasno upravljali obe strani, ločeni s skupno dogovorjeno razmejitveno črto. (43) In tako se je zgodilo: 12. junija 1945 so jugoslovanske čete ob strelih pušk in mitraljezov, v nemočnem besu zapustile Trst in se umaknile na vzhodni del spornega ozemlja. (44)

Takšna rešitev težkega konflikta nikakor ni izboljšala slabih odnosov med Titom in zahodnjaki. Dejstvo, da so se jugoslovanske in anglo-ameriške čete soočale vzdolž začasne demarkacijske črte, je izzvalo vrsto incidentov, ki so še bolj zastrupljali ozračje. Odločitev anglo-ameriške vojaške uprave, da bo v Trstu in okolici vzela oblast organom, ki so jih ustanovili Jugoslovani pred zmago in po njej, pa je bila še dodaten vzrok za močno napetost. Poleg tega je Titov režim v očeh zahodnjakov dobival vedno bolj totalitarne poteze, in zbujal v Londonu in Washing-

tonu močno nezadovoljstvo. Po poročilu, ki je bilo predloženo predsedniku Trumanu, ni v državi nikakršne demokratične ali predstavniške ureditve, ni svobode tiska in nobene strpnosti do političnih organizacij, ki niso pod Titovim nadzorstvom. Obširni deli države so odtrgani od sveta, zlasti v Srbiji, kjer poteka prikrita državljanska vojna, in na Hrvaškem, kjer Tito najbrž vsiljuje svojo voljo s sredstvi, o katerih lahko samo domnevamo. (45) Po pripovedovanju »nekega dobro informiranega« agenta je jugoslovanski maršal popolnoma odvisen od Moskve: ima neposredno radijsko zvezo s Kremljem in kadarkoli mora sprejeti kako pomembnejšo odločitev, se z njim posvetuje. (46)

Poslanik združenih držav v Beogradu Richard C. Patterson Jr. je bil človek s skromnimi diplomatskimi izkušnjami (izšel je namreč iz poslovnega sveta), toda po ameriško zaverovan vase. Nekaj časa je celo mislil, da bo Tita mogoče na kakšen način voditi po pravi poti. Očaran od njegove izrazite, dinamične, gostoljubne osebnosti, njegove vojaške genialnosti in inteligentnosti, ga je nameraval povabiti v Ameriko »na enomesечно indoktrinacijo«, če bodo seveda bližnje volitve v ustavodajno skupščino potekale kolikor toliko v redu. S tem načrtom in z mnenjem, da je treba voditi v odnosu do Tita trdno in odločno politiko, se je strinjal tudi Truman. (47) Toda volitve 11. novembra 1945 se nikakor niso iztekle ugodno, vsaj po angleškem in ameriškem prepričanju. V Jugoslaviji se še zdaleč ni ohranila ustavna monarhija, kot sta z dokajšnjo mero naivnosti še avgusta upala Patterson in njegov predsednik, nasprotno, triumfalno je zmagala ljudska fronta, znotraj katere so bili komunisti edina zares dejavna politična sila. 29. novembra je ustavodajna skupščina razglasila republiko, 30. januarja pa je bila sprejeta ustava, oblikovana povsem po sovjetskem vzoru iz leta 1936. Legalizirala je vse revolucionarne spremembe v državi in hkrati položila temelje za nadaljnji družbeni razvoj v smeri socializma. (48) V zahodnih političnih krogih so te dogodke sprejeli z velikim vznemirjenjem in nezadovoljstvom. Ameriška vlada je novi režim sicer priznala, vendar je protestirala proti načinu odločanja, ki je bil ljudem vsiljen in se nikakor ni zadovoljila s Titovo trditvijo, da so bile to najsvobodnejše volitve v vsej zgodovini jugoslovanskih narodov. (49) Opustila je misel, da bi Tita povabili v Ameriko, in ko je jugoslovanska vlada v začetku leta 1946 poskušala neuradno zvedeti, ali bi bilo maršalovo potovanje zaželeno, so iz Washingtona dokaj rezko odgovorili, da ne. (50) Tako so bile pretrgane – vendar ne samo po jugoslovanski krivdi – še zadnje vezi tistega zavezništva, ki se je spletlo v vojni in vzdržalo tudi napetosti prvega poveljnega časa.

Takšnega razvoja pa vsekakor niso povzročila samo jugoslovanska notranja dogajanja, ampak tudi splošno slabšanje odnosov med Zaho-

dom in Vzhodom, saj so se v začetku leta 1946 že pokazali prvi znaki hladne vojne. Sovjetska zveza, ki je bila podobna brezmejnemu koncentracijskemu taborišču in ki je kljub temu s svojo odrešeniško ideologijo pritegovala široke ljudske množice po zahodni Evropi in afriško-azijskem svetu, se je zdela vladajočim krogom tostran železne zavesne kot strahotna prežeča nevarnost. Za njo so se še videli obrisi carske imperia-listične Rusije, ki je marsikomu vzbujala skrivnostne in iracionalne, vendar v zgodovinskem spominu Zahoda močno zakoreninjene strahove. Ni naključje, da je med papirji predsednika Trumana tudi izvod tako imenovane oporoke Petra Velikega, v kateri naj bi car vseh Rusij poučil svoje naslednike, kako doseči svetovno gospodstvo. Prav malo pomembno je bilo, da so že v prejšnjem stoletju ugotovili, da je ta dokument lažen: v Beli hiši je imel vrednost davnega pričevanja o pohlepu in volji po moči, ki sta bila še kako aktualna. (51) »Sedanjo sovjetsko politiko v vzhodni Evropi,« piše v poročilu, ki ga je za predsednika Trumana pripravila tajna služba vojaškega ministrstva, »določajo isti dejavniki, kot so vodili ekspanzionistično politiko carske Rusije.« (52)

Po takšnem gledanju na stvari je imela Jugoslavija – poleg Albanije edina satelitska država, kjer so komunisti prišli na oblast s svojimi silami in jim ni bilo treba sklepati hibridnih zavezništev z drugimi političnimi skupinami – vlogo grozeče avantgarde ruskega imperija, prežetega s trdno voljo po osvajanju. Zato jo je treba zadrževati z vsemi sredstvi in nenehno dokazovati, kot je trdil George Kennan, eden najboljših ameriških izvedencev za vzhodno Evropo, svojo pripravljenost »za odločen odpor na vsaki točki«. (53) Da v Beogradu ne bi pozabili na vojaško prisotnost in moč Združenih držav, so ameriška letala na poti med Dunajem in Vidmom znova in znova preletavala jugoslovansko ozemlje. Problem se je pojavil že med tržaško krizo maja in junija 1945, ko so ameriške vojaške oblasti zavrnilo jugoslovansko zahtevo, naj omejijo svoje lete nad njihovim ozemljem. Sprejele bi jo samo, če bi takšne omejitve veljale tudi za vojaška letala vseh drugih zavezniških držav.« (54) Pozneje se je zadeva še bolj zapletla zaradi bojovitega nastopanja Jugoslovancev, ki so s svojimi zračnimi silami simulirali napade na ameriška letala in uprizarjali naskoke na njihova oporišča. Vendar ta dejanja in tudi večkrat ponovljeni diplomatski protesti niso spremenili mnenja odgovornih oblasti v Washingtonu: samo v času od 16. julija do 8. avgusta 1946 je kar 172 lovcev in bombnikov preletelo jugoslovanski zračni prostor. (55) 9. avgusta 1946, na predvečer mirovne konference v Parizu, ki naj bi dokončno uredila tržaško vprašanje, so jugoslovanska vojaška letala prisilila ameriški C-47, da je med letom z Dunaja proti Vidmu pristal blizu Ljubljane. Čez deset dni, ko niti prvi incident še ni bil rešen, so Jugoslovani napadli drugo ameriško letalo, ki je kršilo njihov

zračni prostor: tokrat so ga zrušili in povzročili smrt celotne posadke. (56) Vsa Amerika se je dvignila v besnem protestu. Tito, ki so ga obtožili, da je iz svoje blejske rezidence osebno vodil operacijo, je postal najhujši sovražnik svobodnega sveta. On in njegova država sta bila tako nepriljubljena – če navedemo izjavo Louisa Adamiča – da ljudje niso hoteli kupovati niti protijugoslovanskih in protititovskih knjig. (57)

Ker je po splošnem vtisu za vsemi temi dogodki stala Sovjetska zveza, ki naj bi si želela stalne napetosti v mednarodnem političnem življenju, so v Washingtonu menili, da mora biti odgovor Združenih držav takojšen, jasen in odločen. Ameriška vlada je svojim državljanom prepovedala vstop v Jugoslavijo in naslovila na Tita diplomatski protest v ultimativnem tonu. V resnici pa Sovjeti nikakor niso odobravali drznih jugoslovanskih potez, saj so se zavedali, da imajo lahko takšna dejanja hude in nepredvidljive posledice. »Ali ne veste, da imajo Američani atomsko bombo?« je vprašal Molotov Kardelja na mirovni konferenci v Parizu, ko so ga seznanjali z omenjenimi dogodki. Odgovor je bil tipičen za drzno jugoslovansko miselnost tistega časa: »Kaj zato! Oni imajo atomsko, mi pa partizansko.« (58)

Kriza, do katere je prišlo v odnosih med Beogradom in Washingtonom zaradi obeh letalskih incidentov, je izbruhnila med trenutkoma sicer manjše napetosti, ki pa sta na Zahodu vendarle pomembno prispevala k oblikovanju sovražnega odnosa do Titovega režima. Marca leta 1946 je jugoslovanska tajna služba odkrila v skrivališču na meji med Srbijo in Bosno generala Dražo Mihailovića. Odpeljali so ga v Beograd in ga junija postavili pred vojaško sodišče. O izidu sojenja ni moglo biti nikakršnega dvoma, saj so bile obtožbe proti Mihailoviću izredno težke in so oblasti očitno hotele spremeniti proces v spektakularni avtodafé, ki naj bi pognal strah v kosti še preostalim notranjim nasprotnikom in ponižal zunanje sovražnike. Na zatožni klopi sta pravzaprav sedeli poleg Mihailovića tudi angleška in ameriška vlada, obtoženi, da sta podpirali četnike in jih spodbujali k boju proti partizanskim silam (nikomur se seveda ni zdelo potrebno povedati, da so tudi Sovjeti sodelovali z njimi, in to še jeseni leta 1944). (59)

Dejstvo, da je bil v novi jugoslovanski sodni praksi, ki se je zgledovala po sovjetskem vzoru, obtoženec a priori kriv, če ni mogel dokazati svoje nedolžnosti, in dejstvo, da oblasti niso dovolile skupini ameriških letalcev, ki so se med vojno rešili s pristankom na četniškem ozemlju, pričati v Mihailovićevo korist, sta negativno vplivali na zahodno javno mnenje. Smrtna obsodba starega četniškega poglavarja in njena izvršitev sta sprožili v tisku »svobodnega sveta« pravicato gonjo proti Jugoslaviji, oprto na tezo, da se komunisti ne znajo rešiti svojih sovražnikov drugače kot z »legalnim umorom«. (60)

Še večje razburjenje je povzročil, zlasti v katoliških krogih, jeseni leta 1946 proces proti zagrebškemu nadškofu Alojziju Stepincu, najvidnejšemu predstavniku katoliške hierarhije v Jugoslaviji, ki je po letu 1945 zavzel odklonilno stališče do države in njenega poskusa, da bi podredila cerkev svojim interesom. Med vojno, ki je bila na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini tudi verski obračun, pa Stepinac ni znal enako odločno nastopiti proti ustašem, ki so v Kristusovem imenu in pod pokroviteljstvom svojih italijanskih in nemških zaveznikov zagrešili nad pravoslavnim prebivalstvom najbolj podla grozodejstva. Zato ga je bilo kaj lahko obtožiti sokrivde pri gnusnih dejanjih ustašev in sodelovanja z njimi, tudi po vojni, ko so nadaljevali boj proti novemu režimu. Razprava je potekala v skrajno dramatičnem in zagretem vzdušju, ki je po malem zajelo vse. Katoliški tisk je proglasil proces proti Stepincu za »najbolj tragični proces v vsej zgodovini cerkve« in povsod na Zahodu so se oblikovali odbori za nadškofovo obrambo, ki so v Združenih državah dobili celo politično težo. 11. oktobra 1946 je bil Stepinac obsojen na šestnajst let prisilnega dela in še dodatno na pet let odvzema državljanjskih pravic. Vatikan je odgovoril tako, da je izobčil Tita in vse tiste, ki so bili posredno ali neposredno vpleteni v ta proces ali zanj odgovorni. (61) V Združenih državah so sprožili tudi razprave o tem, ali ne bi odpravili pomoči, ki jo je Jugoslavija prejela od Združenih narodov (UNRRA), a jo je v resnici skoraj v celoti dajala ameriška vlada. Šlo je namreč za visoke številke, ki so dosegle vsoto 300.000.000 dolarjev. Septembra 1946 so se nosači v newyorškem pristanišču uprli, da bi natovorili ladjo s paketi UNRRA za Jugoslavijo, češ da je treba njej namenjeno blago poslati v Grčijo ali v kakšno drugo državo, »ki nas je podpirala med vojno«. (62) Ta epizoda dokazuje, kako globoko je med najširše sloje prebivalstva prodrla sovražnost do Jugoslavije. Protest so sicer kmalu utišali, koristil pa je tistim v ameriški administraciji, ki so nasprotovali posredni podpori Titovemu režimu (med njimi je bil tudi sam obrambni minister James Forrestal). Kljub njihovim pritiskom pa se je program UNRRA nadaljeval, toda ne iz naklonjenosti do Beograda, temveč bolj zaradi obzira do Združenih narodov, in sicer do srede leta 1947, ko je washingtonska vlada v skladu z novo politično usmeritvijo izoblikovala Marshallov načrt za evropsko obnovo. (63)

22. oktobra 1946 je prišlo še do enega incidenta, v katerega je bila Jugoslavija vsaj posredno vpletena. Tega dne je konvoj britanskih vojnih ladij plul skozi Krfski kanal, ki je pripadal albanskim teritorialnim vodam, vendar je, po mnenju Londona, zanj veljal mednarodni dogovor o svobodnem prehodu skozi morske ožine. Vlada v Tirani je bila drugačnega mnenja in je ob nekem prejšnjem incidentu z Angleži zagovarjala svojo pravico do nadzorstva nad prometom po tej vodni poti.

Medtem ko je tekla ta diskusija, sta dve britanski ladji naleteli na mine in ena se je takoj potopila: 44 članov posadke je izgubilo življenje, 42 pa je bilo ranjenih. Velika Britanija je reagirala tako, da je čez nekaj tednov poslala v Krfski kanal svojo floto in ga kljub ogorčenim protestom Albanije očistila min. Po mnenju angleških izvedencev to niso bili ostanki iz vojne, ampak šele nedavno pripeljano orožje. Londonska vlada je trdila, da kanala niso minirali Albanci, ampak Jugoslovani, ki so le nekaj mesecev prej sklenili zavezniški in prijateljski sporazum s sosednjo državico. (64) Prepir, ki se je najprej vnel pred Varnostnim svetom OZN in potem pred Mednarodnim sodiščem v Haagu, je še dodatno okrepil prepričanje, ki je bilo razširjeno predvsem v ameriških političnih in diplomatskih krogih, da pripravlja Sovjetska zveza s svojimi sateliti velik maneuver, s katerim hoče odkriti najbolj ranljivo točko »svobodnega sveta« in ga tam napasti. Konec leta 1946 in v začetku leta 1947 niso več dvomili, da bo do napada prišlo v vzhodnem Sredozemlju in na Bližnjem vzhodu. Zdelo se je, da ruska grožnja najbolj neposredno preti Grčiji, Turčiji in Iranu. (65)

V grškem kraljestvu so se razmere zapletle februarja leta 1947, ko je angleška laburistična vlada obvestila Američane, da bo zaradi ekonomske krize 1. aprila umaknila svoje čete, ki so bile za obrambo »demokracije« v Grčiji že od leta 1944. To je bil konec Churchillovih imperialnih sanj in zaton stoletne tradicije, ki je videla grško državo vključeno v britansko vplivno območje. 7. marca je bila v Washingtonu sklicana vladna seja, na kateri so obravnavali nenadoma nastali položaj. Državni podsekretar Dean Acheson je ugotavljal, da bo Grčija v nekaj tednih povsem razpadla, če bo prepuščena sama sebi, kar bi omogočilo Sovjetom, da se polaste tudi bližnjih držav: Francije, Italije, Madžarske in Turčije. »Treba je storiti vse, kar je v naši moči«, je dejal tajnik pravosodja Tom C. Clark, »da zaustavimo širjenje ruskega vpliva.« In obrambni minister Forrestal ga je podprl: »Povsem jasno je, kaj je treba storiti.« (66)

Pet dni pozneje, 12. marca 1947, je predsednik Truman sporočil Kongresu, da se bodo Združene države neposredno zavzele za celovitost ter obstoj Grčije in Turčije. Izoblikoval je tudi načrt, ki se je pozneje imenoval doktrina zaježitve, in izjavil, da bodo Združene države podpirale vsa ljudstva, ki ljubijo mir in so se pripravljena upreti zunanjim pritiskom in poskusom, da bi se oborožene manjšine polastile oblasti. (67) V Beogradu so njegove besede najprej sprejeli s hladnim molkom, kar so zahodni diplomati v svojih poročilih škodoželjno poudarili. »Trumanova odločitev,« je komentiral francoski ambasador, »bo odsekala roko, ki so jo Tito and company stegnili čez svoje meje po tujem ozemlju.« (68) Bilo ni namreč nobenega dvoma, da grškim partizanom v uporui proti atenski vladi svetujejo in pomagajo Albanija, Bolgarija, predvsem pa Jugosla-

vija, čeprav so te države odločno protestirale, če jim je kdo kaj takega očital. (69)

Da bi okrepili politiko zaježitve, je novi ameriški državni sekretar George C. Marshall poleti 1947 izdelal načrt, ki je predvideval veliko gospodarsko pomoč Združenih držav porušeni povojni Evropi. Program, ki so ga predstavili z visokodonečimi besedami, je vključeval vse evropske države ne glede na blokovsko pripadnost, čeprav so se angleški in ameriški diplomatski krogi bali, da ga bo sprejela tudi Sovjetska zveza. Temeljna ideja, ki je navdihovala Marshallov načrt, je namreč bila pomagati tistim državam – predvsem Franciji in Italiji – kjer se razmerje sil med prozahodnimi in komunističnimi strankami še ni dokončno razrešilo. V teh je bilo potrebno čim hitreje izboljšati življenjske razmere, da bi tako uničili »pogubno Marxovo doktrino«, ki se razpase, kot je govoril predsednik Truman, predvsem tam, kjer vladajo socialna nasprotja in revščina. (70)

Konec junija 1947 je bila sklicana v Parizu konferenca, na kateri naj bi razpravljali o predlogih ameriškega državnega sekretarja. Njegov sovjetski kolega Molotov ni samo sprejel vabila, ampak je prišel v Francijo v spremstvu kar devetinosemdesetih gospodarskih svetovalcev. To je vzbudilo v zahodnem taboru precejšen preplah, ki pa je hitro minil. Kmalu je namreč postalo jasno, kot je ameriškemu poslaniku izjavil francoski zunanji minister, da Molotovu sploh ni do uspeha konference, da pa si njegovi sestradani sateliti oblizujejo ustnice, ko pričakujejo pomoč od strica Sama. Zaradi tega je bil Molotov vsekakor v zelo neprijetnem položaju. (71) Očitna želja vzhodnoevropskih držav, da bi bile deležne kapitalistične pomoči, pa ni razburjala le Molotova, temveč še bolj Stalina. Ne samo Čehi s svojim nezanesljivim in meščanskim zunanjim ministrom Janom Masarykom, ampak tudi Poljaki, Madžari, Romuni in celo Jugoslovani so komaj čakali na ameriško podporo, s katero bi čim prej in čim lažje opravili povojno obnovo. Tito in Kardelj sta dejansko rade volje sprejela vabila, naj pošljeta svoje predstavnike na pariško konferenco; umaknila sta se šele, ko je bilo popolnoma jasno, da moskovski »vožd« odločno nasprotuje takšni akciji. (72)

Če je bila prva polovica leta 1947 v znamenju ameriške diplomacije, ki je v nekaj mesecih izdelala kar dve »doktrini«, Trumanovo in Marshallovo, pa nosi druga polovica leta nedvomno Stalinov pečat. Njegovo nagnjenje do konspiracije in politične igre, ki je skrivala pod navidezno preprostostjo zapleteno in razvejano zamisel, je prišlo na dan tudi ob najpomembnejši odločitvi iz tega obdobja: ustanovitvi Informbiroja. Med 22. in 27. septembrom 1947 so se v Szklarski Porebi na Poljskem zbrali nekateri najvidnejši predstavniki sovjetske, poljske, madžarske, češkoslovaške, romunske, bolgarske, jugoslovanske, italijanske in fran-

coske komunistične partije, da ustanovijo skupni informacijski urad za izmenjavo izkušenj in usklajevanje dejavnosti. (73) Skratka, nič takšnega, kar bi bilo podobno stari Kominterni – ki je bila razpuščena že leta 1943 – in njenim težnjam, da bi iz enega samega središča vodila celotno komunistično občestvo: zgolj resonančni prostor, v katerem naj bi posamezne komunistične partije primerjale izkušnje, razpravljale o problemih in usklajevale politične usmeritve. Toda ko je 5. oktobra partijski tisk objavil vest o tajnem srečanju na Poljskem in ustanovitvi Informbiroja, niso skope besede uradnega sporočila nikogar prepričale, porodile pa so vrsto domnev in vprašanj, ki so močno zaposlile zahodne strokovnjake za kremeljsko politiko. Kakšen pomen ima ta tajni zbor, ki je bolj podoben srečanju konspiratorjev kot zborovanju predstavnikov političnih strank, od katerih jih je na oblasti kar sedem? In zakaj je bilo povabljenih samo devet partij, ne pa tudi albanski, nemški in angleški komunisti? Zakaj so nekateri najuglednejši predstavniki evropskega komunizma romali na Poljsko, da bi slišali – kot pravi Adam Ulam – stvari, ki bi jih lahko prebrali v *Pravdi*? (74)

Kot starodavni vedeževalci, sklonjeni nad drobno žrtvovanih živali, so tudi opazovalci komunističnega sveta, zgodovinarji in celo tisti udeleženci srečanja, ki jim je bilo dano napisati svoje spomine, različno odgovarjali na ta vprašanja. Vsekakor pa je mogoče navesti vsaj tri namene, ki jih je imel Stalin ob sklicu srečanja v Szklarski Porebi: odgovoriti na nedavne izzive Zahoda z manifestacijo komunistične enotnosti, dopovedati »bratskim« partijam, da je minil čas, ko so lahko bolj ali manj neodvisno izbirale svojo pot v socializem, in končno, osamiti jugoslovansko vodstvo in ga prisiliti, da se skupaj z drugimi partijami prilagodi usmeritvi, ki jo določa Moskva. Zadnjo razlago so seveda poudarjali predvsem Jugoslovani, ki so videli v Informbiroju past, v katero jih je hotel ujeti Stalin. To je bilo popolnoma v slogu gruzinskega diktatorja, ki je rad sejal razprtije med svojimi privrženci, tako da je hvalil ene in karal druge, pri tem pa že mislil, kako se bo poslužil teh, da se otrese onih, ki so si domišljali, da so v milosti »Najdražjega in Najljubšega«. (75) Septembra 1947 se je zdelo, da Jugoslavija še nikoli ni bila deležna tolikšne naklonjenosti Kremlja. Njena predstavnika na ustanovnem sestanku Informbiroja, Titova dioskura Milovan Djilas in Edvard Kardelj, sta se obnašala v izbranem krogu, med veterani mednarodnega komunizma, kot so bili Andrej A. Ždanov, Georgij M. Malenkov, Ana Pauker, Wladyslaw Gomulka, Jacques Duclos, Rudolf Slánský, Luigi Longo in Eugenio Reale, s komaj zadrževanim zadovoljstvom. Bila sta prepričana, da si nimata kaj očitati in da sta celo poklicana, da dajeta lekcije drugim. (76)

Uničujoče in strupeno sta kritizirala vodilne francoske in italijanske

komuniste, ki niso znali slediti jugoslovanskemu zgledu in povezati boja za narodnostno osvoboditev z revolucijo, temveč so dopustili, da so jih meščanske sile v njihovih državah izrinile iz vlade. Poveličevanje jugoslovanske vojne in povojne izkušnje je Duclosa spravilo v jok, Longo pa je skrušeno priznal napake svoje partije. Tudi drugim udeležencem sestanka, ki niso mogli primerjati svojih uspehov pri gradnji socializma z jugoslovanskim, pa Djilasov in Kardeljev nastop ni bil prijeten. Vseeno so njune besede izzvale navdušena priznanja za KP Jugoslavije in bile s posebnim poudarkom navedene v sklepnem sporočilu konference. Beograd je bil na izrecno Stalinovo željo izbran za sedež Informacijskega biroja in uredništva njegovega glasila *Za trden mir, za ljudsko demokracijo*. Ali je bilo glede na pomen, ki ga imajo v sovjetski mentaliteti prednostni rangi, mogoče dvomiti, da Jugoslavija s svojim Walterjem – Tito je v odnosih s Kremljem še vedno uporabljal staro konspirativno ime – ni v Stalinovi milosti? (77)

Na zahodu je vest o ustanovitvi Informbiroja izzvala burne odzive. Zdelo se je, da je obdobje nihanj in nedorečenosti v odnosih med velikimi silami dokončno minilo. »Tisti, ki še nočejo priznati, da je svet zdaj razdeljen na dva dela, naj samo preberejo manifest nove internacionale,« je pisal *Le Monde* 7. oktobra 1947. (78) Neugodje v washingtonskih in londonskih krogih se je zaradi občutka, da je Moskva prešla v odločno ofenzivo, zato da utrdi komunistično diktaturo v vzhodnih državah, še posebej stopnjevalo ob misli, da se gospodarske in politične razmere v zahodni Evropi vedno bolj slabšajo. »Zdaj je jasno,« je 3. septembra 1947 pisal državni sekretar predsedniku Trumanu, »da se bodo nekatere najpomembnejše države, predvsem Italija, Francija in Anglija in morda tudi druge, še pred koncem leta znašle v nevarnem položaju.« (79) Pričakovati je bilo, da bodo Sovjeti izkoristili ta ugodni trenutek zato, da razširijo svoje vplivno območje tudi onkraj železne zaves. Najbolj pronicljivi opazovalci, kot George Kennan, so sicer opazili, da se tudi v komunističnem taboru pojavljajo znamenja šibkosti. To je bilo mogoče sklepati prav iz Stalinove zavzetosti, da strne vrste, tudi če bi takšna manifestacija totalitarizma okrnila simpatije, ki jih je do Sovjetske zveze na Zahodu gojila liberalna levica. Toda takšne ugotovitve niso mogle pregnati suma, da si bo Kremelj poskušal v naslednjih mesecih s silo zagotoviti nadzorstvo nad državami, v katerih bi bilo to najlažje: v Češkoslovaški, Franciji in Italiji. (80)

Jeseni 1947 je po zahodnih vladnih uradih krožil čuden dokument, po katerem naj bi bila med ustanovnim sestankom Informbiroja seja v Varšavi, ki se je je udeležilo le pet predstavnikov najpomembnejših evropskih komunističnih partij (Ždanov, Djilas, Duclos, Longo, Pauker). Namen tega izrednega konklava naj bi bila razprava, kako poma-

gati komunistom v Italiji in Franciji, da pridejo na oblast. Čeprav je izvedenec za sovjetske zadeve v State Departmentu, Charles E. Bohlen, imel to pričevanje za lažno, je vendarle precej vplivalo na najodgovornejše politične ljudi v zahodnem taboru. (81) Njegov odmev je mogoče zaslediti celo v poročilu o sovjetski politiki, ki ga je na vladni seji 5. januarja 1948 podal Ernest Bevin. V razpravi o možnostih za pripravo komunističnega udara v Franciji in Italiji je Bevin, britanski zunanji minister, sklicujoč se na skrivni varšavski sestanek, namreč zapisal, da je bilo sklenjeno zbirati vojaški material v Ljubljani, za kar naj bi KPJ nudila brezpogojno pomoč ter po potrebi zagotovila tudi oboroženo intervencijo. (82)

V očeh Zahoda je bila torej Jugoslavija vojaško središče, od koder naj bi Sovjetska zveza širila svoj vpliv na Sredozemlje. Vsako njeno potezo so opazovali s skrajnim nezaupanjem in sovraštvom. Sicer pa si Tito tudi ni prizadeval, da bi skrival svoj revolucionarni zanos in na primer ni zamudil priložnosti, da ne bi javno kritiziral »nekaterih partij«, ki niso znale izkoristiti med vojno nastalih ugodnih okoliščin, kakor so to znali jugoslovanski komunisti. (83) Razgibane in ofenzivne politične dejavnosti beograjske vlade ni bilo čutiti samo med Markosovimi uporniki v Grčiji, temveč tudi v Trstu, kjer je sredi septembra skoraj prišlo do oboroženega spopada med anglo-ameriškimi in jugoslovanskimi četami. (84) V noči od 15. na 16. september 1947 je namreč začel veljati mirovni sporazum, ki so ga februarja podpisale Italija in zmogovite sile. Sporazum je za sporno obalno področje med Devinom in Novigradom, ki je bilo razdeljeno na anglo-ameriško in jugoslovansko cono, predvideval ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja. Dokler ne bi Varnostni svet Združenih narodov imenoval guvernerja, ki naj bi mu skupaj z izvoljeno skupščino načeloval, naj bi po mirovni pogodbi ostalo v STO 5.000 ameriških, 5.000 angleških in prav toliko jugoslovanskih vojakov. Jugoslovani so skušali izrabiti to dvoumno formulacijo in si zagotoviti oporišče tudi v Trstu. Obvestili so generala Leeja, glavnega poveljnika anglo-ameriških sil, da bodo v prestolnico pokrajine premostili dva tisoč svojih vojakov. Odgovor zaveznikov je bil izredno odločen, interveniral je sam predsednik Truman, ki je z ladje Savannah, s katero je bil na križarjenju, pooblastil Leeja, da lahko uporabi tudi silo, če bi bilo potrebno. (85) Incident se je razpletel hitro in brez javnih polemik, toda odklonilni odnos Zahoda do Jugoslavije se je še povečal, če je bilo to sploh mogoče. (86) Posebno se je okrepila misel, da Svobodno ozemlje ne bi smelo imeti samostojnega življenja, ker bo sicer postalo lahek plen komunistov. Po mnenju washingtonskih in londonskih vladnih krogov bi morale anglo-ameriške čete ostati v coni A, da si je Tito ne bi priključil in jo spremenil v propagandno središče za podpihovanje vstaje v

severni Italiji. (87) O prevratnem delovanju, s katerim naj bi Jugoslovani pomagali italijanskim komunistom nasilno prevzeti oblast, niso bile prepričane samo tajne službe v Rimu, temveč tudi papež Pij XII, ki je zagotavljal odposlancu ameriškega predsednika Myronu Taylorju, da so se med delavce velikih severnih mest že vtihotapili Titovi agenti. To je potrdila, čeprav bolj oprezno, tudi novoustanovljena CIA 17. decembra 1947 v *Pregledu svetovnih razmer in njihovega vpliva na varnost Združenih držav*. (88)

Občutek, da postaja politika Beograda do Zahoda po ustanovitvi Informbiroja bolj napadalna, se ni porajal samo zaradi dokazov o pomoči grškim upornikom in na osnovi sumov o dogovorih z italijanskimi komunisti, ampak tudi zaradi vedno ostrejših napadov jugoslovanskih časopisov na kapitalistični svet. Zanje so nudili bogato propagandno gradivo ne samo veliki ideološki konflikti, ki so se odigrali na mednarodni politični sceni, ampak tudi manjša, a vedno pogostejša trenja med beograjsko, londonsko in washingtonsko vlado. Konec leta 1946 se je začel proces proti osmim uslužbencem ameriške ambasade (jugoslovanskim državljanom), ki so bili obtoženi vohunškega delovanja. Dogodek je spravil Združene države v precejšnjo zadrego, kajti čeprav so Američani trdovratno odklanjali vsako odgovornost, je bilo jasno, da jugoslovanske obtožbe niso povsem neutemeljene. Trije obtoženi so bili obsojeni na smrt in ustreljeni. Aretacije in procesi proti drugim jugoslovanskim državljanom, ki so bili kakorkoli povezani z ambasado Združenih držav, so se vrstili celo leto 1947. Skupaj z drugimi spornimi vprašanji (na primer problemom vojnih zločincev, ki so se zatekli v Italijo in jih Američani niso hoteli izročiti) so še zaostriili odnose med Washingtonom in Beogradom. (89) Konec leta 1947 se je nesoglasje stopnjevalo do skrajnosti, ker so Američani odklonili, da bi vrnili Jugoslaviji 47.000.000 dolarjev v zlatu, ki jih je dala kraljevska vlada na predvečer italijanske in nemške invazije iz previdnosti prenesti v Združene države. Leta 1941 se je washingtonsko finančno ministrstvo odločilo, da blokira vse denarne naložbe, ki so bile v Ameriki in so pripadale državam pod nemško zasedbo; vendar so po vojni te depozite hitro odmrznili in vrnili lastnikom. Izjemo so naredili samo pri Jugoslaviji, kajti Združene države so zahtevale od nje dokajšnjo odškodnino za premoženje svojih državljanov, ki ga je bila beograjska vlada nacionalizirala. Po mnenju Jugoslavije bi bilo treba to vprašanje reševati neodvisno od vračila zlata, saj je bilo tako storjeno tudi v poljskem primeru, toda za takšne trditve so bile ameriške oblasti iz čisto političnih razlogov povsem gluhe. (90) To je dalo nov zagon protiameriški časopisni gonji, ki je dosegla vrhunec januarja 1948. Takrat so vplivni beograjski časopisi napadli člane komisije, ki je prišla v Jugoslavijo po trupla ameriških vojakov in jih na ne-

navadno brutalen način obtožili pokvarjenega, nemoralnega vedenja. (91)

Priljubljena tarča verbalnih napadov jugoslovanskega tiska v gonji proti zahodnim reakcionarjem in imperialistom pa so bili poleg Američanov tudi Angleži.

Ko je potekal proces, jeseni 1947, proti znanemu politiku Dragoljubu Jovanoviću, predstavniku Srbske kmečke stranke, ki je sicer pripadal Ljudski fronti, vendar si je v skupščini drznil dvigniti glas proti vladni zunanji in gospodarski politiki, je imela sodna obravnava očitno protibritansko ost. Med poglavitnimi »grešniki« tega procesa, na koncu katerega je bil Jovanović obsojen na devet let zapora, je bil namreč tudi bivši tiskovni ataše pri angleškem poslanstvu v Beogradu (in poznejši zgodovinar svetovnega slovesa) Hugh Seton-Watson. (92) Časopisi pa niso varčevali niti z napadi na druge zahodne vlade – v prvi vrsti na italijansko in francosko – ki so jih prikazali jugoslovanski javnosti kot zveste hlapce anglosaškega kapitalizma in krvoločne izkoriščevalce svojih narodov. (93)

To poudarjeno napadalnost do Zahoda je jeseni 1947 spremljala še živahna diplomatska dejavnost v kontaktih z »ljudskimi demokracijami«. Zahodni opazovalci so imeli vtis, da v vzhodni Evropi potekata dva vzporedna procesa: drastično razpuščanje vsake organizirane skupine, ki bi lahko kakor koli povzročala težave komunistom (na Poljskem, Češkoslovaškem, Madžarskem in v Romuniji), in hkrati krepitev političnih, gospodarskih in vojaških vezi beograjske vlade z državami balkansko-donavskega področja. Novembra, ob koncu triumfalnega obiska v Bolgariji, je Tito podpisal pogodbo o vzajemnem sodelovanju in večnem prijateljstvu s sofijsko vlado. Tej pogodbi so kot po tekočem traku sledili podobni sporazumi z Madžarsko in Romunijo, tako da je Jugoslavija postala osrednja točka v mreži zavezništev, ki so v očeh zahodnjakov dobivala vedno bolj vznemirljive obrise. (94) Ti sporazumi so se namreč razlikovali od tistih, ki jih je Sovjetska zveza sklenila s Poljsko, in od onih, ki jih je beograjska vlada na predvečer zmage podpisala z Varšavo (18. marca 1946) in Prago (9. maja 1946). Že albansko-jugoslovanski dogovor, podpisan 9. julija 1946, ni bil več naravnano samo proti Nemcem in Nemčiji, temveč je zavezoval pogodbeni stranki za boj proti vsakršni »agresiji,« ki bi mogla ogroziti njuno neodvisnost. Ta majhna sprememba je vzbudila dokajšnjo budnost v zahodnih vladnih krogih, ki so z bojzarnijo gledali na vojaško moč Sovjetske zveze in niso prezrli, da si poskuša Moskva pridobiti popolno nadzorstvo nad vzhodnoevropskimi vojskami in s tem okrepiti Rdečo armado z milijonom novih vojakov. (95) Po informacijah, ki sta jih dobili francoska in švicarska diplomacija, so bile v pogodbah med Jugoslavijo, Romunijo in Bolgarijo –

in verjetno tudi pogodbah z drugimi silami – tajne določbe, ki so predvidevale najtesnejše povezovanje: carinsko zvezo, skupno valuto in vojaško sodelovanje v vojni in miru. (96)

Sredi mrzličnega sklepanja zavezništev, ki je zajelo države balkansko-donavskega področja (v dveh mesecih so jih sklenili kar šest), so grški partizani 24. decembra razglasili ustanovitev »začasne demokratične vlade« pod vodstvom generala Markosa. To dejstvo je še povečalo napetost na območju, ki se je bolj kot kdajkoli zdelo prava smodnišnica Evrope. V Washingtonu in Londonu, pa tudi v drugih zahodnih prestolnicah, so s posebno bojaznijo čakali na reakcijo bližnjih komunističnih držav, zato so nemudoma zagrozili Titu, da bodo priznanje »začasne vlade« razumeli kot očitno kršitev listine Združenih narodov. Zlasti Washington nikakor ni prikrival, da je, če bo potrebno, pripravljen poslati svoje čete v Grčijo, kjer bodo branile zakonito atensko vlado. (97)

Če bi ameriški diplomati pozorneje brali brzoglavke, ki jih je njihova ambasada pošiljala iz Beograda, ne bi bili tako vznemirjeni. Na prelomu let 1947 in 1948 so namreč jugoslovanske oblasti v dveh tednih kar dvakrat zagotovile, da se ne nameravajo zaplesti v nobeno »pustolovščino« in da je njihov prvi cilj pospeševati notranji razvoj, za kar pa je potreben mir. Prvi je to misel razvil Vladimir Velebit, pomočnik zunanjega ministra, in sicer v zvezi s Trstom; še bolj avtoritativno jo je pozneje potrdil sam maršal v pogovoru z novim ameriškim poslanikom Cavendish W. Cannonom v prvih dneh leta 1948. (98) V jugoslovanske vladne kroge, katerim je bilo iz dneva v dan bolj jasno, da se približuje obračun s Stalinom, je očitno prodrlo spoznanje, da je čas drznih dejanj minil in da je zlasti v zunanji politiki treba napredovati s preudarnimi koraki.

Znamenja sovražnosti, s katero so iz Kremlja opazovali Tita in njegove, so bila komaj zaznavna, toda za poznavalce spremenljive »gospodarjeve volje« več kot zgovorna. Beograd je nenadoma postal prestolnica, kamor za ugledne osebnosti komunističnega sveta ni bilo primerno iti. Prvi, ki je svoj načrtovani obisk na Stalinov nasvet odpovedal, je bil Maurice Thorez. (99) Primer ni bil osamljen, saj je pozneje odpadel tudi obisk, ki ga je novembra 1947 v Titovi državi nameraval opraviti ukrajinski predstavnik pri Združenih narodih D. Z. Manuilski. Tudi to se je spet zgodilo na izrecno Stalinovo zahtevo – kot je Manuilski sam zaupal Alešu Beblerju, pomočniku zunanjega ministra in jugoslovanskemu delegatu v generalni skupščini OZN. »Po povratku v Beograd v decembru 1947 sem o zadevi pripovedoval našim,« piše Bebler v svojih spominih. »Tolmačili so Stalinovo reakcijo kot znak njegovih novih razpoloženj do Jugoslavije.« (100)

Stalin, ves zavzet z delikatno politično dejavnostjo, ki naj bi vzhodno Evropo spremenila v monoliten blok, je imel s svojega stališča seveda vse razloge, da je bil nezadovoljen z Jugoslovani, ki so si v najmanj primernih trenutkih privoščili presenetljive poteze. Jeseni 1947 si je na primer jugoslovanska delegacija v Združenih narodih drznila glasovati proti angleško-sovjetskemu predlogu za ustanovitev židovske države v Palestini, podpirala pa je zamisel o arabsko-izraelski federaciji. Jugoslavija, znana po tem, da je dosledno soglašala s SZ na mednarodnih konferencah, se je tokrat prvič odmaknila od prakse, za katero se je zdelo, da je že postala zakon. (101) Sovjeti seveda niso bili navdušeni nad tem nenadnim vedenjem. »Prav kmalu boste videli, da ni dobro, če se tako majhna država, kot je vaša, vede avtonomno,« je dejal A. A. Gromiko, predstavnik Moskve pri Združenih narodih, svojemu jugoslovanskemu kolegi Joži Vilfanu. (102)

Ali je šlo Jugoslovanom za »balon d'essay«, da bi videli, do kod lahko sežejo v zunanji politiki pri iskanju svoje avtonomnosti, ali pa nemara za še en izraz tiste smelosti, ki so jo beograjskim voditeljem navdihovale epske razsežnosti njihovega osvobodilnega boja? Kakorkoli že, proti koncu leta 1947 so se vsaj najpomembnejši jugoslovanski politiki začeli zavedati, da so se odnosi s Kremljem poslabšali in da bi bilo dobro, če bi svoja dejanja prilagodili temu neprijetnemu dejstvu. Spor se je porajal predvsem iz neenotnega ocenjevanja mednarodnih razmer in iz različnih pogledov na to, kako zasnovati odnose med Moskvo in ljudskimi demokracijami. Politbiro KPSZ je bil prepričan, da obstajajo konkretne možnosti za spopad z Zahodom (ali pa je morda strašil z vojno iz čistih psiholoških razlogov), medtem ko so v Beogradu menili, da vsaj v bližnji prihodnosti ni takšne nevarnosti. S pretvezo o svoji zaskrbljenosti so Sovjeti skušali okrepiti svoj nadzor nad jugoslovanskimi institucijami, zlasti nad vojsko, pri čemer pa so šli prek meje, ki so jo bili Tito in njegovi pripravljenci dopustiti. Ruski inštruktorji, ki jim je Stalin ukazal, naj se čim bolj vključijo v strukture vojaškega aparata, so svojo nalogo izpolnjevali povsem netaktno, vedli so se kot gospodarji in zahtevali oblast nad enotami, katerim so bili dodeljeni. Do kod je segala njihova predrznost, zgovorno dokazuje pogovor generala Soldatova, inštruktorja pri IV. armadi, poleti 1947 s skupino Jugoslovancev, ki jih je zvalil v tajno službo. Po njegovih besedah je Jugoslavija majhna država in se lahko obdrži samo s pomočjo Sovjetske zveze. »Mi, Rusi, in nihče drug, smo osvobodili Jugoslavijo, zato imamo pravico, da dobimo od vas, kar terjamo in kar ukažemo.« Takšna nadutost je seveda ranila ponos jugoslovanskih častnikov, ki so se dobro zavedali vrednosti partizanskega boja in Sovjetom niso bili pripravljenci popustiti. Ko so ta posamična trenja prišla na uho Titu, se je maršal zavzel za

svoje ljudi, saj je z njimi delil mnenje, da vojska s tolikšnjimi izkušnjami ne more postati zgolj privesek Rdeče armade. Takšne razmere so seveda povzročale stalno napetost, ki je spodjedala temelje jugoslovansko-sovjetske solidarnosti in nevarno zapletla odnose države z vsem vzhodnim blokom. Tito in njegovi so si morali priznati, da postajajo v socialističnem taboru vedno bolj osamljeni in da so njihove manevrske možnosti čedalje skromnejše. (103)

Prvi sad tega grenkega spoznanja je bila opustitev enega najambicioznejših načrtov, ki ga je gojil Tito že v partizanskih časih: da bi namreč nekega dne združil vse južne Slovane v veliko balkansko federacijo. Misel ima svoje korenine v 19. stoletju, ko se je rodila iz istega romantičnega nacionalizma, iz katerega je raslo tudi prizadevanje slovanskih narodov pod Habsburžani in Turki, da se osvobode tujega jarma. Vendar je že v 19. stoletju postalo očitno, da se bo sen o slovanskem bratstvu razbil ob čereh ozemeljskih ambicij balkanskih narodov. Prepad med Srbi in Bolgari je nastal zaradi Makedonije, ki je bila že od prve polovice 19. stoletja tudi predmet grškega pohlepa. Makedonija je bila leta 1913 z mirom v Bukarešti razdeljena na tri dele in dodeljena Grčiji (Egejska Makedonija), Bolgariji (Pirinska Makedonija) in Srbiji (Vardarska Makedonija). Vse tri države so imele priključena ozemlja za del svojega etničnega prostora in niso upoštevale narodnostnih in jezikovnih posebnosti Makedoncev, pri katerih se je začela oblikovati zavest o lastni identiteti, čeprav ne pri vseh, saj so se mnogi opredeljevali za Bolgare, drugi za Srbe ali Grke, pač glede na svojo privrženost Sofiji, Beogradu ali Atenam. Če k temu dodamo, da so vse tri države imele tisto makedonsko ozemlje, ki še ni bilo pod njihovim nadzorstvom, za neosvobojeno, potem lahko soglašamo z angleškim poslanikom v Beogradu, ki je to vprašanje ocenil kot »najtežje med balkanskimi problemi«. (104)

Med drugo svetovno vojno je vlada v Sofiji, zaveznica nacistične Nemčije, zasedla Vardarsko Makedonijo skupaj z delom Kosova in južne Srbije. Zdelo se je, da se je tako uresničil davni sen o »Veliki Bolgariji«, ki naj bi se razprostirala od Ohridskega jezera do Črnega morja. Ta misel ni privlačevala samo nacionalističnih pristašev Bogdana Filova, ampak tudi bolgarske in nekatere makedonske komuniste, ki so tedaj, ko se je v Jugoslaviji razmahnilo partizansko gibanje, odrekli Titovim silam pravico do delovanja v pokrajini, za katero so bili prepričani, da je del njihovega vplivnega območja. Centralni komite KPJ se je zato obrnil na Kominterno, ki je razsodila v njegovo korist, čeprav jo je vodil Bolgar Dimitrov. Na tej podlagi so bila oblikovana v Makedoniji pod vodstvom Titovih emisarjev tri partizanska jedra, ki so 11. oktobra 1941 začela akcijo proti bolgarskim okupacijskim četam. (105)

Proti koncu vojne so Jugoslovani predlagali poraženi Bolgariji vstop v federacijo južnih Slovanov, četudi so se zavedali, da takšna ponudba zaostali in revni državi zanje ni brez nevarnosti. Vabilo, ki ga je Kardelj predstavil v Sofiji decembra 1944, pa se bolgarskim komunistom ni zdelo dovolj privlačno, čeprav je bilo izrečeno v trenutku, ko so imeli slovansko bratstvo, ki ga je Stalin propagiral že od začetka vojne, vsi na jeziku. Jugoslovani so namreč ponudili Bolgarom, naj vstopijo v federacijo kot ena njenih republik, medtem ko so se »ljudje v Sofiji« sklicevali na svojo stoletno državno tradicijo, in se zato bolj ogrevali za ustanovitev dvojne enote, v kateri naj bi bili obe državi enakovredni. Razsodnik v sporu je bil Stalin, ki se je po začetnem obotavljanju odločil v prid Jugoslovanov, vendar je takoj, ko je postalo očitno, da bodo Angleži in Američani nasprotovali vsakršni spremembi v zvezi z mednarodnim položajem Bolgarije, zaustavil nadaljnje razpravljanje. (106)

Naslednji dve leti, od januarja 1945 do julija 1947, se o federaciji južnih Slovanov ni več govorilo, vsaj v javnosti ne. To pa seveda ne pomeni, da Jugoslovani v tem času ne bi poskušali krepiti narodnostne zavesti v Pirinski Makedoniji, ki ji je vladala Sofija, kakor so jo razvijali v Vardarski Makedoniji, ki je dobila status avtonomne republike v okviru jugoslovanske države. To se je dogajalo s soglasjem Dimitrova in večjega dela bolgarske komunistične partije, čeprav v Sofiji ni manjkalo glasov, ki so izražali pridržke do takšne politike. (107)

Od 30. julija do 3. avgusta sta imela Tito in Dimitrov na Bledu več pogovorov, v katerih sta pretresla vsa žgoča vprašanja o odnosih med državama. Jasno je, da sta razpravljala predvsem o Makedoniji in njeni združevalni vlogi v okviru velike federacije, ki je bila znova postavljena kot cilj za obe partiji in obe državi. Zdelo se je celo, da so Bolgari pri tem bolj neučakani kot Jugoslovani, in tako je bilo mogoče na Bledu in v Euxinogradu, kjer je bil Tito novembra 1947 na obisku, podpisati dogovore o ukrepih, s katerimi bi prišli do zaželene federacije. Mednarodni tisk in diplomacija sicer nista bila posebno dobro seznanjena s temi pogovori, vendar sta z vso gotovostjo zatrjevala, da je razglasitev federacije južnih Slovanov tako rekoč pred vrati. (108) Toda pozornejšim opazovalcem niso ušle nekatere na videz malo pomembne podrobnosti, po katerih je bilo mogoče sklepati, da odnosi med Jugoslovani in Bolgari vendarle niso tako idilični, kot se zdi. 29. novembra so priredili v Sofiji, kjer se še ni poglelo evforično razpoloženje ob obisku maršala Tita, veličastno slovesnost v počastitev jugoslovanskega državnega praznika. Podpredsednik skupščine Traičo Kostov je ob tej priložnosti z zanosom govoril, da so Jugoslovani in Bolgari dokončno premostili stoletna razhajanja, ter zagotovil, da je mogoče že v bližnji prihodnosti pričakovati »popolno združitev južnih Slovanov«. (109)

Te besede so pritegnile pozornost zahodnih diplomatov zaradi navdušenja, s katerim je Kostov govoril o skupni domovini, ki da »je že v srcih«. Jugoslovanski tisk pa jih ni objavil in niti omenil, kar je bilo očitno znamenje, da sofijske vneme v Beogradu niso sprejeli s pretirano naklonjenostjo in da je Titovo izjavo med obiskom v Bolgariji o stikih, ki bodo med obema državama tako tesni, da bo njuna zveza odveč, mogoče interpretirati tudi kot odklonitev premočnega objema s »slovan-skimi brati«. (110) Odnosi med Beogradom in Moskvo so se namreč vidno slabšali in kdor je imel le malo čuta za presojanje razmer (Tito je bil z njim bogato obdarjen), si je zlahka predstavljal, da se utegnejo Bolgari, nadvse zvesti Stalinu, spremeniti v klasičnega trojanskega konja, ki ga bo ta spravil v jugoslovansko trdnjavo, da si jo od znotraj osvoji brez prevelikih naporov in pretiranega hrupa.

V letih 1947 in 1948 je bilo mogoče tudi na gospodarskem področju opaziti pod loščem uradnega optimizma razpoke, ki so dajale slutiti, da zadeve ne potekajo, kakor bi morale. V silvestrski noči je Tito v radijskem govoru, ki ni bil ravno v sozvočju z radostjo trenutka, poskušal narediti obračun prvega obdobja petletke, pri čemer je izkoristil priložnost, da je delavskemu razredu, punčici režima, očital marsikatero malomarnost in nedopustno brezbriznost. »So ljudje,« je sklenil maršal svoj govor, »ki nič ne prispevajo k splošni blaginji.« (111) Doslej je to šlo, ker jim je država zagotavljala živilske nakaznice, če so delali ali ne, v prihodnje pa se kaj takega ne bo več dogajalo. »Kdor v novi Jugoslaviji ne dela, naj tudi ne je,« je pónovno poudaril naslednjega dne, navajajoč Lenina (in seveda najbrž nevede, pravega avtorja te misli, svetega Pavla). Takšne izjave so, kot je pisal italijanski poslanik v Beogradu, močno presenetile tudi same delavce, posebno tiste, ki so bili najbolj vdani režimu. (112) V »Sturm und Drangu«, značilnem za jugoslovansko gospodarsko življenje, posebno še, odkar je bil sprejet petletni plan, so odmevale kot prvo, toda nadvse resno spoznanje, da je mogoče na papirju zastaviti čudovite cilje, ki pa jih je v konkretnem življenju težko doseči.

V prvih povojnih letih so Jugoslovani z velikim zanosom, silnimi napori in pomočjo UNRRE odpravili najhujšo škodo, ki jo je povzročila vojna. Sredi leta 1946 se je zdelo, da je mogoče storiti nov korak v smeri resnično socialističnega gospodarstva po poti, ki sta jo začrtala Lenin in Stalin. Ko je bil zaradi »drugačnih pogledov« razrešen voditelj hrvatskih komunistov Andrija Hebrang, je bil za izdelavo prvega petletnega plana zadolžen Boris Kidrič – slovenski »enfant prodige«. Njega in njegove sodelavce so poslali v Moskvo, da bi se od blizu seznanili z dvajsetletno sovjetsko izkušnjo; po nekaj mesecih preučevanja so se vrnili enako prepričani o veljavnosti in učinkovitosti čvrsto centraliziranega in planskega gospodarstva, kot so bili pred odhodom. 30. aprila

sprejeti plan, ki ga je pripravil Kidrič, je bil zvesto oblikovan po stalini-
stičnih dogmah, hkrati pa nosil pečat svojega izdelovalca. V svoji veri,
v kateri je bilo nekaj naivnega in nekaj veličastnega, je bil Kidrič pre-
pričan, da ima v rokah tisti vzvod, s katerim bo dvignil Jugoslavijo iz
njene stoletne kmečke zaostalosti in jo v kratkih petih letih vključil v
industrijsko gospodarstvo in socializem. Njegov mogočni načrt, ki naj bi
urejal gospodarsko življenje države v najmanjših podrobnostih, je pred-
videval 93% rast nacionalnega dohodka in 128% povečanje celotne
proizvodnje. (113) Sovjeti so ga ocenjevali kot megalomanskega in uto-
pičnega, kar pa jugoslovanskim voditeljem ni narekovalo misli, da bi si
zastavili skromnejše cilje. Maršal Tito, ki se po lastnem priznanju ni
spoznal na gospodarstvo, je Kidričev predlog osebno podprl: ko ga je
predložil skupščini, je izjavil, da bo vsak, ki se bo upiral njegovi uresni-
čitvi, sam nosil posledice takšnega protinacionalnega in novi Jugoslaviji
sovražnega dejanja. (114) Plan je torej stekel, in to s časopisno kampa-
njo, vredno Hollywooda. Djilas, nagnjen k retoriki, je ob tej priložnosti
pred skupščino razglasil, da bo Jugoslavija, kar zadeva nacionalni doho-
dek pro capite, dosegla Anglijo v borih desetih letih. (115) V resnici je
bilo načrt mogoče kritizirati z mnogo vidikov, predvsem pa zato, ker ni
nakazoval, od kod vzeti nujna sredstva za velike predvidene naložbe.
Vlada si je očitno umišljala, da jih bo našla, če bo nadaljevala svojo
finančno politiko do kmečkega prebivalstva. Kmetje, sestavljali so 80%
prebivalstva, so bili pod močnim davčnim pritiskom, obenem pa so
moral obvezno oddajati državi del svojega pridelka. Ne gre tudi poza-
biti še vedno veljavnega racioniranja številnih osnovnih življenjskih
proizvodov, pa tudi ne izredno nizkih plač, ki so omogočale, da se je del
nacionalnega bruto dohodka stekal v velika podjetja, kakršna je načrto-
val Kidrič. Poleg tega je bilo blago na prostem trgu obremenjeno s tako
velikimi davki, da je bilo z njimi – po mnenju angleških izvedencev
tako kot v Sovjetski zvezi, zagotovljenega kar 44% vsega državnega
dohodka. V računu slovenskega gospodarstvenika je imelo pomembno
vlogo tudi prisilno delo vojaških (100.000) in političnih (50.000) zapor-
nikov ter stahanovsko delo, v katerega se je vpreglo, ne brez pristnega
navdušenja, prek 180.000 politično organiziranih mladincev. (116)

Prva konkretna možnost za uresničevanje plana se je pokazala julija
1947, ko so bili Sovjeti zaradi dvojne, politične in ekonomske ameriške
ofenzive v Evropi prisiljeni spremeniti odnos do držav svojega kroga.
Kar zadeva Jugoslavijo, so se odločili za ravnanje, ki je bilo popolnoma
različno od dotedanjega. V prvem povojnem obdobju so računali s kme-
tijsko Jugoslavijo, z njenimi surovinami in velikim rudnim bogastvom:
njena proizvodnja bakra je bila namreč največja v Evropi, pomembno
pa je bilo tudi pridobivanje svinca, cinka, antimona, boksita, živega sre-

bra, železa, premoga in kroma. Pred vojno so večino teh surovin izvažali na Zahod, po pogodbi iz aprila 1945 pa je bilo jugoslovansko rudno bogastvo v veliki meri usmerjeno v Sovjetsko zvezo in k njenim satelitom. Isto velja tudi za znatne količine lesa in iskane kmetijske pridelke, kot so konoplja, tobak in koruza. Čeprav je bilo gospodarsko življenje te balkanske države zavito v tančico skrivnostnosti, so angleški strokovnjaki vendarle izračunali, da je 55% vsega jugoslovanskega izvoza usmerjeno v vzhodne države, od katerih je beograjska vlada pričakovala potrebne surovine, predvsem pa stroje. Brez teh bi načrtovane ali celo že zgrajene tovarne ostale katedrale v puščavi. Poseben primer gospodarskega sodelovanja med Beogradom in Moskvo so bile v prvih povojnih letih tako imenovane mešane družbe, ki so pripadale obema državam. V Jugoslaviji sta bili ustanovljeni samo dve, ena za letalski in druga za ladijski promet po Donavi, zakaj beograjske oblasti so kmalu spoznale, da bodo v njih gospodarili in od njih imeli korist samo Sovjeti. Kardelj je med svojim obiskom v Kremlju marca 1947 opozoril Stalina na težave, ki jih poraja takšno stanje, in diktator se je strinjal z njim, da so mešane družbe sicer primerne za satelitske države, ne pa tudi za zavetniško Jugoslavijo. (117)

Julija 1947 se je zdelo, kot je bilo že rečeno, da je Sovjetska zveza začela novo obdobje svoje gospodarske politike do Jugoslavije in se sprijaznila z odločno voljo njenih voditeljev, da bodo vložili vse sile v hitro industrializacijo dežele. V tem mesecu so namreč v Moskvi odobrili beograjski vladi posojilo 400 milijonov dolarjev, kar naj bi omogočilo Jugoslovanom ohraniti razvojni ritem petletnega plana. Toda že ob koncu leta 1947 se je pokazalo, da sodelovanje s Sovjetsko zvezo in vzhodnimi državami ne poteka tako, kot bi bilo želeto, in da si mora vlada prizadevati na vse načine za uvoz zahodnega blaga in strojev, nujnih za načrtovani industrijski vzpon. (118)

Gospodarska odvisnost Beograda od Moskve in njenih satelitov pa je imela še drugo negativno plat, ki je zahodni opazovalci v svojem pojmovanju Jugoslavije kot države, trdno vpete v sovjetski blok, niso mogli zadosti jasno zaznati: z njo je imel Stalin v rokah sijajno karto, da lahko postavlja pogoje in podreja svoji volji politično usmeritev najvišjih jugoslovanskih voditeljev. Seveda ni dolgo čakal, da je ne bi izrabil v svoji politični igri, še več: v resnici je ves čas igral nanjo, odkar je obljudil Titu vsestransko gospodarsko podporo. »Kidrič je bil rdeč od jeze,« piše Djilas v svojih spominih, »in je izgoreval v boju za uresničevanje plana, čeprav se je zavedal njegove neizvedljivosti«. (119) Te razmere, ob njih pa vedno bolj pogosta trenja med sovjetskimi svetovalci in Jugoslovani, so vzbujale v državi vedno večjo sovražnost do Sovjetske zveze. Opaziti jo je bilo tudi v Titovem krogu, v katerem se marsikdo ni bal

izreči ostrih besed na račun Sovjetske zveze, njenega vodstva in njenih ljudi. Seveda je šlo za ocene, ki so nastajale v najbolj zaupnih in zaprtih skupinah; a jasno je, da kljub temu niso ostale skrite očem in ušesom številnih Stalinovih obveščevalcev v Beogradu. (120)

Drsalec na ledu

- (1) The National Archives of the United States (NAUS), Washington, 760 H. 61/8-1348.
- (2) Vladimir Dedijer, *Interesne sfere*, Beograd, 1980, str. 348-368.
- (3) Milovan Djilas, *Der Krieg der Partisanen. Jugoslawien 1941-1945*, Dunaj-München-Zürich, 1978, str. 489, 490.
- (4) Michael Gibson, *Tito, Hove*, 1981, str. 33.
- (5) Edvard Kardelj, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije, 1944-1957*, Ljubljana, 1980, str. 70.
- (6) *Ibid.*, str. 46.
- (7) *Tito-Churchill*, *Strogo tajno*, ur. Dušan Biber, Zagreb, 1981, str. 348.
- (8) V. Dedijer, *Dokumenti 1948, I. del*, Beograd, 1979, str. 75.
- (9) E. Kardelj, *nav. d.*, str. 67.
- (10) *Ibid.*
- (11) Konni Zilliacus, *Tito of Yugoslavia*, London, 1952, str. 180.
- (12) *Ibid.*, str. 178.
- (13) M. Djilas, *Der Krieg der Partisanen*, str. 531.
- (14) Hendrik van Bergh, *Genosse Feind-Unveröffentlichte Dokumente über die Rote Armee*, Bonn, 1962.
- (15) M. Djilas, *Der Krieg der Partisanen*, str. 537; V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, III. del*, Beograd, 1984, str. 196.
- (16) V. Dedijer, *Dokumenti 1948, I. del*, str. 240.
- (17) Z. K. Brzezinski, *Storia dell'URSS e delle democrazie popolari*, Milano, 1975.
- (18) Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), London, 371/72574/R 4981.
- (19) V. Dedijer, *Novi prilozi, III. del*, str. 213, 215.
- (20) Harry S. Truman Library (TL), Independence, Missouri, OSS, Donovan Chronological File, June-Avgust 1945, 16. 6. 1945.
- (21) M. Djilas, *Der Krieg der Partisanen*, str. 549.
- (22) V. Dedijer, *Novi prilozi, III. del*, str. 462.
- (23) *Tito-Churchill*, *nav. d.*, str. 503.
- (24) TL, *Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Draft Memorandum from the President to the U. S. Joint Chiefs of Staff*.
- (25) K. Zilliacus, *nav. d.*, str. 25.
- (26) E. Kardelj, *nav. d.*, str. 89; Aleš Bebler, *Čez drn in strn*, Koper, 1981, str. 162.
- (27) K. Zilliacus, *nav. d.*, str. 181.
- (28) A. Bebler, *nav. d.*, str. 162.
- (29) Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi izmedju socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Beograd, 1975, str. 50-67; John O. Iatrides, *Balkan Triangle*, Haag - Pariz, 1968, str. 40-43.
- (30) M. Djilas, *Der Krieg der Partisanen*, str. 549.
- (31) Louis Adamič, *Orel in korenine*, Ljubljana, 1981, str. 53.

- (32) M. Djilas, Članki 1941–1946, Ljubljana, 1948; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 78.
- (33) A. Antonov-Ovseenko, The Time of Stalin. Portrait of a Tyranny, New York, 1981, str. 285.
- (34) Tito–Churchill, nav. d., str. 406.
- (35) Ibid., str. 402, 412, 419, 457.
- (36) Ibid., str. 487.
- (37) Ibid., str. 492.
- (38) TL, Papers of H. S. Truman, Naval Aide File, Folder 7, 30. 4. 1945.
- (39) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Memorandum for the President, 4. 5. 1945.
- (40) TL, OSS, Donovan, Chronological File, April–May, 1945, To Director OSS from Lt. Col. Charles W. Thayer, 9. 5. 1945.
- (41) TL Papers of H. S. Truman, Naval Aide File, Folder 7, 11. 5. 1945, 12. 5. 1945.
- (42) TL, Papers of H. S. Truman, Naval Aide File, Folder 7, 20. 5. 1945.
- (43) TL, Papers of H. S. Truman, Naval Aide File, Folder 7, 23. 5. 1945, 1. 6. 1945; President's Secretary File, Memorandum of Meeting with the President, 31. 8. 1945.
- (44) Elisabeth Barker, British Policy in South–East Europe in the Second World War, London, 1976, str. 172.
- (45) TL, Papers of H. S. Truman, Official File, 26. 5. 1945.
- (46) TL, Papers of Dean Acheson, 16. 6. 1945.
- (47) TL, Papers of H. S. Truman, Foreign Affairs File, Russia 2, 31. 8. 1945.
- (48) Dušan Bilandžić, Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Zagreb, 1979, str. 103, 104.
- (49) Lorraine Mary Lees, American Foreign Policy toward Yugoslavia, 1941–1949, Xerox University Microfilms, Ann Arbor (Michigan), 1976, str. 56–59.
- (50) TL, Papers of H. S. Truman, Official File, Memorandum for the President, 10. 1. 1946; Thomas G. Paterson, Soviet–American Confrontation, Baltimore, 1973, str. 140.
- (51) TL, Papers of Clark Clifford, Russia, Folder 3, 21. 9. 1946.
- (52) TL, Papers of George M. Elsey, Folder 3, Soviet Foreign Policy in Eastern Europe, 25. 4. 1946.
- (53) L. M. Lees, nav. d., str. 70.
- (54) TL, Papers of H. S. Truman, Italy, Subject File.
- (55) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 264.
- (56) L. M. Lees, nav. d., str. 75, 76.
- (57) L. Adamič, nav. d., str. 79.
- (58) L. M. Lees, nav. d., str. 76, 77, 109; Daniel Yergin, Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security State, Penguin Book, 1980, str. 235; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 265; M. Djilas, Conversations with Stalin, New York, 1963, str. 119.
- (59) E. Barker, British Policy, str. 160; Fitzroy Maclean, Disputed Barricade, London, 1957, str. 320; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 154; Josip Hrnčević, Svjedočanstva, Zagreb, 1984, str. 161–170.
- (60) Branko Petranović, Istorija Jugoslavije, 1918–1978, Beograd, 1980, str. 457.
- (61) B. Petranović, nav. d., str. 433; J. Hrnčević, nav. d., str. 171–196; Stella Alexander, Church and State in Yugoslavia since 1945, London, 1979, str. 95–120; PRO 371/102270/WY 1788/1; NAUS, 860.00/4–347; F. Maclean, nav. d., str. 334.

- (62) NAUS, 800.00 Summaries/2-1148; L. M. Lees, nav. d., str. 85.
- (63) L. M. Lees, nav. d., str. 86, 87.
- (64) Peter Danylow, *Die aussenpolitischen Beziehungen Albaniens zu Jugoslawien und zur UdSSR 1944-1961*, München, 1982, str. 56-58.
- (65) Dean Acheson, *Present at the Creation. My Years in the State Department*, New York, 1969, str. 196.
- (66) E. Barker, *The British between the Superpowers, 1945-50*, London, 1983, str. 79-84; Lawrence S. Wittner, *American Intervention in Greece, 1943-1949*, New York, 1982, str. 66, in passim.
- (67) Thomas H. Etzold and John Lewis Gaddis, *Containment. Documents on American Policy and Strategy, 1945-1950*, New York, 1978, str. 49.
- (68) TL, President's Secretary File, Subject, Greece, 14. 3. 1947.
- (69) V. Dedijer, *Novi prilozhi*, III. del, str. 266-269.
- (70) Bruno Ulam, *Stalin, the Man and his Era*, New York, 1973, str. 657.
- (71) TL, General File, George C. Marshall, Pariz, 29. 6. 1947.
- (72) William O. Mc Cagg, Jr., *Stalin Embattled, 1943-1948*, Detroit, 1978, str. 263; Josef Korb, *Tito's Communism*, Denver, 1951, str. 281; Ivan Kreft, *Spori in spopadi*, III. del, Ljubljana, 1984, str. 173.
- (73) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 146.
- (74) A. B. Ulam, *The Rivals. America and Russia since World War II*, New York, 1971, str. 132.
- (75) V. Dedijer, *Novi prilozhi*, III. del, str. 272.
- (76) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 155.
- (77) Eugenio Reale, *Nascita del Cominform*, Milano, 1958, str. 51; Adriano Guerra, *Gli anni del Cominform*, Milano, 1977, str. 146-162; Lilly Marcou, *Le Kominform*, Pariz, 1977, str. 39-72; Fernando Claudin, *The Communist Movement. From Comintern to Cominform*, Penguin Book, 1975, str. 465-473; V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 155.
- (78) L. Marcou, nav. d. str. 58.
- (79) TL, State Department, Correspondence, 1946-47, Folder 9.
- (80) NAUS, Records of Charles E. Bohlen, 1942-1952, Box 5, G. Kennan to R. A. Lovett, 6. 10. 1947.
- (81) NAUS, Records of Charles E. Bohlen, 1942-1952, Box 5, 26. 12. 1947.
- (82) PRO, Cabinet Papers (CP) (48) 7, 5. 1. 1948.
- (83) PRO, FO 371/72585/R 8906.
- (84) TL, Papers of H. S. Truman, NSC Meeting, Meeting N. 1, 26. 9. 1947; CIA, *Review of the World Situation as it Relates to the Security of the US*, 26. 9. 1947.
- (85) TL, State Department, Correspondence, 1946-47, Folder 9, 15. 9. 1947, 16. 9. 1947; Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, 16. 9. 1947.
- (86) NAUS, 860S.00/12-1847 A/VS; 860S.00/12-2147 A/VS.
- (87) NAUS, 860S.00/12-2947.
- (88) TL, Papers of H. S. Truman, NSC Meetings, Meeting N. 6, 2. 12. 1947; Meetings N. 11, 17. 12. 1947; Papers of Myron C. Taylor, 6. 6. 1949, Enclosure n. 1.
- (89) L. M. Lees, nav. d., str. 105-108, 112-115.
- (90) NAUS, Policy Planning Staff (PPS)/16; 17. 11. 1947.
- (91) PRO, FO 371/71648/N 1062; FO 371/72569/R 154.
- (92) PRO, FO 371/72112/R 5.
- (93) PRO, FO 371/71648/N 1062.
- (94) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, 17. 12. 1947.

- (95) TL, Papers of George M. Elsey, File: Russia, The Soviet Alliance System, 1942–1948; Soviet Military Policy toward Eastern Europe.
- (96) PRO, FO 371/72571/R 3314/G; FO 371/72571/R 680.
- (97) NAUS, 501.BB Balkan/12–2547; PRO, PREM 8/798, 12. 12. 1947.
- (98) NAUS, 860S.00/12–2147; 860H.00/1–348.
- (99) V. Dedijer, *Izgnubljeni boj J. V. Stalina, 1948–53*, Ljubljana, 1969, str. 190.
- (100) A. Bebler, nav. d., str. 182.
- (101) *Ibid.*, str. 180.
- (102) V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 261.
- (103) Tito–Churchill, str. 166; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 19; idem, *Dokumenti 1948*, III. del, Beograd, 1979, str. 291; NAUS, 960H.00/12–3048; J. Korbelt, nav. d., str. 301, 312–315.
- (104) Fikret Adanir, *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Wiesbaden, 1979; Marco Dogo, *La dinamite e la mezzaluna. La questione macedone nella pubblicistica italiana 1903–1908*, Videm, 1983; E. Barker, *Macedonia: It's Place in Balkan Power Politics*, London, 1950.
- (105) AA. VV., *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1973, str. 485, 486.
- (106) V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 302, 306; E. Kardelj, nav. d., str. 103; PRO, FO 371/87470/R 1081/2.
- (107) Robert R. King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, 1973, str. 67.
- (108) Stephen E. Palmer – Robert R. King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden, 1971, str. 122–125; Slobodan Nešković, *Bledski sporazumi*, Zagreb, 1979.
- (109) *Archivio Storico del Ministero degli Esteri (ASME)*, Rim, Jugoslavija, Mapa 36, Sofija, 4. 12. 1947.
- (110) PRO, FO 371/72162/R 52; FO 371/72163/R 2374.
- (111) PRO, FO 371/72573/R 753; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 29. 1. 1948.
- (112) *Ibid.*
- (113) A. Ross Johnson, *The Transformation of Communist Ideology; the Yugoslav Case, 1945–1953*, Cambridge (Mass.), 1972, str. 40; V. Dedijer, *Novi Prilozi*, III. del, str. 20, 208; Joseph T. Bombelles, *Economic Development of Communist Yugoslavia, 1947–1964*, Stanford, 1968, str. 15.
- (114) J. T. Bombelles, nav. d., str. 17; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 322.
- (115) A. Ross Johnson, nav. d., str. 36.
- (116) J. T. Bombelles, nav. d., str. 16; Milovan Djilas, *Jahre der Macht. Memoiren, 1945–1966*, München, 1983, str. 63; PRO, FO 371/72574/R 5571.
- (117) A. Z., *Soviet Economic Relations 1945–1955*, in *the World Today*, *Chat-han House Review*, 12. del, 1956, str. 40; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 244, 245, 322; idem, *Izgnubljeni boj*, str. 105; PRO, FO 371/72568/R 707; FO 371/72574/R 5571.
- (118) Robert Owen Freedman, *Economic Warfare in the Communist Bloc*, New York, 1970, str. 22.
- (119) M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 164.
- (120) Svetozar Vukmanović-Tempo, *Revolucija teče dalje. Memoari*, II. del, Ljubljana, 1972, str. 42, 43; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 164.

Stalin in njegov mezinec

Iskra, ki je prižgala ogenj spora, je bil jugoslovanski odnos do Albanije. Ta v resnici ni bil dosti drugačen od tistega, ki ga je imela Sovjetska zveza do Jugoslavije. Razlikoval se je le v eni, toda bistveni točki: medtem ko je hotela Moskva izrabiti jugoslovansko gospodarstvo samo v svojo korist, si je Beograd, nasprotno, prizadeval, da bi podpiral in krepil Albanijo, kot da bi šlo za eno manj razvitih republik. Ni naključje, da je Tito zadolžil za vodenje političnih odnosov s Tirano ministra za notranje zadeve Rankovića. (1)

Jugoslovanski voditelji so Albaniji odobrvali posojila, z mešanimi družbami sodelovali pri njeni industrializaciji in elektrifikaciji, ji pošiljali živila, čeprav je njim samim primanjkovalo kruha, in s svojimi strokovnjaki pomagali pri upravljanju te jadranske državnice z namero, da kolikor mogoče hitro ustvarijo razmere za njeno organsko vključitev v jugoslovansko federacijo. S tem bi bilo moč rešiti tudi pereče vprašanje Šiptarjev na Kosovu in v Metohiji. (2) Projekt pa je bil pogodu tudi Albancem, saj so s strahom gledali Grčijo, ki je po vojni postala pravo britansko oporišče v vzhodnem Sredozemlju. Sam Enver Hoxa je, kot piše Dedijer, leta 1946 s solzami v očeh prosil Tita za čimprejšnjo federacijo med državama, kajti edino v njej je videl rešitev za svojo domovino. (3) Tako sta začeli Albanija in Jugoslavija na podlagi vrste dogovorov tesno sodelovati v gospodarstvu in tudi njuni armadi sta bili v veliki meri integrirani. Hristo Temeljko, ki je v imenu CK KP Albanije skrbel za oborožene sile, je konec leta 1947 izjavil svojemu presenečenemu jugoslovanskemu kolegi Svetozarju Vukmanoviću-Tempu: »Naše vodstvo je sklenilo, da se naša armada organizacijsko vključi v vašo . . . Že tako imamo skupne načrte za šolanje in urjenje, preskrbujemo se pri vas . . . zato ni razloga, da bi bili še naprej organizacijsko ločeni . . .« (4) Vendarle vsi niso bili navdušeni nad tem, ne v Moskvi ne v Tirani. Že novembra 1946 je sovjetski poslanik v Beogradu Sadčikov ostro kritiziral pogodbe med Albanijo in Jugoslavijo o poenotenju gospodarskih načrtov, ustanovitvi carinske zveze in valutni pariteti. (5)

Naslednje leto so se podobni zadržki pojavili tudi v samem albanškem politbiroju, kjer jih je povsem jasno izrazil predsednik državne komisije za načrtovanje Naku Spiro, ki je bil že dolgo v napetih odnosih z Enverjem Hoxo. (6) V razpravo so se vpletli Sovjeti, ko so julija 1947

med obiskom neke svoje uradne delegacije v Tirani podpisali gospodarski sporazum, na katerega so se Jugoslovani odzvali negativno, saj so opazili, da se bo z njim okrepila stranka, ki jim je sovražna. (7) Nastalo napetost je podpihoval tudi sovjetski veleposlanik v Albaniji Čuvašin, ki je svoj Jugoslovanom nenaklonjen odnos komaj še prikrival, da ga ne bi opazili zahodni diplomati. Bilo je očitno, kot je pozneje zapisal Kardelj, da so se hoteli Rusi zasidrati v Albaniji. (8) Jugoslovani se proti takšni politiki niso toliko oprli na Enverja Hoxo, generalnega sekretarja albanske KP, ki so mu očitali drobnoburžoazni izvor, temveč na Kocija Xoxeja, ki je bil izrazito delavski »kader« in se je vedno bolj uveljavljal kot vodja protititovske skupine. Kriza je dosegla vrhunec novembra leta 1947, ko so izključili iz partije Naku Spira, obdolženega nacionalističnih odklonov; naredil je samomor, ki pa so ga javnosti prikazali kot naključno smrt. (9) Takrat je Tito sklenil, da ne gre več omahovati, ampak da je treba odločno ukrepati. Pritegniti je potrebno Albanijo k Jugoslaviji, preden bi mogla Sovjetom naklonjena skupina povsem skleniti svoje vrste in začeti odkrito ofenzivo. Čeprav se je zavedal, da se zapleta v dokaj tvegano igro, je ukazal pripraviti dve diviziji, ki naj bi ju poslali v Albanijo. Za takšno dejanje je bilo kaj lahko najti več kot prepričljivo utemeljitev: mar ni sam Enver Hoxa, ko se je vrnil z obiska v Sofiji, obtožil grške monarhofašiste, da ob podpori Američanov in Angležev znova in znova povzročajo incidente »na naši južni meji« in tako kalijo mir vseh ljudskih demokracij? Mar ni tiranski časopis *Bachkimi* proglašal 8. julija 1946 podpisani sporazum med Albanijo in Jugoslavijo za poročstvo proti nevarnosti, ki grozi s strani grških imperialistov vsem balkanskim narodom? (10)

Konec leta 1947 je imel Tito več kot dovolj razlogov za zaskrbljenost in občutek, da mu preti politična okolitev. Kazalo je, da si poskušajo Sovjeti v akciji proti njemu zagotoviti oporne točke, saj so v Bolgariji podpirali sile, ki jim je bilo do zveze z Jugoslavijo, v Albaniji pa tiste, ki zanje niso bile navdušene. Tito je poskušal onemogočiti to akcijo tako, da je opustil načrte o federaciji z Bolgari in pospešil tiste o zvezi z Albanci, toda to mu je preprečil – vsaj kar zadeva Albanijo – Stalinov neposredni poseg. Še pred novim letom je prispela v Beograd brzjavka, naj CK KPJ pošlje v Moskvo katerega svojih članov, najbolje Djilasa, da bi razpravljali o politiki obeh vlad do Albanije. 8. januarja 1948 je Djilas, ki so ga spremljali komandant Vrhovnega štaba Koča Popović, minister za vojno industrijo Mijalko Todorović in Vukmanović-Tempo, z vlakom odpotoval v sovjetsko prestolnico. Že nekaj ur po prihodu je bil povabljen v Kremelj, kjer je imel svoj predzadnji, znameniti »pogovor s Stalinom«. Ta je bil izmed vseh zanesljivo najbolj dvoumen, najbolj nabit s podtoni, poln izzivov in drobnih zvijač, s kakršnimi

se je odlikoval Stalin, ta po Solženicinovih besedah veliki mojster dolgotrajnega prikrivanja svojih resničnih misli. (11) Zakaj je sploh spravil Djilasa na to potovanje v svojem pompozem državnem vlaku čez celo Romunijo in ledeno Ukrajino? Samo zato, da bi mu povedal, da se popolnoma strinja s Titom glede Albanije in da jo Jugoslavija lahko mirno »pogoltne«, kadar se ji bo zahotelo? Ali ni morda želel, kot sumi Djilas, dobiti konkretne dokaze o ekspanzionističnih nakanah jugoslovanskih voditeljev? Zakaj ni bil nikoli odposlan telegram, ki ga je po Stalinovem navodilu napisal Djilas, da bi beograjski vladi sporočil, naj kar uresniči svoje načrte v Albaniji! Morda zato, ker ga je Črnogorec sestavil tako dvoumno, da je bil popolnoma neuporaben za namene najbolj modrega med modrimi? In pozneje, pri nočni večerji v dači, ko so bili navzoči tudi drobnovratni Molotov ter zabuhli Ždanov, mar ni tedaj Stalin poskušal pripraviti Djilasa – bolj z molkom kot z besedami – naj postane njegov človek v CK KPJ? In končno: zakaj je bila jugoslovanska delegacija po tem prvem, tako »nujnem« srečanju, in nekaj poznejšimi stiki z vojaškimi oblastmi prepuščena sama sebi in obsojena na tavanje med muzeji, spomeniki in gledališči Moskve ter Leningrada? (12)

Zunanji svet je prav kmalu opazil, da je »prišlo do zapletov« (takšno je bilo pojasnilo sovjetskih funkcionarjev na vztrajne zahteve Jugoslovancev, ki so čakali v Moskvi), vendar nihče ni slutil, da je nesporazum pripeljal partiji in državi skoraj do preloma. V beograjskih diplomatskih krogih so o možnosti, da se je nekaj zataknilo v gospodarskih odnosih med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo, na široko razpravljali. V začetku leta je imel Cavendish Cannon, novi ameriški poslanik v Jugoslaviji, dokaj nepričakovan pogovor s Titom predvsem o gospodarskih odnosih med Beogradom in Washingtonom. Pozneje je z angleškim kolegom Charlesom Peacom vsebino Titovih besed natančno analiziral in oba diplomata sta prišla do ugotovitve, da so se Jugoslovani kljub pravkar sklenjenim slovesnim sporazumom sprijaznili s tem, da bodo dobili od Rusov in satelitskih držav le malo ali nič in da bodo zato morali iskati pomoč na Zahodu. (13) Ta ugotovitev je kaj hitro prodrla iz diplomatskih krogov v tisk. 19. januarja je bil namreč v *Newsweeku* objavljen članek z malo spoštljivim naslovom *Titu se cedijo sline*, ki ga je podpisal Edward Weintal, washingtonski dopisnik te vplivne ameriške revije.

V njem je avtor razkril ozadja pogovora med maršalom in Cavendish Cannonom. Ameriški ambasador je imel pozneje dokaj neprijetno srečanje s pomočnikom jugoslovanskega zunanjega ministra Alešem Beblerjem, ki ni bil prav nič navdušen nad tem, da svetovni tisk razpihuje probleme, katere so beograjski vladni krogi še kako bridko čutili. (14) Od začetka decembra je bil namreč v Moskvi zastopnik

ministrstva za zunanjo trgovino Bogdan Crnobrnja, ki je z Djilasovo pomočjo poskušal priti do šefa ustreznega sovjetskega resorja Mikojana. Pogovor je potekal zelo slabo, v ozračju očitne hladnosti, povsem drugačnem od tistega, ki je dotlej, vsaj na najvišji ravni, vladalo v odnosih med Sovjeti in Jugoslovani. (15)

Manj določno in natančno so v zahodnih diplomatskih krogih tudi zaznavali, da se je v procesu združevanja med balkanskimi državami, za katerega se je ob koncu minulega leta zdelo, da se bo kmalu uresničil, nekaj zataknilo. Dejstvo, da so najvidnejše politične osebnosti zainteresiranih ljudskih demokracij postale do tega vprašanja dokaj zadržane, je podpiralo tezo francoskega poslanika v Beogradu, ki je trdil, da sovjetska vlada ni naklonjena nikakršni federaciji med državami svojega vplivnega območja, ampak je njen interes, ohranjati njihovo navidezno suverenost in se dogovarjati z vsako posebej. (16) To misel je, vsaj videti je bilo tako, še podkrepil govor Edvarda Kardelja 8. januarja ob ratifikaciji jugoslovanskih pogodb z Bolgarijo, Madžarsko in Romunijo. Z ozirom na »obrekovalno kampanjo« kapitalističnega tiska proti sporazumu med balkanskimi državami je Kardelj zanikal, da bi nastajal nekakšen »vzhodni blok«, ter povzel misel, ki jo je izrekel med svojim obiskom v Bolgariji sam Tito: »Sodelovanje med bratskimi narodi od Triglava do Črnega morja« je zdaj že tako trdno, da bi bila njihova konfederacija čista formalnost. (17) Na vprašanje, zakaj tedaj tega majhnega koraka vseeno ne storijo, pa v zahodnih diplomatskih krogih niso iskali odgovora, saj so njihovo pozornost pritegnili novi dogodki.

V zadnjih dneh leta 1947 so v Romuniji vrgli s prestola kralja Mihaela in ga izgnali iz države, v kateri oblast komunistov, ki so bili z Ano Pauker na čelu povsem zvesti Moskvi, ni bila več vprašljiva. Prva visoka osebnost, ki je obiskala novo republiko, je bil premier in generalni sekretar KP Bolgarije Georgi Dimitrov. V Bukarešto je prišel sredi januarja 1948 in z romunsko vlado podpisal sporazum o zavezništvu; videti je bilo, da to dejanje dopolnjuje mrežo dogovorov med donavsko-balkanskimi državami, katerega središče je bil Beograd. Naslednjega dne, 17. januarja, je Dimitrov v spremstvu bolgarskega zunanjega ministra Basila Karalova in Ane Pauker zapustil Bukarešto, da bi se vrnil v domovino. Pristal je na pogovor s časnikarji in več kot eno uro v razkošnem delovnem kupeju svojega posebnega vlaka odgovarjal na njihova pisna vprašanja. Na vprašanje, kako komentira govorice o federaciji držav vzhodne in južnovzhodne Evrope, je odgovoril, da je še pre zgodaj razpravljati o tem. Vendar je izrazil trdno prepričanje, da bo zagotovo napočil trenutek, ko se bodo narodi Romunije, Bolgarije, Jugoslavije, Albanije, Češkoslovaške, Poljske, Madžarske in tudi Grčije odločili, ali naj se združijo v federacijo ali konfederacijo, ter se dogovo-

rili, kako naj se takšna zveza uresniči. Do tedaj pa je treba, je ztrdil, krepiti med temi državami gospodarsko sodelovanje in njihovo medsebojno carinsko zvezo. (18) To je bila zavezujoča izjava, saj je prvič eden najvidnejših zastopnikov balkanskega komunizma brez ovinkov dejal, da je cilj ljudskih demokracij gospodarsko-politična zveza, s katero bo presežen že skoraj povsem izpopolnjen sistem dvostranskih zavezništav. Dimitrov je v resnici oživljal stari sen, ki ga je gojil še pred prvo svetovno vojno, na začetku svoje politične dejavnosti. Še več, razširjal ga je prek balkanskega sveta, kajti v svojo vizijo je pritegnil tudi Madžarsko, Češkoslovaško in Poljsko in si zamišljal enotno, veliko državno tvorbo od Baltika do Egejskega in Jadranskega morja, ki bo sposobna enakopravno sodelovati ne le z Zahodom, ampak celo s samo Rusijo. (19) Ali se je ta načrt porodil iz želje, odtegniti se zatiralskemu vplivu Moskve in zgraditi drugačen socializem, iz želje, ki jo je Dimitrov že v prejšnjih letih večkrat izrazil in zato v Kremlju veljal za »radikalnega«? Ali pa je šlo za obrambno gesto, da bi se izognil predvideni bolgarsko-jugoslovanski federaciji, kajti v njej so nekateri politiki v Sofiji videli maneuver, s katerim bi si Beograd zagotovil prevlado nad vsemi južnimi Slovani? Ali pa je bil to celo poskus, da bi se izmuznil iz ruskega objema, saj se je Stalin v tem času poigral z mislijo o združitvi vseh vzhodnih držav v okviru Sovjetske zveze? (20) Morda pa se je Dimitrov le čisto naivno skliceval na staro kominternovsko tezo iz leta 1920, po kateri naj bi bila federacija samo prehodna stopnja na poti do popolne enotnosti delavcev vsega sveta? (21) V vsakem primeru je očitno, da izjava bolgarskega premiera ni bila v skladu ne s sovjetsko politiko, ki si je poskušala neposredno prek Bolgarije zagotoviti nadzor nad Jugoslavijo, pa tudi z jugoslovansko ne, saj je Jugoslavija, vsaj za tedaj, odložila načrte za obsežnejše zveze in omejila svoje ambicije na povezavo z Albanijo. Skratka, tretja pot, ki jo je predlagal Dimitrov, ni mogla biti pogodu ne Beogradu ne Moskvi. (22)

V trenutku, ko je Stalin skušal okrepi svojo moč nad satelitskimi državami, pa je zaslužila besedna in miselna neodvisnost enega njegovih balkanskih diadohov kaj več kot samo diskreten ukor. Svojemu negodovanju je dal duška tako, da je malo nevarnega, vendar osovražene Dimitrova javno žalil, istočasno pa izrabil priložnost in naslovil na Tita odkrit opomin. 23. januarja je *Pravda*, organ KPSZ (ne *Izvestja*, glasilo vlade), objavila pogovor z Dimitrovim brez besedice komentarja. Ta je bil objavljen šele čez pet dni, in sicer na zadnji strani ter v obliki nedolžnega odgovora na zahteve »mnogih bralcev«, ki so želeli pojasnilo. Kot je izjavil časopis, so ti hoteli izvedeti od uredništva, ali se z izjavami Dimitrova molče strinja, ko jih je že objavilo. *Pravda* je pojasnila, da je morala objaviti besedilo, ker se je pojavilo v mnogih tujih časopisih,

čepprav s stališči Dimitrova ne soglaša; ravno nasprotno, meni, da državam, o katerih govori bolgarski premier, ni potrebna problematična in imaginarna federacija ali konfederacija in tudi carinska zveza ne. Bolj potrebno je, da krepijo in branijo svojo neodvisnost in za ta cilj mobilizirajo vse demokratične ljudske sile, kakor je to pravilno zapisano tudi v izjavi Informbiroja. (23)

Takšno stališče, ki je očitno prihajalo s samega vrha sovjetske oblasti, je presenetilo vse, tudi uredništvo časopisa *Za trden mir, za ljudsko demokracijo*. To glasilo Informbiroja je pred nedavnim začelo izhajati v Beogradu pod pozorno preventivno cenzuro Stalina in Molotova. Zato so bili prvi izvodi vsake izdaje (list je bil štirinajstdnevnik) poslani v Moskvo, kjer so dobili najvišji imprimatur. Številka, ki je bila pripravljena v drugi polovici januarja in je prinašala pogovor z Dimitrovom, je bila že natisnjena, ko je prišel iz Moskve ukaz, da je treba uničiti celotno francosko, angleško in rusko izdajo. Zažgali so jo pod skrbnim nadzorstvom Sovjetov, ki so celo noč pazili, da se ne bi rešil niti en primerek časopisa. (24) Še en dogodek dokazuje, da se je Stalin nenadoma odločil za ukor Dimitrovu in izrabil prvo ugodno priložnost, pa tudi če je bilo zato treba nekoliko izkriviti njegove misli. 24. januarja, samo štiri dni pred odgovorom *Pravde*, se je pojavil v *Literaturnaji gazetii* članek akademika E. V. Tarleja, ki je bil optimistično naslovljen *Konec balkanske smodnišnice*. V njem je znani zgodovinar Napoleona in krimske vojne trdil, da je gospodarsko in politično zблиžanje balkanskih držav eden od čudežev naše dobe in Sovjetska zveza opazuje ta integracijski proces z upravičenim zadovoljstvom. Da Stalinovega početja niso pogojevala samo razmerja sil v njegovem vplivnem območju, ampak tudi širši problemi, pa dokazuje članek, ki ga je 28. januarja objavil P. Vinokurov, sodelavec sovjetskega časopisa v angleškem jeziku *Moscow News*. (25) V njem je poročal o zvezi zahodnoevropskih držav, ki jo je 22. januarja predlagal britanski zunanji minister Ernst Bevin, ter poudarjal, da »ameriška reakcija« zmotno razlaga nedavne sporazume med donavsko-balkanskimi državami kot nov korak k ustvarjanju sovjetskega bloka. Čepprav si je Stalin hotel zagotoviti popoln nadzor nad sanitarnim kordonom ob svojih zahodnih mejah, očitno ni želel dajati vtisa, da se na vzhodu oblikuje nekakšna nadnacionalna enota. Dobro se je zavedal, da bi to pospešilo povezovanje zahodne Evrope in spodbudilo Američane, da krepijo svojo vojaško prisotnost na stari celini in v Sredozemlju. Zato mu je bilo sklepanje zavezništev med njegovimi sateliti, ki so ga sprožili Jugoslovani, v bistvu neprijetno in še toliko bolj, ker so bila ta zavezništva iz njegovega zornega kota povsem nekoristna. Mar nista za trdnost vzhodnih držav in njihovo prenovitev zadoščala prisotnost Rdeče armade (ki je imela svoje čete v vsej srednji in vzhodni

Evropi, razen v Jugoslaviji in Albaniji) in ideološki koordinacijski sistem Informbiroja?

V že omenjenem intervjuju se je Dimitrov spomnil dogodka iz svoje razgibane mladosti, ko je bil zaradi obtožbe, da je eden od požigalcev Reichstaga, v nacističnem ujetništvu. »V leipziškem zaporu sem sam pri sebi pogosto recitiral verze nemškega pesnika: Če izgubiš bogastvo, ne izgubiš ničesar; če izgubiš dostojanstvo, izgubiš mnogo, toda če izgubiš pogum, izgubiš vse.« (26) In prav ta žalostna usoda je doletela starega bolgarskega revolucionarja: brez obotavljanja je sprejel Stalinova stališča, ker ni imel več poguma, da bi branil svoje ideje. 2. februarja 1948 je sofijski tisk objavil njegovo izjavo, v kateri je priznal, da je kritika v *Pravdi* utemeljena in da je pravočasno opozorilo, ki naj obrzda za ljudske demokracije potencialno škodljivo navdušenje. (27) V naslednjih dneh so to izjavo ponatisnili *Pravda* in *Izvestja* ter skoraj ves komunistični tisk. Edini, ki so si upali reči besedo Dimitrovu v prid, so bili Jugoslovani in Albanci; drugi komunistični časopisi, na primer *Humanité* z dne 30. januarja, pa so si kot največ drznili podčrtati, da je sam Dimitrov govoril o balkanski ali donavski federaciji kot o »prezgodnjem« načrtu. Na Madžarskem cela zadeva sploh ni prišla v tisk, ker jo je vlada v Budimpešti verjetno imela za preveč nevarno, da bi jo bilo pametno obravnavati. (28) Na Češkoslovaškem so si ob ukoru, ki je doletel Dimitrova, očitno oddahnili. V Pragi so pač mnogi še verjeli, da bodo lahko ohranili svojo neodvisnost v težavnih odnosih z Moskvo in so si zato od tega dogodka obetali marsikaj (29). Podobno so se počutili tudi na Poljskem, kjer so opozarjali, da je Sovjetska zveza s postavitvijo sanitarnega kordona ob svojih zahodnih mejah uporabila nekako isto taktiko kot zahodne sile po letu 1918 za obrambo pred komunizmom. Če bi si SZ priključila satelitske države, bi s tem na eni strani žrtvovala koristi, ki si jih je obetala od njih, saj je pričakovala, da bodo blažile trenja med Zahodom in Vzhodom, po drugi strani pa bi izgubila tudi prosovjetske glasove v OZN. (30)

Incident, ki se je pripetil Dimitrovu, je v zahodnem svetu izzval vrsto ugibanj in razlag. Pariški *Le Monde*, ki je 30. januarja posvetil svoj uvodnik senzacionalnemu članku iz *Pravde*, je ugotavljal, da se Kremlju najbrž zdi primerno pokazati, kako v nasprotju z ameriško politiko, ki teži h gospodarski nadvladi v Evropi, spoštuje »neodvisnosti« balkanskih narodov. Poleg tega je po *Le Mondu* takšno ravnanje izviralo iz zavesti, da je ideja o federaciji na Poljskem in Češkoslovaškem zelo nepriljubljena, pa tudi iz globokega nezaupanja, ki ga je imel Kremelj do blokov in federacij. Opozarjal je, da se je Sovjetska zveza veliko naučila od hitlerjevske diplomacije, ki je temeljila na dvostranskih sporazumih, po katerih pa je bil seveda šibkejši nujno potisnjen v podrejen položaj. (31)

Komentarji, ki so krožili po zahodnih zunanjih ministrstvih in ambasadah, so bili vsi enake vsebine, čeprav so poudarjali zdaj ta, zdaj oni vidik celotne zadeve. V očitkih Dimitrovu so brž opazili tudi opomin Titu, naj se ne spušča v preveč neodvisno politiko, obenem pa niso pozabili namigovati na domnevno tekmovanje med balkanskima voditeljema za vodilni položaj med južnimi Slovani. (32) Da odnosi med Beogradom in Sofijo nikakor niso odlični in da v Beogradu ocenjujejo besede Dimitrova za neprimerne, je potrdil angleškemu ambasadorju Charlesu Peakeu sam pomočnik zunanjega ministra Aleš Bebler. V pogovoru z britanskim diplomatom je namreč brez obotavljanja izjavil, da je »Dimitrov govoril tjavdan«, in ni prikrival svojega prezira do starega voditelja Kominterne. Hkrati pa je usmeril sogovornikovo pozornost na zdajšnje Titovo zelo previdno izražanje o zavezniških dogovorih med državami vzhodne Evrope in na njegovo postopno odmikanje od širših federalističnih načrtov. (33)

Po Kardeljevem pričevanju so dogodki v zvezi z Dimitrovim v jugoslovanskih vladnih in partijskih krogih zbudili precejšnje presenečenje in tudi zaskrbljenost, ker niso mogli dojeti njihovega pravega pomena. Nekaj pa je bilo vsekakor jasno: s svojimi besedami je bolgarski voditelj izzval Stalina prav v trenutku, ko so bili odnosi med Moskvo in Beogradom nevarno napeti in se »gospodar« ni bal ničesar bolj kakor preveč neodvisne politike posameznih ljudskih demokracij. Tita in njegove je skrbelo, da dejanje Dimitrova razumejo v Kremlju kot tipično balkansko zaroto, ki so jo skovali Bolgari in Jugoslovani za hrbtom Sovjetov, da bi se izmaknili njihovem varstvu. Zato so nemudoma reagirali; poslali so noto sovjetski in bolgarski vladi, da koncept federacije, kakršnega je predložil Dimitrov, ne ustreza njihovim načrtom, in da je premalo realen. (34)

Toda če so Jugoslovani mislili, da bodo s tem odvrnili od sebe strelice, ki jih je bilo pričakovati z moskovskega Olimpa, so se vsekakor močno motili. Morda je bil Stalin celo prepričan o njihovi iskrenosti, toda zakaj naj bi se odrekel nepričakovani priložnosti, da pokliče Bolgare in Jugoslovane *ad limina* in jih skupaj posadi na zatožno klop? In tako se je tudi zgodilo: iz Moskve so prišli drug za drugim trije telegrami z odločno obsodbo Dimitrova in z ukazom, naj obe partiji pošljeta v Kremelj svoje delegate, da bi skupaj s sovjetskimi voditelji preučili to in druga vprašanja. (35)

Iz potez sovjetske vlade v naslednjih dneh je bilo razvidno, da bo romanje v Moskvo precej podobno trnovi poti. 25. januarja se je v Beogradu začel drugi kongres Zveze antifašističnih žena, na katerem je od tujih delegacij manjkala le sovjetska, kar je bilo seveda močno opazno. (36) V začetku februarja so romunski premier Petru Groza, Ana Pauker

in drugi člani bukareške vlade nenadoma odpotovali v Moskvo in sicer na povabilo, ki je bilo po ameriških informacijah popolnoma nepričakovano. 5. februarja je bila med Sovjetsko zvezo in Romunijo podpisana pogodba, ki je vsebovala obsežna zagotovila o medsebojni pomoči, če bi podpisnici napadla Nemčija ali katera druga njena zaveznica. (37) To je bila prva pogodba takšne vrste med Sovjetsko zvezo in državo, ki se je med vojno uvrstila v hitlerjevsko koalicijo. Zadeva je bila že sama po sebi značilna, še tehtnejša pa zaradi svojega skritega pomena, povsem jasnega le tistim, ki so ga bili sposobni zaznati. Sovjetska zveza je spremenila že ustaljeno obliko zavezništva med balkanskimi državami, kakršna se je uveljavila po sklenitvi pogodbe med Albanijo in Jugoslavijo in kjer je bil govor o agresiji s strani katerekoli sile, ter se vrnila k previdnejši in tradicionalnejši formulaciji, ki je glavnega možnega sovražnika videla še vedno v Nemčiji. To je bil jasen, čeprav prikrit opomin Jugoslovanom, ki so vodili za sovjetske nazore preveč samostojno in drzno zunanjo politiko (strmoglavljenje ameriških letal in poskus zasedbe Trsta), zaradi katere je komaj v dveh letih kar dvakrat pretila nevarnost oboroženega spopada z Zahodom. S svojim posegom v igro je Sovjetska zveza poleg tega raztrgala mrežo odnosov, ki jo je Jugoslavija spletla okrog sebe v zadnjih mesecih, in hkrati dala razumeti, da donavsko-balkanske države za svoje stike z Moskvo ne potrebujejo nikakršnega beograjskega posredništva. V naslednjih tednih je to še dodatno potrdila s podpisom podobnih dogovorov z Madžarsko in Bolgarijo. S sovjetsko-romunskim sporazumom je bila torej Jugoslavija tako rekoč vržena s piedestala in postavljena na mesto, ki ji je po Stalinovem mnenju pripadalo: v skupino drugih satelitskih držav. (38)

Znamenje, da Jugoslavija zares ne uživa več »gospodarjeve« naklonjenosti, je v tem času prišlo tudi iz Bukarešte: dan pred podpisom sovjetsko-romunske pogodbe so iz vseh javnih in zasebnih zgradb odstranili Titove slike, jugoslovanske zastave in gesla, ki so poveljevala prijateljstvo med državama. »Lov« na slike (katerega žrtev je bil v manjši meri tudi Dimitrov) je sprožil ukaz romunske komunistične partije, spremljale pa so ga žaljive besede na rovaš jugoslovanskega maršala, ki jih je javno izrekel ta ali oni bukareški voditelj. Dogajanje je seveda vzbudilo v romunski prestolnici vrsto domnev: govorilo se je, da je Tito padel v nemilost in da je njegova politika povsem poražena; da so ga aretirali ali pa, po drugi verziji, da je zbežal v Anglijo ali Ameriko. Takšne vesti so se hitro širile in zaradi svoje verjetnosti marsikomu porajale upanje, da bo v kratkem prišlo do spremembe tudi v Romuniji. (39)

Romunski ikonoklazem je bil kajpak znamenje za začetek številnih ugibanj in razlag v zahodnih diplomatskih krogih. Spomnili so se, da je

jugoslovanski maršal ob svojem nedavnem obisku prav v Bukarešti nakazal, da hoče njegova država graditi socializem neodvisno od Moskve in da so takšni načrti vseč tudi marsikomu v Romuniji in na Madžarskem. Vse to pa seveda ni moglo ugajati Stalinu, ki je s svojimi zadnjimi potezami znova poudaril primat Sovjetske zveze. (40) Angleži so namepravali novico, ki je nekaj dni ostala znotraj diplomatskih krogov, izkoristiti celo za propagandno vojno – ta je bila že nekaj mesecev izredno razvneta – in z njo vsaj nekoliko skaliti odnose v socialističnem taboru. Pred vsem svetom naj se razkrije, kako drugačna je resničnost od podobe, ki jo ponuja komunistična hagiografija. Toda medtem ko so razpravljali, kako to storiti na najprimernejši način, so jih prehiteli moskovski kolegi, katerim je očitno bilo mnogo do tega, da se razve o padanju Titovega prestiža v vzhodnem bloku: vest so sporočili *Figaru*, ta pa jo je objavil 12. februarja 1948. (41)

Na komunike jugoslovanske tiskovne agencije *Tanjug*, ki je povzela članek pariškega časnika, je Tito reagiral izjemno prizadeto. Že nekaj časa so sicer prihajala poročila, da Stalin pripravlja proti njemu težko obtožnico, toda zdi se, da se je za takšne govorce bolj malo zmenil, čeprav so ga opozarjali zaupanja vredni ljudje kot romunski voditelj Georghiu Dej in bivši informbirojevski agent Josip Kopinič. Zdaj pa je zadeva dobivala tako grozeče razsežnosti, da je kar silila k previdnosti, če že ne k politični podreditvi. A to besedo je maršal že davno izbrisal iz svojega besednjaka, kakor je očitno tudi iz pogovora, ki ga je imel v tem času z Bakarićem. Ta, eden najuglednejših hrvaških komunistov, je kot član delegacije, ki jo je Stalin povabil v Kremelj, pred odhodom v Sovjetsko zvezo izrazil Titu svoje bojazni in temne slutnje: »Ali nas bodo žalili?« – »Bodo, če se boste pustili.« (42)

Še pred začetkom romanja v Moskvo je Tito pokazal, da nikakor ni pripravljen skloniti glave pred Stalinom: svojo solidarnost z Dimitrovim je izrazil na primer tako, da se je strinjal, da se diplomatski predstavništvi Jugoslavije in Bolgarije dvigneta na raven veleposlaništev. Dotlej je imela predstavništvo tega ranga v Sofiji samo Sovjetska zveza, in tudi ta ga je dobila šele pred nedavnim. V sporočilu o bolgarsko-jugoslovanskem dogovoru je bila odločitev o veleposlaništvu utemeljena z željo obeh strani, da tudi s takšnim formalnim dejanjem počastita svoje prijateljstvo, »temelječe na skupnih gospodarskih in kulturnih interesih«. (43) Nekaj dni pozneje, 8. februarja, je Tito govoril srbskim udarnikom. Govor je vzbudil precejšnje zanimanje ne samo toliko zaradi običajnega protiameriškega tona, ampak zato, ker v njem ni bilo – kot je bilo sicer v navadi – pretiranega povzdigovanja Sovjetske zveze in njenega generalisima. Stalin, ki so ga jugoslovanski voditelji v preteklosti razglašali skupaj z Marxom, Engelsom in Leninom za enega

največjih človeških umov, je bil tokrat omenjen samo enkrat. Poleg tega odenka pa je bilo zaznati v Titovem govoru namige na zunanjo in notranjo politiko, ki jih je bilo mogoče tudi razumeti kot izziv Sovjetom. Na njihove poskuse, da bi spravili Jugoslavijo v gospodarske težave, je Tito odgovoril tako, da je nadvse odločno potrdil svoje zaupanje v petletni plan. V zvezi z zunanjimi dogajanja pa se je zadržal predvsem pri grškem vprašanju, obsodil je »monarhično-fašistične« provokacije na bolgarskih, albanskih in jugoslovanskih mejah in dal posredno vedeti, da bo Jugoslavija branila Albanijo, če bi jo napadle atenske čete. (44) In to v resnici niso bile samo besede. Na prošnjo Enverja Hoxe, ki se je bal zasedbe južne Albanije – zahtevali so jo Grki – je jugoslovanska vlada poslala v bližnjo republiko letalsko enoto, tej pa naj bi se pozneje pridružila še cela divizija. V Moskvi so maršalovo odločitev sprejeli z veliko nejevoljo, ker je Kremelj ni predhodno odobril in ker so se bali, da bi mogla povzročiti tudi hude mednarodne zaplete. Stalin je zadolžil Molotova, naj pošlje v Beograd oster telegram, da se Sovjeti ne strinjajo s politiko jugoslovanske in albanske vlade. V njem je bila tudi običajna grožnja: sovjetska vlada bo javno nastopila proti Jugoslovanom in Albancem, če ne bodo preklicali svojih odločitev. (45) Tito je odobril vojaški poseg v Albanijo v okviru svoje politike, s katero je hotel čim hitreje povezati to jadransko državico z Jugoslavijo. Seveda pa se je povsem zavedal, da je s tem stopil na minsko polje in se zato vedel skrajno previdno, saj je dobro poznal sovjetsko miselnost in še ni pozabil strahu in nevarnosti, ki jih je preživel v Moskvi leta 1938 v obdobju velikih čistk. Ob vabilu v Moskvo se je torej odločil, da ne bo tvegala poti v volčji brlog. Vabilo je govorilo o srečanju treh politbirojev, kar je implicitno pomenilo, da naj bi se ga udeležili tudi generalni sekretarji. Toda jugoslovanski maršal je raje zbolel in sklenil, da ga bodo v Kremlju zastopali Bakarić, Kardelj in Djilas. To pa seveda ni moglo biti všeč Stalinu, ki je še predobro vedel, da so Titovi telesni stražarji že februarja 1947 sumili o namenih kirurgov, poslanih iz SZ, da bi maršala operirali. (46)

10. februarja so pozno zvečer pripeljali jugoslovanske zastopnike v Kremelj, kjer so se jim pridružili bolgarski delegati Dimitrov, Kolarov in Trajčo Kostov. V konferenčni dvorani so jih nato s hladno zadržanostjo sprejeli Stalin, Molotov, Ždanov, Suslov in Zorin. Naslednji dve uri, kolikor je trajalo srečanje, je Stalin govoril skoraj brez predaha in brez obzira do svojih gostov. Pri tem je čezmerno žaljivo ravnal predvsem z Dimitrovim, saj ga je med drugim obtožil, da je nespreten kot komсомолец in klepetav kot branjevka. Jugoslovanom je očital, da vodijo nepremišljeno, zaletavo zunanjo politiko in sprejemajo odločitve, ne da bi se prej posvetovali s Sovjetsko zvezo; nazadnje pa je zahteval takojš-

njo federacijo med Jugoslavijo in Bolgarijo. Ob tej točki je postalo jasno, kako modra je bila Titova odločitev, da ne zapusti Beograda. Bolgari, prisotni v najvišji zasedbi, niso mogli storiti drugega, kot sprejeti Stalinov ukaz. Jugoslovani pa so se lahko izmikali, češ da niso poo-
blaščeni za razpravo o tem vprašanju in da morajo vprašati vodstvo za navodila. Stalin je bil besen, toda tudi prisiljen opustiti ta argument. Začel je govoriti o Albaniji in nato izrazil svoje globoke dvome o možnosti komunistične zmage v Grčiji. Američani – tako je dejal – se ne bodo nikoli strinjali s tem, da bi izgubili to zanje tako pomembno oporišče v Sredozemlju.

Iz dolgega in kaj malo povezanega Stalinovega razmišljanja izstopa stavek, ki nadvse jasno povzema razloge njegove jeze in pravo bistvo nočnega sestanka v Kremlju. Dimitrov, ki mu je zaradi očitkov, katerih tarča je bil, udarila kri v obraz in ušesa, ga je poskušal v določenem trenutku pomiriti s priznanjem, da so bile napake sicer storjene, a da bi se iz njih lahko tudi naučili, kako voditi zunanjo politiko. Stalin ga je porogljivo zavrnil: »Vi se boste naučili! Saj se s politiko ukvarjate že petdeset let! V vašem primeru ne gre za napake, ampak za stališče, ki je drugačno od našega!« (47)

Prav tu je jedro vprašanja: ni dopustno niti mogoče, da bi satelitske države bodisi v medsebojnih odnosih bodisi v odnosih z Zahodom razvijale politično akcijo, ki je ne bi prej potrdila Moskva. In to ne samo zato, ker bi se mogle predati skušnjavi in se združiti proti SZ, ampak tudi zato, ker bi z vsakim samostojnim korakom lahko zagrešile hude napake, katerih posledice bi bile usodne za ves socialistični tabor. Tako je bilo na primer z jugoslovansko-bolgarsko pogodbo. V njenem besedilu je bila, kljub temu da ga je presodilo zunanje sovjetsko ministrstvo, skrita nevarnost, ki so se je Rusi zavedli šele, ko je bil sporazum že sklenjen. V njem je namreč rečeno, da bosta državi delovali v duhu Združenih narodov ter podpirali vse pobude, ki teže k ohranjanju miru in odstranjevanju žarišč agresije. Lepe besede, ki pa jih je bilo mogoče razlagati tudi kot prikrit jugoslovansko-bolgarski dogovor o posegu v grško državljansko vojno z bolj učinkovitimi sredstvi, kot so bila uporniškimi silam ponujena doslej. Stalin je pravilno ugotavljal, da taka izjava lahko zveni tudi kot napoved preventivne vojne: »Povsem običajna domislica komsomolcev. Visokodoneča fraza, ki lahko služi sovražniku za propagandno sredstvo.« (48)

Dan po srečanju s Stalinom so se Jugoslovani in Bolgari zbrali pri kosilu v dači Dimitrova, ki je poskušal prepričati Kardelja o potrebi federacije med obema državama. Med sprehodom po gozdu, daleč od skritih mikrofонов, je celo trdil, da bi mogla takšna država graditi socializem na svoj način, bolj demokratičen od sovjetskega: »Kajti mi smo na

višji, bolj civilizirani ravni . . . « Njegovo preveč ponižno obnašanje prejšnji večer pa je jugoslovanskemu politiku vzbudilo marsikak dvom. Koliko je Dimitrov zares iskren? Mar ne govori tako po Stalinovem naročilu, da bi zvalil Jugoslovane v past in pristrigel peruti njihovi neodvisnosti? (49) Saj je postajalo vedno bolj jasno, da so v središču čudnega dogajanja, ki ga je insceniral Stalin v zadnjih tednih, Jugoslovani, in to zaradi njihovega trdovratnega prizadevanja, da bi mislili in odločali s svojo glavo. To je posredno priznal sam Dimitrov, ki je ob slovesu kakor mimogrede omenil: »Tu ne gre za kritiko mojih izjav, ampak za nekaj povsem drugega.« (50) Vprašanje, ki je toliko vznemirjalo Sovjete, je nameraval kremeljski gospod urediti z Jugoslovani še pred njihovim odhodom iz Moskve. 12. februarja so Kardelja zbudili ob treh zjutraj in ga obvestili, da se želi Molotov srečati z njim v Kremlju. Po prihodu v двореc je bil brez ovinkarjenja pozvan, naj podpiše pogodbo, s katero se Sovjetska zveza in Jugoslavija zavezujeta, da se bosta posvetovali o vseh vprašanjih zunanje politike. Moskva je torej zahtevala, da se beograjska vlada odpove svobodnemu delovanju v mednarodni areni in odreče svoji suverenosti. Kardelj, zmeden, ponižan in preplašen, je ubogljivo podpisal in se pri tem poskušal tolažiti z mislijo, da navsezadnje ne bo storil nič takega, česar ni počel že v preteklosti.

Bil pa je tako zbežan, da se ni podpisal na pravo mesto, zato je bilo treba dokument pretipkati in ponoviti malo slovesno ceremonijo. Toda očitno so v Moskvi mislili, da protokolarne finese z Jugoslovani poslej niso več potrebne. Stalin se je prepričal, da pri njih ne zaležejo niti pohvale niti uglajene manire, ampak da so sposobni razumeti le še ukaze. (51)

Hudo krizo januarja in februarja leta 1948 v odnosih med Moskvo, Beogradom in Sofijo so v vsej njeni dramatičnosti dojeli le maloštevilni pripadniki komunističnega panteona. *Pregled svetovnega položaja in varnost Združenih držav*, ki ga je CIA predložila predsedniku Trumanu 12. februarja, je vseboval le bežno opazko v zvezi z dezavuiranjem Dimitrova v *Pravdi*. V njem so videli samo enega izmed mnogih namigov, ki jih je SZ v zadnjem času naslovlila na Zahod in za katere se je zdelo, da napovedujejo večjo politično prožnost, kot je bila značilna za Moskvo v zadnjih mesecih leta 1947. Ugotovitev pa ameriških opazovalcev ni pomirjala, saj so bili prepričani, da se Stalin ne odpoveduje svojemu končnemu cilju, to je »pokomunistenju« Zahoda. V dogajanju so videli le njegovo taktično prilagoditev trenutnim razmeram v Evropi. Ker Sovjetom ni uspelo bojkotirati Marshallovega plana in ker decembrski stavkovni val v Franciji in Italiji ni dal zaželenega rezultata – ni destabiliziral obeh držav – so se komunisti, po menju CIA, odločili, da bodo vodili manj zagnano politiko na Vzhodu, na Zahodu pa poskušali priti na oblast po mirni poti s pomočjo volilnega ustroja. (52) V tem

kontekstu je pripadal odločilni položaj Italiji, kjer je KPI, združena v Ljudski fronti s socialisti, imela po mnenju mnogih opazovalcev otipljive možnosti, da zmaga na volitvah 18. aprila 1948. Ta perspektiva, ki pa jo je še vedno spremljala bojazen pred oboroženo vstajo Togliattijevih privrženecv, je postala v prvih mesecih leta 1948 ena poglavitnih skrbi političnih, vojaških in diplomatskih krogov na Zahodu, posebno še potem, ko so se komunisti z državnim udarom polastili oblasti v Pragi. Naglica, s kakršno je bila opravljena ta operacija, je po trditvah francoskega poslanika na Češkoslovaškem kazala, da si hoče sovjetska vlada najprej zagotoviti popolno nadzorstvo nad srednjo Evropo, nato pa v bližnji prihodnosti storiti še smelejše korake; o tem, da je predmet sovjetskih želja Italija, ni dvomil praktično nihče. (53)

Po britanskih in ameriških računih so imeli italijanski komunisti skupaj z Nennijevimi socialisti konkretne možnosti, da si pridobe na volitvah vsaj štirideset odstotkov glasov, kar bi jim omogočilo sodelovanje v rimski vladi. Če pa bi jih demokrščanski voditelj De Gasperi moral sprejeti v svoj kabinet, mu – po mnenju State Departmenta – ne bi nikoli več uspelo, da bi se jih otresel. Prej ali slej bi v Italiji prišlo do rešitve »à la Polonaise«, se pravi do komunističnega nadzora nad vso državo. Zato so se v Washingtonu in Londonu odločili, da je treba na vsak način z vsemi sredstvi podpreti nasprotnike Ljudske fronte. Ameriška vlada, ki je z več strani dobivala pozive v tem smislu (najbolj avtoritativen med njimi je bil papežev), je torej sklenila, da bo De Gasperija ekonomsko podprla, ter mu nudila (če bo potrebno) tudi vojaško pomoč. (54)

V okviru takšnih razprav so seveda upoštevali tudi propagandno dejavnost, zlasti še, ker je vladal velik strah pred hrupnimi sovjetskimi potezami, ki bi dvignile ugled komunistične partije med italijanskimi volilci. Stalin je že v začetku februarja v Zduženih narodih dokazal, da ne bo izbiral sredstev, saj je podprl vrnitev bivše italijanske kolonije Somalije v rimsko upravo, kar je italijansko javno mnenje iz prestižnih razlogov glasno zahtevalo. Kardelju, ki ga je spraševal, kako ravnati ob tem kočljivem vprašanju, je Stalin razložil, da so carji v preteklosti podeljevali sporna ozemlja najšibkejšim fevdalcem, ker so vedeli, da jih lahko v primernem trenutku znova odvzamejo. (55) Pri tem pa je zamolčal, da je sovjetska odločitev v korist Italije voda na mlin tamkajšnje KP, saj je Togliatti odslej lahko svojim volilcem zelo prepričljivo predstavljal Moskvo kot resnično zaščitnico državnih interesov. Sredi februarja pa se je začela po washingtonskih in londonskih vladnih krogih širiti misel, da je treba pričakovati še vse kaj drugega, celo kakšno obljubo o dodelitvi Trsta Italiji. (56)

Sumi zahodnih zaveznikov, da se Jugoslavija ni odpovedala svojim

ambicijam po nadzorstvu nad celotnim Svobodnim tržaškim ozemljem, se v zadnjih mesecih leta 1947 niso bistveno zmanjšali. Angloameriške oblasti, ki so upravljale cono A, so v svojih poročilih nenehno opozarjale, da lokalna KP pod jugoslovanskim nadzorom vztraja v svoji intenzivni gonji proti zavezniški vojaški upravi. Bile so prepričane, da bodo – brž ko bo varnostni svet OZN imenoval guvernerja STO (to je bilo predvideno s statutom) in bodo morale angloameriške čete zapustiti jadransko pristanišče – komunisti izrabili ugodno priložnost in prevzeli oblast. Po poročilu CIA je jugoslovanska vlada silila za čimprejšnje imenovanje guvernerja tudi zato, ker se je zavedala, da prisotnost britanskih in ameriških oboroženih sil ni samo ovira za njene načrte v Trstu, ampak da stabilizacijsko vpliva tudi na severno Italijo. Velika Britanija in Združene države so se potemtakem odločile, da bodo to imenovanje preprečile, toda v začetku leta 1948 so se začele resno spraševati, ali Sovjetska zveza in Jugoslavija ne bosta s premeteno gesto sprejeli zahodnega kandidata, v prepričanju, da celo sovražen guverner ne more biti ovira za njune načrte. (57) Takšno ocenjevanje tržaških razmer je doživelo v Washingtonu in Londonu v sklepni fazi italijanske volilne kampanje delen premik. Že leta 1946 sta Tito in Togliatti dosegla soglasje o tržaškem vprašanju in predlagala, naj bi jadransko pristanišče pripadlo Italiji, Jugoslavija pa naj bi dobila Gorico. Rimska vlada je ta predlog takoj in brez razprave zavrnila, predvsem zato, ker se je bala, da bi, če ga vzame v poštev, okrepila ugled KPI. In če bi se zdaj ponovilo kaj podobnega? Če bi italijanski komunisti v odločilnem trenutku volilne kampanje razglasili, da so dosegli sporazum z Jugoslavani glede Trsta? Za vprašanje so Italijani vseh političnih barv zelo občutljivi – tako so bili prepričani v Foreign Officeu – in nedvomno bi KPI ob takšni izjavi požela znatne koristi. (58)

Prvi, ki je spregovoril o tej možnosti, je bil rimski *Il Messaggero*, ki je 9. februarja 1948 objavil članek, da je predstavnik KPI Giuliano Pajetta v Beogradu razpravljajal o prihodnosti Trsta. Novica je pritegnila pozornost britanskega poslanika v Italiji sira V. Malletta, ki se je vprašanja dotaknil v pogovoru z generalnim sekretarjem palače Chigi. Fransonu mu je zaupal svojo bojazen, da novica ni povsem neutemeljena: komunisti so nedvomno zmožni skovati takšno spletko prav na predvečer volitev, da bi »potegnili iz cilindra zajca« in spravili vlado v zadrego. (59) Takšen sum, podkrepljen še s podobno vestjo, čeprav dvomljivega izvora, ki je prišla na uho angleškemu poslaniku v Beogradu, je sprožil v Foreign Officeu intenzivno razpravo, kako nevtralizirati komunistični manever. (60) Že v začetku marca se je v debato vključila francoska diplomacija, ki je povabila britanske in ameriške kolege, naj objavijo o Trstu skupno izjavo, s katero naj bi podprli De Gasperija. V silno nape-

tem mednarodnem ozračju zaradi češkoslovaških dogodkov in tudi zaradi očitnih prizadevanj Moskve, da si podredi Finsko, je prevladalo prepričanje, da v tako skrajnih okoliščinah ne kaže ravnati preobzirno. 1. marca je ameriški veleposlanik v Rimu Dunn sporočil State Departmentu, da grof Sforza, italijanski zunanji minister, predlaga, naj bi se Združene države in Velika Britanija umaknile iz svoje cone STO in jo vrnilo Italiji. Ta misel se je zdela tako zanimiva, da je bila vključena v povzetek dogodkov mednarodnega pomena, ki ga je našel predsednik Truman vsako jutro na svoji delovni mizi. (61)

V tej smeri se je v naslednjih dneh razpletla razprava med zainteresiranimi ministrstvi, ki pa so imela vprašanje za tako občutljivo, da so večino svojih razmišljanj skrivala celo pred samo italijansko vlado; menila so namreč, da so se v entourage grofa Sforze vtihotapili komunisti in da zato vsako njemu predano sporočilo prav hitro dospe v Kremenlj. (62) Spočetka so razpravljali o delitvi STO med Jugoslavijo in Italijo, kasneje pa je prevladala ameriška teza, da bi bilo za doseg konkretnega uspeha pri italijanskih volilcih primerneje obljubiti celotno ozemlje – torej tudi cono B, ki so jo upravljali Jugoslovani – Italiji. Tako bi na en mah dosegli dvoje: naredili bi ugoden vtis na italijanske volilce in si hkrati zagotovili obsežen manevrski prostor za poznejša neogibna pogajanja z Jugoslovani. (63) Bilo je očitno, da je takšen korak precej tvegan, ker je predpostavljaj revizijo komaj podpisanega mirovnega sporazuma, toda glede na pomembnost cilja, ki so ga imeli pred seboj, se takšna žrtev ni zdela prevelika. 13. marca so začeli pripravljati besedilo skupnega komunikeja o tržaškem vprašanju, ki naj bi ga tri zahodne sile naslovile na Sovjetsko zvezo. Pripravljali so ga pod pritiskom pravcate dirke na kronometer s Sovjeti. Kot je poročal Intelligence Service, ki se je pri tem opiral na zaupne informacije, je bilo vsak čas pričakovati Togliattijevo izjavo, da je Sovjetska zveza naklonjena vrnitvi vsega STO Italiji. (64) Po dramatični izmenjavi mnenj med Washingtonom, Londonom in Parizom, kako in kdaj objaviti sporočilo, so Američani in Angleži popustili pritisku francoskega zunanjega ministra Bidaulta, ki je iz prestižnih razlogov hotel med svojim obiskom v Turinu sam posredovati tisku veliko novico. Tako je bila 20. marca objavljena tripartitna izjava, ki je dejansko vsebovala celo vrsto diplomatskih dokumentov, naslovljenih na Sovjetsko zvezo in Italijo. V njih so ZDA, Velika Britanija in Francija izrazile prepričanje, da STO ni življenjski organizem, in pozvale obe vladi, naj z dodatnim protokolom spremenita mirovno pogodbo tako, da cona A in B ponovno prideta pod italijansko oblast. (65)

V vrhu rimske vlade se nihče ni slepil o konkretni pravni veljavi in teži tripartitne izjave. Vendar so to mnenje skrbno prikrivali pred jav-

nostjo, ki je pod vplivom zmagoslavne tiskovne kampanje verjela, da je igra že dobljena in da je Trst v bistvu že italijanski. (66) V zahodnih državah so na noto reagirali bolj previdno, včasih celo zadržano, ker so v njej videli nevaren precedens, ki začenja razpravo o reviziji mirovnih pogodb; ta tema je bila zaradi negativnih izkušenj iz obdobja med obema vojnama za mnoge še kako neprijetna. Britanskega zunanjega ministra Bevina niso kritizirali samo njegovi strankarski kolegi, ampak so ga ostro napadle tudi nekatere vlade Commonwealtha. Oporekali so politični primernosti izjave in dvomili – kot na primer novozelandski premier – da je mogoče ozdraviti »komunistično bolezen« s tako nepriemernimi in improviziranimi terapijami. (67) Popolnoma drugačnega mnenja pa sta bila, vsaj kar zadeva vpliva note na izid italijanskih volitev, papež Pij XII in CIA. Prvi je tripartitno izjavo označil za »zelo koristno«, druga pa je v poročilu z dne 6. aprila zaradi učinkovite pomoči, ki jo je Zahod nudil protikomunističnim strankam, že ugotavljala, da se je politična usmeritev v Italiji krepko preobrnila. (68)

Ko je leta 1952 državni sekretar Foster Dulles ocenjeval stališče Združenih držav do Jugoslavije pred izključitvijo KPJ iz Informbiroja, je v spominih zapisal: »Bili smo zelo grobi do Tita.« (69) In nikjer se ta ostrina ni kazala tako močno kot v tripartitni izjavi, ki je zahodne vlade niti niso uradno naslovile na Jugoslavijo. Jugoslavija je dobila le kopijo teksta, poslanega v ZSSR. Takšna skrajna diplomatska nevljudnost – ki so jo z zadovoljstvom pozdravili funkcionarji palače Chigi – naj bi po splošnem mnenju vzbudila ostro reakcijo beograjske vlade. Italijanski tisk in politične sile so v pričakovanju te reakcije z veliko domišljije trdili, da je vsa jugoslovanska armada v vojni pripravljenosti in da so v nekaterih jugoslovanskih oporiščih rakete V-2 in V-3 z dometom 500 in 1500 kilometrov že pripravljene za izstrelitev. Po Rimu so tudi razpečali več sto tisoč letakov, na katerih je pisalo, da so jugoslovanske čete zbrane na mejah STO in lahko vsak hip zasedejo jadransko mesto. (70)

V nasprotju s pričakovanji pa sta jugoslovanski tisk in vlada na tripartitno izjavo reagirala zelo umirjeno. Poudarjala sta njeno propagandno naravo in potrdila svoje že večkrat izraženo prepričanje, da lahko samo neposredni dogovor med zainteresiranima državama zadovoljivo reši tržaško vprašanje. Članki v najpomembnejših časopisih, v *Borbi* in *Politiki*, pa tudi izjave zunanjega ministra Simića, so se obračali bolj na italijansko ljudstvo kot rimsko vlado: izražali so zaupanje v njeno zrelost in prepričanje, da se ne bo pustilo zapeljati s sleparskimi manevri, ter da bo v kratkem znalo dati njihovim organizatorjem pošteno lekcijo. (71) Preudarno in oprezno ravnanje Jugoslovancev je seveda presenetilo zahodnjake, ki niso vedeli, da so s tripartitno izjavo nehote naredili Stalinu lepo uslugo. Nota je bila namreč objavljena prav v dneh, ko je

generalisim začel izvajati prve konkretne ukrepe, s katerimi je hotel spraviti Tita in njegove na kolena. 18. marca je general Barškov, vodja sovjetskih vojaških svetovalcev v Jugoslaviji, izročil Titu brzojavko maršala Bulganina, obrambnega ministra Sovjetske zveze, s katero je ta ukazal, naj se vseh 498 častnikov Rdeče armade umakne iz države. Naslednjega dne je Armjaninov, sovjetski odpravnik poslov v Beogradu, prinesel Titu še eno brzojavko: v njej ga je sovjetska vlada obveščala tudi o odhodu vseh civilnih strokovnjakov. V obeh primerih se je Sovjetska zveza odločila za ta korak – tako je zapisano – ko je ugotovila, da so njeni ljudje v Jugoslaviji predmet »neprijateljskih čustev«. Pri tem so za oznako razmer uporabili ad hoc skovani izraz, ki je bil izrazito literarnega in kar klasičnega kova (72).

S to besedno pretanjenostjo pa seveda niso uspeli zakriti surovega nasilja svoje politike. Stalin se je namenil spodkopati Titovo avtoriteto in ga vreči s piedestala, to pa je skušal doseči s tem, da povzroči Jugoslaviji znatno škodo na dveh bistvenih področjih, v vojski in gospodarstvu, kjer je bila najbolj ranljiva. Ne more biti namreč dvoma, da je predčasni odhod več tisoč strokovnjakov – kljub njihovem despot-skemu in arogantnemu vedenju – močno zavrl uresničevanje jugoslovanskih razvojnih in obrambnih načrtov. (73) Da se je temu prvemu udarcu po beograjskih upornikih pridružila tudi zahodna klobuta, je lahko Josif Visarionovič imel za srečno naključje, če je seveda šlo za naključje. O tem v Beogradu niso bili docela prepričani, zato so precej časa razpravljali o možnosti nekakšnega zakulisnega komplota med velikimi silami. Vendar je šlo za akademske dispute, ki so samo poudarjali strahotno mednarodno osamitev Jugoslavije in njeno nezmožnost, da si na tej stopnji spora s Stalinom poišče podporo na Zahodu. Edino, kar si je upala storiti beograjska diplomacija, je bilo, da z namigi in na pol izrečenimi besedami opozori zahodne kolege na poslabšanje odnosov z Moskvo, toda, kot trdi Leo Mates, ti poskusi »niso bili pravilno interpretirani«. (74)

Če zahodni diplomati, akreditirani v Beogradu, in zunanji ministri njihovih držav ne bi namenili tolikšne pozornosti vprašanju Trsta, bi najbrž laže uvideli, kateri so pglavitni problemi, ki v tem trenutku mučijo jugoslovanske voditelje. Ti so namreč začeli ob vsaki priložnosti poudarjati svojo trdno odločenost, da za vsako ceno ohranijo neodvisnost države. Bebler je v pogovoru z angleškim poslanikom slovesno zatrdil, da je to njihovo načelo sveto, v predavanju študentom beograjske univerze pa je ponovil, da jugoslovanska zunanja politika temelji na dveh stebrih: na mirnem sodelovanju z vsemi državami ter dosledni obrambi lastne suverenosti in celovitosti. (75) Iste misli je razvil tudi Tito ob srečanju s češkoslovaškim poslanikom Korbelom (najbrž je

vedel, da bo ta nemudoma poročal britanskemu kolegu) in na slovesnosti 27. marca, ko so svečano pokopali posmrtno ostanke dveh herojev partizanskega boja – Iva Milutinovića in Ive-Lola Ribarja. (76)

Te izjave je spremljalo tudi nekaj dogodkov, ki so bili sami po sebi dovolj zgovorni: jugoslovanskemu tisku se, na primer, cel teden ni zdelo primerno objaviti komentarja o državnem udaru v Pragi in marsikateri jugoslovanski politični predstavnik je bil ob svojih srečanjih s tujimi diplomati zelo zadržan do češkoslovaških dogodkov. (77) In še: jugoslovanska vlada se je začela odpirati do Italije, tako da je minister Martino, akreditiran v Beogradu, govoril o »izbolšanem« položaju, izbolšanem zato, ker se je po ideološki in nepopustljivi Kardeljevi politiki začela postopoma uveljavljati »realistična« politika tistih voditeljev, ki so v stiku z vsakdanjimi težavami in katerih naloga in dolžnost je dosegati konkretne rezultate, brez katerih ni mogoče uresničevati zastavljenih načrtov. (78)

Z »vsakdanjimi težavami« je poslanik Martino imel v mislih predvsem gospodarske probleme – ti so zdaj že čisto očitno pestili jugoslovansko državo – ne da bi se zavedal, da so se jim pridružila tudi vprašanja, ki so nastala ob »romanju v Moskvo«. Ko je Djilas poročal o pogovorih jugoslovanske delegacije v Kremlju, je opis burnega večera v navalu optimizma in zaupanja sklenil s trditvijo, »da vendarle ni treba niti za hip podvomiti o veliki ljubezni tovariša Stalina do vse naše partije, do vsega CK in posebno do tovariša Tita«. (79) Patetična zagotovila, ki so bila v silnem nasprotju z realnostjo, polno groženj in zlih znamenj.

Resnici na ljubo pa je treba vendar reči, da so se odnosi med Moskvo in Beogradom neposredno po srečanju v Kremlju za hip navidezno izboljšali. Sredi februarja je izšla sedma številka glasila Informbiroja z uvodnikom, ki ga je podpisal Pavel Judin. Ta najboljši filozof med vohuni in najboljši vohun med filozofi, kot so ga označevali, je svoje premišljevanje namenil stoletnici Komunističnega manifesta. Splošno gibanje zgodovine je, po Judinovem mnenju, šlo v smeri, ki jo je načrtal Marx že leta 1848, saj se je temeljna ideja manifesta »neizogibni propad kapitalistične družbe in njena zamenjava s socialistično« v Sovjetski zvezi že uresničila. Poleg tega pa se uveljavlja v ljudskih demokracijah, med katerimi je Jugoslavija dosegla najvišjo stopnjo razvoja. Kapitalizem je že prišel v svojo končno fazo, v imperializem, za katerega so značilne vojne in gospodarske krize, kar jasno dokazuje primer Velike Britanije, »klasične države kapitalizma«, ki jo bo Jugoslavija prav kmalu ekonomsko preseгла. (80) Tej hvalnici izpod peresa enega največjih teoretikov sovjetskega komunizma, katerega stalni stiki z Moskvo jugoslovanskemu vodstvu niso bili neznani, hvalnici, objavljeni v glasilu, ki je

bilo ideološki vodnik vsemu komunističnemu gibanju, pa je prav kmalu sledila hladna prha. Komaj teden pozneje, 22. februarja, je pomočnik jugoslovanskega ministra za zunanjo trgovino Bogdan Crnobrnja sprejel od svojega sovjetskega kolege Krutikova obvestilo, da se vlada SZ ne namerava pogovarjati o novem gospodarskem sporazumu med državama niti ne namerava povečati izmenjave rud, nafte in bombaža, kakor je želela jugoslovanska vlada. Po mesecih bivanja v Moskvi, kamor je prišel z nalogo, da poveča vrednost medsebojne trgovinske menjave na dve milijardi dinarjev, Crnobrnja po tem sporočilu ni preostalo drugega, kot da se vrne praznih rok in še z bridkim spoznanjem, da so ga v sovjetski prestolnici zadrževali iz čiste preračunljivosti. »S temi pogovori nas je sovjetska vlada varala tri mesece, od decembra do konca februarja. In mi, ki smo pričakovali, da bomo dobili pomembnejše surovine od Sovjetske zveze, nismo storili ničesar, popolnoma ničesar, da bi si jih priskrbeli kje drugje. To nas je pripeljalo v nepredvideno krizo. Žetev je bila pred vrati, naftne zaloge pa so zadoščale komaj za deset dni in isto velja za bombaž.« (81)

Novica o gospodarskem bojkotu, ki so ga napovedali Sovjeti, je dobila še bolj grozeče razsežnosti ob vesteh, ki so sledile iz Tirane. Bile so očiten dokaz, kako zelo se je zmanjšal Titov ugled v socialističnem taboru, saj so si ga upali napasti celo v državi, ki je v določenem smislu veljala za njegov protektorat. 23. februarja so v sovjetskem poslaništvu pripravili sprejem v počastitev ustanovitve Rdeče armade. V posebni dvorani so se zbrali najodličnejši udeleženci slavja z Enverjem Hoxo na čelu. Ko je napočil trenutek za zdravico, je tedanji jugoslovanski poslanik v Tirani Josip Džerdža dvignil čašo in nazdravil bratstvu sovjetske, albanske in jugoslovanske armade ter njihovih poveljnikov. V odgovor je sovjetski odpravnik poslov Gagarinov z vidnim razburjenjem sprejel zdravico v čast maršala Tita, toda le »če s svojim delom resnično krepim demokratično fronto v svetu«. Džerdža je brž odvrnil, da je treba pač nazdraviti kot »vselej doslej: brez pridržkov«, toda ni mu uspelo razvedriti ozračja, ki je nenadoma postalo hladno, napeto in polno nejasnih sumničenj. (82)

To epizodo so v Beogradu ocenili kot značilen in zgovoren pokazatelj vedno večje sovražnosti do Tita. Vprašanje, pred katerega so bili sedaj postavljeni maršal in njegovi sodelavci, je bilo, kako odgovoriti Stalinu: skloniti glavo in priznati njegovo avtoriteto ali izzvati njegovo jezo in sprejeti vse neizbežne posledice? Vodstvo KPJ je o tem razpravljalo 1. marca na sestanku v Titovi zasebni hiši v Beogradu, na katerega je bilo poleg štirih članov politbiroja (Tito, Kardelj, Rankovič in Djilas) povabljenih še osem predstavnikov partije. Srečanje je trajalo več ur, saj so navzoči pretresli vse sporne točke s Sovjetsko zvezo: gospodarski

pritisak, albansko vprašanje, vprašanje federacije z Bolgarijo in poskus Moskve, da si zagotovi nadzor nad jugoslovanskimi oboroženimi silami. (83)

Prvi je govoril Tito: orisal je nastale razmere in svoj govor spretno sklenil na način, s katerim bi ugotovil, kakšno mnenje prevladuje med zbranimi tovariši. Izjavil je namreč, da bo odstopil, če bodo Sovjeti vztrajali pri svoji politiki do Jugoslavije. Njegove besede so seveda izzvale val protestov, pridružil se jim ni samo finančni minister Sretan Žujović. Po narodnosti Srb, trdnega meščanskega izvora, s francoskim visokošolskim študijem, je bil Žujović – zaradi temne polti so mu pravili »Crni« – eden najvidnejših partizanskih voditeljev. Rodil se je v začetku stoletja in se še zelo mlad med 1. svetovno vojno bojeval v tujski legiji na solunski fronti. V dvajsetih letih je postal član KPJ (baje je imel člansko izkaznico št. 7) in bil v naslednjem desetletju bližnji sodelavec Gorkića, Titovega predhodnika v funkciji generalnega sekretarja. Ko so Gorkića likvidirali pod obtožbo, da je britanski agent, je Žujovića najbrž rešilo samo to, da se je kot prostovoljec boril v mednarodnih brigadah v Španiji. Leta 1941 je bil med organizatorji vstaje v Srbiji, kjer je zaslovel zaradi svojega izjemno močnega značaja. Znano je bilo njegovo reklo: Partizan zmore vse. (84) Po osvoboditvi je zavzemal najvidnejša mesta v republiki Srbiji in na zvezni ravni. Leta 1948 je bil finančni minister, član CK KPJ, generalni sekretar Ljudske fronte, član prezidija srbske ustavodajne skupščine in izvršilnega odbora Ljudske fronte te republike. Če sodimo po podobi, ki so jo o njem zarisale v začetku leta 1948 tajne ameriške službe, je Žujović predstavljal skrajno partijsko krilo ter veljal za enega njenih najbolj radikalnih in agresivnih zastopnikov. Čeprav ni imel vojaške izobrazbe, se je med vojno izkazal kot eden najboljših Titovih generalov, skromne pa so bile njegove administrativne sposobnosti, tako da je njegov oddelek, po ameriškem poročilu, vodil njegov namestnik. Med Žujovićevimi posebnostmi je bila tudi ta, da je užival veliko naklonjenost Sovjetov. Leta 1945, ob sklepu konference v San Franciscu, na kateri so bili položeni temelji Združenim narodom, je bil edina visoka osebnost, ki je spremljala Molotova v Moskvo, kjer so njegovo navdušenje za KPSZ, »edinega popolnega in zvestega razlagalca marksizma-leninizma«, in za Stalina, »voditelja in učitelja«, cenili, kot je bilo treba. (85)

V tednih pred sestankom, ki ga je 1. marca sklical Tito, je postal Žujović, kot se spominja Dedijer, čudno tih in odmaknjen, osamljal se je od svojih kolegov v vladi in partiji. Ohranjal je sicer uradne stike z njimi, vendar se ni več udeleževal lova niti večernih partij biljarda v Titovi vili – dveh najljubših zabav jugoslovanske politične elite. (86) To je seveda pritegnilo pozornost tovarišev, ki jim tudi ni ušlo čudno Žujevi-

ćevo vedenje med razpravo o odnosih s SZ. Zaprl se je namreč v nekakšen dvoumen molk, le po svoji stari navadi si je zapisoval številne opombe. Šele pozneje je postalo jasno, da so ti zapiski rabili Crnemu, ko je o sestanku poročal sovjetskemu poslaniku v Beogradu Lavrentjevu – in to kljub odločitvi, da mora vse ostati v največji tajnosti. Tako je lahko Stalin sorazmerno hitro izvedel, da je Kardelj, ko so razpravljali o Sovjetih, vzkliknil: »Hudiča, oni imajo svojo državo, mi pa svojo!« ter da ga je Tito podprl, rekoč: »Mi nismo figura na šahovnici!« in da je Djilas izjavil: »Bistveno vprašanje je, ali se bo socializem razvijal svobodno ali z razširjanjem ZSSR«. (87) Skratka, jugoslovanski voditelji se še zdaleč niso držali doktrine Ždanova iz leta 1947 o kritiki in samokritiki kot »resničnih gibalnih silah« socializma, ampak so si drznili zavrniti Stalinove želje in opozorila, ter se povzdigovati kot sodniki SZ. Krivda je bila huda, če upoštevamo, da je bilo po nauku sovjetskega vodje imeti za pravega revolucionarja samo tistega, ki je pripravljen braniti in varovati SZ brez pridržkov, odkrito in pošteno. (88) Z odločitvijo, da ne bodo sprejeli Stalinove zahteve po takojšnji federaciji z Bolgarijo, in še bolj s trditvijo, da skrbi Sovjetska zveza v odnosih z drugimi ljudskimi demokracijami predvsem za lastne interese, so Jugoslovani močno grešili zoper proletarski internacionalizem, kot so ga pojmovali v Moskvi. To je bil greh, ki ga Stalin ni bil pripravljen dopuščati niti odpustiti, pri tem pa ni pomislil, kakšnega kova so ljudje, s katerimi ima opraviti: nikakršni aparatčiki, ampak borci z dolgo revolucionarno izkušnjo, moške, ki so se oblikovali na bojnih poljih in ki se v nasprotju z voditelji drugih ljudskih demokracij niso čutili usodno vezane na vodilno sovjetsko strukturo. Sprejeti zahteve Josifa Visarionoviča, da se podredijo, bi zanje pomenilo odreči se lastni preteklosti. (89)

Drznosti svojega izziva pa se jugoslovanski voditelji najprej niso povsem zavedali. Ko se je Kardelj mnogo pozneje spominjal dramatične seje 1. marca, je poudaril, da so sodelujoči v razpravi sicer pričakovali, da Stalin ne bo preveč zadovoljen s smerjo, v katero so se začele obračati stvari, vendar pa nikakor niso mislili, da se bo tako razburil in tako drastično ukrepal proti njim. (90) Usodna zmeta, porojena iz napačne predstave nekaterih o »očetu ljudstev« in iz njihove nesposobnosti, da bi svoje odnose s SZ videli brez ideoloških kopren. Vendar te le niso bile tako neprosojne, da bi najbolj bistre osebnosti v jugoslovanskem vrhu, Kardelj, Kidrič, Djilas in še kdo, zasebno ne nadaljevale razprave o žgocnih temah, ki so jih obravnavali v Titovi vili: kakšna je resnična narava sovjetskega sistema, kaj se dogaja s komunizmom, ali je tudi Sovjetska zveza imperialistična sila. (91)

Še pomembnejše je dejstvo, da v naslednjih dneh niti najmanj niso poskušali skrivati uporništva do kremeljskega gospoda. 14. marca, na

primer, je bila v Budimpešti velika slovesnost v počastitev stoletnice madžarske revolucije proti Habsburžanom. Ob tej priložnosti je Dimitrov objavil v časopisu *Rabotničesko Delo* članek, v katerem je trdil, da so sto let po tem uporu ljudstva vzhodne Evrope spet dosegla svobodo, in to po zaslugi sovjetske armade. Namigujoč na nedavne dogodke, v katerih je neprostoovoljno igral glavno vlogo, je sklenil: »Moramo delati. Ne moremo si dovoliti nikakršnega obotavljanja. Delati moramo seveda skrbno, da ne bi s kakšnim nepremišljenim dejanjem kompromitirali našega mednarodnega položaja.« (92) Povsem drugače pa je govoril Milovan Djilas, ki se je slavja v Budimpešti udeležil kot vodja jugoslovanske delegacije. Praznovanje je bilo bolj kot Kossuthovim revolucionarjem namenjeno Rdeči armadi, v katere čast so odkrili faraonski spomenik, ki z budimskih gričev obvladuje madžarsko prestolnico. Djilas pa ni niti z besedo omenil vloge Sovjetov pri osvoboditvi Madžarske, pač pa je poveličeval vstajo jugoslovanskih narodov in poudarjal, da gresta njihova svoboda in napredek vštric s svobodo in napredkom vsega mednarodnega socialističnega gibanja (93). Te visoko doneče besede so spremljali manj hrupni, toda zelo značilni dogodki: 9. marca je Srzetić, Kidričev pomočnik, sporočil sovjetskemu predstavniku v Beogradu, da je jugoslovanska vlada prepovedala administrativnim organom posredovati Sovjetom informacije o gospodarstvu; če jih hočejo dobiti, naj se poslej obračajo na CK KPJ ali na vlado. (94) Teden pozneje, 18. marca je CK KPJ poslal sovjetskemu CK pismo, ki pa ni bilo nikoli objavljeno (zdi se, da ga ni niti v arhivih). Sodeč po odgovoru iz Moskve, je opozarjalo Stalina na čudno vedenje Gagarinova, odpravnika poslov v Tirani, še bolj pa na Krutikova, ki je odklonil, da bi nadaljeval pogovore o povečanju gospodarske menjave med državama. (95) To pismo se je križalo z Bulganinovim sporočilom o umiku vojaških strokovnjakov in tudi s poročilom o odpoklicu civilnih svetovalcev, ki je prvemu sledilo že naslednji dan. Titu torej ni preostalo nič drugega, kot da znova vzame pero v roke in skuša preprečiti izvedbo Stalinove odločitve. K sebi je poklical Kardelja, Rankovića in Djilasa, da bi jih seznanil s položajem in z odgovorom, ki ga je pripravil. Njegova poglobljena skrb v tem trenutku je bila, da bi obdržal spor na vladni ravni, kajti če bi se sprevrgel v konflikt med partijama, bi se Jugoslovani očitno znašli v podrejenem položaju, saj bi se morali bojevati proti močnejšemu. Kako naj bi se sploh spustili v ideološko prerekanje s Stalinom in boljševiško partijo, ki ju je vse komunistično občestvo imelo za najčistejši izvir marksizma-leninizma? In tako je Tito naslovil svoje pismo na Molotova, zunanjega ministra ZSSR, in ga podpisal kot predsednik jugoslovanske vlade. Pismo je oblikoval v zmernem tonu in v njem zavrnil obtožbe glede nenaklonjenosti, ki naj bi je bili deležni

sovjetski vojaški in civilni izvedenci v Jugoslaviji, ter glede premajhne pripravljenosti jugoslovanske birokracije za sodelovanje z njimi. Seveda pri tem ni bil povsem iskren: ne samo, da Jugoslovani Sovjetov niso več gledali prijazno, temveč so jih že nekaj časa nadzorovali s tajno policijo. Da ne govorimo o tistih jugoslovanskih državljanih, ki so bili po britanskih informacijah v povojnih letih skrivno sojeni, ker so bili obtoženi, da so sovjetski vohuni. (96)

Morda se je Tito zavedal šibkosti svojih argumentov in je zato v sklepu poskusil odvrniti pozornost od te občutljive točke. Svoje pisanje je namreč zaključil z ugotovitvijo, da so odločitve sovjetske vlade povzročili drugi, njemu neznani razlogi, za katere pa je hotel vedeti. Hkrati je opozarjal Moskvo, naj pri presojanju informacij, ki jih dobiva od »določenih oseb«, ravna nadvse previdno, saj te niso vedno natančne, dobronamerne in niti objektivne. (97)

Najpomembnejši med »določenimi osebami«, na katere je maršal namigoval, je bil P. F. Judin, ki je v teh dneh kot sovjetski predstavnik Informbiroja in urednik njegovega glasila zaprosil za sprejem pri Titu. S svojo nizko postavo, redkimi rdečimi lasmi, sinjimi in živahnimi očmi je dajal vtis miroljubnega in dostojanstvenega profesorja, v resnici pa je bil Stalinov poglobitni obveščevalec v Beogradu in njegov paznik med člani Informbiroja. V pogovoru z maršalom se Judin sploh ni dotaknil nedavnega poslabšanja odnosov med partijama, zaprosil ga je samo za članek za svoj časopis, ki mu ga je Tito seveda takoj obljubil. (98) Ta članek v resnici ni bil nikoli napisan, sicer pa si v Titovem krogu nihče ni domišljjal, da je bil to pravi razlog Judinovega obiska. Šlo je predvsem za znamenje, s katerim so Sovjeti želeli Titu povedati, da se še lahko reši, čeprav morda tako, da obtoži kot krivca za nesporazume s Sovjeti katerega svojih sodelavcev in da ga žrtvuje v imenu države in partije. (99) Toda maršal se ni pustil zapeljati, saj se je dobro zavedal, da bi postal, četudi bi mu uspelo obdržati se na vrhu, samo marioneta v rokah kremeljskega lutkarja, ki bi se ga rešil ob prvi ugodni priložnosti.

Teden dni po Judinovem obisku je zaprosil za sprejem pri maršalu, ki je bil v svoji zagrebški rezidenci, vili »Weiss«, sovjetski poslanik v Beogradu Lavrentjev. Poslanik je v zadnjem času kar dvakrat želel govoriti z njim: prvič zato, da bi ga brez posebnih ceremonij opozoril, naj vendar pazi, kaj počne, kajti »mi imamo boljši propagandni stroj«; drugič pa zato, da bi mu sporočil Stalinov odgovor na pismi z dne 18. in 20. marca. Odnosi med Sovjeti in Jugoslovani so se tako zaostriili, da je bilo pričakovati celo atentat na Tita. Zato je bila vsaka kretnja, vsaka malenkost nadvse pomembna, kajti vsebovala je nemo, toda zgovorno sporočilo. Stalinovo pismo je bilo datirano s 27. marcem, torej s pomembnim datumom iz novejše jugoslovanske zgodovine, saj je pred

šestimi leti na ta dan izbruhnil v Beogradu upor proti Cvetković-Mačkovi vladi, ki je bila kriva za podpis pakta z nacistično Nemčijo. Je hotel Stalin z izbiro tega datuma opomniti, da bo ista usoda doletela vsakogar, ki si drzne sovražno vesti do njega? Ob njegovi znani praznovernosti in občutljivosti za vse okultno ne kaže zanemariti te domneve, še zlasti zato ne, ker so bili tudi pozneje drugi važni dokumenti, ki so jih Sovjeti naslovili na Jugoslovane, objavljeni ob pomembnih datumih njihove zgodovine. (100)

O nečem je bil Stalin vsekakor trdno prepričan: dovolj bo, da migne z mezincem, pa se bo otresel Tita. (101) Po njegovih računih bi moral že v nekaj tednih zavladati v Beogradu kar najpopolnejši red. To potrjuje tudi dejstvo, da je nekaj dni pred izročitvijo pisma z dne 27. marca sovjetska vlada sporočila State Departmentu, da nasprotuje ameriški zahtevi po odložitvi konference o donavski plovbi, ki so jo sklenile pripraviti velike sile. Po njenem mnenju jo je potrebno sklicati v »najkrajšem možnem času, nikakor pa ne pozneje kot aprila ali maja letos v Beogradu«. In to je storila, ne da bi prej vprašala za soglasje ali vsaj za mnenje jugoslovanske vlado: le čemu bi se trudili z odvečnimi diplomatskimi vljudnostmi, ko pa bo nepomembni jugoslovanski spor rešen, kot bi mignil! (102)

Prepričan, da ima v rokah škarje in platno, se Stalin ni potrudil niti za dostojno obliko svojega pisanja, ampak je odprl vse zapornice in zlil na jugoslovanske voditelje vso svojo jezo. Začel je v surovem tonu, z izjavo, da ima Titove odgovore za nezadostne in lažne. Na samem začetku je tudi zavrnil njegov namig, da bi vso zadevo obravnavali kot vprašanje med vladama, in pribil, da gre v bistvu za razmerje med obema partijama; zato je tudi poslal pismo, (ki ga je v imenu CK KPSZ podpisal skupaj z Molotovom) »tovarišu Titu in drugim članom CK KPJ«. Na kratko je torej opravil z odnosi med obema državama, ki so po njegovem mnenju postali kritični, ker jugoslovanske oblasti, »ne ozi-
raje se na prejšnje dogovore«, ne priznavajo Sovjetom pravice neposrednega dostopa do vseh informacij, temveč se, nasprotno, do njih vedejo sovražno in jih nadzorujejo s tajno službo. Ko je opravil s tem vprašanjem, se je lotil naštevanja ideoloških napak, ki so jih zagrešili Jugoslovani: drznili so si kritizirati Sovjetsko vlado, obdolžili so jo šovinizma in kar je še hujše, trdijo, da je socializem v SZ prenehal biti revolucionaren. Vsega tega pa niti ne počnejo odkrito in pošteno, marveč skrivaj, z namenom da zrušijo sovjetski sistem. Jugoslovani so, skratka, prevzeli za svoje tiste argumente in metode, ki jih je uporabljal Trocki, ko je nastopil proti KP SZ. »Mislimo, da je politična kariera Trockega dovolj poučna,« je sklenil Stalin in s tem Jugoslovanom izrekel zadnjo in najhujšo obtožbo, kajti imenoval je človeka, čigar ime se zaradi gro-

zotnosti njegovega zločina v Sovjetski zvezi že dalj časa ni smelo več niti omeniti.

Vendar to še ni zadostovalo: še so bili grehi, in to številni, s katerimi so se omadeževali Jugoslovani v svoji neskončni domišljavosti: KPJ, ki je sicer na oblasti, tega noče priznati, temveč se pod krinko Ljudske fronte skriva za dvoumnim videzom polovične legalnosti. Poleg tega zanemarja notranjo demokracijo, saj dovoljuje, da večina članov CK ni voljena, ampak kooptirana in namesto da bi v skladu z marksističnim naukom nadzorovala vse državne organe, dopušča, da njo samo nadzoruje notranji minister. Kako je mogoče imeti takšno strukturo KPJ za marksistično-leninistično in boljševisko? Še več: v partiji ne vlada duh razrednega boja, kapitalistični elementi se krepijo na podeželju in v mestih, ne da bi vodstvo učinkovito ukrepalo proti njim in jih skušalo zaustaviti. Skratka, to je čisti revizionizem, kakor so ga teoretizirali Bernstein, Vollmar in Buharin. Sicer pa, kaj je drugega mogoče pričakovati od partije, ki ima med svojimi voditelji »dvomljive marksiste«, kot so Djilas, Vukmanović, Ranković, in ki mirno prenaša na vodilnem položaju v zunanjem ministrstvu angleškega vohuna Vladimira Velebita. (103)

Ob branju prvih vrstic Stalinovega pisma – in to pred preiskujočimi očmi Lavrentjeva in sekretarja ambasade Armjaninova, agenta NKVD, je bilo Titu, »kot bi ga zadela strela«. Na diktatorjeve obtožbe sicer ni bil nepripravljen, kajti podrobna sporočila o njegovi nejevolji so mu že prišla na uho, in to iz več virov; toda eno so glasovi in govorice, nekaj drugega pa pravo pismo. Neprijetna mu je morala biti predvsem primerjava s Trockim, saj ga je spominjala nadvse težkih časov v Moskvi, ko so njegovi nasprotniki v kominternskih krogih širili sumničenje, da je nemara trockist. (104) Takšne vrste obtožba pa je tedaj lahko pripeljala ne samo v kolimske rudnike ali na ledene otoke Soloveckij, temveč tudi naravnost pred zid. Kljub grozljivim asociacijam in spominom se je Tito obvladal in končal branje, ne da bi pokazal svoje vznemirjenje. Hladno je odslovil poslanika z obljubo, da bo odgovoril takoj, ko bo pismo temeljito preučil. Po odhodu obeh diplomatov je po telefonu poklical v Zagreb Kardelja, Djilasa, Rankovića in Kidriča ter se nemudoma lotil osnutka odgovora in ga v zamahu v dveh urah tudi napisal.

Stalinovo pismo je vsebovalo utemeljene trditve, toda tudi takšne, ki so bile očitno lažne in krivične ali vsaj pretirane. Med najbolj tehtnimi je bila obtožba, da partija ne nastopa javno, ampak deluje za zaslonom Ljudske fronte. Jugoslovani so videli v Ljudski fronti nov tip politične organizacije, ki združuje množice pod vodstvom partije, in ji omogoča, da se čimbolj učinkovito zakorenini v družbi. Takšno strukturo so šteli za svoj izvirni prispevek k marksizmu-leninizmu in jo celo postavljali za

zglede drugim ljudskim demokracijam. Partija si je v praksi sicer pri- držala dejansko nadzorstvo nad vsem državnim aparatom, čeprav ga je izvajala na zelo diskreten način. Tako so se komunisti ogrinjali v nekak- šno skrivnostnost, ki je bila toliko neprodirnejša, kolikor višje je kdo stal na hierarhični lestvi: ni se vedelo, kdo so člani CK in politbiroja, in tudi sama beseda »komunizem« je bila le redko uporabljena, čeprav je bila Jugoslavija med vsemi sateliti s stališča doktrine nedvomno najbolj ortodoksna in »monolitna«. Prav zato pa je bila Stalinova kritika v bistvu tako krivična, saj ni upoštevala velikih prizadevanj režima, da bi se čim bolj približal sovjetskemu modelu, niti ne pomembnih rezultatov, ki so bili že doseženi. (105) Tito je v svojem pismu preskočil utemeljene obtožbe in izpostavil neutemeljene, zato mu ni bilo težko oblikovati pri- merne odgovora, češ Sovjeti so slabo informirani in vidijo jugoslovan- ske razmere v povsem napačni luči. Poudaril je tudi »strašno preseneče- nje« nad vsebino in tonom Stalinovega pisma, pri čemer ni pozabil ome- niti tudi nekaj pritožb Jugoslovanov na sovjetski način (na primer dej- stvo, da je sovjetska tajna služba – kljub protestom oblasti – novačila jugoslovanske državljane, kar je spodkopavalo zaupanje v partijske voditelje). Predvsem pa je spodbujal k medsebojnemu razumevanju, ker je tudi za SZ koristno, da ostane Jugoslavija kolikor se da močna, saj stoji iz oči v oči s kapitalističnim svetom. Pripravljen je bil na eno samo koncesijo: Velebita bodo odstranili s položaja pomočnika ministra za zunanje zadeve in njegov primer natančno preiskali. (106)

Poleg poskusa, da bi razložil in opravičil jugoslovanske razmere, so v Titovem pismu tudi trditve, ki presegajo polemiko, kakor jo je zastavil Stalin, in zadevajo pravo bistvo spora. Tito se je popolnoma zavedal, da so vprašanja izvedencev in vse druge obtožbe ideološke narave zgolj pretveza za to, da bi oslabili KPJ in jo podredili Kremlju. Resnični problem, o katerem pa Stalin iz opreznosti raje ni govoril, je koreninil v popolnoma novi zgodovinski resničnosti, kakršna se je oblikovala po drugi svetovni vojni, ko so poleg prve socialistične države nastale še šte- vilne druge, ki so se sklicevale na Marxov nauk. To dejstvo pa je zastav- ljalo dokaj občutljivo vprašanje o njihovih medsebojnih odnosih in poj- movanju nacionalne suverenosti. Stalin je menil, da je problem suveren- osti zgolj formalne narave, saj je trdil – bolj z dejanji kot z bese- dami – da se mora politična usmeritev vsake ljudske demokracije že po sami logiki stvari skladati s politično linijo SZ. Tito, ki nikakor ni zani- kal velike vrednosti sovjetskih izkušenj, pa je nasproti tej tezi postavil drugo, da namreč posameznih razmer in tradicij ne gre žrtvovati Molohu Sovjetske zveze, ampak jih je treba spoštovati, zakaj samo če bo socializem rasel v humusu vsake posamezne države, se bo lahko pri- jel in obrodil sadove. V lapidarnem slogu je jasno izrazil takšen koncept

že v začetku svojega odgovora: »Tudi če kdo še tako ljubi deželo socializma, Sovjetsko zvezo, nikakor ne more manj ljubiti svoje domovine, ki prav tako gradi socializem.« (107) V sklepu pisma je obsežneje razvil to svojo misel in poudaril, da je treba upoštevati izkušnje vsake nove »ljudske demokracije« (se pravi tiste, kjer so komunisti na oblasti) kot nadaljevanje in bogatenje pridobitev oktobrske revolucije, kot nekaj novega v revolucionarni praksi, hkrati pa v popolnem sozvočju z marksizmom-leninizmom. V takšnem dinamičnem videnju socialističnega gibanja je natančno določil nalogo in vlogo Sovjetske zveze: s svojo avtoriteto naj podpira države, ki so ji ideološko blizu, vendar naj se ne vmešava v njihovo notranje življenje. Samo tako se bo revolucionarni proces razvijal in uveljavljal v svetu. (108)

Za Tita to niso povsem nove ideje: izoblikoval jih je bil namreč že leta 1945 in jih izpovedal na ustanovnem kongresu srbske KP. Tedaj je ugotovil, da etape meščanske in socialistične revolucije v Jugoslaviji niso jasno ločene in da se bo zato država razvijala v smeri socializma drugače kot sovjetska družba. Razkril je tudi, da je o tem osebno govoril s Stalinom in dobil zagotovilo, da takšna usmeritev ni v nasprotju z Leninovimi nauki. Pozneje pa je, vzporedno s krepitvijo partije, volja njenih vrhov, da bi v resnici ubrali drugačno pot v socializem od tiste, ki jo je že prehodila Sovjetska zveza, začela usihati. Po letu 1945 ni o »različnih poteh« več govoril Tito, ampak sta to počela Dimitrov in sekretar poljske delavske partije Wladislaw Gomulka. Ta je povzdigoval idejo o »različnih poteh« še na ustanovnem sestanku Informbiroja, torej v najbolj neprimernem trenutku, saj je bilo tedaj že vsem jasno, da Stalin teorijo, ki ji je v preteklosti dal svoj pečat, zdaj preklicuje in zanika. In povsem po pravici so Gomulkova stališča izzvala v Szklarski Porebi Kardeljevo ostro ironijo. (109)

Leta 1948 se je teza o različnih poteh v socializem zdela že tako nevarna in eksplozivna, da ji štirje najzvestejši, Kardelj, Ranković, Kidrič in Djilas, ki jih je Tito poklical v Zagreb, niso hoteli več prisluhniti. Takoj po prihodu v vilo Weiss so prebrali Stalinovo pismo in Titov odgovor, ki pa se jim je zdel v sklepnem delu preveč drzen, da bi ga bilo primerno poslati Stalinu, kajti z njim bi »gospodarja« lahko samo še bolj razburili. Te pridržke je prvi izrazil Djilas, ostali trije pa so z njim takoj soglašali. Djilas je njihovo mnenje posredoval tudi Titu in ta ga je, čeprav s težkim srcem, brez nasprotovanja sprejel, kajti predobro se je zavedal, da ne sme iti predaleč, če se noče osamiti od tovarišev. V tem trenutku pa je bilo najpomembnejše ohraniti strnjenost vodilne skupine in jo prepričati, da ostane zbrana ob njem. Čeprav Stalin ni napadel Tita osebno (in tudi pozneje tega ni nikoli storil), je bilo očitno, da je postal njegov položaj izjemno izpostavljen in občutljiv. Ko mu je Djilas pred-

lagal svoj odstop in odstop drugih »dvomljivih marksistov«, je Tito predlog brez obotavljanja, celo nejevoljno odklonil: »Oh, ne! Vem, kaj hočejo: zlomiti naš Centralni komite. Najprej vas, potem mene!« (110)

Na srečanju v Zagrebu so sklenili, da bodo odgovor preložili v odobritev plenumu centralnega komiteja, ki ni bil sklican že od oktobra 1940. Tej odločitvi so pač botrovale Stalinove obtožbe o premajhni demokraciji znotraj KPJ. Iz istega razloga je Tito še predlagal, naj bo na dnevnem redu tudi sklic V. kongresa partije, saj je bil prejšnji organiziran pred kar devetnajstimi leti. Te ukrepe je navdihovala tudi potreba mobilizirati jugoslovanske komuniste in dokazati tistim, ki so v Stalinu videli varuha edine resnice, kako je vodstvo KPJ vedno pripravljeno sprejeti njegovo kritiko, če je upravičena. Tito sicer ni verjel, da bi ga s tem zares pomirili, toda v svojem prepričanju je bil trenutno precej osamljen. Med njegovimi najbližjimi sodelavci se je bil morda samo Kardelj sposoben otresti ideoloških spon in videti stvari v njihovi surovi resničnosti. Tako je na vlaku iz Zagreba v Beograd svojim tovarišem zatrjeval, da so odnosi med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo dokončno kompromitirani: »Dobro poznam Ruse . . . Poznam njihovo logiko. Razglasili nas bodo celo za fašiste, da bi pred svetom moralno in politično utemeljili boj proti nam. Če bi mogli, bi nas tudi s silo likvidirali.« (111)

V presledku med prvo, najbolj pomembno sejo jugoslovanskih voditeljev v začetku marca, na kateri je bilo odločeno, kako reagirati na moskovske obtožbe, in med sejo CK 12. aprila se je zvrstilo več pomembnih dogodkov. Tisti partijski voditelji, ki so bili seznanjeni s položajem, so še naprej tuhtali o Stalinovem pismu (kot denimo, zakaj se je Molotov podpisal prej kot Stalin) in ga razčlenjevali v vseh potankostih, da bi razumeli njegove najbolj skrite pomene. Ko so poskušali odkriti tudi vzroke njegovega ravnanja, so jih našli v sami strukturi sovjetske partije in države. Toda niso se omejili samo na to: preverili so tudi tiste sile lastnega partijskega in državnega aparata, o katerih so vedeli, da se bodo morali nanje opreti, če bo spor postal javen. (112) Stalin je v svojem pismu namreč odkrito grozil, da se bo obrnil neposredno na jugoslovanske komuniste, mimo Tita in vodilne skupine – in nihče ni dvomil, da bo to, če se mu bo zdelo potrebno, tudi storil. Tedna med njegovim prvim pismom in sklicem CK sta bila za Tita, po njegovem lastnem pričevanju, najtežje obdobje dolgega spora, zakaj bilo je več kot očitno, da je v tem trenutku vsa njegova prihodnost na kocki. (113)

Najbolj zaposlen med vsemi pa je bil Ranković, notranji minister in šef OZNE, ki je bil zadolžen, da preišče preteklost vseh ljudi na pomembnih položajih ter ugotovi, do kolikšne mere so se Stalinovi agenti infiltrirali na ključna mesta administrativnega stroja. Rezultati te

prve in na hitro opravljene preiskave so bili pomirjujoči, saj se je pokazalo, da so stebri režima sposobni vzdržati spopad s Sovjeti. Moskovski agenti so pač v želji, da bi zboljšali Stalinovo dobro voljo in prebavo, kot je dejal Tito pozneje, pošiljali v Moskvo preveč optimistična poročila o svojem vplivu v Jugoslaviji, to pa je zavedlo »gospodarja«, da je sprejel za malo balkansko državo popolnoma zgrešene odločitve. (114)

Med tistimi, ki so pripadali krogu Titovih najožjih sodelavcev, sta bila v prvem hipu – tudi po zaslugi tedaj uvedenega telefonskega prisluškovanja – odkrita samo dva nevarna elementa: Srb Žujović in Hrvat Andrija Hebrang. Prvi je bil tako nepreviden, da je imel 5. aprila v Mladenovcu govor, ki je za močno izostreni Rankovičev sluh zvenel preveč prostalinsko; drugega pa je že od marca preiskovala partijska komisija, ker je bil osumljen frakcionaštva in sovražnega odnosa do Tita samega. (115)

Kakor Žujović tudi Hebrang ni pripadal tistim voditeljem, ki jih je Tito leta 1937, ko je stopil na čelo KPJ, osebno izbral, ampak ga je nekako podedoval od prejšnjega vodstva. Bil je le šest let mlajši od maršala in je zaradi velikega ugleda v hrvatski komunistični partiji ob koncu dvajsetih let in tudi še pozneje veljal za njemu enakega. Kot Josip Broz je tudi Hebrang preživel mnogo let v zaporih in po prestani kazni pribežal v Moskvo, kjer si je uspel pridobiti veliko prijateljev in podpornikov. Bil je človek izrazitih intelektualnih sposobnosti in zelo samostojen v presojanju; med vstajo je skupaj s Titom izstopal kot najmočnejša osebnost v celotnem partizanskem gibanju. (116) Leta 1942 so ga v Zagrebu zaprli ustaši, kmalu pa so ga zamenjali za nekaj nemških častnikov in mu vrnilo svobodo. Čeprav so že tedaj krožile govorice, češ da je v zaporu pristal na sodelovanje z ustaši in gestapom, se je Hebrang (zaradi korpulentnosti med prijatelji imenovan Fatty) vrnil na svoje visoke položaje, ne da bi zanj tajna služba opravila običajno preiskavo. Kot vodja partizanskega gibanja na Hrvaškem si je privoščil dokaj razkošno življenje, ki je bilo v očitnem nasprotju s težkimi razmerami tistega časa, kar je seveda izzvalo številna negotovanja. Njegova najhujša napaka pa je bila, da je vodil preveč neodvisno politiko in dajal vstaji poudarjeno hrvatsko noto. To je Titu v začetku oktobra leta 1944 tudi narekovalo odločitev, da ga odstrani s položaja sekretarja KPH in zamenja z Bakarićem. (117)

Ko je bil odstranjen s svojih oblastnih položajev v Zagrebu, se je Hebrang preselil v Beograd z nalogo, da na zvezni ravni vodi gospodarsko obnovo države. Čeprav so z njim ravnali obzirno in spoštljivo, je bil po Djilasovih besedah zaradi prisilnega napredovanja globoko prizadet. V začetku leta 1945 je kot vodja delegacije, ki je imela nalogo razpravljati s Sovjeti o gospodarski pomoči, potoval v Moskvo. Že v tem obdo-

bju so njegovi sodelavci opažali, da piše mnogo »poročil« za sovjetsko vodstvo in da ne nasprotuje njegovim kritikam na rovaš Tita, na primer očitku, da se maršal bolj ukvarja z restavriranjem kraljevih gradov kot z boji na fronti, da se sploh ne spozna na vojaška, še manj pa na ekonomska vprašanja, da se daje preveč poveličevati . . . Hebrang je ne samo dopuščal te pripombe, ampak celo nastopal proti tistim članom delegacije, ki so si drznili ugovarjati Stalinovim besedam: takšno vedenje pa je bilo očitno znotraj kremeljskih obzidij marsikomu všeč. (118) Vsekakor je Hebrang imel poseben dar za pridobivanje simpatij tistih, s katerimi je prišel v stik, saj je naredil sijajen vtis tudi na zahodne, v Beogradu akreditirane diplomate. V nekem poročilu za State Department je opisan kot pomemben strokovnjak za vprašanja gospodarstva in industrije, kot razumen, zmeren človek, angažiran za ureditev še vedno težavnih razmerij med Srbi in Hrvati. (119) Njegov občutek za mero in zdrav realizem sta pritegnila tudi pozornost Stalina, ki je baje imel v rokah za Hebranga obtožujoče karte, in je zato že med vojno računal z njim kot z rezervno figuro, s katero bi po potrebi nadomestil Tita. (120) V Beogradu Hebrang ni samo izstopal po razkošnem življenju, ki ga je imel s svojo lepo ženo – čeprav tudi drugi vodilni tovariši niso živeli skromno – temveč predvsem zaradi svojih tesnih stikov z visokimi sovjetskimi diplomati. Največ pa je dalo misliti dejstvo, da se je sovjetska vlada večkrat obrnila nanj – in sicer uradno – v zvezi z vprašanji, ki so zadevala državo, kot da bi bil šef vlade in partije; on sam pa ni samo sprejemal pisem CK KPSZ, ampak nanje tudi odgovarjal v imenu CK KPJ. (121)

Prekipelo je aprila 1946, ko je prišlo do ostrega nasprotja med Hebrangom in jugoslovanskim vodstvom zaradi petletnega plana. Hebrang je prevzel sovjetsko tezo, da je plan preveč ambiciozen, ter pridigal proti pretiranemu optimizmu in voluntarizmu svojih tovarišev. Po Kidričevih besedah je na ta način izražal svojo kapitalistično miselnost in nezaupanje v ljudske množice. Spor je bil torej neizogiben in ker je prišlo do razhoda med Titom in Hebrangom tudi na osebni ravni, se je končal tako, da so hrvaškega politika izključili iz politbiroja in ga odstranili iz ministrstva za industrijo ter z drugih vodilnih položajev. Uradno pojasnilo teh ukrepov je bilo, da so se pojavili sumi o Hebrangovem vedenju v ustaškem zaporu med vojno; Djilas in Kardelj sta s to odločitvijo seznanila Molotova, ta pa jo je sprejel z zagonetnim molkom. Odstranjevanje Fattyja s pomembnih položajev je v naslednjih letih potekalo postopno in počasi: očitno se partija tako iz notranjih političnih razlogov kot iz bojazni pred Sovjeti ni čutila dovolj močna, da bi se ga povsem in na mah otresla. O tem, kaj se je dogajalo za kulisami, javnost ni bila obveščena, toda kdor je redno prebiral časopise, je lahko

opazil, da so se Hebrangovi govori namesto na prvi začeli pojavljati na tretji ali četrti strani. Leta 1946 so mu dodelili predsedstvo zvezne komisije za gospodarsko načrtovanje, ki ga je obdržal do začetka leta 1948, ko se je njegova politična vloga ponovno zmanjšala. V začetku januarja je namreč prišlo do zamenjave v ministrstvih gospodarskih resorjev: tri ministre nekomuniste so zamenjali s partijskimi veterani in eden od teh je bil tudi Hebrang, ki so mu dodelili vodstvo ministrstva za lahko industrijo. Ta očitna erozija njegovih pozicij je odločilno vplivala na ambicioznega hrvaškega politika, ki ga ob porajanju nasprotij med Titom in Stalinom niso mučili nikakršni dvomi o tem, na čigavo stran naj se postavi. Bil je toliko nepreviden, da je začel kar odkrito izražati svojo sovražnost do Tita in da je celo javno izjavil: »Mi imamo večino v CK.« To seveda ni moglo ostati brez odmeva v tako sumničavem okolju, kot je bilo beograjsko, kjer je vsakdo sumil vsakogar in kjer je Ranković zaradi pretesnih stikov Vukmanovića-Tempa s Hebrangom in Žujovićem za hip podvomil celo o tem preizkušenem partijcu. (122)

Usoda Hebranga in Žujovića se je odločila na seji CK, ki jo je Tito sklical 12. aprila 1948 v knjižnici stare kraljevske palače na Dedinju. Ta prostor, nenavaden za srečanja najvišjih partijskih vrhov, pa je izbral zato, ker je upal, da Sovjeti vsaj vanj niso postavili svojih mikrofонов.

Članom CK – večina je slutila, da bo na tej seji šlo za pomembne stvari, ni pa se jasno zavedala teže odločitev, ki naj bi jih sprejemali – je govoril odločno in z njemu lastno prepričljivostjo. Začel je s priznanjem, da so za konflikt (če o konfliktu sploh lahko govorimo) deloma odgovorni tudi Jugoslovani, ki pa vendarle ne morejo sprejeti Stalinovih obtožb že zaradi načina, kako so formulirane. Zaustavil se je pri glavnih spornih točkah in prebral besedilo pisma iz Moskve ter odgovor, ki ga je oblikoval z Djilasom, Kidričem, Rankovićem in Kardeljem. Na koncu je poslušalce opozoril na dvoje bistvenih zadev: da so vse ideološke obtožbe zgolj krinka, kajti pravi problem je razmerje med obema državama, in da mora vsak član KP izreči svoje mnenje o »strašnih lažeh«, ki so jih pravkar slišali. Da bi prisilili vsakogar prevzeti nase vso odgovornost, je povedal, da bo zapisnik seje – če bo prišla takšna zahteva – posredovan CK KPSZ. Skratka, udeleženci so se morali odločiti med Titom in Stalinom, brez sleherne možnosti, da bi se zatekli k dvoumnim frazam. (123)

Takoj nato je na spretno režirani seji povzel besedo Kardelj, ki je poudaril revolucionarno legitimnost KPJ, odločenost njenih voditeljev, da ostanejo zvesti duhu, če že ne črki marksizma, ter nesmiselnost obtožb, s katerimi Sovjeti obdolžujejo jugoslovanske komuniste trockizma in hkrati kapitalističnih teženj. S tem je dal iztočnico za niz posegov, ki so bili bolj ali manj premišljeni, bolj ali manj čustveno zagreti

(Djilas je celo izjavil, da mu zdaj, ko ga je Stalin obtožil, preostaja samo še samomor), a so vsi izzveneli v podporo Titu. Osemnajsti po vrsti je spregovoril Sretan Žujović, ki je stoje in s patetičnim glasom naredil tovarišem običajno pridigo o revolucionarni zavesti in o potrebi po pravem vrednotenju vsake Stalinove besede. Zanikal je KPJ pravico postavljati se na isto raven s KPSZ in izrazil prepričanje, da v Jugoslaviji ni mogoče graditi socializma brez podpore Sovjetske zveze. (124)

Tito je med njegovim posegom vznemirjeno vstal in začel hoditi po knjižnici, polglasno govoreč: »To je izdaja naroda, države in partije . . .« (125) Njegove besede so dale ton vsej nadaljnji razpravi, ki je v nasprotju z dosedanjim discipliniranim potekom izbruhnila v sunkovit in hud napad na Žujovića, na katerega so padale vedno težje obtožbe: že je postal predmet splošnega prezira zaradi svojega nekorektnega in protikomunističnega vedenja, ožigosan, da je strahopetec in celo sovjetski vohun. V dneh pred sejo je namreč Djilas, ko je šel mimo ambasade SZ, opazil pri vhodu v zgradbo njegov avto. To je povedal Titu in Rankoviću, ki sta takoj posumila, da je Crni šel poročat Lavrentjevu, o čem je tekla beseda na srečanju 1. marca. Od tega, da so ga obtožili kot vohuna, pa do tega, da so v njem videli možnega aspiranta za najvišjo oblast, je bil le majhen korak – in storili so ga še preden je prišlo do sestanka CK. (126)

Od Žujovića so sedaj tovariši izrecno zahtevali, da pojasni svoj obisk pri sovjetskem ambasadorju; povedal je, da je bil pri Lavrentjevu zaradi novega avtomobila, ki si ga ta želi priskrbeti. Seveda mu ni nihče verjel, samo Djilas je izjavil, da je pač žalostno, če zvezni minister skrbi za nakup avtomobila sovjetskemu ambasadorju, pri tem pa je pozabil, da takšne usluge niso bile redke v krogu elite, ki je bila sicer zavzeta za graditev komunizma, a so jo hkrati močno privlačevale tudi materialne dobrine.

Prepir so prekinili šele, ko je Žujović vprašal, ali sme zaradi obveznosti, ki jih ima v skupščini, oditi. Prisotni so se odločili, da bodo sejo nadaljevali naslednje jutro, še prej pa so na Titov predlog uvrstili na dnevni red razpravo o »Crnem« in njegovi izdaji. (127)

Tisto noč niso dosti spali. Najpomembnejši člani vodilne skupine so imeli vrsto pogovorov, po katerih so se odločili, da bodo poleg Žujovića postavili na zatožno klop tudi Hebranga. Prišli so do prepričanja, da se je najbolje rešiti obeh potencialno nevarnih elementov, če je čistka že nujna. Na seji 13. aprila, ki je potekala bolj umirjeno in sproščeno kot prejšnja, saj je bila igra že odločena, je Ranković sporočil sklep politbiroja, da obvesti CK o »primeru Hebrang«. Prebral je tudi pismo, ki mu ga je hrvaški politik poslal in v katerem se je postavil na Stalinovo stran. Sam Tito je analiziral njegove napake in ga prikazal kot človeka, ki je

partiji sovražen in nevaren. Djilas pa je njegove besede podprl z ugotovitvijo, da sta Žujović in Hebrang glavna nosilca prosovjetske usmeritve v Jugoslaviji. (128)

V uvodu pisma, ki ga je Tito pripravil za Stalina in so ga dokončno oblikovali na tej seji, pa sta bila obtoženca prikazana drugače, in sicer kot glavna krivca za napetost, ki je nastala med Moskvo in Beogradom. Prav onadva sta napačno informirala sovjetske organe v Jugoslaviji, da so potem tendenciozno obveščali Kremelj. Spor, ki se je rodil iz protipartijske dejavnosti nekaterih osamljenih elementov, bo mogoče zlahka rešiti, če bo KPSZ poslala v Jugoslavijo enega ali dva člana svojega CK, da bosta na kraju samem in osebno preučila vzroke nastalega trenja. (129) To vabilo, ki je Moskvi implicitno priznavalo nadrejen položaj, ter trditev, da sta Žujović in Hebrang glavna krivca za spor, sta bila edini dodatek k osnutku, ki ga je pripravil Tito in so ga dopolnili Kardelj, Ranković, Djilas in Kidrič. Maršalova teza o pravici vsake države do lastne poti v socializmu je tako izzvenela še bolj omiljeno, da bi ustrezala večini CK, ki je v Stalinu še vedno videla kljub njegovemu despotstvu in nepravičnosti človeka, v katerem se uteleša celotna ideologija. Razprava, kakor so jo zastavili glavni zastopniki partije 12. in 13. aprila, ter v Moskvo poslano pismo sta potemtakem govorila popolnoma različna jezika. Tega neskladja pa se mnogi – kot se zdi – niso zavedali; bili so zadovoljni, da lahko Moskvi v pravem stalinističnem stilu ponudijo dve žrtvi, in hkrati prepričani, da je mogoče s takim dejanjem znova vzpostaviti že dalj časa skaljene odnose. Ker so hoteli tudi s simbolno gesto potrditi svojo privrženost Sovjetski zvezi, so nato poslali Jakova Blaževića, enega najmlajših članov CK, na grob ruskih vojakov, padlih v boju za osvoboditev Beograda z nalogo, da nanj položi venec. (130) Tito in drugi člani politbiroja pa se niso vdajali takšnim iluzijam. Bilo je namreč očitno, da pripravljenost sprejeti sovjetske »inšpektorje« in poskus zvaliti vso krivdo na Žujovićeva in Hebrangova ramena ne bosta dala zaželenih rezultatov. Sicer pa, kako bi sploh moglo biti drugače? Če bi se Stalin strinjal, da pošlje v Jugoslavijo svoje zastopnike, bi s tem implicitno priznal, da je zmotljiv; če pa bi se pretvarjal, da verjame obtožbam proti Žujoviću in Hebrangu, bi pokazal najbolj pomembnim partijam v Evropi, da je že pri prvem ugovoru pripravljen žrtvovati ljudi, ki se izpostavljajo za obrambo njegovega primata. Pismo z dne 27. marca je namreč poslal vsem članicam Informbiroja s pozivom, naj se opredelijo do spora, in z med vrsticami zapisanim ukazom, naj se mu v obsodbi Jugoslovanov pridružijo. (131)

Prvi so se zganili Madžari. Že 18. aprila, komaj tri dni po prejetju Stalinovega pisma, je njihov CK pripravil resolucijo, v kateri so »z veliko vznemirjenostjo« spregovorili o »nesprejemljivih in presenetljivi-

vih« odnosih med KPJ in KPSZ. Voditelje prve so obdolžili nacionalizma in avanturizma ter jih ostro obsodili, ker omamljeni od svojih uspehov pozablajo, da brez Sovjetske zveze nastanek in razvoj ljudskih demokracij ne bi bila mogoča. (132)

Teden dni pozneje, 16. aprila, je Judin spet zaprosil za sprejem pri Titu, da bi mu izročil pismo Ždanova in madžarsko resolucijo, ki jo je podpisal Rákosi, generalni sekretar KP Madžarske. Istega dne je redno izšel časopis Informburoja z uvodnikom o teoretičnih in ideoloških slabostih komunističnih partij vzhodne Evrope. Po mnenju časopisa te partije zanemarjajo teorijo in se ne zavedajo nevarnega zaostrovanja razrednega boja ter sovražnikovih manevrov. Dovoljujejo, da gredo stvari po svoje, in so optimistično prepričane, da se bo vse kar najbolje izteklo in da bo socializem že nekako zmagal. Da bi bila lekcija za Jugoslovane, katerim je bilo to pisanje namenjeno, še bolj boleča, je Rákosi v istem listu objavil članek z naslovom *Problemi ideološkega in teoretičnega delovanja madžarske komunistične partije*. V njem je samokritično priznal, da ideološka raven KP Madžarske in celo njenega politburoja ni dovolj visoka. Zato so ustanovili odbor, katerega naloga je nadzorovati teoretično delo madžarskih komunistov in razkrinkavati morebitne sovražne doktrine. (133)

Prepričan, da gre za povsem usklajeno zrežirane manevre, in ob dejstvu, da so si Madžari, nekdanji Hitlerjevi zavezniki, v svoji resoluciji drznili očitati Jugoslovanom vstajo leta 1941, se Tito ni mogel več zadržati. V prejšnjih tednih je skrbel, da je kolikor mogoče ohranjal mirne živce in da ni dal Stalinu nobenega povoda za še večjo jezo. 11. aprila, ob tretji obletnici sporazuma o sodelovanju in prijateljstvu med SZ in Jugoslavijo, je tako poslal generalisimu prisrčen telegram, na katerega pa je dobil protokolaren odgovor. Ob isti priložnosti je *Politika* objavila uvodnik, ki je bila ena sama hvalnica Sovjetski zvezi, zvesti prijateljici in varuhinji. Poudarjal je, da je Jugoslavija podpisala sporazum z Moskvo, ne da bi bila pri tem prisiljena žrtvovati svojo neodvisnost in svobodo. Odnosi SZ z manjšimi državami Vzhoda so – tako je ugotavljal beograjski časopis – pravo nasprotje tistim, ki so jih ZDA vsilile v svojem vplivnem območju, saj v sporazumih, ki jih je SZ sklenila z »neodvisnimi« državami vzhodne Evrope, ni prostora za spone vojaškega in ekonomskega podjarmljenja. (134)

Vse te pomirjevalne in prijateljske besede pa Stalina niso omeščale, nasprotno, Jugoslovanom je odgovoril tako, da jim je postavil za zgled Madžare! Tega pa Tito in njegovi, ki so se zavedali svojih vrednosti in zaslug, niso mogli občutiti drugače kot surovo žalitev. Zato so takoj reagirali: še istega dne, 16. aprila, ko so prejeli obe pismi, iz Moskve in Budimpešte, so v odgovoru CK SZ ostro protestirali, ker so Sovjeti

poslali kopijo pisma z dne 27. marca, ki so jo bili sicer sami označili kot »strogo zaupno«, drugim članicam Informbiroja, ne da bi o tem obvestili neposredno prizadete in dobili njihovo privolitvev. (135)

Rezek, naravnost žaljiv pa je bil jugoslovanski odgovor budimpeštanski vladi, ki je bila v preteklosti večkrat deležna Titove naklonjenosti. Povejmo le, da Jugoslavlani, v nasprotju s Čehoslovaki, po zmagi niso izgnali madžarske manjšine s svojega ozemlja, čeprav se je ta med vojno močno kompromitirala zaradi sodelovanja s četami admirala Hortyja. (136) Odnosi med voditelji obeh držav so zato nosili pečat posebne intimnosti in iskrenosti, tako da se Rákosi ni obotavljal celo potožiti Jugoslovanom, kako Rdeča armada dobesedno ropala po Madžarski. Toda iz njegovega zadnjega pisma se je razločno videlo, da je v vsakem trenutku pripravljen upogniti hrbet pred gospodarjem iz Moskve in na njegov namig brez vsakršnega sramu napasti včerajšnje prijatelje. Ob tolikšni nizkotnosti je Tito odrekel Madžarom moralno in politično pravico pridigati vodstvu in partiji Jugoslavije. Spomnil jih je na dejanja, s katerimi so se omadeževali med vojno, pa tudi na vse napore jugoslovanskih narodov, da bi po konfliktu pozabili na preteklost ter v znaemneje sprave ponudili roko madžarskemu narodu. (137)

Budimpeštanske komuniste in njihovo opredelitev za Moskvo so kaj kmalu začeli posnemati Čehi in Romuni, ki so hiteli izpovedati svojo solidarnost s SZ in obsojati zablode KPJ. (138) Bolgari pa so bili najprej nekoliko oprezni, saj so v odgovoru na prvo Stalinovo pismo izrazili svoje presenečenje in izjavili, da niso odkrili nobene od napak, katerih so Jugoslovani obtoženi. Tito in njegovi so zaradi takšnega odnosa upali, da imajo v Dimitrovu vplivnega zaveznika. Ko je ta kot vodja bolgarske delegacije, namenjen v Prago, 19. aprila potoval skozi Beograd, je jasno pokazal, komu je naklonjen: Djilasu, ki ga je prišel pozdravit na postajo, je rekel, da je zdaj najpomembnejše vzdržati, vse drugo bo prišlo samo od sebe. Djilas je na te besede ponosno odvrnil, da Jugoslovanom ne manjka trdnosti in vztrajnosti, ampak, da ju imajo morda še preveč. To je njihov pravi problem. V imenu svoje vlade je bolgarskega voditelja tudi povabil, naj se ob povratku ustavi v Beogradu, da bi razpravljali o nadaljnjem sodelovanju in zblíževanju med državama. Jugoslovani so pač očitno hoteli poudariti svoje prijateljske odnose z Bolgari. Čeprav so že na sestanku 1. marca nepreklicno ugotovili, da čas za federacijo s sosednjo državo še ni dozorel, pa so v javnosti kar naprej razglašali to idejo. Tako je na primer novi beograjski ambasador v Bolgariji, Cicmil, ob izročitvi svojih poverilnic navdušeno govoril o federaciji južnih Slovanov, kakor da bi bila že pred vrati. (139)

Med bivanjem v Pragi Dimitrov ni skrival svoje nestrpnosti, da bi se čimprej srečal s Titom, zato je svojim češkimi gostiteljem sporočil, da ne

more ostati toliko časa, kot je nameraval, ker ga čaka pomemben sestanek z jugoslovanskim maršalom. Toda medtem je prišlo v Beograd pismo CK KPB, ki ga je podpisal Červenkov, pripravljeno pa je bilo že pred odhodom bolgarske delegacije na Češkoslovaško. Zvenelo je popolnoma drugače kot kratek pogovor med Dimitrovim in Djilasom: Bolgari se brez pridržkov opredeljujejo za Stalina in obtožujejo Jugoslovane, pa ne samo zato, ker nočejo priznati SZ za voditeljico v boju proti imperializmu, ampak tudi, ker dajejo neresnične izjave o svoji osvoboditvi izpod nemškega jarma. »Brez Sovjetske zveze in Rdeče armade,« so pridigali komunisti iz Sofije, »ljudska demokracija ne bi mogla zmagati v nobeni državi . . .« To je bilo kakor reči, da Jugoslovani k zmagi nad nacisti niso prispevali nič več kot Bolgari, bivši Hitlerjevi zavezniki. To žalitev pa so nazadnje še kazali z ugotovitvijo, da bodo v Bolgariji, ki je zaradi tesnih stikov z Jugoslavijo še posebej izpostavljena, z vsemi potrebnimi ukrepi skušali preprečiti širjenje podobnih protimarksističnih teženj, kakršne so se pojavile v sosednji državi. (140)

Po takšnih izjavah pač ni ostalo nič več, o čemer bi Jugoslovani lahko diskutirali z Bolgari. Jugoslovanski veleposlanik v Pragi je sporočil Dimitrovu, da zaradi nepričakovane podpore CK KPB Sovjetski zvezi za predvidene pogovore ni več pravih razlogov. In tako so bolgarsko delegacijo ob vrnitvi na beograjski postaji pozdravili samo funkcionarji protokola pri ministrstvu za zunanje zadeve. (141)

Kratkotrajno pa je bilo tudi zaupanje Jugoslovanov, da bodo na svojo stran dobili vsaj italijanske in francoske komuniste. Kot drugim članicam Informbiroja so tudi njim nemudoma poslali odgovore na sovjetsko pismo z dne 27. marca. Dejstvo, da niso niti iz Rima niti iz Pariza prispeli pisni napadi, se je zdelo v Beogradu dokaj obetavno, čeprav so bili odnosi s tema partijama precej napeti že od ustanovnega sestanka Informbiroja. Tedaj sta namreč Djilas in Kardelj očitala Italijanom in Francozom, da se niso po jugoslovanskem zgledu že med vojno ali takoj po njej, ko je bil za to ugoden trenutek, s silo polastili oblasti. V naslednjih mesecih se je polemika, kot se spominja Djilas, nadaljevala, vsaj z Italijani. S tem v zvezi poroča o pogovoru, ki je na potovanju iz Beograda v Zagreb potekal med njim, Kardeljem, Giulianom Pajetto in še enim zastopnikom KPI. Italijana sta zatrjevala, da je njuna partija sposobna priti na oblast po povsem legalni poti, medtem ko sta Jugoslovana zagovarjala stališče, da lahko samo oboroženi boj razbije stari red in odpravi razredne odnose. (142)

Takšna razhajanja pa vseeno niso preprečila, da jugoslovanski komunisti ne bi podprli italijanskih tovarišev v volilnem boju pred 18. aprilom. Vzrok za to ni bila samo partijska solidarnost, ampak tudi čisto praktična potreba: morali so si pridobiti Togliattijevo naklonjenost,

če so hoteli vplivati na njegovo stališče do spopada med Titom in Stalinom.

Za razmerje med generalnima sekretarjema KPJ in KPI je bil značilen zdrav realizem, saj ne prvi ne drugi ni bil ujetnik togih ideoloških shem in se je znal prilagoditi političnim zahtevam trenutka. Plod takšnih lastnosti je bil tudi njun dogovor o tržaškem vprašanju leta 1946. Prav na ta sporazum so se sklicevali Jugoslovani v prvih reakcijah na tripartitno izjavo z dne 20. marca, pri čemer so poudarjali – in to prvič na uraden način – da so pripravljeni na pogajanja, vendar le, če bodo potekala v duhu pogovorov med Titom in Togliattijem. Zdelo se je, da Moskva odobrava takšno ravnanje, kajti sovjetski radio in tisk sta objavila poslanico zunanjega ministra Simića s to vsebino, naslovljeno na francosko, angleško in ameriško vlado. (143) Sicer pa je bila to edina sovjetska reakcija na tripartitno izjavo. Molk, ki je sledil predlogu za revizijo tistih točk mirovne pogodbe z Italijo, ki zadevajo »klavrní poskus« STO (da uporabimo besede grofa Sforza), so v Washingtonu in Londonu z zadoščenjem sprejeli kot znak, da Moskva ne ve, kako ravnati. (144)

Sovjeti so se v resnici znašli v še bolj zapletenem položaju, kot so si zahodnjaki mogli zamišljati: po eni strani niso hoteli škodovati KPI, po drugi strani pa tudi niso želeli podpreti Jugoslovanov, ker bi s tem ublažili svoj napad na Tita. Bili so prepričani, da se bo ta prav hitro podredil ali pa ga bo na čelu Jugoslavije zamenjal kdo drug, in zato niso hoteli storiti ničesar, kar bi oslabilo njihove pozicije na italijanski meji. (145) Iz teh razlogov se niso odzvali na tripartitno izjavo in tako prekrižali račune zahodnjakom, ki jim je bilo veliko do tega, da se o Trstu čim več govori, kajti le tako je bilo mogoče prepričati italijansko javnost, da je samo Sovjetska zveza kriva, če to vprašanje še ni rešeno. O potrebi takšne propagandne dejavnosti so živahno razpravljali zunanji ministri iz Pariza, Londona in Washingtona, ki so se v začetku aprila tudi odločili, da povabijo moskovsko vlado na konferenco velikih sil, posvečeno obravnavi tržaškega problema, in jo s tem prisilijo, da o njem izrazi svoje stališče. (146)

Medtem ko je za kulisami kar kipelo od izmenjave mnenj med zahodnimi vladami, tudi italijanski in jugoslovanski komunisti niso stali križem rok. 26. marca je Tito sprejel delegacijo »italijanskih delavcev v industriji, kmetijstvu in kulturi« in jim v prisotnosti najvidnejših zastopnikov režima zagotovil, da so Jugoslovani pripravljeni reševati tržaško vprašanje z italijanskimi »demokratskimi silami«. »Dragi prijatelji . . . , ko se boste vrnili v Italijo, izrazite vašemu narodu solidarnost vseh jugoslovanskih narodov . . . Povejte, da želimo mir in da želimo tudi, da italijansko ljudstvo ne bi nasedlo obrekovalski propagandi, s katero nas

hočejo ločiti.« (147) Toda, kakor pričajo poročila iz tega časa, je bilo vedno več Italijanov, ki so takšni propagandi še preradi prisluhili. Občutek, da Ljudska fronta izgublja tla pod nogami, se je začel širiti ne samo po zahodnih krogih, ampak tudi med italijanskimi komunisti. (148) Togliatti, ki je dobro vedel za te premike in ki je potreboval italijansko podporo, hkrati pa se je podrejal Stalinovi volji, je v prvem trenutku poskušal manevrirati med Jugoslovani in Sovjeti. Svetoval je beograjskim tovarišem, naj ne vztrajajo na svojih stališčih za vsako ceno, ampak naj bodo prožni, naj gredo v Moskvo, se malo posujejo s pepelom, po vrnitvi domov pa delajo kot prej. (149) Tito ni mogel sprejeti takih nasvetov, zakaj zavedal se je svojega dostojanstva in tudi tega, da boj, ki ga bije, presega zgolj odnose med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo in dobiva evropske razsežnosti. V tej zvezi je pomenljiva njegova izjava s seje CK KPJ 12. aprila 1948: »Kaj bi rekli italijanski, francoski in drugi narodi, če bi se mi odrekli vsemu temu (enakosti in svobodi), če bi se odpovedali pravici, da gremo v socializem po poti, ki smo jo izbrali . . . ?« (150)

Da se razdalja med KPJ in KPI povečuje, se je pokazalo sredi aprila tudi v jugoslovanskem odnosu do tržaškega vprašanja. V tem času so prišle beograjski vladi na uho v Rimu krožeče govornice, po katerih naj bi Američani in Angleži nameravali 12. aprila vrniti Trst Italiji. Za ta dan je Aleš Bebler pripravil obsežen memorandum, ki so ga izročili ambasadorjem ZDA in Velike Britanije, objavili pa so ga tudi najpomembnejši jugoslovanski časopisi. V njem je beograjska vlada protestirala proti anglo-ameriški upravi v coni A, še pomembnejše pa je bilo, da je opustila tezo o reševanju tržaškega vozla po Titovem in Togliattijevem receptu; namesto tega je poudarila potrebo po zvestem in doslednem uresničevanju mirovne pogodbe.

Angleži in Američani so novo stališče beograjske vlade takoj izkoristili v propagandne namene, da bi dokazali, kako nezanesljive so Titove obljube in njegovo laskanje Italijanom. Toda tudi Sovjeti so takoj reagirali s poslanico, naslovljeno na London, Washington in Pariz, ki je prava mojstrovina dvoumnosti, ker je sestavljena tako, da vsebuje sporočilo za Zahod, za Italijane in tudi za Jugoslovane. Anglo-Američanom je Moskva sporočala, ne brez ironične osti, da tako pomembnega vprašanja, kot je revizija mirovne pogodbe z Italijo, ki jo je podpisalo in ratificiralo kar 21 vlad, pač ni mogoče reševati z »zasebnimi« dopisovanji in sestajanji. Sporočilo Jugoslovanom je bilo bolj prefinjeno, polno zamolkov in podtonov. Čeprav je sovjetsko zunanje ministrstvo ocenilo tripartitno izjavo kot »nesprejemljivo«, se ni dotaknilo bistva, temveč se je zadržalo samo pri proceduralni plati. Nad Jugoslovani je bil tako obešen Damoklejev meč, ki bi jih lahko zadel kadarkoli bi se

Moskvi zadelo primerno ali potrebno. Italijanskim komunistom pa so Sovjeti, s tem da se niso jasno opredelili do tržaškega vprašanja, štiri dni pred volitvami bolj ali manj očitno sporočali, da ne upajo več v njihovo zmago. (151)

Vsi ti posegi so najbolj vznemirili Togliattija, ki se je po pravici bal, da bo račun za jugoslovansko-sovjetska nesoglasja prva plačala KPI. In res so meščanski časopisi, sklicujoč se na jugoslovansko in sovjetsko noto, le nekaj dni pred volitvami glasno razglašali, da beograjska in moskovska vlada odklanjata možnost vrnitve Trsta Italiji. Togliatti je poskušal rešiti, kar se je rešiti dalo, in poslal jugoslovanskemu zunanjemu ministru telegram s prošnjo, naj Beograd spet potrdi pripravljenost za sporazum z Italijo. Telegram je prišel v roke Beblerju, ki je po posvetovanju s Simičem in Kardeljem odposlal izjavo, kakršno je želel italijanski voditelj. Bila je sobota, dan pred volitvami: novico so takoj objavili po radiu in naslednje jutro se je že pojavila v vseh časopisih. (152)

Pomoči, s katero je jugoslovanska diplomacija podprla Togliattija, pa niso cenili ne italijanski volilci, ki so dali absolutno večino glasov De Gasperiju, ne Stalin. Dejstvo, da so Jugoslovani v zvezi s Trstom vodili samostojno politiko, je bilo Stalinu pretveza za novo sovražno dejanje do Tita. 22. aprila je sovjetska ambasada sporočila, da je sporazum o medsebojnem posvetovanju glede zunanje politike, ki sta ga februarja v Moskvi podpisala Kardelj in Molotov, neveljaven. Jugoslovanska vlada je bila namreč obtožena, da je v zvezi z revizijo mirovne pogodbe z Italijo odgovorila zahodnim silam brez predhodnega posvetovanja s sovjetsko vlado. Zaman so bili vsi ugovori in pojasnila zunanjega ministra Simiča, da je Jugoslavija v resnici predala svojo poslanico odpravniku poslov sovjetske ambasade 24 ur prej kot zahodnjakom. Stalinu pač sploh ni bilo do tega, da bi ugotovil, ali je bil res kršen dogovor o posvetovanju, temveč je hotel gospodarskemu in ideološkemu pritisku dodati še konkretno politično opozorilo: če bodo jugoslovanski komunisti še naprej izzivali Kremelj, je nevarno, da ostanejo sami ne samo v socialističnem taboru, ampak tudi v mednarodni areni. (153)

Kako težko se je gibati po diplomatskih labirintih brez sovjetskega vodstva, jim je Stalin lahko kaj kmalu pokazal. Primerna priložnost se je namreč kar sama ponujala. Februarja in marca 1948 je bila v Londonu konferenca velikih sil, posvečena mirovni pogodbi z Avstrijo. Jugoslavija je bila za to razpravo življenjsko zainteresirana, saj je imela tudi do Dunaja, tako kot do Rima, svoje ozemelske zahteve, te pa so izhajale iz zapletenega etničnega položaja slovenskega naroda, ki ni imel zgodovinsko natančno določenih meja. Po propadu habsburške monarhije so del Koroške zahtevali Slovenci, toda zaman, ker se je 59%

prebivalstva ob plebiscitu leta 1920 odločilo za Avstrijo. V obdobju med obema vojnama so slovensko manjšino onkraj Karavank surovo preganjali najprej nemški nacionalisti, po »Anschlussu« pa nacisti. To je pripomoglo, da se je med drugo svetovno vojno v južni Koroški močno razširilo partizansko gibanje, ki je bilo tudi edini oboroženi odpor na ozemlju tretjega rajha. Ob tem dejstvu se je po letu 1944 ponovno zastavilo vprašanje meja, in to še veliko bolj, ker so Jugoslovani že dolgo spodbijali veljavnost plebiscita iz leta 1920. Kot v tržaškem primeru pa so zahodne sile njihove ozemeljske zahteve tudi za južno Koroško odbile, in sicer iz istega razloga: iz potrebe, da kolikor mogoče zaustavijo širjenje komunizma v srednjo Evropo.

Sovjeti so na različnih mestih, kjer se je o teh vprašanih razpravljalo, vsaj v besedah podpirali Jugoslovane. Vendar so jih že spomladi leta 1947, med konferenco zunanjih ministrov velikih sil v Moskvi, opozorili, da zahodnjaki ne bodo sprejeli njihovih zahtev. Kljub takšni brezperspektivnosti je sovjetska delegacija še ohranjala na dnevnem redu vprašanje slovenske Koroške, toda zgolj iz taktičnih razlogov, da bi se lažje pogajala o nemški posesti v Avstriji, ki si jo je želela prilastiti Moskva sama. Spričo takšne oportunistične politike, ki je Sovjeti Zahodu sploh niso prikrivali, so Jugoslovani sicer še naprej glasno zahtevali dobršen del Koroške, francoskemu in angleškemu poslaniku pa so vendarle namignili, da bi se bili pripravljene zadovoljiti tudi z manjšim ozemljem (približno sto kvadratnimi kilometri) nad Mariborom, kjer sta bili dve elektrarni, ki so ju zgradili Nemci. Poleg tega so vztrajali pri zahtevi, da mora Avstrija zagotoviti slovenski manjšini na Koroškem in hrvaški na Gradiščanskem posebno avtonomijo ter plačati 150 milijonov dolarjev kot povračilo za vojno škodo. (154)

Beograjska vlada se je seveda zavedala, da je pri tem pogajanju zelo šibka, še zlasti zato, ker so velike sile leta 1943 na konferenci v Teheranu in potem v Potsdamu sklenile, da Avstrija ni sovražna država, temveč prva Hitlerjeva žrtev. Zahteve za povrnitev škode, ki so jo v Jugoslaviji povzročile nacistične okupacijske sile, bi bilo po mnenju Zahoda treba nasloviti na Nemčijo in ne na Avstrijo. Beograjski ugovori, da so bili Avstrijci integralni del nemških oboroženih sil in da so se prav na Balkanu posebno ognjevitno borili, so naleteli seveda na popolnoma gluha ušesa. (155)

Ker Jugoslovani pri zahodnjakih niso bili deležni razumevanja, so pač morali računati le na pomoč SZ in upati, da bodo s podporo njene diplomacije dobili od avstrijske republike vsaj kakšno malenkost. In tako je namestnik ministra za zunanje zadeve Aleš Bebler konec aprila leta 1948 pred odhodom v London, kjer naj bi na konferenci štirih velikih zagovarjal zahteve svoje vlade, povprašal sovjetsko ambasado, kako

Moskva trenutno gleda na koroško vprašanje. Toda poslanik Lavrentjev mu ni hotel dati zaželenih pojasnil in Bebler je moral odpotovati v London, ne da bi vedel, ali ga Sovjeti še podpirajo ali ne. (156)

Ob teh neugodnih znamenjih iz Kremlja so bila še druga, res da ne tako huda, vendarle dovolj zgovorna. Sovjetski tisk je nenadoma nehal poročati o Jugoslaviji, kajti to je bila država, o kateri zaradi višjih navodil ni bilo več dobro pisati. Ena prvih žrtev tega bojkota je bil sam Tito, čigar izbrane govore in članke je nameravala izdati Založba za tujo literaturo. Že natisnjeno knjigo so skupaj z drugimi besedili, ki so tako ali drugače obravnavala njegovo državo, zadržali v tiskarni. Dejstvo, da je profesorju Denisovu iz višje partijske šole v Moskvi še v aprilu uspelo objaviti svoja predavanja, v katerih je izenačeval koncept ljudske demokracije z diktaturo proletariata in kot primer navajal ravno Jugoslavijo, pa je treba imeti samo za dokaz nepopolnega delovanja sovjetske cenzure in za smolo omenjenega znanstvenika. Kakorkoli že, to je bil eden poslednjih slavošpevov Titu, ki ga je bilo še mogoče prebrati v Sovjetski zvezi pred uradno izključitvijo KPJ iz Informbiroja. (157)

Konec aprila in v začetku maja je doživela polemika med partijama nov vzpon. Stališču komunistov vzhodnega bloka so se namreč pridružili še Francozi, ki so beograjske tovariše kar z dvema resolucijama opomnili na »vodilno vlogo« KPSZ v boju mednarodnega proletariata in jih opozorili, da je v »sedanjem položaju« njihovo uporniško vedenje »posebno zaskrbljujoče«. (158) Toda Jugoslovani se niso ustrašili praznine, ki je nastajala okrog njih, in so še naprej odločno zagovarjali svoja stališča. V govoru pred skupščino je Djilas 24. aprila trdil, da je domovinsko čustvo pomembno tudi v socialistični državi in da ga je za to treba krepiti. »Smo domoljubi, ker gradimo socializem. Ko se borimo za svobodo in gradimo svojo srečo, se hkrati borimo za svobodo in za srečo vsega sveta.« (159) Na njegovo ponosno poveličevanje lastne »kulturne revolucije« pa so Sovjeti odgovorili v časopisu *Trud*, kjer so poudarili, da imajo najpomembnejšo vlogo pri graditvi socializma njihove izkušnje in da brez zmage Rdeče armade ne bi bilo svobode za države, v katerih se je uveljavila »nova demokracija«. (160)

Stalin in njegov mezinec

- (1) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 266.
- (2) P. Danylow, nav. d., str. 43 in passim.
- (3) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 15, 165, 166; NAUS 660H.7531/7-948.
- (4) S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje. Memoari, II. del, str. 44.
- (5) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 5; P. Danylow, nav. d. str. 67.
- (6) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 321.

- (7) P. Danylow, nav. d., str. 74.
- (8) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 316.
- (9) V. Dedijer, ibid., str. 446–448; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 167, 168; P. Danylow, nav. d., str. 75, 76; NAUS, 875.00/12–2448.
- (10) TL, Papers of G. M. Elsey, File: Russia, The Soviet Alliance System, 1942–1948.
- (11) Stephen Clissold, Djilas. The Progress of a Revolutionary, London 1983, str. 175–177; Aleksandr Solženycyn, Arcipelago Gulag, III. del, Milano, 1978.
- (12) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 172–182; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 165, 166; S. Vukmanović-Tempo, nav. d., II. del, str. 45–55.
- (13) PRO, FO 371/72568/R 707.
- (14) NAUS, 860H.00/1–3148.
- (15) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 181.
- (16) PRO, FO 371/72162/R 52.
- (17) ASME, Jugoslavija, mapa 32, fasc. I., Beograd, 12. 1. 1948; NAUS, 760H.7411/1–1248.
- (18) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 167; NAUS, 874.002/1–2248; TL, Papers of G. M. Elsey, File: Russia, The Soviet Alliance System, 1942–1948.
- (19) Pjotr S. Wandycz, Recent Traditions of the Quest for Unity; Attempted Polish-Czechoslovak and Yugoslav-Bulgarian confederations, 1940–1948, v: The People's Democracies after Prague: Soviet Hegemony, Nationalism, Regional Integration? ur. J. Lukaszewski, Bruge, 1970, str. 67–83; Květa Kořalková, Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943–1949), Rozpravy Československé Akademie Věd, Rada společenských věd, Ročník 76-sešit 3, Praga 1966.
- (20) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 128, 129; idem, Dokumenti 1948, I. del, str. 184, 185; idem, Novi prilozi, III. del, str. 224, 283, 285.
- (21) PRO, FO 371/72163/R 2508.
- (22) Hans-Joachim Hoppe, Georgi Dimitrov – Wieder aktuell, Osteuropa, letnik 24, januar 1974, str. 167, 168.
- (23) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 167, 168.
- (24) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 131.
- (25) NAUS, 501.BB Balkan/1–3048.
- (26) NAUS, 874.002/1–2248.
- (27) Stalin–Tito Controversy, June 1948 – December 1949, Institute for International Affairs, London, str. 3.
- (28) NAUS, 874.002/2–248; ASME, Jugoslavija, Mapa 14, fasc. I., Budimpešta, 4. 2. 1948.
- (29) ASME, Jugoslavija, Mapa 14, fasc. I., Sofija, 4. 2. 1948.
- (30) NAUS, 800.00, Summaries/2–2648.
- (31) NAUS, 874.002/2–248.
- (32) PRO, FO 371/72162/R 1984; Foreign Relations of the United States (FRUS), 1948, IV. del, str. 293–300.
- (33) PRO, FO 371/72163/R 2374.
- (34) E. Kardelj, nav. d., str. 112; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 176.
- (35) E. Kardelj, nav. d., str. 112; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del., str. 287–309.
- (36) NAUS, 860.H 00/1–2748; PRO, FO 371/72578/R 2015.
- (37) NAUS, 800.00 Summaries 2/448; K. Kořalková, nav. d., str. 63.
- (38) PRO, FO 371/72571/R 1980; 72163/R 6677; TL, Papers of George M. Elsey,

- File: Russia, The Soviet Alliance System, 1942–1948; Č. Štrbac, nav. d., str. 31.
- (39) PRO, FO 371/72571/R 1756; R 1617; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I, Bukarešta, 3. 3. 1948.
- (40) PRO, FO 371/72162/R 1980; R 1984.
- (41) PRO, FO 371/72571/R 1291; R 1617; R 1756; R 2088; V. Dedijer, Novi prilozi, I. del, str. 468.
- (42) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 17; idem, Novi prilozi, II. del, str. 335; idem, Dokumenti 1948, I. del, str. 175.
- (43) ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Sofija, 4. 2. 1948.
- (44) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I, Rim, 9. 2. 1948; PRO, FO 371/72573/R 2332.
- (45) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 287–304; I. del, str. 460.
- (46) Vjenceslav Cenčić, Enigma Kopinič, II. del, Beograd, 1983, str. 130; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 26, 202, 203, 206; E. Kardelj, nav. d., str. 112.
- (47) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 226; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 187.
- (48) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 189.
- (49) V. Djedijer, Novi prilozi, III. del, str. 311; E. Kardelj, nav. d., str. 118.
- (50) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 193.
- (51) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 315.
- (52) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Review of the World Situation as it Relates to the Security of the United States, CIA 5, 12. 2. 1948.
- (53) NAUS, 840.00/3–248.
- (54) PRO, FO 371/71670/N 1759/G; N 1759/G; TL, State Department, Correspondence 1948/49, Folder 16, C. F.
- (55) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 191.
- (56) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, CIA, The Current Situation in Italy, ORE, 6. 2. 1948, str. 6.
- (57) Ibid., PRO, FO 115/4347/G2.
- (58) PRO, FO 371/72511/A/R 2215; NAUS, 860S.00/3–2548.
- (59) NAUS, 860S.00/2–948; PRO, FO 371/72511/A/R 2215; 71649/N 2771/G.
- (60) PRO, FO 371/72511/A/R 2093; R 2215.
- (61) NAUS, 860S.00/3–648; PRO, FO 115/4347/G2; TL, Naval Aide, State Department Briefs, 5. 3. 1948.
- (62) NAUS, 860S.00/3–1548 FC.
- (63) NAUS, 860S.00/3–1148; 860S.00/3–1348; 860S.00/3–1348; PRO, FO 115/4347/G2.
- (64) PRO, FO 115/4347/G2; NAUS, 860S.00/3–1648 FC.
- (65) Diego de Castro, La questione di Trieste, I. del, str. 721 in passim.
- (66) Ibid., str. 734; FRUS, 1948, III. del, str. 524.
- (67) PRO, FO 371/72489/R 4446/G; R 4619; D. de Castro, La questione di Trieste, I. del, str. 739; NAUS, 860S.00/3–2348.
- (68) TL, Documentation of Mission of President Truman to Pope XII by Myron C. Taylor, 1945–50, April 1948; Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Review of the World Situation as it Relates to the Security of the United States, CIA, 10. 4. 1948.
- (69) John O. Iatrides, nav. d., str. 25.
- (70) NAUS, 860S.00/3–2048; 860S.00/3–2048; PRO, FO 371/69016/R 3083; 72619/R 41313.

- (71) PRO, FO 371/72619/R 41313; NAUS, 860S.00/3-2248.
- (72) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 196-199.
- (73) R. O. Freedman, nav. d., str. 22.
- (74) Leo Mates, Medjunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije, Beograd, 1976, str. 80-82.
- (75) PRO, FO 371/72600/R 2721; 72261/R 1326; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I, Beograd, 13. 3. 1948.
- (76) PRO, FO 371/72600/R 2721; 72261/R 1326; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 205.
- (77) NAUS, 860F.00/2-2548.
- (78) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I, Beograd, 13. 3. 1948.
- (79) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 160.
- (80) NAUS, 800.00 B CI/2-1648.
- (81) PRO, FO 371/72185/R 1876; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 189-193; idem, Novi prilozi, I. del, str. 469.
- (82) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 190, 191; idem, Novi prilozi, I. del, str. 468, 469.
- (83) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 303-308.
- (84) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 195, 196; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 138; PRO, FO 371/72582/R 6646; 72578/R 6646; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I, Beograd, 18. 6. 1948.
- (85) NAUS, Rand A. Report n. 4599, 21. 1. 1948; FRUS, 1948, IV, str. 1974; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 137.
- (86) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 191.
- (87) Ibid., str. 193; S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 60; V. Dedijer, Novi prilozi, I. del, str. 470, 472, 640, 641.
- (88) Bertram D. Wolfe, Communist Totalitarianism, Boston, 1961, str. 231.
- (89) Michael Lesage, Les relations soviéto-yougoslaves (1942-59). La documentation Française. Notes et études documentaires, 24. 6. 1959, n. 2.553. Série Internationale CCCLXXXIII, str. 14.
- (90) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 194.
- (91) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 198.
- (92) NAUS, 864.00/3-1648.
- (93) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 199.
- (94) M. Lesage, nav. d., str. 15.
- (95) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 201, 202.
- (96) PRO, FO 371/72582/R 8041.
- (97) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 198, 199.
- (98) Idem, Novi prilozi, I. del, str. 473; III del, str. 334; Vittorio Vidali, Ritorno alla città senza pace. Il 1948 a Trieste, Milano 1982, str. 64.
- (99) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 203, 204; V Dedijer, Izgubljeni boj, str. 117, 118.
- (100) Ibid., str. 115; idem, Novi prilozi, III. del, str. 226-311.
- (101) A. Guerra, nav. d., str. 172.
- (102) PRO, FO 371/70227/W 1851; W 3118.
- (103) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I del, str. 204-206.
- (104) Idem, Novi prilozi, II. del, str. 328, 329; V. Cenčić, II. del, str. 130.
- (105) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 381; idem, Dokumenti 1948, I. del, str. 234; NAUS, 840.50 Recovery/3-248; 800.00 B CI HH/7-848; PRO, FO 371/72582/R 8047; 71649/N 4460; 72585/R 8906; 72573/R 3234.
- (106) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 239-251.
- (107) Ibid., str. 240.

- (108) Ibid., str. 249–251.
- (109) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 136; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 155; PRO, FO 975/10/S 398; 21/S 398.
- (110) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 206.
- (111) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 231; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 207.
- (112) Ibid., str. 210; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 311.
- (113) R. O. Freedman, nav. d., str. 26.
- (114) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 220–223; idem, Izgubljeni boj, str. 162.
- (115) Idem, Novi prilozi, III. del, str. 227, 448, 449; Dragan Kljakić, Dosije Hebrang, Beograd, 1983, str. 191.
- (116) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 341, 342; Tito–Churchill, str. 133.
- (117) V. Dedijer, Novi prilozi, II. del, str. 473; III. del, str. 144, 145, 197, 346; D. Kljakić, nav. d., str. 88; Mile Milatović, Činjenice i »Slučaj Hebrang«, NIN, 4. 4. 1982; M. Djilas, Der Krieg der Partisanen, str. 414, 416, 524; Vjesnik, 27.–28. 7. 1975.
- (118) M. Djilas, Der Krieg der Partisanen, str. 528–548; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 347.
- (119) NAUS, Rand A. Report n. 4599, 21. 2. 1948.
- (120) V. Dedijer, Novi prilozi, I. del, str. 409; III. del, str. 325; V. Cenčić, II. del, str. 54, 55.
- (121) PRO, FO 371/72582/R 6646; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 352–369.
- (122) D. Kljakić, nav. d., str. 192, 193–202; I. Kreft, nav. d., III. del, str. 184, 185; S. Clissold, The Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey, London 1975, str. 44; V. Dedijer, Novi prilozi, I. del, str. 409; Josef Korbel, nav. d., str. 129.
- (123) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 227, 353, 372–374.
- (124) Ibid., str. 378.
- (125) Idem, Dokumenti 1948, I. del, str. 228.
- (126) S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 61.
- (127) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 225–231.
- (128) D. Kljakić, nav. d., str. 202, 203; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 369, 383.
- (129) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 249.
- (130) I. Kreft, nav. d., III. del, str. 184; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 385; Informbiro, NIN, 31. 7. 1983, str. 55.
- (131) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 132; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 213; NAUS, 860H.00/7–1248.
- (132) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 388.
- (133) Ibid., str. 227; PRO, FO 371/72185/R 5456.
- (134) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 224; NAUS, 760H.6111/4–1648.
- (135) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 252; idem, Novi prilozi, III. del, str. 388.
- (136) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 171; idem., Dokumenti 1948, I. del, str. 253, 254; K. Kořalková, nav. d., str. 51; Zlatko Čepo, Sukob sa Informbiroom, Večernji list, 6., 7. ožujak, 1976.
- (137) I. Kreft, nav. d., III. del, str. 195; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 253, 254.
- (138) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 279; idem, Novi prilozi, III. del, str. 226.

- (139) NAUS, 860H.00/7-248; 860H.00/7-548; 760H.74/4-248; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 193; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 214.
- (140) Ibid., str. 214-216; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 254, 255; NAUS, 860H.00/7-548.
- (141) Ibid.
- (142) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 154.
- (143) NAUS, 860S.00/3-2448; PRO, FO 371/72448/R 3925.
- (144) NAUS, 860S.00/4-348.
- (145) L. Mates, nav. d., str. 79, 80.
- (146) NAUS, 860S.00/4-948; PRO, FO 371/72448/R 4246.
- (147) NAUS, 860S.00/3-2748; ASME, Jugoslavija, Mapa 34, Rim, 14. 4. 1948.
- (148) NAUS, 800.00 B CI/4-1748; TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Review of the World Situation as it Relates to the Security of the United States, CIA, 10. 4. 1948.
- (149) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 195.
- (150) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 229.
- (151) NAUS, 860H.9111 P/4-1348; FRUS, 1948, III., str. 523; TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Review of the World Situation as it Relates to the Security of the United States, CIA, 12. 5. 1948; PRO, FO 371/72490/R 4919; 72489/R 4541; R 4707; L. Mates, nav. d., str. 80.
- (152) NAUS, 860S.00/4-1648; A. Bebler, nav. d., str. 183.
- (153) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 256, 257.
- (154) NAUS, 750H.6315/4-1548; PRO, FO 371/72600/R 5629; 103762/CA 1071/144.
- (155) NAUS, 760H.6315/4-2448.
- (156) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 256, 257.
- (157) Idem, Izgubljeni boj, str. 123; idem., Novi prilozi, III. del, str. 390, 391; A. Ross Johnson, The Transformation, str. 51.
- (158) L. Marcou, nav. d., str. 208; NAUS, 860H.00/7-1248.
- (159) NAUS, 860H.00/4-2448.
- (160) PRO, FO 371/72163/R 5693.

Nenačelen boj za načela

Slovestnosti ob 1. maju so za kratek čas ustvarile videz sprave med Titom in Stalinom. Dan pred praznikom so vsi jugoslovanski časopisi na najvidnejših mestih objavili gesla, ki jih je bilo treba uporabiti za letake, transparente in zidne napise. Po vsebini se niso razlikovala od gesel prejšnjega leta, saj so kot prej poveljevala »zmagoviti pohod proletariata« in Sovjetsko zvezo, varuhinjo miru in sodelovanja med narodi. Vendar je večče oko na manifestacijah v Beogradu lahko opazilo, da Stalinovih portretov ni bilo več kot Titovih in da Žujović, formalno še vedno član CK, ni bil povabljen na častno tribuno. Iz protesta se je pridružil paradi (ki je trajala manj kot prejšnje leto: samo tri ure) in koral kal mimo svojih bivših tovarišev, razkazujoč vse svoje medalje: red narodne osvoboditve, red partizanske zvezde prve stopnje, red Kutuzova, red belega leva druge stopnje. Šele pred nedavnim, decembra 1947, je bil povišan v čin generalpolkovnika in za 1. maj si je dal sešiti novo uniformo. To je vzbudilo pozornost in ironični komentar nekdanjega krojača Rankovića: »In zakaj si ni dal narediti kar maršalske uniforme?« (1)

Komaj so bili pospravljeni prvomajski lepaki in zastave, pa je že prišlo Stalinovo pismo, datirano s 4. majem, in sicer kot odgovor na Titovo in Kardeljevo pismo z dne 13. aprila. Vzrok za ta dolgi presledek je bila odločitev gruzinskega diktatorja, da je treba vsako trditev Jugoslovanov pobiti kar se da utemeljeno in natančno. V minulih tednih so v Moskvi z izvedenci, ki so se pravkar vrnili iz Jugoslavije, do podrobnosti preučili vse teze iz Titovega pisma. Rezultat tega dela je bilo dolgo besedilo, napisano v pridigarskem in paternalističnem tonu, v katerem je Stalin poskušal enkrat za vselej pojasniti, v čem je politika voditeljev KPJ zgrešena. Še enkrat se je zaustavil pri vprašanju vojaških in civilnih strokovnjakov ter ponovil razloge, zaradi katerih jih je odpoklical domov. Navedel je nove dokaze, kako so se Tito in njegovi sodelavci že od leta 1945 vedli protisovjetsko, obnovil je tudi obtožbe na račun »angleškega špijona« Vladimirja Velebita, skupaj z njim pa je imenoval še diplomata Leontića, poslanika v Londonu. Na dolgo je ožigosal stališča politbiroja KPJ o razrednem boju, razmerje med partijo in ljudsko fronto, pomanjkanje notranje demokracije v sami partiji ter odklanjanje jugoslovanskih voditeljev, da bi sprejeli kakršnokoli kritiko. Kot zgled jim je

navedel ponižnost italijanskih in francoskih komunistov, ki so na ustanovnem kongresu Informbiroja priznali svoje zmote, in obenem slovesno zatrdil, da imajo za revolucijo večje zasluge kot Jugoslovani. V sklepu pisma je odklonil, da bi v Jugoslavijo poslal zastopnike CK KP SZ, namesto tega je predlagal razpravo o celotnem vprašanju na prihodnjem zasedanju Informbiroja. (2)

Pismo, ki je bilo podpisano s kratico CK KPSZ (b), čeprav ga je v glavnem napisal Stalin sam, je torej izzvenelo kot neposredni napad na Tita, Kardelja in Djilasa, ki so bili sicer še vedno imenovani »tovariši«, hkrati pa označeni z najhujšimi pridevki: lažnivci, naduteži, malomeščani, primitivci, protisovjeti in infantilneži. V Sovjetski zvezi bi že ena sama njim pripisana ideološka napaka zadoščala, da bi prišli pred zid. Pismo jih je primerjalo z menjševiki, Buharinom, Trockim in jih obtoževalo, da so dali partiji birokratsko sektaški pečat in da so iz oportunitizma sledili nevarni teoriji o mirnem prehodu kapitalističnih elementov v komunizem, da so uvedli v partijo »vojaške« metode vodenja ter zatrli vsako nesoglasje. Poleg tega je Stalin odrekal Jugoslaviji pravico do samostojne poti v socializem in trdil, da brez intervencije Rdeče armade komunistična partija ne bi nikoli prišla na oblast. »Če bi tovariša Tito in Kardelj upoštevala to neovrgljivo dejstvo, bi se manj postavljala s svojimi zaslugami ter se primerneje in skromneje vedla.« (3)

Ko je bral Stalinovo pismo, je Tito čutil, kako ugaša še zadnje upanje na sprejemljiv kompromis. Dejstvo, da so Sovjeti obvestili o svojem stališču druge članice Informbiroja in da so se te odkrito postavile na njihovo stran, ni dopuščalo nikakršnega dvoma, kakšna usoda čaka njega in njegove najbližje sodelavce, če pridejo pred Stalinovo sodišče: praktično so bili že sojeni, kajti sestanek Informbiroja, na katerem je hotel diktator razgrniti jugoslovansko vprašanje, bi pač samo potrdil že izrečeno obsodbo.

Ker poslej ni bilo mogoče več računati na zunanjo podporo, je bila na področju notranje politike potrebna takojšnja akcija, s katero bi prehiteli morebitne sovjetske ukrepe, nedvoumno pokazali, kdo krmari Jugoslavijo in tudi onemogočili delovanje možnih skritih nasprotnikov. Jugoslovanske voditelje so namreč prav ti najbolj skrbeli, saj se ni vedelo, če povzamemo po Rankoviću, kdo je pravzaprav sovražnik. (4) Zato je bilo treba odločno nastopiti proti tistim redkim, ki so bili že odkriti, da bi posvarili in zadržali tiste, ki si še niso upali na plano. Žujović, čeprav že razkrinkan kot sovjetski obveščevalec, je bil tudi po seji 13. aprila še naprej v stikih z ambasadorjem Lavrentjevom, kateremu je, v pričakovanju svoje aretacije, izročil vse zapiske, ki jih je pisal od začetka partizanske vstaje. (5) Hebrang pa, kot je trdil Stalin v zadnjem pismu, ni dal Sovjetom nikoli nobene informacije. Kljub temu je bil

zaradi med vojno pridobljene priljubljenosti in zaradi svojih nedvomnih intelektualnih in organizacijskih sposobnosti nevarnejši od Žujovića. Za predvidevanje, da bi prav on zamenjal Tita, če bi v Beogradu prišlo do prevrata, ni bilo potrebno mnogo domišljije.

Konec aprila je Hebrang naslovil na Kardelja pismo, v katerem je, očitno v skladu s Stalinovimi tezami, podrobno kritiziral celotno usmeritev komunistične partije. »To je bila nekakšna disertacija za bodočega šefa KPJ,« komentira Kardelj v svojih Spominih. (6) 6. maja je v prezidiju Ljudske skupščine Tito označil Hebranga in Žujovića za državi škodljiva elementa, za nasprotnika njene enotnosti in socializma, zaradi česar so jima bili odvzeti njuni ministrstvi. Naslednjega dne so to novice, vendar brez posebnih pojasnil, objavili časopisi. 9. maja pa je zagrebški *Vjesnik* že lahko poročal, da sta prisegla dva nova ministra za finance in lahko industrijo. (7)

Istega dne je bilo sklicano plenarno zasedanje CK; predloženo mu je bilo poročilo partijske komisije, ki je 13. aprila dobila nalogo, da preuči dejavnost in politična stališča Žujovića in Hebranga. Bila sta obtožena, da sta rovarila proti državi in partiji in zato razrešena svojih dolžnosti v KPJ. Nekaj dni pozneje je javni tožilec odkril, da ju je mogoče tudi pravno preganjati, in izdal zanju zaporni nalog. Po pričevanjih, ki jih je zbral angleški poslanik, so varnostni organi 13. maja štirikrat obiskali Hebrangovo vilo in ločeno odpeljali najprej njega, potem ženo in otroke (najstarejšemu ni bilo več kot pet let) ter nazadnje še vso družinsko imetje. Nekaj podobnega se je moralo zgoditi tudi Žujoviću, ker je bila njegova hiša, kakor poroča Charles Peake, popolnoma prazna in pod oboroženim nadzorstvom. (8) Najprej so ju zaprli v neko vilo blizu Beograda, pozneje pa prepeljali v najvarnejši zapor glavnega mesta, da ne bi Stalinovi agenti imeli nobene možnosti za njuno osvoboditev. Kot poroča namreč Kardelj, sta bila Žujović in Hebrang aretirana predvsem zato, ker so se jugoslovanski voditelji močno bali, da bi ju Sovjeti odpeljali iz države in Informbiroju predstavili kot »resnična« zastopnika KPJ. (9)

Na seji CK 9. maja je Tito prebral osnutek odgovora na Stalinovo pismo, v katerem je rezko zavrnil povabilo, da bi o vzrokih nesoglasij med obema partijama razpravljali v Informacijskem biroju. Zaradi pobude Sovjetov, da s sporom seznanijo druge članice, in zaradi njihove težnje, da izsilijo kolektivni pritisk na Jugoslovane, se po maršalovih besedah KPJ ne počuti več v enakopravnem položaju. »Vsebina vašega pisma za nekatere partije ni ostala notranja stvar, ampak je preseгла te meje in posledica je, da danes v določenih državah, kot na primer na Češkoslovaškem in Madžarskem, obsojajo ne samo našo partijo, ampak vso državo, kot je izkusila naša parlamentarna delegacija v Pragi.« (10)

Zares je bila v začetku maja delegacija Ljudske skupščine pod vodstvom njenega predsednika Moše Pijada v Pragi kot gost češkoslovaškega parlamenta. Obisk, ki je trajal deset dni, pa se je sprevrgel skoraj v katastrofo: Jugoslovani so bili tarča ostrih kritik in premier Klement Gottwald jim je v zadnjem trenutku nevljudno odpovedal celo prej dogovorjeni sprejem. Moša Pijade je bil globoko užaljen in se je uradno pritožil češkoslovaškemu poslaniku v Jugoslaviji Korbeltu, da takšnega ravnanja ni mogoče dopuščati. (11) Enako žaljivo je bilo tudi vedenje vodilnih madžarskih krogov do Jugoslovanov: v začetku maja je Rákosi povabil delegacijo KPJ na IV. kongres KPM, ki naj bi bil zgodovinskega pomena, ker naj bi potrdil zvezo madžarskih socialistov s komunisti. Jugoslovani so najprej svojo udeležbo v Budimpešti potrdili, toda kasneje so se premislili, kajti iz madžarske prestolnice je bilo slišati več in več neprijaznih glasov. Tamkajšnji partijski in vladni krogi so zdaj namreč že povsem odkrito imenovali Tita za reformista, ki zasluži najostrejšo grajo. Upoštevaje to dejstvo, je KPJ sporočila Madžarom, da se ne bo udeležila kongresa, ker noče izpostaviti svoje delegacije »nezaslužnim žalitvam in napadom«. (12)

Jugoslovanski voditelji so izjemno občutljivo reagirali na neprijaznosti, ki so jih bili deležni v tujini, zlasti še, ker so zaradi mučnega razčiščevanja znotraj lastne partije imeli že čisto zrahljane živce. V drugi polovici aprila se je namreč tudi na nižjih ravneh partijske piramide začela razprava o Stalinovih obtožbah. Jugoslovansko vodstvo je – kot kaže – hotelo pred sprejetjem dokončnih odločitev preveriti trdnost članov KPJ, da bi videlo, do kam so mu pripravljeni slediti. O hudih napetostih s SZ so bili najprej obveščeni samo republiški centralni komiteji, sekretarji pokrajinskih komitejev in CK komunistične mladine (SKOJ). V Srbiji, Makedoniji, Hrvaški, Bosni in Hercegovini ter Sloveniji je novica vzbudila moreče občutke, vendar med lokalnimi voditelji ni porodila resnejših dvomov o tem, kakšno stališče je treba zavzeti: brez posebnega obotavljanja so se izrekli za Tita. Res je sicer, da je predsednik bosanske skupščine Rodoljub Čolaković najprej izjavil, da hoče ostati zvest internacionalizmu, Sovjetski zvezi in Stalinu, s čimer je tvegala, da ga bo doletela enaka usoda kot Žujovića in Hebranga; toda Tito ga je z neposredno intervencijo pridobil za svoje stališče, zato pa je bil odstranjen z dosedanjega položaja in poklican v Beograd, kjer so mu zaupali vodstvo ministrstva za znanost in kulturo. (13)

Bolj zapletene so bile razmere v Črni gori, in to zaradi njenih tradicionalnih zvez z Rusijo in zaradi posebnosti njene politične zgodovine, katero je zaznamovala prej načelna togost kot pa prožnost, kakršno je terjal trenutek. Zato so slovenski komunisti, ki so bili Titu med najzvestejšimi, poslali črnogorskim tovarišem svojega delegata, da bi vplival

na njihove odločitve. Ta prizadevanja pa so uspela le delno, saj so črnogorske komuniste kljub dolгим in burnim razpravam še naprej mučili dvomi o pravilnosti politike do Stalina. Vukmanović-Tempo, ki je bil povabljen, da se v imenu CK KPJ udeleži njihovega sestanka, poroča, kako so nekateri poudarjali, da so v Stalinovem pismu tudi utemeljene obtožbe: partijski kongres v resnici ni bil sklican, čeprav bi bilo to mogoče, ni bilo plenuma CK, informacije o dejavnosti partijskih organov so ostajale tajne, javnost ni vedela, kdo so člani CK . . . (14)

Čim nižja je bila lestvica partijske hierarhije, tem bolj občutene in odkrite so bile pripombe ter skrbi glede pravilnosti usmeritve, ki so jo določili v Beogradu. Djilas, tudi sam Črnogorec, piše v svojih spominih, da so ga lokalni partijski zastopniki pozivali, »naj ne izda socializma in Sovjetske zveze«. (15) Šok zaradi nenadnega preobrata v odnosih z Moskvo, ki je po mnenju mnogih imela v zakupu vso resnico, je bil za ljudi, slepo zaverovane ne samo v Stalina, temveč tudi v TASSova poročila, kot pravi Marija Vilfan, ena vidnejših zastopnic tedanjega jugoslovanskega establishmenta, brez dvoma silovit. Ne kaže tudi pozabiti, da sovjetski agenti v Jugoslaviji niso pasivno opazovali te razprave: kolikor se je dalo, so razširjali glasove, da bo vsak, kdor se bo opredelil proti Sovjetski zvezi, ali takoj ustreljen ali pa poslan v sibirski taborišča, brž ko bo likvidiran Tito. To je bil strašen čas za marsikoga, ki se je znašel razcepljen med dvema zvestobama in z zavestjo, da napačna odločitev lahko pomeni ne samo izgube položaja in svobode, ampak tudi življenje. Gregorju Ravniharju, namestniku ministra za trgovsko mornarico v zvezni vladi, te tragične dileme, na primer, ni uspelo rešiti. Na predvečer partijskega sestanka, na katerem bi se moral izreči za Stalina ali proti njemu, se je ustrelil s svojo lovsko puško. (16)

Tito, ki se je dobro zavedal vse potencialne eksplozivnosti trenutka, je z zadržanim dihom spremljal preiskovanje in razčiščevanje, zaupano sodelavcem. Vukmanović-Tempo poroča, kako je nekoč sredi seje, na kateri so armadni politični komisarji razpravljali o sporu z Moskvo, vprašal po telefonu: »Kako ljudje reagirajo?« – »Solze imajo v očeh . . . nekateri tudi jočejo. Vendar pa vsi v celoti zavračajo pismi.« – »Da ne bo prišlo do demoralizacije?« – »Ne, Stari, o demoralizaciji ni niti sledu.« (17)

Toda vse seje niso potekale tako spodbudno in tudi vsa poročila niso bila tako pomirjujoča. Večina »kadrov« se je izrekla za Tita, on sam pa je bil zelo previden in je skrbno pazil, da ne bi storil enake napake kot Stalin, ki je verjel vse tisto, kar so mu njegovi, z željo, da bi mu bilo všeč, poročali. Zavedal se je, da hodi po ostrini britve in zato se je temu primerno vedel. Toda stres, ki ga je moral premagati, ni bil brez

posledic za njegovo zdravje: v nekaj tednih je občutno shujšal in dobil prve napade žolča, ki so se ponavljali tudi v naslednjih letih. (18)

Kljub zaskrbljenosti in dvomom pa je našel pogum, da je predal Sovjetom pismo, v katerem je odklonil obravnavo spora pred sodiščem Informbiroja. Odgovor iz Moskve je prišel z obratno pošto. Tri dni pozneje, 20. maja, ga je prinesel v Beograd član sovjetskega CK Mešetov, ki je bil že dalj časa pristojen za jugoslovanske zadeve. Pred vojno je sodeloval pri »likvidaciji« jugoslovanskih beguncev, ki so pribežali v Sovjetsko zvezo, po vojni pa ga je bilo v Jugoslaviji večkrat videti v uniformi podpolkovnika NKVD. Pismo s podpisom Suslova, sekretarja CK KPSZ, ki ga je zdaj prinesel, je znova vztrajno vabilo Jugoslovane, naj se udeležijo sestanka Informbiroja. Pred sprejemom pri Titu je Mešetov vneto širil po Beogradu vest, da bo sestanek v Ukrajini in da se ga bo udeležil tudi Stalin. Prisotnost jugoslovanskega maršala bi bila, po njegovih besedah, več kot primerna. (19)

Če je pripotoval v jugoslovansko prestolnico vsaj z rahlim upanjem, da bo prepričal Tita, pa je iz nje odšel z neprijetnim občutkom, da je igra že odigrana in vsi mostovi med beograjskimi »revizionisti« in moskovskimi »ortodoksneži« dokončno porušeni. O tem so ga prepričale Titove odločne besede, svoje pa je prispevalo tudi čudno naključje. V Titovi delovni sobi sta na steni visela portreta Lenina in Stalina. Nekaj minut pred vstopom Mešetova je Stalinova slika padla na tla in začasno so jo (morda pa tudi namerno) le naslonili na zid. Sovjetskemu odposlancu seveda ni moglo uiti to svetoskrunstvo in njegov skriti pomen. (20)

CK KPJ je 20. maja na rezko vabilo Suslova vendarle pripravil odgovor, odprt tudi za kompromis. Jugoslovanski voditelji so dolgo razpravljali o tem, ali vendar ne bi kazalo znova preceniti svoje odklonilno ravnanje, še zlasti, ker je bilo v uglednih partijskih krogih slišati tudi mnenja, naklonjena Informbiroju. »Vsem nam je bilo jasno, da nas hočejo pahniti v trockizem,« če navedemo Kardeljeve besede, »da nas čaka gospodarska blokada in da nam ne bo lahko.« (21) Toda mračna figura Mešetova, še bolj pa zgovorne Stalinove primerjave Tita z »revizionisti« iz preteklosti so zbudale zastrašujoče asociacije in grozljive spomine. Med »protipartijskimi elementi«, ki so jih navajala sovjetska pisma, sta samo Bernstein in Vollmar umrla v svojih posteljah, in še to le zaradi tega, ker nista bila Stalinova sodobnika; drugi, od menjševikov do Buharina in Trockega, pa so doživeli nasilno smrt, ker so si drznili oporekati »očetu ljudstev«. Tito, kot že rečeno, je imel tisto obdobje, ki ga je preživel v Moskvi v letih 1937–38, v času »čistk«, za najtežje v svojem življenju, in te izkušnje ni želel ponoviti, zlasti ne potem, ko so mu dobro obveščeni in zvesti ljudje odsvetovali udeležbo na konferenci

Informbiroja, ker bi z njo tvegala aretacijo. Pa tudi nobenega od sodelavcev ni hotel poslati v volčji brlog. V svojih pismih, in že prej, je Stalin nenehno skušal sejati seme razdora v vodilno jugoslovansko skupino, najprej tako, da je ločeval »dvomljive marksiste« od ortodoksnih, potem pa s spodbujanjem možnega rivalstva med Titom in Kardeljem. Resda v svojih nakanah ni uspel, toda ali se je Tito mogel zanesti, da bodo njegovi mladi kolegi daleč od njegove karizme in kontrole enako trdni in zvesti kot v Beogradu? Ali bi kazalo prisluhniti Djilasovi ponudbi, da gre na sejo Informbiroja? Ali pa je imel nemara prav Berija, ki je že leta 1946, hlineč pijanost, prišepnil Titu na uho, naj se ne zanese na nikogar? (22)

Kljub vsem tem dvomom in sumom, ki se jim je zdaj pridružila še bojazen pred oboroženo sovjetsko intervencijo, je bil odgovor na pismo Suslova odločno odklonilen, čeprav je vseboval tudi nekaj izjav, na katerih bi bilo mogoče znova vzpostaviti dialog. Jugoslovanski voditelji so še enkrat zatrdili, da hočejo z dejstvi zanikati neupravičene obtožbe: marljivo bodo nadaljevali graditev socializma in ostali zvesti Sovjetski zvezi ter nauku Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina. (23)

Na pismo z dne 20. maja je Stalin odgovoril nemudoma in izrabil priložnost tudi za komentiranje pisma z dne 17. maja. Zavrnil je zagotovila Jugoslovancev o njihovi vdanosti in jih – zlasti Tita – opomnil, da je njihovo protisovjetsko in protirusko vedenje porušilo zaupanje sovjetske partije in vlade do njih. Ker je Informbiro organizem, ki oblikuje svojo politiko na kolektiven način, pomeni jugoslovanska odklonitev njegove sodbe izdajstvo mednarodnega proletariata ter izraz nacionalizma, glavnega sovražnika delavskega razreda. (24)

S temi besedami se je končalo prvo dejanje spora med Jugoslovani in Sovjeti. Stalin ga je režiral nadvse spretno, saj se v vsej zadevi ni niti enkrat odrekel vlogi protagonista: od prvih izrazov nezadovoljstva s politiko, ki jo je Tito vodil do ljudskih demokracij donavsko-balkanskega območja, je prišel v frontalni napad, načel vprašanje dvostranskih odnosov med Moskvo in Beogradom ter nazadnje pripeljal spor na njemu najustreznejšo raven, na raven ideologije. Informacijski biro naj namreč ne bi pretresal niti Titovih ambicij na Balkanu niti vedenja Jugoslovancev do sovjetskih strokovnjakov in agentov, temveč »razmere v jugoslovanski komunistični partiji«. (25)

Samo nekaj se je v spretno naravnanim mehanizmu zataknilo: Stalin ni predvidel, da si bodo Jugoslovani drznili zavrniti dodeljeno jim vlogo in odkloniti sodišče Informbiroja z njegovo že pripravljeno obsodbo. Ta nepričakovana trmoglavost ga je močno vznemirila: v zadnjih mesecih je bila vsa njegova politika usmerjena v graditev popolnoma integrirane sistema v vzhodni Evropi, in sicer na politični, gospodarski in voja-

ški ravni. Zdaj pa je trma jugoslovanskih komunistov grozila porušiti njegove načrte. Zato je bilo treba pridobiti na času, zlomiti odpor in Tita zlepa ali zgrda prisiliti, da se ravna po scenariju, ki so ga pripravili v Moskvi. Po Stalinovih načrtih bi se moral Informbiro sestati že maja in dokončno razrešiti jugoslovanski problem. Zdaj pa, ko so se predvidene žrtve še vedno upirale, je moral gruzinski diktator dopustiti majhen, toda nevaren kompromis: »pristal« je na zahtevo češkoslovaških in madžarskih tovarišev, da se sklic Informbiroja preloži na konec junija. V Beogradu je očitno zadoščalo že to prvo, skromno znamenje nemoči, da se je še okrepila odločnost tistih, ki se »gospodarju« niso hoteli uklo-niti.

Medtem so nekateri najvidnejši voditelji »bratskih« partij, deloma samostojno, deloma pa na namig Moskve, poskušali omajati trdnost Jugoslovancev in jih prepričati, naj za dobro vseh popustijo Stalinu. Gomulka, generalni sekretar poljske delavske partije, je po zaupnem človeku poslal Titu pismo, v katerem ga je pozival k razsodnosti. (26) Ponudil se je za posrednika in bil pripravljen s svojim najožjim sodelavcem Bermanom priti v Beograd, da bi z jugoslovanskimi voditelji preučili vse plati vprašanja. Tito je pokazal pripravljenost za razpravo, toda hkrati je dal poljskim tovarišem vedeti, da se bližnje seje Informbiroja ne bo udeležil. Njegov odgovor je zvenel tako odločno, da se Gomulki ni zdelo vredno odpotovati iz Varšave. (27) Hkrati so intervenirali tudi zastopniki nemške komunistične partije, s katerimi je bil Tito v prijateljskih odnosih že v času Kominterne. Ti so bili vztrajnejši kot poljski voditelji in so v Beograd poslali ljudi, ki naj bi pripravili Tita k pametnejšemu ravnanju. Toda tudi ta poskus se ni posrečil: KPJ, so zatrdili v Beogradu, ne namerava priti na sestanek, ki ga sklicuje Stalin. (28)

Na seji 20. marca CK KPJ ni samo potrdil pisma z odklonilnim odgovorom Suslovu, ampak se je tudi odločil, da bo V. partijski kongres 21. julija 1948. Tako naj bi Sovjetom in drugim članicam Informbiroja dokazali, da je KPJ pripravljena sprejeti kritike, če so utemeljene, in tudi spoštovati Stalinovo avtoriteto, vendar do določene meje. Ob tej priložnosti so določili tudi dnevni red prihodnjega kongresa, posameznim partijskim zastopnikom pa so bile razdeljene teme referatov. Ranković, Kardelj, Kidrič, Pijade in Nešković, sama velika imeņa iz vodstva, so morali pripraviti razprave s svojih področij, Titu pa je pripadala naloga, da odpre kongres z zgodovinsko-političnim referatom, v katerem bodo obravnavani preteklost in razvoj KPJ ter njena vloga v revolucionarni in socialistični preobrazbi države. (29)

Da bi to delo opravili v miru in daleč od stalnih obveznosti v prestolnici, so se Tito in njegovi najožji sodelavci umaknili na Brdo. Toda tudi v gozdovih in planinah Gorenjske so jih dosegle grožnje in izsiljevanja

Stalina, ki je očitno komaj še brzdal svojo jezo. Proti koncu maja se je po Beogradu razširila novica, da sta Žujović in Hebrang – uradno samo odstranjena iz vlade – obsojena na smrt in izročena rabljem. Stalin je takoj poslal jugoslovanskim voditeljem na Brdo svojega odposlanca z ustnim sporočilom, v katerem jih je najmanj obtožil, da so »zločinski morilci«, nato pa je od njih zahteval, da v preiskavi proti obema politikoma sodelujejo tudi zastopniki CK KPSZ. Čeprav so Jugoslovani še do nedavnega zagotavljali svojo pripravljenost, da o vseh razlogih spora razpravljajo s Stalinovimi odposlanci, so se zdaj zavedeli, da bi se, če bi sprejeli diktatorjevo zahtevo, odpovedali svoji suverenosti. Moša Pijade in drugi, ki so imeli nekaj zgodovinskega znanja, so stanje primerjali z razmerami v Srbiji leta 1914. Tedaj je namreč dunajska vlada obtožila Srbijo, da je vpletena v atentat na nadvojvodo Franca Ferdinanda v Sarajevu. Avstro-Ogrska je z ultimatom zahtevala, da v preiskavi, ki naj pojasni ozadje usodnega dogodka, sodelujejo tudi njeni sodniki. Toda vlada v Beogradu je zahtevo odklonila, čeprav se je zavedala, da se bo zaradi tega zapletla v konflikt s habsburškim cesarstvom, desetkrat večjim od kraljestva Karadjordjevičev. (30)

Kardelj, vselej pripravljen vrednotiti politično težo dogajanja, je tovariše opozoril, da takšni izrazi Stalinove jeze niso nič v primeri s tem, kar se bo še zgodilo. Djilas pa je sovjetski korak imel za odkrito priznanje Moskve, da sta bila Žujović in Hebrang njena agenta in da so od njiju veliko pričakovali. Tovariši so ga zadolžili, da na zahtevo Kremlja pripravi pisni odgovor; ta je bil kratek in brez običajnih fraz o lojalnosti do Stalina in Sovjetske zveze. Moskovsko podtikanje je bilo zavrnjeno »z ogorčenostjo«, predlog, da bi v preiskavi sodelovali zastopniki CK KPSZ, pa rezko odbit. (31) Vendar to še ni bilo dovolj: jugoslovanski voditelji so se odločili, da bodo javnost obvestili o aretaciji vsaj enega od obeh Stalinovih agentov. Začeli so z Žujovićem, čigar ime je najprej izginilo z zidnih napisov, s katerimi so po sovjetski navadi častili režimske osebnosti. 2. junija je *Uradni list* objavil vest, da mu je bil odvzet čin generalpolkovnika, in sicer »zaradi sovražne in protiljudske dejavnosti, ki škoduje interesom države in ugledu rezervnih generalov jugoslovanske armade«. S tem je postalo povsem očitno, da so Tito in njegovi odločili opustiti previdno in zadržano ravnanje minulih tednov, v prepričanju, da bi zunanjim in notranjim sovražnikom pokazali neomajno trdnost svoje politične usmeritve. (32)

V Moskvi pa se še niso povsem odpovedali upanju, da se bo našel izhod iz slepe ulice, v katero je pripeljala odnose z Beogradom Titova nepopustljivost. V začetku junija je prišlo do zaupnih stikov med jugoslovanskim poslanikom Vladimirjem Popovićem in nekaterimi sovjetskimi civilnimi ter vojaškimi predstavniki, ki so bili radodarni z nasveti,

kako preseči krizo. Dovolj je, da Tito vsaj delno prizna svoje zmote ter se loči od Djilasa in Kardelja – »starih, čeprav prefinjenih trockistov«. Maršal, ki je v teh manevrih videl še en poskus, s katerim hočejo zlomiti enotnost njegovega politbiroja, ga osamiti od njegovih najintimnejših sodelavcev, potem pa mu zadati milostni udarec, pa je ubral drugačno pot: hitro je poklical Popovića v domovino: in ga s tem odtegnil od moskovskih spletk in skušnjav. (33)

V prvih dneh junija se je potrudil, da razpihne ogenj polemike, tudi Judin, urednik glasila *Za trden mir, za ljudsko demokracijo*. Objavil je uvodnik, v katerem je ponovno povzel temo, na široko obravnavano že v številki z dne 15. aprila, o nujnosti, da komunistične partije strnejo svoje vrste tako na ideološki kot na organizacijski fronti. Uvodnik je odločno in v kategoričnem tonu trdil, da se z nadvse pomembnimi nalogami komunističnega gibanja ne bo mogoče spoprijeti brez takšne utrditve. Tiste partije, ki se skrivajo pred očmi množic in se jim boje odkrito govoriti, je treba najostreje kritizirati. Komunistična partija mora biti nad vsemi drugimi organizacijami, »tudi nad Ljudsko fronto«, če noče kršiti osnovnega marksistično-leninističnega načela in s tem storiti hude napake, ki pač ne bi mogla ostati brez težkih posledic. (34)

Resni opomin Judinovega časopisa še zdaleč ni spravil na pravo pot Tita in drugih jugoslovanskih voditeljev, temveč je, prav nasprotno, izzval ostro reakcijo: enkrat za vselej – tako so sklenili v Beogradu – je treba opraviti s skupino vohunov in agentov NKVD, zbranih v uredništvu tega lista, ki opravljajo svojo hujskaško dejavnost v državi in sami prestolnici! 7. junija je CK KPJ poslal Judinu pismo z vprašanjem, zakaj toliko časa ni objavil nobene novice o razvoju socializma v Jugoslaviji, ampak po zgledu pisem Stalina in Molotova napada KPJ. Poleg tega ga je odločno pozval, naj v naslednji številki objavi članek, napisan v istem duhu kot nedavni uvodnik v *Borbi*, v katerem je bilo prikazano navdušenje množic ob novici, da bo sklican V. partijski kongres. (35)

Omenjeni uvodnik je bil prava himna v čast tega kongresa, ki nudi priložnost, da KPJ končno stopi iz ilegale in se jugoslovanskim narodom pokaže v vsem svojem ugledu. Zahtevati od Judina, da o tem poroča, je bilo toliko kot zahtevati, naj pretrga stike z Moskvo in njeno politično usmeritvijo. Judin je v zgroženi osuplosti sklical uredništvo, prebral pismo CK KPJ in ga ogorčeno komentiral. Zahteva Jugoslovancev je po njegovih besedah nesprejemljiva, saj sili urednike, da se odkrito odvedo Stalinu. Po tako zastavljenem problemu sodelavcev ni niti vprašal za mnenje, ampak zgolj za pristanek; kot ponavadi so se vsi brez zadržkov postavili na njegovo stran. Samo Giuliano Pajetta in bolgarski zastopnik sta nekoliko podvomila o primernosti popolnega preloma z Jugoslovani. Njihov predstavnik v uredništvu, Boris Zihlerl, je seveda

ogorčeno zavrnil Judinove izjave. Vendar je značilno za tedanje ozračje dvoma in neodločenosti v srednjih plasteh partije, da je Ziherl govoril bolj iz uradne dolžnosti kot iz svojega prepričanja, kajti tudi sam ni bil gotov, ali je prelom z Moskvo zares nujen. Toda v tem trenutku je imel toliko razsodnosti, da je takšne misli zadržal zase. Ko pa jih je izrazil, je imel srečo, da je med tovariši naletel na dokajšnjo mero razumevanja in potrpežljivosti; tako je preživel obdobje »ideološke zmede«, ne da bi postal žrtev Rankovičevih preiskav. Toda v njegovem primeru je šlo za izjemo. (36)

Na povečevanje organizacijske strukture KPSZ, ki se je pojavilo v glasilu Informbiroja 3. junija, je 12. junija odgovoril v *Borbi* Moša Pijade v članku *Mehanizem ljudske demokracije v Jugoslaviji*. Podpredsednik skupščine Pijade, stari kaznenec in agitator, »ostri in genialni židovski um«, je bil eden od vodilnih mislecev med jugoslovanskimi komunisti. Zato je prav on dobil nalogo, da v omenjenem članku prvič našteje ideološke razlike med sovjetskim in jugoslovanskim režimom. Prikazal je leninistično in stalinistično naravo KPJ, hkrati pa poudaril tudi prožnejši in bolj razčlenjen sistem, ki ga je uvedla in za katerega je značilna predvsem Ljudska fronta. Po njegovih besedah je Ljudska fronta »vzvod«, s katerim partija izvaja svojo oblast, koristen transmisijski člen, ki prenaša navodila komunistične avantgarde v najširše družbene plasti. Pijade se ni pomišljal priznati, da ima jugoslovanski sistem lahko tudi pomanjkljivosti, toda zanimal je, da bi bila vzrok zanje Ljudska fronta. Zaradi obstoja te množične organizacije vodilna vloga partije ni vprašljiva in nihče, ki je vpisan vanjo, ne dvomi o tem. »Partije ne ogroža nevarnost, ki je nikoli ni bilo.« (37)

Dejstvo, da je Moša Pijade prav pred kongresom tako odkrito načel občutljivo vprašanje strukturnih razlik med jugoslovanskim in sovjetskim komunizmom, so v beograjskih diplomatskih krogih označili za »majhno bombo«. (38) Še eno, toda mnogo bolj hrupno, je nekaj dni pozneje vrgel Judin, ki je v 15. številki svojega časopisa objavil uvodnik z izrazito programskim naslovom: *Samokritika, močno orožje komunističnih in delavskih partij*. Da bi pokazal, kako ravnajo pravi marksisti, je opozoril na kritiko, ki so jo bili v Szklarski Porebi deležni Italijani in Francozi. Voditelji obeh partij so dokazali, da so kos svoji nalogi; pošteno so priznali napake in brez obotavljanja sprejeli ostro grajo, ki so je bili deležni. Drugi komunisti pa, omamljeni od panegirikov in samopovečevanja, niso sposobni videti svojih napak in so se vedli anti-marksistično, ker niso dojeli, da je samokritika za vsako partijo življenjskega pomena. Še več, tako zelo se trudijo zadušiti sleherno nesoglasje, da jih ni sram preganjati vsakogar, ki bi jim kaj očital. (39)

Članek je bil tako poveden, da za to, na koga meri Judin, sploh ni

bilo treba omenjati Tita, Žujovića in Hebranga. In v resnici so jugoslovanske oblasti takoj prepovedale srbohrvatsko izdajo časopisa. To je bil tudi Judinov labodnji spev v Beogradu, saj je bilo jasno, da sta postala njegov položaj in položaj njegove skupine nevzdržna. V naslednjih dneh je uredništvo lista *Za trden mir, za ljudsko demokracijo* zapustilo palačo v Beogradu, v kateri je imelo svoj sedež, in se preselilo v ulico *Valeriu Braniste* v središču Bukarešte, kjer je prav tako tajno in varovano nadaljevalo svoje delo. (40) Ob odhodu je prišlo tudi do komičnih dogodkov, ki so jih Jugoslovani zabeležili z zlobno ironijo. V poročilu tajne službe CK KPJ je namreč govor o naskoku sovjetskih uslužbencev na diplomatsko skladišče in o njihovem prepiranju, ko so drug drugemu grabili preproge in telefone, stenske in ročne ure. (41)

Komaj sta Judin in njegovo spremstvo odpotovala, že je 19. junija prišel iz Moskve telegram Informacijskega biroja s sporočilom, da bo seja, na kateri bodo razpravljali o notranjih razmerah v KPJ, v Bukarešti. Če Jugoslovani sprejmejo vabilo, naj pošljejo svoje zastopnike v romunsko prestolnico do 21. junija. Ti naj stopijo v stik s tovarišem Dejem v CK romunske delavske partije, da jih bo obvestil o kraju, izbranem za sestanek. »Pričakujemo takojšen odgovor po Filipovu. Moskva.« (42)

Telegram je prišel na pisalno mizo Rankoviću, ker je bil ta pristojen za komunikacijo s sovjetsko prestolnico. Priložena mu je bila zahteva, da je treba odgovoriti še isti dan do 23 ure. Ranković je najprej poskrbel za 12 ur odloga. Iz sporočila, s katerim je obvestil Kardelja o tej podrobnosti, pa je mogoče tudi sklepati, da je sestanek s Filipovim odložil v upanju, da bo partija v zadnjem trenutku vendarle zavzela prožnejše stališče do Stalina. Poudaril je namreč, da mora odgovor Informbiroju dobiti do 21.30 – »če vztrajamo pri sprejeti odločitvi« – kajti le tako bo mogoče pripraviti prevod in ga šifrirati; s kančkom poklicne nejevolje pa je na koncu še pripisal, da bi po njegovem mnenju vse to moralo biti že pripravljeno. (43)

Če že ne prevod, pa je bil odgovor, ki ga je CK KPJ naslednjega dne poslal na sejo Informacijskega biroja v Bukarešti, že precej časa izoblikovan. Šlo je namreč za dobro pretehtan dokument, v katerem so jugoslovanski voditelji še enkrat poskušali razložiti svojim tovarišem in sodnikom, zakaj odklanjajo udeležbo na njihovem srečanju. Izjavili so, da so vedno pripravljeni sodelovati z Informbirojem, toda tema, ki je tokrat na dnevnem redu, zadeva le razhajanje med KPSZ in KPJ, zato naj ga partiji rešujeta z dvostranskimi pogovori. (44) Po Djilasovem pričevanju je Tito poslal to sporočilo kar neposredno, ne da bi ga ponovno dal v pretres CK. Maršal je očitno želel rešiti vprašanje enkrat za vselej,

zato dvomljivcem in omahljivcem ni hotel ponovno dati priložnosti, da pridejo do besede. Da so bili ti tudi v samem partijskem vrhu, se je pokazalo še 20. junija, ko je Blagoje Nešković, eden prvih srbskih komunistov, med razpravo na Brdu trdil, da bi bil položaj voditeljev v partiji in na mednarodni ravni močnejši, če bi se udeležili seje Informbiroja. Tito, ki je z odločnim zamahom že prerezal svoj gordijski voz, je pustil prisotnim, da se zapletejo v široko razpravo na to temo, saj je bil prepričan, da je za zdaj najboljše, če vsakdo odkrito izrazi svoje misli. Njega samega so ta hip mučile že čisto druge skrbi: sam pri sebi je razmišljal o možnosti sovjetske vojaške intervencije in že se je videl spet v gozdovih in v boju proti Rdeči armadi. Med odmorom, ki ga je izkoristil za sprehod z Djilasom ob grajskem jezeru, je govoril o tej možnosti s skoraj starogrškim občutenjem usode. »Pasti na svoji zemlji! Če nič drugega, ostane vsaj spomin!« (45)

V Titovem sporočilu Informbiroju, polnem visokozvenečih besed, so bili brez ovinkov navedeni poglavitni krivci za dramatične razmere, v katerih se je znašla KPJ: na prvem mestu je to Sovjetska zveza zaradi svojih »neresničnih«
obsodb, sledijo ji druge članice organizacije zaradi svoje apriorne obtožbe beograjskih tovarišev in nazadnje še »protipartijski elementi«, proti katerim so se zdrave sile jugoslovanskega komunizma bojevale pred vojno, med njo in po njej. »Za CK KPJ je nedopustno, da so takšni dobro znani ostanki nekdanjega frakcionaštva v KPJ deležni podpore CK SKP(b).« (46)

V tem stavku je mogoče zaslutiti odjek notranjih bojev, ki so pretresali KPJ pred Titovim prevzemom tajništva partije in v katere sta bila vpletena tudi Žujović in Hebrang. Seveda ju še ni bilo moč javno obdolžiti, da sta se izkazala v nedavnem sporu kot prijatelja in zagovornika Sovjetske zveze, zato pa se je bilo potrebno poslužiti stare, preizkušene stalinske metode, po kateri posameznik ali cela partija – če pade v nemilost – postane predmet vseh mogočih obtožb, utemeljenih in neutemeljenih, brez povezave s pravim razlogom obsodbe. Zdaj, ko sta bila Žujović in Hebrang na zatožni klopi, so vsi njuni davni, že odpuščeni grehi spet prišli na dan. Da bi pokazali Informbiroju in notranjim nasprotnikom, kako pri zatiranju »sovražnih elementov«
ne bo nikomur prizaneseno, je bilo 20. in 21. junija pod Djilasovim predsedstvom sklicano plenarno zasedanje zveznega odbora Ljudske fronte. Posvečeno je bilo javni obravnavi Žujovića in Hebranga ter obsodbi njunega delovanja. Minister za kmetijstvo Stambolić, ki je bil namesto Žujovića izvoljen za generalnega sekretarja fronte, je nastopil kot javni tožilec: zatr dil je, da sta oba politika sabotirala petletni plan in ovirala uresničevanje partijskih in vladnih sklepov. Njuno delovanje je mogoče primerjati z dejavnostjo najhujših sovražnikov države, mednarodne reakcije in

preostalih domačih kapitalističnih skupin, ki hočejo zavreti graditev socializma. Žujović in Hebrang sta na srečo že odkrita in odstranjena iz vlade, zato tudi v Ljudski fronti zanju ni več prostora. (47)

Z izključitvijo teh dveh Stalinovih privržencev je hotelo jugoslovansko vodstvo poudariti, da se namerava z vsemi močmi upreti »gospodarjevemu« diktatu. Po drugi strani pa je prav v odločilnih dneh, ko so v Bukarešti razpravljali o njegovih zablodah, hotelo potrditi, da želi ostati v socialističnem taboru in na strani Sovjetske zveze. Takšna izpoved pravovernosti, za katero lahko rečemo, da je bila iskrena, je bila potrebna tudi zato, da bi pomirila tiste, ki so s strahom gledali na zadnje odločitve partijskega vrha in v njih videli znake ideološke zmede. V svojem članku z dne 12. junija je Moša Pijade dal razumeti, da se sovjetski in jugoslovanski sistem ne razlikujeta samo zaradi tega, ker v Jugoslaviji obstaja Ljudska fronta, ampak da so poleg temeljne razlike še druge. Tako ni govoril o »diktaturi proletariata«, ampak o »delovnem ljudstvu«, kar je izzvenelo kot oprezno priznanje ne povsem ortodoksne strukture KPJ, v kateri je bilo precej več kmetov in intelektualcev kot delavcev. Ta odstop od marksistično-leninistične doktrine ni ostal neopažen; izzval je številne proteste, tako da je moral Pijade na hitrico objaviti v *Borbi* še en članek (22. junija 1948), v katerem je popravil prejšnjo tezo in s poudarkom izjavil, da ima vodilno vlogo v partiji le delavski razred. Skratka KPJ je prav tako pravoverna kot KPSZ. (48)

22. junij, obletnica nemškega napada na SZ, je bila ugodna priložnost, da jugoslovanski narodi izrazijo svojo veliko ljubezen do prve države socializma. Na ta dogodek je spomnil članek v *Politiki* in ga z apokaliptičnim izrazjem prikazal kot spopad kozmičnih razsežnosti med silami dobrega in zla. Leta 1941 je za Nemčijo namreč stal, po besedah *Politike*, cel svet nasilja, nevoščljivosti in mračnjaštva. Za Hitlerjem so bili Savojski in Mussolini, papež in kardinalski zbor, Petain in Laval, Quisling, Mosley, Franco, Nedić, Pavelić, Hácha, Široki, Tiso, Beck in Mikolajczik, Anders, Horthy, Antonescu, Hirohito, Boris, Peter in Mihael, kralji in bankirji, generali in morilci, vampirji in zajedalci vsega sveta. . . . Jugoslavija s svojimi najboljšimi ljudmi pa ni nikoli pomišljala, na katero stran se mora postaviti. Simbol njene odločenosti je bila neka bosanska žena, ki je, ko so nacisti bombardirali njeno vas, našla v sebi toliko poguma, da je zavpila: »Kar mečite vaše bombe! Toliko manj jih bo ostalo za Sovjetsko zvezo!« Jugoslavija – tako je zatrjevala *Politika* – ne bo nikoli pozabila krvi, ki so jo »Stalinovi borci« prelili zanj; ker pa je sama najbolj trpela pod fašistično peto, ljubi Sovjetsko zvezo bolj kot vsi drugi. (49)

Toda te ljubezni, kot so zvedeli jugoslovanski voditelji komaj pet dni pozneje, Kremelj ni več ne cenil ne vračal. Kljub vsem svojim zaslugam

so bili po Stalinovi volji uvrščeni med vampirje in parazite, med najhujše sovražnike človeštva, ki jih je treba brez obotavljanja uničiti. Josif Visarionovič se je torej odpovedal svojim najboljšim učencem, tistim, ki so najzvesteje sprejemali in skušali prenesti v resničnost njegovo totalitarno in avtokratsko vizijo političnega ter družbenega razvoja.

Sredi februarja 1948, ko je kriza med Stalinom in Moskvo dobivala vedno bolj jasne obrise, je angleški poslanik v Beogradu Charles Peake pisal: »Pri obravnavanju političnih zadev vzhodne Evrope smo, mislim, v enakem položaju kot znanstveniki 19. stoletja, ko so začeli preučevati atom: lahko opazujemo nekatere zunanje pojave, nimamo pa fizičnih sredstev za odkrivanje njihovih vzrokov. Kljub temu pa teorija atoma v 19. stoletju ni bila v praksi nič manj uporabna.« (50)

V naslednjih mesecih so imeli on in njegovi zahodni kolegi mnogo priložnosti za interpretiranje zunanjih manifestacij konflikta, besnečega za kulisami. Če vseh teh znakov niso ujeli ali razumeli, je bilo to tudi zaradi tega, ker Jugoslovani zaradi notranjih nesoglasij, ki so bila odsev mučnih dilem partijskih in državnih voditeljev, nikakor niso vodili linearne politike. Po eni strani so zavračali sleherno Stalinovo obtožbo in dokazovali svojo ortodoksnost in zvestobo, po drugi strani pa so v vsakdanjem političnem ravnanju s številnimi ukrepi popravljali napake, ki jim jih je prisodil Stalin, da bi njemu in voditeljem mednarodnega komunizma dokazali svojo ideološko zgrajenost. Toda ta preplet nasprotujočih si teženj se ni kazal samo v zunanjih akcijah: odseval je tudi v duhu voditeljev, ki so slutili, da se izpostavljajo veliki nevarnosti, ker se upirajo »gospodarju«, hkrati pa so občutili močno bolečino, ko so ruvali korenine svoje vzgoje in miselnosti. Čeprav so se zavedali, da so izbrali edino pravilno pot za ohranitev svojega revolucionarnega dostojanstva, so sami sebi poskušali prikriti strahoto svetoskrunstva, ki ga počenjajo. Upirali so se Stalinu, istočasno pa so z vsakim vlaknom svoje biti hoteli ostati stalinisti. Ujeti v tako mrežo so reagirali s pre nagljenimi ukrepi, ki jih je mogel razumeti samo, kdor je bil sposoben videti obe plati resničnosti: ono zmedeno, ki je polnila časopisne stolpce, in drugo, zakrito, ki se je oblikovala v trdnjavah oblasti.

Da so se stvari še bolj zapletle, so poskrbeli zahodnjaki; največ, kar so zmogli dojeti v nemiru jugoslovanskih voditeljev in v protislovjih njihove politične dejavnosti, je bila stalinska plat, arogantna, agresivna in nepopustljiva, ki sta jo navdihovala, kakor piše Charles Peake, prezir in sovraštvo do zahodne civilizacije in njenih institucij. S takšno Jugoslavijo nikakor ni mogoče delati v rokavicah, z njo je treba »govoriti odkrito« in ji ob vsaki priložnosti, ki se ponuja, tudi pokazati svoje nasprotovanje. (51)

Odnosi med Jugoslavijo in Zahodom so se še zlasti zaostri v času pred italijanskimi volitvami in takoj po njih. Ne samo v mednarodnem tisku, ampak tudi v vladnih krogih, se je spomladi 1948 vedno bolj širil sum, da namerava Jugoslavija podpreti morebitno oboroženo akcijo italijanskih komunistov. Britanski zastopnik v Združenih narodih, sir A. Cadogan, je celo na seji varnostnega sveta govoril o domnevnem prevažanju orožja z ene strani Jadrana na drugo. (52) Možnosti vstaje v Italiji, najšibkejšem členu v verigi protikomunističnih držav, ni izključevala niti CIA. V poročilu za Trumana, teden dni pred 18. aprilom, je poudarila, da vztrajnost, s katero italijanski komunisti govorijo o bližnjem fašističnem državnem udaru, daje misliti, ali morda s tem ne poskušajo opravičiti svoje preventivne akcije. In tega so bili dejansko saposobni: po računih Foreign Officea so lahko računali na kakih 44.000 vojaško pripravljenih mož in na velike zaloge orožja. (53)

Med te govornice in domneve se je vpletlo še razmišljanje britanskega poslanika v Beogradu, ki je ob poudarjanju otipljivo zaznavne napetosti v prestolnici trdil, da se jugoslovanska vlada utegne ujeti v svojo lastno past. V preteklih mesecih je z vsemi močmi podpirala KPI, zdaj pa se je začela zavedati, da Togliatti ne bo zmagal na volitvah. Ta zavest bi jo lahko pripeljala tudi do misli, da tvega vse in skuša ustvariti vsaj v severni Italiji razmere, podobne grškim, se pravi takšen kaos, ki naj na apeninskem polotoku onemogoči po Marshallovem planu že začeto gospodarsko obnovo. »Če je tako, mislim, da moramo storiti, kar je mogoče, in prepričati jugoslovansko vlado, da bodo posledice takšne politike na koncu neogibno prizadele njo samo.« (54)

Da bi Jugoslovanom pokazali svojo sovražnost in nasprotovanje, vladi v Washingtonu in Londonu prav gotovo nista potrebovali še spodbud ambasadorja Peaka, saj sta že pred časom pripravili proti Jugoslaviji več provokativnih akcij. Od začetka leta so ameriška vojaška letala zopet kršila njen zračni prostor, zaradi česar je beograjska vlada pošiljala Washingtonu in Združenim narodom sicer odločne, a nekoristne proteste. Z namenom razkriti jugoslovansko nemoč, ameriške oblasti tudi niso dovolile, da bi jugoslovanska civilna letala, namenjena v popravilo na Nizozemsko, preletavala njihove okupirane cone v Avstriji in Nemčiji. (55)

Toda sovražnost ni ostala le v tem okviru: zadevala je tudi druga, za Titov režim še posebno občutljiva področja. 24. marca je senator Styles Bridges na Kapitolu izjavil, da bi morale Združene države podpreti ilegalna gibanja onkraj železne zavese. »Z vsemi razpoložljivimi sredstvi moramo ohraniti pri življenju stike med svobodno Ameriko in tistimi v zaslužjenih deželah, ki še ohranjajo svobodo v svojih srcih.« Čeprav so

to bile zelo splošne besede, so jih Jugoslovani čutili kot neposredno grožnjo, saj so bile njihove meje s Trstom, Italijo in Avstrijo močno izpostavljene vsakršnim infiltracijam. Po nalogu svoje vlade je Sava Kosanović, poslanik v Washingtonu, protestiral pri državnem sekretarju, toda v odgovor je dobil le ironičen poduk o ločitvi oblasti v ustavnih demokracijah. (56)

Vtis, da so bile besede senatorja Bridgesa naperjene predvsem proti Jugoslovanom, je potrdila tudi razprava v ameriški diplomaciji ob vprašanju, ali ne bi kazalo rehabilitirati Titovega najhujšega medvojnega nasprotnika, generala Dražo Mihailovića. 25. marca je bil četniškemu poglavarju, ki so ga leta 1946 ustrelili, za njegovo podporo zaveznikom med vojno podeljen red zaslužne legije. State Department je z javno podelitvijo priznanja hotel opogumiti »demokratične« elemente v Jugoslaviji in na Balkanu, a pozneje je svojo odločitev spremenil, češ da je »za zdaj« primerneje pustiti odlikovanje v predalu. (57) Toda ta previdna usmeritev se ni ponovila pri sprejemu bivšega jugoslovanskega kralja Petra II, ki je spomladi 1948 obiskal ZDA. Prišel je z upanjem, da bo pri washingtonski vladi ponovno akreditiral svojo diplomatsko misijo in si prilastil vsaj del jugoslovanskega zlata, blokiranega v ameriških bankah. V teh prizadevanjih ni imel sreče, uspelo pa mu je, da ga je sprejelo več vladnih osebnosti in tudi sam Truman. Ameriškega predsednika je k temu spodbudilo priporočilo Georga Marshalla, šefa State Departmenta, ki je hotel na ta način komunističnim režimom pokazati, da jih ameriška vlada sicer priznava, toda nikakor ne odobrava. (58)

Poleg teh pritiskov propagandne narave so proti Jugoslaviji izvajali tudi konkretne gospodarske in politične ukrepe. Povod za burno razpravo je bilo vprašanje zlata, ki ga Združene države niso hotele vrniti beograjski vladi, in čeprav se je vanjo vpletel celo Svet za gospodarstvo pri Združenih narodih (ECOSOC), ni bilo rešeno v jugoslovansko korist. (59) Aprila in maja je iz diplomatskih zastopstev v Beogradu prihajalo vedno več poročil o gospodarskih težavah, ki so zdaj že pretresale Titov režim. S tem da jih ne kaže olajševati, so se strinjali Američani in Angleži; slednji so celo nameravali pretrgati že več mesecev trajajoča pogajanja za dolgoročni trgovinski sporazum. (60)

Medtem je Kongres Združenih držav formalno pozval Belo hišo naj poskrbi za obrambo Trsta, kajti, kot je pisal *New York Times*, Jugoslavija hoče tudi tam vzpostaviti komunistični režim. V tržaškem pristanišču so se zasedrale ameriške in britanske bojne ladje in tako občutno okrepile vojaško moč zavezniških sil v coni A. (61) Na londonski konferenci o mirovni pogodbi z Avstrijo pa so Angleži in Američani zavrnilo jugoslovanske zahteve, ki so jih Sovjeti tedaj še podpirali in s tem pri-

spevali k neuspehu pogovorov. Očem zahodnjakov namreč ni ušlo, da Koroška in Trst povzročata med Moskvo in Beogradom dokaj huda nesoglasja in zato se jim je zdelo primerno tudi v zvezi s tema vprašanjema »ohranjati pritisk«. (62)

Izid italijanskih volitev z bučno zmago krščanske demokracije in De Gasperija je samo deloma ublažil napetost, ki je vladala v zahodnih krogih spomladi leta 1948. 18. aprila so, kot poroča CIA, italijanski komunisti »odšli v hribe«, da bi začeli akcijo, toda tri dni pozneje, ko je prišel iz Moskve nasproten ukaz, so se vrnili domov. (63) Še več: po vesteh, ki so začele krožiti proti koncu meseca, so se teden dni pred italijanskimi volitvami sestali v Zagrebu Togliatti, Ždanov, Malenkov in Tito, da bi se dogovorili o svojih nadaljnjih potezah. Kot so trdili viri, se je Tito, upoštevajoč ruska navodila, odrekel oboroženemu udaru na Trst, ki ga je pripravljaval. Da so Sovjeti v tem trenutku delovali kot pomirjevalci, so potrdile tudi vesti iz Pariza, po katerih je CK KPF pred 18. aprilom prejel iz Kremlja sporočilo, da na italijanskih volitvah ni predvidevati zmage komunistov. Zato bi neposredna akcija na Apeninskem polotoku sprožila vojno z Ameriko, čemur pa se je treba izogniti za vsako ceno. (64)

Te vesti pa zahodnjakom niso pregnale dvomov, kajti sumili so, da Jugoslovani in Sovjeti vodijo pomirjujočo politiko samo zato, da bi bil sovražnik manj buden in da bi Kremelj lahko spet zbral svoje sile za novo ofenzivo. Ravnati se moramo – je pisal ameriški poslanik v Moskvi Beddel Smith – po nasvetu, ki ga je dal sam Stalin Centralnemu komiteju KPSZ leta 1929: »Ne pozabimo na pregovor, da je krotek medved nevarnejši od divjega.« (65) Zato je ameriška diplomacija sklenila opomniti sovjetsko vlado, da bo Washington štel vsak njen poskus širjenja vplivnega območja čez dogovorjene meje za agresivno dejanje. O tem vprašanju je imel ameriški poslanik vrsto pogovorov z Molotovom, ki je poskušal pregnati bojazni Zahoda, vendar brez uspeha. Beddel Smith je sovjetskemu zunanjemu ministru ob tej priložnosti ponovil, kar je nekoč v Londonu rekel njegovemu namestniku Višinskemu: da je poleg dobre volje Sovjetske zveze treba upoštevati tudi nevarnosti, ki izvirajo iz dejanj neodgovornih posameznikov in ki lahko zanetijo požar. S strmoglavljenjem letal in ubijanjem ljudi se ustvarijo žarišča napetosti, ki jih morajo Združene države in Sovjetska zveza zaradi lastnih koristi na vsak način preprečiti. (66)

Ta zadnja pripomba je bila preveč jasna, da bi Molotov lahko spregledal namig Beddela Smitha na jugoslovanskega maršala. Od incidenta z letali, ki so jih strmoglavili Jugoslovani, sta minili že dve leti, toda čisto svež je bil spopad med italijanskimi in jugoslovanskimi obmejnimi patroljami 26. aprila, v katerem je bil en italijanski vojak ubit. Dogodek

je močno odjeknil po vsej zahodni Evropi in je Jugoslaviji, ki je bila že tako na slabem glasu, hudo škodil. (67) Bil je tragični vrhunec cele vrste čudnih in nerazumljivih dogodkov, ki so jih zahodni opazovalci lahko samo beležili, pri tem pa priznavali, da jih ne znajo ustrezno razložiti. Ameriška ambasada je sestavila celo seznam takšnih »sumljivih dogodkov«, ki se je začel z jugoslovanskim protestom proti »domnevnim« kršitvam zračnega prostora, v katere so bila zapletena ameriška vojaška letala. Temu je 7. aprila sledila prepoved vseh jugoslovanskih civilnih letov na notranjih in mednarodnih linijah. Dovoljen je bil samo vojaški in transportni zračni promet, ki se je občutno povečal. Ta drastični ukrep so jugoslovanske oblasti sicer obljubile razložiti, vendar pa tega niso storile. Vsekakor ga ni bilo pripisati samo pomanjkanju goriva, kot so domnevali v ameriški ambasadi, ampak tudi nenadnemu umiku sovjetskih pilotov, o katerem pa na Zahodu niso nič vedeli. O čudnem dogodku so se začele v diplomatskih krogih jugoslovanske prestolnice vrstiti najrazličnejše domneve; nekateri vojaški atašeji so prišli na dan celo s podmeno (ki jo je sam italijanski poslanik v Beogradu imel za neverjetno), da kaže prepoved letov povezati z bližnjimi italijanskimi volitvami, češ da so letala rezervirana za morebitno spuščanje padalcev na ozemlje bližnje republike. (68)

Potreba varčevati z gorivom, do katere je prišlo zaradi sovjetskega bojkota, je prisilila Jugoslovane tudi k drugim ukrepom, ki so jih seveda zahodnjaki marljivo beležili: morali so odvzeti ministrske avtomobile, dodeljene visokim osebnostim v vojski in civilni administraciji, ter omejiti kopenski in morski promet. (69)

V pričakovanju grozeče nevarnosti se je začela med jugoslovanskimi voditelji širiti psihoza, ki jo pojasnjuje še en ukrep: po opažanju sodelavcev poslanika Cavendish Cannona so okrog hiš najvišjih predstavnikov režima okrepili straže, vzdolž meja pa zaznamovali cone s površino desetih milj (na grški meji jih je bilo 54), kamor je bil dostop tujcem prepovedan. Ker je v trgovinah nenadoma zmanjkalo osnovnega potrošnega blaga, so ameriški diplomati sklepali, da so ga uskladiščili za vojaške potrebe. Tako so mislili še zlasti zato, ker je jugoslovanski tisk prejšnji mesec opravičeval ponovno uvedbo odloka, po katerem morajo kmetje oddati živino za zakol državi, s potrebo po »preskrbi naše armade, ki brani našo suverenost in meje«. (70)

V seznamu Cavendish Cannona je tudi podatek, da jugoslovanske oblasti ne dovolijo ameriški ambasadi imeti za svojo uporabo posebnega letala. To so utemeljili z namigom, da bi utegnili rabiti v vohunske namene, in s trditvijo, da po zaslugi jugoslovanskega letalstva ambasada nima takšne potrebe (in to prav v trenutku, ko so odpravljali civilne lete!). Jugoslovani so tudi zahtevali, da se zapre ameriški konzulat v

Zagrebu in se sploh omejiijo vse konzularne dejavnosti, kar je bil State Department pripravljen storiti, toda samo, če se zapreta tudi jugoslovanska konzulata v Chicagu in New Yorku. Cavendish Cannon je menil, da neprijateljske poteze kažejo na očitno razburjenost beograjske vlade zaradi izida italijanskih volitev in zaradi neugodnega poteka vstaje v Grčiji. Pri tem je izražal zaskrbljenost, da bi Jugoslovani ne zašli v skušnjavo, prikriti svoje mednarodne politične in notranje gospodarske težave s kakšnim drznim dejanjem navzven; zato je priporočal skrajno budnost, ob kateri pa je treba Tita kdaj pa kdaj kar naravnost opozoriti, da bi vsak napad na sosednje države nujno povzročil frontalni in globalni spopad z Združenimi državami. (71)

Ta analiza ameriškega diplomata ni bila povsem posrečena: zadnje, na kar bi Jugoslovani lahko mislili spomladi leta 1948, ko so bili zapleteni v spor z Moskvo, bi bila možnost vojaškega spopada z Zahodom. Z ukrepi proti ameriškim diplomatom so hoteli samo pokazati Stalinu, da Beograd ni pretirano širokogruden do tujih zahodnih misij. Gruzinski diktator je namreč, da bi dokazal, kakšni hlapci Zahoda so postali Tito in njegovi, v enem svojih pisem trdil, da se zastopnik ZDA v Jugoslaviji vede kot gospodar in da imajo njegovi vedno številnejši obveščevalci popolno svobodo gibanja po vsej državi. (72)

Čeprav jugoslovanski voditelji niso hoteli priznati utemeljenosti nobene moskovske obtožbe, so bili vendarle pripravljeni z dejanji dokazati svojo poslušnost Stalinu. Poleg ameriške ambasade so stisnili v primež nadzora tudi druge tuje misije, predvsem angleško, in jim tako do kraja otežili stike z jugoslovansko stvarnostjo. Tudi od Britancev so zahtevali, da zmanjšajo število konzulatov in se odrečejo svojemu letalu, nekatere jugoslovanske državljane, ki so imeli službene ali družabne stike z ambasado, pa so zaprli. Charles Peake piše: »Šofer mojega vojaškega atašeja je bil pred nekaj tedni aretiran in tudi moža, ki ga je zamenjal, so aretirali, čeprav je zdaj že izpuščen. Kanadskemu ministru so vzeli kuharja. Skoraj ne mine dan, da se mi ta ali oni kolega ne bi potožil, da so kakšnega služabnika zaprli. Ozračje okrog nas je vedno bolj moreče.« (73)

Zdelo se je, da ksenofobija oblasti ne pozna meja. Ni se kazala samo v zaostitvi ukrepov, s katerimi je omejevala potovanja tujcev v državo, ampak tudi v izdaji zakona, oblikovanega po sovjetskih, ki je Jugoslovanom prepovedoval, da bi se brez dovoljenja ministrstva za pravosodje poročali s tujimi državljani. (74)

Med osebami iz beograjske družbe, ki so bile v dobrih odnosih z ambasadorjema Združenih držav in Velike Britanije, je bila tudi mati Vladimirja Velebita, pomočnika ministra za zunanje zadeve. Velebit, potomec premožne zagrebške meščanske družine, ni skrival svojih sim-

patij do zahodnih diplomatov in ti so mu jih tudi obilno vračali. V salo-
nih ambasad je veljal za enega redkih jugoslovanskih politikov, s katerim
je bilo mogoče govoriti in razpravljati. Drugačnega mnenja pa so
bili Sovjeti, ki so ga – kot že rečeno – obdolžili, da je angleški vohun.
(75) Stara gospa Velebit ni mogla pred Peakom in Cavendish Cannom
skriti svoje zaskrbljenosti, ker je moral sin zaradi »bolezni« 28.
aprila nenadoma zapustiti svoje mesto v zunanjem ministrstvu. Napad
jeter, ki je Velebita prizadel, sicer ni bil hlinjen, vendar ni prepričal
beograjskih diplomatskih krogov, da so vzroki za odstranitev pomoč-
nika ministra v trenutku, ko je njegov kolega Aleš Bebler v Londonu,
drugje. (76) Ker so se prav v tem času začele širiti govorice, da sta
Hebrang in Žujović padla v nemilost, so mnogi takoj pomislili na ukrep
stalinskega tipa, na klasično čistko tako na levi kot na desni strani. (77)

Takšen vtis so še podkrepile vesti iz Ljubljane, kjer so proti koncu
marca aretirali skupino znanih slovenskih komunistov. Med njimi so bili
generalni sekretar zunanjega ministrstva, namestnik ministra za indu-
strijo in sekretar pokrajinskega komiteja KP prof. Mirko Košir. Slednji
je veljal za enega najbolj izobraženih in podkovanih jugoslovanskih
marksistov, tako da ga je vlada celo zadolžila za uradni prevod *Kapitala*.
Aretirani so imeli marsikaj skupnega: že dolgo so bili člani partije, boje-
vali so se v španski državljanski vojni, bili so pogumni partizani, ko pa
so padli v nemško ujetništvo, so bili internirani v koncentracijskih tabori-
iščih. Obtožba je temeljila prav na stalinski tezi, po kateri koncentra-
cijska taborišča niso služila samo uničevanju političnih sovražnikov,
Židov in manjvrednih ras ter krutemu izkoriščanju jetnika, temveč tudi
novačenju gestapovskih agentov. Po besedah javnega tožilca so obto-
ženi podlegli grožnjam in obljubam svojih tiranov in v taborišču ustano-
vili skrivno organizacijo, ki je delovala proti drugim zapornikom, proti-
fašistom. Kot je trdila obtožnica, pa so tudi pozneje na svobodi nadalje-
vali svojo antikomunistično rovarjenje, tako da so stopili v službo
zahodnih imperialističnih sil. Ker so veljali za vzorne partijce, so prišli
na pomembne položaje in tako imeli možnost, da organizirajo obsežno
gospodarsko sabotažo, ki je povzročila neprecenljivo škodo. Po prei-
skavi – organi OZNE so jo opravljali z metodami, kakršnih so jih nau-
čili na tečaju v Moskvi, v »Berijeve šoli« – so obtoženi brez obotavljanja
priznali svojo krivdo. Med 21. in 26. aprilom je prišlo pred vojaškim
sodiščem do prvega od tako imenovanih »dachauskih procesov«, ki se je
končal z enajstimi smrtnimi obsodbami z ustrelitvijo in z več hudimi
zapornimi kaznimi. (78)

Proces, kateremu je bila dana velika publiciteta (neposredno so ga
prenašali po zvočnikih, nameščenih na ulicah), je vzbudil v zahodnih
diplomatskih krogih veliko vprašanj pa tudi mnogo jedkih komentarjev:

kako so se le mogli gestapovski agenti in nevarni vojni zločinci tako dolgo izmikati toliko povelečevani budnosti ljudske oblasti? Bilo je jasno, da so obtožbe kaj malo utemeljene in da so pravi vzroki te dramatične predstave daleč od tistih, ki so jih tako glasno razbobnali. Ali so hotele oblasti članom partije s tem pokazati, da bo strogo kaznovan vsak odklon od predpisane linije? So hotele okrepiti revolucijo in pri koreninah spodrezati vsako kal protesta ali samostojnega mišljenja? Ali pa so morda želele posredno prizadeti stalinsko vmešavanje v jugoslovansko politično življenje, če je res, kot so sumili v ameriški ambasadi v Beogradu, da so obtoženi imeli stike s sovjetskimi tajnimi službami? Na vsa ta vprašanja še ni dokončnega odgovora. Vsekakor pa drži, da so procesi proti »komunistom z napako« (to, da so bili nemški ujetniki in da so prišli živi iz koncentracijskih taborišč) predvsem pomenili pritrjevanje stalinskemu sistemu in njegovim metodam. Bili so tragična komedija, s katero naj bi moskovskemu »gospodarju« dokazali, kako strogo zna KPJ ravnati z agenti vsakršne tuje sile, pri čemer je vseeno, ali so bili zapleteni z gestapom, z zahodnimi imperialisti ali s sovjetskimi tajnimi organi. (79)

Aleš Bebler, »mali Litvinov«, kot so mu zaradi njegove sposobnosti in očitnega prizadevanja, da bi bil »dober Evropejec«, pravili Britanci, je v zadnji fazi procesa odpotoval v London, da bi zastopal svojo državo na konferenci za avstrijsko pogodbo; ko je konferenca propadla, se je brez vidnega razloga zadržal v angleški prestolnici. Bebler sicer ni bil v Dachau, bil pa je španski borec in še prej v Moskvi osumljen trockizma. Takoj po vojni so Sovjeti poslali vodji jugoslovanske vojaške misije v Berlinu seznam jugoslovanskih komunistov, ki naj bi bili najbolj kompromitirani s silami reakcije; poleg oseb, obsojenih v Ljubljani, je bilo na tretjem mestu tega seznama zapisano tudi Beblerjevo ime. Skratka: tudi pomočnik zunanjega ministra bi spadal na zatožno klop. Kakor v groteskni komediji dell'arte pa so bile vloge, ki so jih morali v tem tragičnem letu 1948 igrati jugoslovanski komunisti, polivalentne in zamenljive. V Londonu potencialni obtoženec Aleš Bebler ni samo razlagal Angležem, da so restriktivni ukrepi njegove vlade v zvezi z britansko ambasado posledica dejavnosti Intelligence servicea (»kakor je dokazal ljubljanski proces«), ampak je prevzel tudi dolžnost preiskovalca. (80) Stalin je namreč obtožil jugoslovanskega zastopnika v britanski prestolnici in tri njegove sodelavce, da so angleški vohuni. Tako je bil ob koncu Beblerjeve misije Ljubo Leontić odpoklican v domovino, na njegovo mesto pa je stopil Črnogorec Obrad Cicmil, ki je bil komaj mesec pred tem akreditiran kot poslanec v Sofiji. (81)

Tej potezi, značilni zaradi pripravljenosti jugoslovanskih voditeljev, da bi popravili vsaj katero izmed napak, ki jim jih je očital Stalin,

seveda če to ni zadevalo njihove oblasti, ni nihče posvečal posebne pozornosti. Zahodni diplomati so bili v tem času zaposleni s povsem drugačnimi dogodki. Mnogim zagonetkam v zvezi z Jugoslavijo se je proti koncu aprila pridružila še vest, da vlada prenaša velike količine zlata v Švico. Vsaj štiri, če ne pet dakot Swiss-Air je poletelo iz Beograda v Zürich, njihov tovor pa je bil ocenjen na dva ali tri milijone funtov šterlingov. Kam je zlato namenjeno, je bilo neznano, toda po upoštevanja vrednih virih je bilo prodano za kritje velikega trgovinskega primanjkljaja v letu 1947, saj je imela jugoslovanska vlada z vsemi državami, razen z Bolgarijo, pasivno plačilno bilanco. (82) Pozneje je švicarski minister v Beogradu tej razlagi dodal še eno, in sicer, da Jugoslovani nujno potrebujejo valuto, ker so Rusi nenadoma terjali za svoje blago in za vzdrževanje številnih jugoslovanskih študentov na sovjetskih visokih šolah plačilo v dolarjih. (83) Da odnosi med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo na gospodarski ravni zares niso idilični, je svetovalcu ameriške ambasade Reamsu potrdil sam načelnik oddelka za zahodne zadeve pri zunanjem ministrstvu Srdjan Prica. Ko je izrazil veliko željo svoje vlade po povečanju trgovinske izmenjave z Združenimi državami, je potožil nad težavami v poslovnih pogajanjih s Sovjetsko zvezo. Američani naj ne mislijo, da je Moskva lahek partner; nasprotno od Jugoslavije poskuša izsiliti v svojo korist vse, kar le more. (84)

Velikih gospodarskih težav, s katerimi se je moral spopasti Titov režim, pa ni razkrivala samo nenadna prodaja zlata v Švico, ampak tudi dvig tistega zlata v ameriških bankah, s katerim je Jugoslavija lahko prosto razpolagala. Še sredi februarja je Kidrič v članku, ki so ga objavili vsi časopisi, zagotavljal, da je napredek države na področju industrije »ogromen«, in obljubljal, da bo že konec leta povprečni življenjski standard kar za 7% presegel predvojnega. Toda račune je delal brez Stalina, pa tudi brez Zahoda, ki ni z ničimer skušal pospeševati gospodarskega razvoja Jugoslavije. Komaj mesec dni pozneje je moral Kidrič v skupščini priznati, da je poglobitna naloga v tekočem letu, če naj bi uresničili plan, »najti in izkoristiti vse skrite in zdaj še neznane rezerve«. Isti alarmantni ton je bilo mogoče zaznati tudi v Kardeljevem govoru in v razpravah drugih ministrov, ki so govorili v skupščini. (85) Na tem zasedanju Tito ni poročal o zunanji politiki kot prejšnja leta, čemur so se tuji opazovalci sicer čudili, niso pa utegnili razmišljati o vzrokih tega molka, ker so bili preveč zaposleni s komentiranjem pomembnih novosti, ki jih je vlada predložila skupščini v potrditev. Najpomembnejši sta bili 27-odstotno povečanje vojaškega proračuna – predlagal ga je general Gošnjak – in odločitev o nacionalizaciji tistih gospodarskih podjetij, ki so še bila v zasebni lasti. Ta zakon, ki naj bi razširil in utrdil »socialistični sistem našega gospodarstva«, je bil sprejet brez obotavljanja v

komaj pol ure in je začel veljati, še preden je bil objavljen v *Uradnem listu*. (86)

Šlo je za ukrepe, ki so dokaj jasno pričali, v kolikšni meri je jugoslovanska politika v odnosu do Sovjetov dvolična ali vsaj dvosmerna. Ruski vojaški izvedenci so Titu in njegovim sodelavcem že dolgo pridigali, da je njihova vojska »strahotno« velika in da bo ljudstvo le težko nosilo tolikšno breme. Na poziv, naj jo zmanjšajo, so zdaj v Beogradu odgovorili s povečanjem vojaških izdatkov, kar je pomenilo odkrito izzivati Moskvo. (87) Nasprotno pa so z nacionalizacijo podjetij želeli poudariti, kako trdni so v svojem ideološkem prepričanju ter tako zavrnila Stalinove obtožbe, da režim ni znal dovolj dosledno izpeljati bitke proti kapitalističnim elementom v mestih in na podeželju. V nekaj dneh je bila razlaščenca cela vrsta podjetij, ki so ušla prvemu valu nacionalizacij leta 1946; svoje lastnike je izgubilo 500 hotelov, 30 sanatorijev in bolnišnic, 100 kinematografov. Najbolj znamenita žrtev te socialistične zmage je bil časnik *Politika*, ki je bil doslej vsaj na videz v zasebni lasti. (88) Toda proces se ni zaustavil pri tovrstnih podjetjih, kajti nacionalizacija je bila takorekoč popolna, saj je zajela tudi male trgovce, ki so morali dotlej plačevati visoke davke za svoje trgovine.

20. maja zjutraj so pripadniki milice in funkcionarji ljudskih odborov brez sleherne napovedi izgnali lastnike iz njihovih trgovin, zaplenili ključe, inventar in knjigovodski material, tu in tam pa izropali še zasebna stanovanja. Že dolgo pričakovana akcija (o njej se je šušljalo od začetka aprila) je potekala učinkovito in brez posebnih obzirov. Tri dni pozneje je *Borba* poročala, da je bilo samo v Beogradu zaradi »špekuliranja in dejavnosti, ki so v nasprotju s trenutnimi družbenimi cilji«, kar 1150 zasebnikom odvzeto trgovsko dovoljenje. Mnoge so postavili pred ljudska sodišča, jih obsodili na prisilno delo in jim zaplenili premoženje, kar je državi prihranilo stroške za odškodnino, ki bi jo morala sicer plačati. Po novicah v tisku so podobno likvidacijo zasebne lastnine zelo uspešno izpeljali po vsej državi in predali dve tretjini nacionaliziranih trgovin v državno in združeno upravljanje. Časopisi pa niso poročali o posledicah teh preneglih ukrepov: sistem preskrbovanja s hrano je doživel silen udarec, že racionirana prodaja mesa je bila ustavljena in pred trgovinami so se čez noč pojavile dolge vrste. (89)

Omenjene ukrepe, katerim se je po zgledu sovjetske prakse pridružil še razpis za novo ljudsko posojilo, so zahodni opazovalci razumeli kot poskus oblasti, da »postrga sodu dno«. V resnici pa jih je bolj narekovala potreba dokazati Stalinu, kako zavzeto je KPJ angažirana v razrednem boju. Toda to je bilo le eno izmed dejanj, s katerim so se hotele jugoslovanske oblasti pokazati pred komunističnim svetom v vsej svoji ortodoksnosti. Pozno spomladi 1948, je na primer tisk zašel v pravo pro-

tizahodno histerijo, katere tarča so bile predvsem razmere v Italiji, Marshallov načrt in nemško vprašanje. Če bi bralec slepo verjel *Borbi* ali *Politiki*, bi si moral ustvariti naravnost grozljivo podobo o razmerah v zahodnem svetu. (90) Najbolj občutljiv problem na področju socialistične preobrazbe države, s katerim se je spoprijela KPJ, je bilo seveda vprašanje kmetov. Ti so namreč še vedno sestavljali kar 70% prebivalstva, da ne omenjamo velikih zaslug, ki so jih imeli za režim, saj so nosili glavno težo osvobodilnega boja. Njihove vloge in pomena za gospodarsko, politično in socialno trdnost države so se voditelji dobro zavedali, zato v prvih povojnih letih z njimi niso ravnali pretirano ostro. Tito je sicer rad navajal izrek Johna Stuarta Milla, da družbe nima smisla rekonstruirati po starih obrazcih, če jo je treba zgraditi na novo. (91) Kljub temu pa je bil revolucionarni zanos KPJ, sicer tako drastičen v vsem javnem življenju, na podeželju razmeroma previden. Oblasti so se omejile le na agrarno reformo, ki je zajela tista veleposestva, s katerimi niso opravili že pod Karadjordjevići. Tito sam je v govoru v Zagrebu leta 1947 odkrito priznal, da jugoslovanski komunisti štejejo kmete za najtrdnjši steber države, vendar ne zato, ker bi se jim hoteli laskati in si jih tako pridobiti, ampak ker to dejansko so. Ta neprevidna izjava je bila v tiskani izdaji govora izpuščena, toda sovjetski stenografi je seveda niso pozabili zabeležiti in Stalin leta 1948 ni zanemarljivo priložnosti, da bi mu z njo ne očital, kako zelo se je oddaljil od marksizma – leninizma. Mar ni samo delavski razred resnično revolucionaren? Ali ni naloga revnih in srednjih kmetov skleniti zavezništvo z delavci, vendar ostati v podrejenem položaju? Tito očitno pozablja na to resnico in razglašča kmete – celo kulake – za temelj nove Jugoslavije! Njegove ideje so vredne malomeščanskih politikov, nikakor pa ne marksistov! (92)

V dokaz svoje zveste privrženosti marksistično-leninistični teoriji, kakor jo je razlagal Stalin, bi morali torej jugoslovanski voditelji zaniškati svojo strpno politiko do kmetov, ki so jo dotlej razglašali za edino primerno. Sam Kardelj je v partijskem glasilu *Komunist* septembra 1947 z določeno samovšečnostjo poudaril pravilnost jugoslovanske usmeritve, zlasti še, če jo primerjamo z napakami, ki so jih na tem področju storile druge ljudske demokracije. Ta usmeritev se je popolnoma razlikovala od sovjetske, ki jo je zastavil Stalin že v tridesetih letih in je temeljila na prisilni kolektivizaciji zemlje. Jugoslovanskim voditeljem ni ušlo, kolikšno gospodarsko škodo in kakšne družbene pretrese (da ne govorimo o trpljenju ljudi) je povzročila kolektivizacija, zato niso imeli nikakršnega namena, slediti sovjetskemu zgledu. Omejili so se, kot rečeno, na odpravljanje veleposestniških ostankov in na to, da so med kmete razdelili zemljo, deloma odvzeto cerkvi, deloma pa nemškimi posestnikom. Opirajoč se na že obstoječo tradicijo, ki je v nekaterih

predelih države koreninila v koncu 19. stoletja, so organizirali ali pa oživili zadruge, usmerjene predvsem v nakup poljedelskih strojev in prodajo pridelkov na trgu. Poleg njih pa so nastale tudi delovne zadruge proizvajalcev, kjer so zemljo po vzoru sovjetskih kolhozov obdelovali kolektivno; toda konec leta 1947 je bilo v vsej državi od 10.254 samo 783 zadrug takšnega »naprednega tipa«. V svojem članku je Kardelj poskušal razložiti to dejstvo in ga opravičiti z nezaupljivo kmečko miselnostjo ter z močjo navade, pri tem pa se je tolažil, da lahko tudi tradicionalne zadruge kot propagandna in politično-vzgojna središča uspešno prispevajo h graditvi socialistične države. Premišljena in intenzivna proizvodnja – tako je pisal – mora zagotoviti živila in prehranske surovine za notranjo porabo, njihov izvoz pa naj prinaša koristna sredstva za nakup strojev, nujno potrebnih za hitro industrializacijo po petletnem planu. (93)

Na podlagi teh spoznanj so jugoslovanski komunisti, v celoti vzeto, ravnali s kmeti dokaj obzirno, saj je bilo, kot so se pokazali nekateri poskusi prisilne prodaje pšenice, zgrda le težko doseči njihovo sodelovanje. Glede na delavce so bili torej kmetje v privilegiranem položaju, ker so od proste prodaje svojih pridelkov lahko kar dobro zaslužili. Ni mogoče sicer trditi, da to ni izzvalo nejevolje med najbolj dogmatskimi komunisti: Hebrang, na primer, je bil med tistimi, ki so ugovarjali »oportunistični« liniji v zvezi z zadrugami. Ogrevan se je za politiko trde roke in vztrajno ter cinično svetoval, da je treba nastopiti brez vsakršnega obzira proti kmetom, ki se ne bi hoteli ukloniti kolektivizaciji. (94)

Na nasprotni strani pa so stali tisti – med njimi tudi hrvaški predsednik Bakarić – ki so se zavzemali za »kulake«: po njihovem mnenju ne le, da jih ne kaže preganjati, ampak jih je treba celo organsko vključiti v gospodarstvo države. Ker je prevladala teza omenjene skupine, je v prvih povojnih letih prišlo do ponovnega gospodarskega razcveta podeželja. Ta pa se je zahodnim opazovalcem vendarle zdel skrajno negotov, zakaj vprašljivo je bilo, koliko časa bo lahko v veljavi praksa, ki je tako daleč od sovjetskega modela. (95)

Ob 1. maju se je prvič pokazalo, da režim pripravlja uvedbo nove politične linije, kajti partija je razglasila, da je treba okrepiti kmetijske zadruge, ki so »sredstvo za izgradnjo socializma na vasi«. (96) Za natančnejšo razlago tega programa je poskrbela *Borba*, ki je vprašanju 24. maja posvetila obširen članek. V njem je napadla teze zagrebškega novinarja Đura Potkonjaka, objavljene v reviji *Delo*, in jih pri tem tudi po svoje prikrojila. V aprilski številki tega mesečnika je omenjeni avtor namreč trdil, da je za kmete glavni problem, kako izboljšati produktivnost in se gospodarsko okrepiti; pri tem pa je pozabil, je ugotavljala

Borba, obtožujoč ga političnega obskurantizma, da je »danes najvažnejše vprašanje boj proti ostankom kapitalizma in kapitalističnim težnjam na podeželju«. Vsekakor pa je bilo v *Borbinem* pisanju poudarjeno, da mora biti socialistična preobrazba postopna in kritike so bili deležni tako tisti, ki se bojijo težav tega procesa, kot tudi tisti, ki bi hoteli kar preskočiti nujno in naporno obdobje boja proti kulakom in takoj doseči končni cilj: popolno uveljavitev delovnih zadrug. (97)

Previdnost, ki je navdihovala politiko oblasti na podeželju v mesecih pred izključitvijo iz Informbiroja, pa se ni zdela potrebna, ko se je bilo treba odločiti, kako ravnati s predstavniki možne notranje opozicije. Na tem področju voditelji niso poznali negotovosti, dvomov in omahovanj. Pozorni so bili zlasti do partije, ki je pred vojno štela komaj nekaj tisoč članov, med NOB in po zmagi pa se je tako okrepila, da je postala najmočnejša v Evropi. (98) Člani so imeli od nje mnogo koristi, bila pa je tudi najkrajša pot do odgovornih in vplivnih položajev. (99) Pred kongresom jo je bilo treba »obrezati«, ker se je kot grm, zasajen v plodno zemljo, preveč razbohotila. Treba jo je bilo očistiti vseh ne povsem zanesljivih in potencialno nevarnih elementov ter si zagotoviti trdno oporo, s katero bo vodstvo v svojem boju proti Stalinu moglo računati. Posebno pozornost so posvetili tudi armadi, in to toliko bolj, ker se je veliko število njenih časnikov šolalo in izpopolnjevalo v Sovjetski zvezi, kar je upravičevalo sum, da se nagibajo k stalinizmu. (100) Že sredi maja je ameriški poslanik obvestil State Department, da so samo v beograjski garniziji degradirali ali zaprli osemdeset častnikov, med njimi devet generalov. V naslednjih tednih so se novice o čistkah množile in tako dajale zahodnim javnim občilom obilo gradiva za sarkastične komentarje o nepotešljivem apetitu »monolitne« države. (101) Čistka pa je prav kmalu prestopila partijske in vojaške okvire ter se razširila na vso družbo, v kateri so po enoglasnem mnenju zahodnih opazovalcev vedno bolj naraščali nezadovoljstvo, razočaranje in ideološka opozicija. Zdelo se je, da se je celo v samem vrhu režima zamajala vera v hitro napredovanje v novi svet in da je usahnil čezmerni optimizem, tako značilen za jugoslovansko graditeljstvo prejšnjih let. V notranji politiki se je to kazalo v okrepljenem nadzoru varnostnih služb in policije ter v naraščanju represivnih ukrepov proti saboterjem in najrazličnejšim špekulantom, kakor tudi pravoslavni in katoliški cerkvi. (102)

12. aprila je Tito med razpravo v CK KPJ vzkliknil: »Tovariši, naša revolucija ne je svojih otrok! Otroci te revolucije so pošteni!« (103) Toda kdo so v resnici bili otroci te revolucije in kaj sploh pomeni ta izraz? Tito ga je poskusil vsaj implicitno pojasniti, ko je obtožil Žujovića – Crnega, da ljubi Sovjetsko zvezo bolj kot on sam. To ni bilo dovoljeno, kajti ljubiti Sovjetsko zvezo prek mere, ki jo je določil Tito,

nastopiti proti njegovi volji, je pomenilo lomiti enotnost partije, cepiti vodstvo, zaiti v frakcionaštvo in se odtujiti ljudstvu. Jugoslovanska revolucija res ni »jedla« svojih otrok, ampak le zavrgla tiste, ki so se pokazali za izdajalce in sovražnike. S temi pa se je lahko dobro nasitila po zaslugi Rankovića in njegovih prizadevnih sodelavcev. (104)

V takšnem ozračju je praznovanje maršalovega šestinpetdesetega rojstnega dne 25. maja dobilo nove pomenske razsežnosti. Poveličevanje njegove osebnosti in dela – takega čaščenja je bil doslej deležen samo Stalin – naj bi dvignilo zaupanje, hkrati pa tudi opomnilo vse tiste, ki so si, zunaj ali znotraj jugoslovanskih meja drznili misliti, da je mogoče Titov lik ločiti od ideje socializma. In tako je prispelo iz vseh delov države na tisoče voščil, ki so jih jugoslovanski narodi poslali svojemu »voditelju, učitelju, tovarišu«. Delavci, udarniki, študentje so od vasi do vasi, od mesta do mesta, nosili štafeto in simbolična darila vse do Belega dvora, da bi jih na slovesni prireditvi predali Titu. On, junak, je bil s svojimi kipi in oprsji vsepovsod prisoten, njegove povečane fotografije so prekrivale cela pročelja zgradb in naznanjale ljudstvu, da so voditelj in njegovi privrženci eno, kakor je razglašalo geslo iz tega časa: »Mi smo Titovi, Tito je naš!« (105)

Toda praznik so skalila nekatera dejstva, ki so takoj pritegnila pozornost tujih opazovalcev, vzbudila pa tudi vznemirjenje v partijskih vrstah. Med toliko čestitkami je manjkala predvsem ena, najbolj zaželeno in najpomembnejša, čestitka generalisima Stalina. Pravzaprav se nobeden od pomembnejših predstavnikov komunističnega sveta ni toliko potrudil, da bi poslal Titu voščilno brzojavko. Izjema je bil le Dimitrov, ki je zbral kanček nekdanjega poguma in mu sporočil lakoničen, a iskren »bratski pozdrav«. Še več: izbral je športnika, ki je v imenu bolgarske mladine nesel štafeto palico od Sofije do Beograda. (106)

Med prvimi, ki so opazili, da je v odnosih med Beogradom in Moskvo nekaj narobe, je bil italijanski poslanik Martino, ki je v zvezi s tem opozoril svojega ministra na dva članka v čast Titu. Prvega, nepodpisane, je objavila *Borba*, drugi, manj obsežen, toda z bistveno enakimi idejami, pa je s podpisom Vladimira Dedijera izšel v *Politiki*. Oba sta poudarjala, kako je Tito še pred vojno vodil boj proti trockizmu ter tako pripeljal KPJ na stalinsko linijo. Povzdigovala sta njegovo zvestobo naukom Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina ter njegovo nenehno prizadevanje, da bi partija postala sposobna za opravljanje vodilne vloge v življenju države. Članka sta se končala z ugotovitvijo, da ima država, ki jo oblikuje Tito, za temelj avtentično delovno ljudstvo, saj je oblast v rokah delavskega in kmečkega proletariata. (107)

Ta navdušeni panegirik maršalu je zvenel kot zanosna obramba, ali če rečemo z besedami ambasadorja Martina, kot antiteza dialektičnega

procesa, katerega teza pa ni povsem znana. »Teško je pravzaprav ob pomanjkanju tehtnejših podatkov reči, ali sedanja kriza v rasti KPJ ni izzvala ostrega sovjetskega ukora, kar bi bilo upravičeno pričakovati, in ali omenjena članka nočeta odgovoriti nanj.« (108)

Kljub čistkam v civilni in vojaški administraciji, kljub hudim medsebojnim javnim kritikam nekaterih osrednjih in obrobni osebniosti o delu drugih, kljub nezaupanju do birokracije, katerega glasniki so bili ministri, ki so jo sami ustvarili – vse znamenja globokih pretresov, ki jih je v partiji povzročila Stalinova kritika – so dejanski odnosi med Beogradom in Moskvo ostali za zunanje opazovalce težko razumljivi. Za to so bili krivi tudi zahodnjaki, med katerimi, na primer, nihče ni bil pozoren na umik sovjetskih svetovalcev iz Jugoslavije, čeprav so že marca krožili glasovi o množičnem odhodu Rusov in zaprtju šole, ki je bila za njihove otroke ustanovljena v Beogradu. (109)

Skoraj vsi zahodni diplomati so se strinjali s političnim načelnikom švicarskega zunanjega ministrstva, ki je sredi februarja v poročilu o »zadevi Dimitrov« ugotavljal, da jugoslovansko glavno mesto nikakor ni koristen vir informacij. Voditelji, pa tudi člani partije nižjega ranga, so tudi pozneje ostajali vredni tega slovesa, čeprav jim ni uspelo povsem prikriti naraščajoče vznemirjenosti, ki se je zaradi političnih in ideoloških pritiskov začela širiti v njihovih vrstah. Diplomatske brzozjavke, poslane iz Beograda maja in junija, so opozarjale na vedno bolj očitno napetost v jugoslovanski prestolnici. Razlogi zanjo pa so ostajali zahodnjakom skriti in če je sredi junija najprodornejšim med njimi le uspelo zaslutiti, da so odnosi med Moskvo in Beogradom že zelo blizu razkolu, se to ni zgodilo zaradi jugoslovanske indiskretnosti, ampak zaradi grobega in neprimerne vedenja Sovjetov. (110)

Ti so se namreč, sicer tako izkušeni in spretni v diplomatskih zadevah, močno razburili zaradi Titovega odpora, pozabili so na vse obzire in z Jugoslovani ravnali preveč surovo, da bi bilo to mogoče prezreti. V prepričanju, »da se morajo jugoslovanski tovariši še marsičesa naučiti«, kot je dejal ambasador Lavrentjev, so se odločili, da jim dajo strogo lekcijo. (111) Priložnost zanjo se je ponudila ob konferenci, ki naj bi, po soglasnem dogovoru štirih velikih iz leta 1946, razpravljala o mednarodnem nadzoru nad Donavo. O tem vprašanju je tekla beseda že leta 1915 na dunajskem kongresu in leta 1919 v Versaillesu, kjer so se tudi odločili, da bo svobodno plovbo po reki jamčila posebna komisija obdovnavskih držav in velikih sil. Ker pa je omenjeni mednarodni organ zaradi vojne razpadel, je bilo potrebno plovbo po tej izjemno pomembni rečni žili na novo urediti. (112) Moskva, ki je prav posebno vztrajala pri sklicu takšne konference, je najprej predlagala, naj bi bila v Beogradu aprila ali maja. Jugoslovani ideje niso sprejeli z navdušenjem, ne

samo zato, ker bi bilo delegatom v razrušeni prestolnici težko zagotoviti ustrezno bivanje, ampak tudi zato, ker je bilo za tako zahtevno nalogo mednarodnega pomena težko priskrbeti usposobljeno osebje (prevajalce, tolmače, tajnike). Proti sredini maja, ko so bili odnosi s Sovjetsko zvezo že nepopravljivo prizadeti, je jugoslovanski zunanji minister obvestil Sovjete, da konference ni mogoče organizirati v tekočem mesecu, in hkrati predlagal, da je ne bi sklicali pred 7. avgustom, ker je vmes predviden še kongres KPJ. Ta korak so ugodno sprejeli na Zahodu, ker so želeli odložiti konferenco, ne pa tudi v Kremlju. Od tam so poslali Američanom noto, v kateri so soglašali z njihovim prejšnjim predlogom, da bi konferenco predstavili na 30. julij. Glede na jugoslovanske težave v zvezi z organizacijo srečanja v Beogradu pa so predlagali njegov sklic v kaki drugi obdonavski prestolnici. Zahodnjakom se je to zdelo čudno, saj bi bilo mnogo preprosteje preložiti začetek konference za teden dni kot pa iskati zanj drug kraj; kljub temu pa niso ugovarjali. Očitno, tako so menili v Foreign Officeu, se občasno porajajo podtalni konflikti tudi med Beogradom in Moskvo. V tem primeru je prišlo do spora predvsem zaradi organizacijskih neskladij; toda že dejstvo, da so povzročila nejevoljo v moskovskih vladnih krogih, je bilo treba pozdraviti z zadoščenjem. (113) V resnici pa so bili slabe volje predvsem v Beogradu, ker jih Sovjeti niso niti obvestili o svojem predlogu, da bi predstavili sedež konference; šlo je za netaktnost, ki je bila preočitna, da bi jo lahko imeli za nenamerno. O njej je poročala BBC v svojem evropskem dnevniku 16. junija, na kar je angleški poslanik Peake odhitel v zunanje ministrstvo, da bi od blizu videl jugoslovansko reakcijo. In ni bil razočaran: pomočnik zunanjega ministra Bebler, s katerim je govoril, se kljub spretnosti v prikrievanju svojih misli ni mogel zadržati in je v trenutku nehotene odkritosti označil moskovsko obnašanje za nezaslišano. Beograd je prav toliko prikladen za organiziranje konference kot vsako drugo obdonavsko mesto, vrh tega pa prav Jugoslaviji pritiče, da zaradi vidne vloge, ki jo ima v slovanskem bloku, pripravi to pomembno srečanje v svoji prestolnici. Res je jugoslovanska vlada predlagala preložitev konference na 7. avgust, toda če je za Sovjete tako bistvenega pomena, da se skliče 30. julija, jih bodo pač zadovoljili. Ko se je Bebler spet zbral, je poskušal z bledim nasmeškom prepričati Peaka, naj njegovih besed ne jemlje preresno. Navsezadnje gre le za navaden nesporazum, saj sta jugoslovanska in moskovska vlada v tako prijateljskih odnosih, da zanesljivo ni mogoče govoriti o namernem nasprotovanju. Te pomirljive besede pa angleškega poslanika niso prepričale, še zlasti ne, ker ga je Bebler ob slovesu s poudarkom prosil, naj ima vse izrečeno za strogo zaupno. (114)

† Iste dne je zunanji minister Šimić sporočil ameriškim, angleškim,

francoskim in ruskim diplomatom, da je, ko je govoril o preložitvi konference, izrazil le svoje osebno mnenje. Tehniških težav, ki jih omenja nedavna nota iz Moskve, v bistvu ni, zato se konferenca lahko brez ovir začne 30. julija. »Skoraj neverjeten incident« – da rečemo po besedah ameriškega odpravnika poslov v Beogradu, so na Zahodu imeli za očitni dokaz latentne sovjetsko-jugoslovanske napetosti. V Washingtonu in Londonu so bili enotnega mnenja, da ga je treba izrabiti kolikor je mogoče, in so zato nemudoma sporočili Sovjetom, da so pripravljene priti v Beograd 30. julija. To so storili s tihim upanjem, da bo Moskva vztrajala pri poniževanju Jugoslavije in obnovila svoj predlog za sklic konference v kaki drugi prestolnici. Ni bilo izključeno, da bi Tito, ki je bil po Peakovem mnenju domišljav človek, utegnil na afront celo reagirati.« V takem primeru bi lahko nastal med jugoslovansko in rusko vlado položaj, od katerega bi tudi mi imeli svoje koristi.« (115) A nič podobnega se ni zgodilo: Moskvi se očitno ni zdelo primerno vztrajati pri tej sporni točki, saj je imela za boj proti Jugoslaviji na razpolago še vse drugačna sredstva. Tri dni pozneje, 19. junija, je radio Moskva sporočil, da bo donavska konferenca 30. julija v Beogradu, pri čemer je bilo mogoče sklepati, da sta zainteresirani vladi premostili medsebojna razhajanja. (116)

Vendar pa Charles Peake o tem nikakor ni bil prepričan; Beblerjev izbruh jeze je imel za potrditev svojega suma, da so odnosi med Beogradom in Moskvo močno napeti. Če doslej o tem ni govoril – tako je pisal Foreign Officeu – je to počel zato, ker je šlo zgolj za domneve, ki pa imajo sedaj že tehtnejšo osnovo. (117) V začetku junija so se znamenja trenj med Moskvo in Beogradom zares tako namnožila, da so se govorice, ki so krožile po ambasadah, že močno približale resnici. Peake je torej lahko poročal svojemu ministru, kako je francoski poslanik v Beogradu dobil v roke zanimiv povzetek pogovora med pariškim predstavnikom v Sofiji in nekim profesorjem s precej visokim položajem v bolgarski partiji. Med svojim nedavnim obiskom v Beogradu je bil omenjeni profesor pri Lavrentjevu in ta mu je zaupno govoril o »torpedu«, ki da ga je Stalin nedavno izstrelil proti Titu. »Gospodar« je ostro grajal KPJ iz dveh razlogov: zaradi odklonov pri reševanju kmečkega vprašanja in zaradi napačne organizacije partije. (118)

V luči te informacije pa je Charles Peake že mogel pravilno interpretirati celo vrsto člankov v glasilu Informbiroja, v katerih so bile obtožbe KPJ in maršala Tita dokaj jasne. Ali ni sovjetski zastopnik v uredništvu Grigorjan na primer v 12. številki časopisa objavil članek o nekaterih »zvezdniških leaderjih«, ki so prenehali slediti zgledu skromnosti in preprostosti, kakršnega je dal Lenin? Tudi zadeva z Žujovićem in Hebrangom je v tem kontekstu dobivala čedalje zgovornejši pomen: odstra-

njena sta bila po volji Moskve, ker sta nasprotovala preveč dogmatski politiki KPJ na vasi, ki jo je Kremelj podpiral z namenom, da oslabi jugoslovanske komuniste in jih tako čimbolj podredi Stalinu. Razen te podrobnosti (šlo je za interpretacijo, ki jo je s Peakom delila večina diplomatov, akreditiranih v Beogradu), je angleški ambasador v resnici dobro zadel bistvo konflikta, saj je ugotavljal, da po njegovem vzrok za ukor iz Moskve niso herezije, katerih je KPJ obtožena, ampak dejstvo, da je zrasla Sovjetom čez glavo. (119)

Govorice, da Tito v Kremlju ni več v milosti, so sredi junija začele prihajati v obilni meri tudi iz drugih prestolnic vzhodne Evrope. Posebno razširjene so bile v Budimpešti, kjer tisk že nekaj časa ni pisal o Jugoslaviji in njenem maršalu. V madžarski prestolnici se je govorilo, da je v Jugoslaviji izbruhnila vstaja, da je Tito izginil in da je v severnih predelih države državljanska vojna. (120) V Varšavi je bilo mogoče v istih dneh zaslediti nekoliko prikrito časopisno gonjo proti Titu, ki pa je bila prav tako zgovorna kot madžarski molk. Tudi o odnosih med Albanijo in Jugoslavijo so krožile najrazličnejše govorice, predvsem da so izbruhnila močna nasprotja med obema državama zaradi skupnega angažmaja v Grčiji in prevelikega jugoslovanskega vpliva v šiptarski republiki. (121) Medtem pa je iz Sofije dospela še ena pomenljiva novica. 17. junija je Dimitrov praznoval rojstni dan in Tito mu je poslal brzojavno čestitko, ki pa je bila v primerjavi z dolgimi voščili, ki so jih sicer izmenjavali komunistični voditelji, ocenjena za precej »hladno«. Tito je v glavnem ponovil besede, s katerimi mu je čestital Dimitrov ob 25. maju. Čeprav sta bili to le dve protokolarni vrstici, je vendarle šlo za prijazno gesto, ob kateri je še posebej izstopalo dejstvo, da kot Titu tudi bolgarskemu voditelju Stalin in Molotov nista čestitala. (122)

Navedeni in še drugi dogodki (v Beogradu se je vztrajno govorilo o Titovem spravljenem obisku v Moskvo) so bili le slaboten in popačen odmev dogajanja, ki je postajalo vedno bolj dramatično. Med vsemi zahodnimi diplomati ga je še najbolj dojel Robert B. Reams, svetovalec ameriške ambasade in v odsotnosti Cavendish Cannona tudi njen vodja. V dolgi brzojavki z dne 18. junija je obvestil State Department, da je jugoslovanski odgovor Sovjetom v zvezi z donavsko konferenco po njegovem mnenju prvi odkriti izziv neke satelitske države kremeljski oblasti. V Titovi očitni odločenosti, da se postavi Stalinu po robu, je mogoče videti politični dogodek nenavadnega pomena: prvič v zgodovini se mora Sovjetska zveza soočiti s komunističnim režimom na oblasti, ki je pripravljen tvegati neodvisno ali celo njej nasprotno pot. (123)

Na podlagi tega spoznanja je bilo moč zdaj razložiti, zakaj je Tito v zadnjih tednih poskušal s tolikšno naglico okrepiti svojo nadzorstvo nad ključnimi strukturami v državi, pa tudi dejstvo, da so jugoslovanski

gospodarstveniki v zadnjih mesecih poudarjali predvsem potrebo po boljšem izkoriščanju notranjih rezerv ter opozarjali, da ne kaže preveč pričakovati pomoči od zunaj. To, da si Jugoslovani želijo zagotoviti večjo neodvisnost od sovjetskega gospodarskega bloka, se ni razkrivalo samo v njihovih prizadevanjih za povečanje trgovine z Zahodom, ampak tudi v njihovi nenadni odločitvi, da bodo rešili spor z ameriško vlado zaradi zlata, blokiranega v Združenih državah. 2. aprila je Beograd, ki je opustil običajno prakso pogajanj po svojih diplomatskih zastopnikih, naročil ugledni pravni firmi Pehle and Lesser, naj ga zastopa v pogovorih s State Departmentom. Pogajanja so trajala nekaj tednov, ker so Združene države vztrajno in nepopustljivo branile interese tistih ameriških državljanov, katerih lastnina v Jugoslaviji je bila nacionalizirana brez odškodnine. Konec maja je beograjska vlada ponudila za odškodnino sedem in pol milijona dolarjev in predlagala, da ostane v ameriških bankah še pet milijonov, če bi prišlo zaradi zadnjega zakona o nacionalizaciji do novih odškodninskih zapetljajev. Združene države pa so vztrajale pri 17 milijonih dolarjev, čeprav so pogajalci sami v neformalnih stikih priznali, da bi že 16 milijonov zadostovalo za kritje vseh možnih zahtev. Zdelo se je, da so se pogajanja zataknila, vendar se je 6. junija, ko so odvetniki firme Pehle and Lesser stopili v stik z washingtonsko vlado, da bi zvedeli, kolikšna je njena zadnja številka, nenadoma vse uredilo. State Department, ki je po »svojih kanalih« ugotovil, da so Jugoslovani pripravljeni plačati 16 milijonov, je vztrajal pri zahtevani vsoti in jo v nekaj tednih tudi dobil. Sporazum je bil dosežen 11. junija, toda na izrecno voljo jugoslovanske vlade je ostal tajen. (124)

Ko se je novica kljub temu razvedela, je močno presenetila tuje opazovalce, saj so jim Jugoslovani le kak dan prej zagotavljali, da so ameriške zahteve kar smešno pretirane. Dejstvo, da je jugoslovanska vlada obilno podvojila svojo začetno ponudbo, ni moglo pomeniti – rečeno z besedami poslanika Peaka – nič drugega, kot da silno potrebuje tujo valuto. (125) Poleg te pa je obstajala še druga možna razlaga: jugoslovanska vlada je v predvidevanju bližnjega preloma s Stalinom poskušala na vse načine in tudi za ceno velikih žrtev izboljšati svoje odnose z Zahodom. V Washingtonu so takoj razumeli to sporočilo, zato so pohiteli in teden dni pred izobčenjem Jugoslavije iz Informbiroja olajšali restriktivne ukrepe – zaradi njih so bili gospodarski odnosi med ameriški in jugoslovanskimi podjetji zelo otežkočeni – »ker tako terjajo interesi zunanje politike Združenih držav«. (126)

V tednih pred izključitvijo iz Informbiroja je jugoslovanska vlada storila še nekaj korakov za izboljšanje odnosov z Zahodom, poleg tega pa zavzela do Sovjetske zveze trdno in odločno stališče, ki naj bi vsakogar prepričalo, da bo ravnala kot suverena enota. Preizkusni kamen te

nove politične volje je bila še enkrat donavska konferenca. Konec maja in začetek junija so Sovjeti razposlali vsem satelitskim državam, zainteresiranim za plovbo po Donavi, obsežen osnutek bodoče pogodbe. Bebler in Kardelj – ta je bil tedaj na oddihu na Bledu – sta ga od točke do točke natančno preučila in brez posebnih težav odkrila v njem skrito past: predvideval je namreč ustanovitev upravne družbe z zastopniki vseh obrečnih držav, ki bi že z večino glasov odločali o graditvi nujnih tehniških objektov na Donavi. Če bi Jugoslovani sprejeli ta predlog, bi se avtomatično odrekli suverenosti na delu svojega ozemlja, saj bi jih večina (Sovjetska zveza in njeni sateliti) lahko prisilila, da gradijo na reki jezove, prekope in električne centrale. Nekaj mesecev prej jih takšen predlog nemara ne bi vznemiril, zdaj pa je nosil v sebi grozeča znamenja dobro premišlje ukane.

Konec junija je bila sklicana v Moskvi tajna konferenca donavskih držav, da bi uskladile svoja stališča še pred beograjskim srečanjem. Bebler, ki se je je udeležil kot jugoslovanski zastopnik, se je prav hitro spoprijel s sovjetskim predstavnikom Višinskim. Izjavil je namreč, da njegova vlada ne more sprejeti predloženega osnutka; če njene pripombe ne bodo upoštevane, jih bo javno razložila na bližnji konferenci ter tako branila svojo suverenost. Ta grožnja Rusom seveda ni mogla biti po godu zaradi svojih propagandnih razsežnosti: Jugoslavija, obtožena ideoloških grehov, je že prisiljena braniti svojo neodvisnost pred SZ. Stalinu, ki se je prav tedaj pripravljal, da bo s široko mobilizacijo javnega mnenja sprožil na Zahodu ofenzivo za mir, polemika takšne vrste nikakor ne bi koristila. In tako je nekaj dni pozneje Višinski že lahko prebral svojemu jugoslovanskemu kolegu novo besedilo spornih členov, ki so v vsem ustrezali jugoslovanskim zahtevam. In šlo je, tega ni pozabil poudariti, za »stalinsko odločitev«. (127)

»Stalinska odločitev« pa je bila v resnici še ena Stalinova izgubljena bitka v vojni, za katero je bil ta hip še povsem prepričan, da jo bo dobil. Istega mnenja so bili tudi skoraj vsi zahodni diplomati, ki so z vedno večjim zanimanjem spremljali razvoj dogodkov ter skušali o sporu zvedeti čim več, in to s pomočjo dopustnih ali nedopustnih sredstev. »Ne slepimo se,« je komentiral neki izvedenec Foreign Officea – »zadnjo besedo bo imela Moskva. Tako vodilni jugoslovanski komunisti kot njihovi kolegi v drugih satelitskih državah bodo takoj ravnali, kot bo ukazal Kremelj. Tito je užival preveč svobode in bržčas Stalin čuti, tako kot je bilo v primeru z Dimitrovim ob članku v Pravdi, da je napočil trenutek, ko ga je treba pozvati k redu.« (128) Charles Peake je iz Beograda sporočal isto misel, le z bolj slikovito prisposodbo: »Ptič ima že pristrižene peruti, pripravljen je za ponev, pečen ali kuhan pa bo, kadar in kakor se bo zdelo diktatorju.« (129)

Poslanik ni nameraval sodelovati pri tej »kuhi«, še zlasti ne, ker so bile razmere v Beogradu iz dneva v dan bolj napete in jih je bilo tudi vedno teže ocenjevati. Njegovi obveščevalci, ki so ga prej dobro informirali – tako je poročal v London – so, sicer zgovorni kot nekoč, začeli padati v protislovja in njihovih zgolj domnevnih zgodb niti ni bilo vredno posredovati v Foreign Office. Tudi Velebit, s katèrim je poslanik ostal v diskretnih stikih, mu je svetoval, naj odide. Ta je po nedavni vrnitvi z daljših počitnic na dalmatinski obali dobil dolžnost ministra brez listnice za socialno varnost (še en Titov izziv Sovjetom) in njegovi nasveti so bili seveda upoštevanja vredni. Ob koncu tedna je Peake preučil razmere z »osebami«, ki so bile v tesnih stikih z beograjskimi vladnimi krogi. Po teh pogovorih in po posvetu z ameriškim poslanikom Cavendish Cannonom se je odločil, da je ta hip najbolje, če se skupaj z njim umakne iz jugoslovanske prestolnice. 27. junija je Cavendish Cannon odpotoval v Washington, 28. junija ob devetih zjutraj pa se je Charles Peake odpeljal iz Beograda s Simplon-Orient-Expressom. Ob desetih zvečer, med postankom v Ljubljani, ga je dosegel telefonski poziv iz njegove ambasade: pred eno uro je BBC posredovala vest, da je *Rudé Právo*, glasilo češkoslovaške komunistične partije, objavilo novico o izključitvi KP Jugoslavije iz ĩnformbiroja. Peake je najprej mislil, da bi se vrnil v Beograd, vendar tega ni storil, ker bi si njegovo vrnitev utegnili razlagati, kot da »teka za Titom«. Naslednjega dne je že ob 7.30 kupil v Trstu časopis, da bi si ustvaril natančnejšo podobo tega, kar se je zgodilo. (130)

Nenačelen boj za načela

- (1) PRO, FO 371/72566/R 5842; 72578/R 5872; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 217; NAUS, Rand A. Report, n. 4599, 21. 1. 1948; 860H.00/6-548; S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 60-61.
- (2) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 122; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 281.
- (3) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 281.
- (4) M. Djilas, Tito, str. 171.
- (5) M. Djilas, Jahre der Nacht, str. 197.
- (6) E. Kardelj, nav. d., str. 129; D. Kljakić, nav. d., str. 194; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 279.
- (7) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 227-235; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 220; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 24. 4. 1948; PRO, FO 371/72566/R 5842.
- (8) PRO, FO 371/72578/R 6862/G; J. Korbelt, nav. d., str. 288, 289.
- (9) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 220; E. Kardelj, nav. d., str. 129; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 331-347.

- (10) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 285; idem, Novi prilozi, III. del, str. 365.
- (11) PRO, FO 371/71264/N 5418; NAUS, 760F.60H/5-248; J. Korbel, nav. d., str. 288, 289.
- (12) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 282, 283; idem, Izgubljeni boj, str. 134.
- (13) I. Kreft, nav. d., III. del, str. 6; Č. Štrbac, nav. d., str. 85-96; Informbiro, NIN, 17. 7. 1983, str. 5; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 418, 451, 459, 460.
- (14) S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 73.
- (15) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 218.
- (16) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 460; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 221, 222.
- (17) S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 74, 75.
- (18) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 127.
- (19) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 287; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 225.
- (20) V. Dedijer, Novi prilozi, I. del, str. 496; Borba, 15. 5. 1980, Intervju s Titom.
- (21) E. Kardelj, nav. d. str. 219.
- (22) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 228, II. del, str. 339; idem, Izgubljeni boj, str. 118, 136; idem, Dokumenti 1948, I. del, str. 288; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 225; S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 84.
- (23) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 285, 286.
- (24) Ibid., str. 290.
- (25) M. Lesage, nav. d., str. 18; Č. Štrbac, nav. d., str. 88.
- (26) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 291.
- (27) Idem, Novi prilozi, I. del, str. 497, III. del, str. 226, 227.
- (28) Idem, Dokumenti 1948, I. del, str. 293, 294.
- (29) PRO, FO 371/72585/R 8906; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 292.
- (30) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 29. 5. 1948; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 135; S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 85.
- (31) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 226; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 85.
- (32) PRO, FO 371/72578/R 6146; 72163/R 6461; 72578/R 6668; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 18. 6. 1948; NAUS, 860H.00/6-548.
- (33) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 354-358.
- (34) PRO, FO 371/72585/R 8047; NAUS, 800.00 B CI/6-948.
- (35) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 137.
- (36) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 18. 6. 1948; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 334, 457; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 159, 223.
- (37) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 18. 6. 1948.
- (38) Ibid.
- (39) FRUS, 1948, IV., str. 1074.
- (40) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 158; Das Nato-Büro des Ostens, Die Welt, 31. 1. 1952, Neue Zeit, 30. 3. 1956; NAUS, 800.00B CI/6-2348.
- (41) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 138.
- (42) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 295.
- (43) Ibid., str. 295, 296.
- (44) Ibid., str. 298.
- (45) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 229.

- (46) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 297.
- (47) D. Kljakić, nav. d., str. 32; PRO, FO 371/72579/R 7453; 72582/R 6646; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 23. 6. 1948.
- (48) PRO, FO 371/72582/R 8047; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 210.
- (49) ASME, Jugoslavija, Mapa 40, Beograd, 25. 6. 1948.
- (50) PRO, FO 371/72571/R 1981.
- (51) PRO, FO 371/72620/R 3601.
- (52) PRO, FO 371/72619/R 4194; R 4256.
- (53) PRO, CAB, 129, C. P. (48) 72, str. 47–50; FO 371/72600/R 4581; 72619/R 4520; 71651/N 9471/G; TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Review of the World Affaires as it Relates to the Security of United States, CIA, 10. 4. 1948.
- (54) PRO, FO 371/72619/R 4617.
- (55) ASME, Jugoslavija, Mapa 42, Beograd, 30. 4. 1948; NAUS, 860H.796/2–2548.
- (56) FRUS, 1948, IV., str. 1064, 1065; V. Dedijer, Novi prilozi, I. del, str. 478.
- (57) FRUS, 1948, IV., str. 1065, 1066.
- (58) L. M. Lees, nav. d., str. 135.
- (59) NAUS, 800.00 Summaries/2–1148.
- (60) NAUS, 860H.50/4–148; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 22. 5. 1948.
- (61) NAUS, 860S.00/3–1948; PRO, FO 371/72489/R 4486; The New York Times, 12. 3. 1948.
- (62) PRO, FO 371/72489/R 4619.
- (63) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Review of the World Situation as it Relates to the Security of the United States, CIA, 12. 5. 1948.
- (64) NAUS, 860H.00/4–1748; PRO, FO 371/72491/R 5432; 71650/N 5036/G.
- (65) FRUS, 1948, IV., str. 833.
- (66) Ibid., str. 854.
- (67) PRO, FO 371/72619/R 5302; 860S.00/4–2948.
- (68) NAUS, 711–60H/4–2348; EW 711.00H/4–2348; ASME, Jugoslavija, Mapa 42, Beograd, 30. 4. 1948.
- (69) ASME, Jugoslavija, Mapa 55, fasc. I, 15. 4. 1948; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 305.
- (70) NAUS, 860H.5018/4–1648.
- (71) NAUS, 711.60H/4–2348.
- (72) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 266.
- (73) PRO, FO 371/72571/R 6862/G; 72600/R 5569; R 4889; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 21. 5. 1948.
- (74) PRO, FO 371/71650/N 5283/G; NAUS, 860H.111/4–2248.
- (75) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. II., Beograd, 22. 5. 1948; PRO, FO 371/102280/WY 1903/9.
- (76) PRO, FO 371/72493/R 6862/G; NAUS, 860H.00/5–1248.
- (77) PRO, FO 371/72163/R 6461.
- (78) ASME, Italija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 1. 5. 1948; PRO, FO 371/72578/R 5868.
- (79) NAUS, 860H.00/6–348; 860H.00/11–1348; PRO, FO 371/72578/R 5868; V. Dedijer, Novi prilozi, II. del, str. 376, 381, 382; Igor Torkar, Umiranje na obroke, Ljubljana 1984, str. 152, 225, 226; I. Kreft, nav. d., III. del, str. 86–88, 519.

- (80) NAUS, 641.60H 31/5-748; PRO, FO 371/72600/R 5123/G; R 5791; I. Kreft, nav. d., III. del, str. 119, 120.
- (81) PRO, FO 371/72600/R 6248; R 6445; ASME, Italija, Mapa 36, Beograd, 16. 6. 1948.
- (82) PRO, FO 371/72574/R 5152; NAUS, 860H.51/4-2048.
- (83) PRO, FO 371/72574/R 5577; NAUS, 860H.51/4-3048; V. Dedijer, Novi prilozi, I. del, str. 434; III. del, str. 400, 401.
- (84) NAUS, 711.60H/5-748.
- (85) NAUS, 860H.60/2-2448; FRUS, 1948, IV., str. 1071.
- (86) NAUS, 760H.00/4-2848; 860H.80/4-2848; 860H.5034/4-2948; R. O. Freedman, nav. d., str. 26; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 24. 4. 1948.
- (87) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 307, 308.
- (88) NAUS, 860H.5034/5-548; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 1. 5. 1948; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 227.
- (89) NAUS, 860H. 5043/4-248; 860H.50/5-2048; 860H.50/5-2548; 860H.00/6-2548; PRO, FO 371/72574/R 6895.
- (90) PRO, FO 371/72574/R 7184; FO 953/271/PE 1832; FRUS, 1948, IV., str. 1071; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 273.
- (91) PRO, FO 371/78680/R 649.
- (92) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 274.
- (93) PRO, FO 371/72573/R 1313; 72584/R 8602.
- (94) D. Kljakić, nav. d., str. 191.
- (95) PRO, FO 371/72573/R 1313; 72574/R 6340.
- (96) PRO, FO 371/72578/R 5872.
- (97) NAUS, 860H.61/5-2648; 860H.61/7-1948; PRO, FO 371/72578/R 6646; Homer Bigart, Yugoslav Rulers Hold Back on Co-operative Form Plan, New York Herald Tribune, 27. 5. 1948.
- (98) PRO, FO 371/72630/R 7300.
- (99) PRO, FO 371/72573/R 3234; 72579/R 6863; 72575/R 7225; CAB 129/42/C. P. (50) 234, 17. 10. 1950; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 217; NAUS, 860H.50/4-148.
- (100) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 313, 348.
- (101) NAUS, 860H.00/7-2348; 860H.00/5-2048; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 376; PRO, FO 371/72578/R 6668.
- (102) PRO, FO 371/72579/R 6863; FRUS, 1948, IV., str. 1071, 1072; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 7. 6. 1948.
- (103) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 230.
- (104) Ibid.; PRO, FO 371/72630/R 7300.
- (105) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 29. 5. 1948; L. Adamič, nav. d., str. 114.
- (106) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 208, 209; PRO, FO 371/72690/R 4300.
- (107) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 29. 5. 1948.
- (108) Ibid.
- (109) Ibid.; PRO, FO 371/72583/R 8407.
- (110) PRO, FO 371/71670/N 1937/G.
- (111) J. Korbelt, nav. d., str. 289.
- (112) NAUS, 840.811/7-2048.
- (113) PRO, FO 371/70228/W 2923; W 3118; W 3508; 70230/W 3913; NAUS 840.811/6-948; 840.811/6-1248.
- (114) PRO, FO 371/70229/W 3767.
- (115) PRO, FO 371/70229/W 3778; W 72630/R 7301; NAUS, 840.811/6-1748.

- (116) PRO, FO 371/70230/W 3913; W 3896; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 19. 7. 1948; NAUS, 840.811/6-1848.
- (117) PRO, FO 371/70229/W 3817.
- (118) PRO, FO 371/72630/R 4300.
- (119) Ibid.
- (120) NAUS, 860H.00/6-1648; 860H.00/6-2248.
- (121) NAUS, 800.00 B CI/6-1749; PRO, FO 371/72611/R 7597/G.
- (122) ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Beograd, 19. 6. 1948; PRO, FO 371/72630/R 7414.
- (123) ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Beograd, 19. 6. 1948; FRUS, 1948, IV., str. 1073.
- (124) R. O. Freedman, nav. d., str. 26; FRUS, 1948, IV., str. 1069-1074; FO 371/72563/R 8189.
- (125) PRO, FO 371/72568/R 7284.
- (126) NAUS, 840.51 FC 60H/6-2248; 840.51 FC 60H/7-948.
- (127) A. Bebler, nav. d., str. 183-185; L. Mates, nav. d., str. 109.
- (128) PRO, FO 371/72630/R 7300.
- (129) PRO, FO 371/72630/R 7301.
- (130) PRO, FO 371/72579/R 7655; NAUS, 860H.00/7-148.

Tako so spomladi 1946 prebivalci Primorske manifestirali željo za
priklučitev k Jugoslaviji (foto Mario Magajna)

Ob zaključku agrarne reforme, Buje, marec 1947 (foto Mario Magajna)

Priprave telovadcev za nastop v Beogradu, maj 1947 (foto Mario Magajna)

Vittorio Vidali govori tržaškim delavcem julija 1947 (foto Mario Magajna)

Meja s STO, postavljena septembra 1947 (foto Mario Magajna)

Proslava ob priključitvi Istre k Jugoslaviji 21. 9. 1947 (foto Mario Magajna)

Festival hrvaške kulture v Bujah, oktober 1947 (foto Mario Magajna)

Priprava na 1. maj 1948. leta v Trstu (foto Mario Magajna)

Zagrebski velesejem maja 1948 (foto Mario Magajna)

Okrasitev Sežane ob V. kongresu KPJ, julij 1948 (foto Mario Magajna)

V. kongres KPJ, julij 1948 (Dokumentacija Dela)

11. oktober 1948 – proslava makedonskega dneva vstaje v Skopju

Skupina grških otrok – beguncev, ki jih je bilo novembra 1948 pri nas
11.600 (foto Mario Magajna)

S proslave 1. maja 1949 (Dokumentacija Dela)

Sir Charles Peake z ženo na sprejemu pri Titu. Na desni Leo Mates, jugoslovanski diplomat (Dokumentacija Dela)

Vročé beograjsko poletje

Že okrog 20. junija so se začele v zahodnem tisku pojavljati vesti o skorajšnjem sklicu Informbiroja v eni izmed vzhodnih prestolnic. *Observer* je pisal, da sta Togliatti in Duclos odpotovala v vzhodno Evropo, kjer naj bi potekal sestanek najvišjega organa mednarodnega komunizma. Rimski časopisi so to domnevo prevzeli in dopolnili, češ, da je sedež konference nekje na Češkoslovaškem, v Romuniji ali na Poljskem, in ji dodali novico, da so nekateri komunistični voditelji in ministri skrivnostno izginili iz svojih siceršnjih rezidenc. Zaman je glasnik poljske vlade, gostiteljice ustanovnega sestanka Informbiroja zatrjeval, da so te vesti neutemeljene. Čeprav tudi od tajnih služb ni bilo mogoče dobiti potrditev, je v zahodnih diplomatskih krogih prevladalo mišljenje, da ni, kakor pravi pregovor, dima brez ognja. (1)

Medtem pa se je v Romuniji, v gradu Voila, ki je bil nekoč last knezov Stirbey, že 20. junija zbral glavni štab Informbiroja. V velikem salonu v pritličju so se srečali nekateri najuglednejši predstavniki evropskega komunizma: Bolgarijo sta zastopala Traičo Kostov, namestnik predsednika, in Vulko Červenkov, predsednik sveta za znanost, kulturo in umetnost; Romunijo Ana Pauker, zunanja ministrica, Vasili M. Luca, finančni minister, in Gheorghiu-Dej, namestnik predsednika; Madžarsko Matyas Rákosi, namestnik predsednika, Mihail Farkas, pomočnik generalnega sekretarja KPM, in Erno Gerö, minister za promet; SZ Andrej Ždanov, sekretar CK SZ, Georgij Malenkov, pomočnik predsednika ministrskega sveta, in Mihail Suslov, sekretar KPSZ; Francijo Jacques Duclos, predsednik komunistične parlamentarne skupine, in Etienne Fajon, poslanec, član politburoja KPF in partijski teoretik; Poljsko Jakub Berman, podsekretar v predsedništvu, in general Aleksander Zawadski, vojvoda zgornje Šlezije; Češkoslovaško Rudolf Slansky, generalni sekretar KPC, Wiliam Široky in Bedrich Geminder, namestnika predsednika, ter Gustav Bareš, minister za kmetijstvo; Italijo Palmiro Togliatti, generalni sekretar KPI, in Pietro Secchia, senator in član vodstva KPI. (2)

Skupina je bila, kot se vidi, raznolika po nacionalnosti, a ne po politični izkušeniosti, zakaj vsi njeni člani so se oblikovali v Tretji internacionali in prišli na odgovorne položaje po letu 1945. To, da so bili izbrani za zastopnike svojih partij na najvišjem komunističnem zasedanju, jim

ni prineslo sreče: od sedemnajstih podpisnikov bukareške resolucije jih je kar dvanajst neslavno in tragično končalo: Kostova, Slanskega in Gemindeja so obsodili na smrt njihovi lastni tovariši, Červenkov, Paukerjeva, Luca, Rákosi, Farkas, Gerö, Berman, Bareš in Malenkov so padli v nemilost in bili odstranjeni, nekateri pa so bili zaradi hudih obtožb celo zaprti ali izgnani; konec avgusta je umrl tudi Ždanov, in to po nekaterih glasovih na skrivnosten način. (3)

Našteti politični delavci niso bili poklicani v Bukarešto, da bi razpravljali, ampak zgolj zato, da bi s svojim podpisom potrdili odločitev, ki jo je bil že sprejel Stalin, in besedilo, ki ga je bil že napisal Ždanov. Kljub temu pa je med sejo Informbiroja prišlo do negotovanja zaradi sovjetskega postopanja in zastavljeno je bilo tudi nekaj neprijetnih vprašanj. Zdi se, da so Gheorghiu-Dej pa tudi poljski zastopniki nasprotovali javnemu izobčenju Tita in da so slednji kar dva dni odklanjali podpis resolucije. Nazadnje je vse utišal Ždanov, ko je udaril s staro obtožbo, ki jo je uporabljal Stalin, kadar se je hotel znebiti svojih sovražnikov: »Imamo informacije, po katerih je Tito imperialistični vohun.« (4)

Zakaj so se Sovjeti za obsodbo KPJ poslužili prav Informbiroja? Verjetno, ker je ta omogočal, da ostane razprava vsaj načelno na medpartijski ravni, in jim dajal možnost dokazati, da se ne vmešavajo neposredno v notranje zadeve neke suverene države. Poleg tega pa je obsodba, izrečena v Informbiroju, obvezovala voditelje partij članic, da se »prostovoljno« ločijo od Tita in njegovih nevarnih idej in jih tako še tesneje vezala na kremeljsko oblast. Toda zakaj se je Stalin odločil, da bo stopil na plan in seznanil javnost o svojem sporu s Titom? V njegovi filozofiji zgodovine so bila predvidena nasprotja v kapitalističnem svetu, v socialističnem pa zanje ni bilo prostora. Pojavil se je torej nov, potencialno zelo nevaren dejavnik, ki ga je bilo treba čim hitreje odstraniti in s tem dati komunističnim partijam jasen nauk. Kot je trdil že Kennan v svojem znamenitem članku, ki ga je podpisal z Mister X in objavil leta 1946, je monolitna struktura sovjetskega sistema temeljila na dveh osnovnih in neločljivih načelih: na neomajni ubogljivosti in na dogmi o nezmotljivosti najvišjega vodje. Brez slepe vere v najvišje vodstvo bi bilo nemogoče znotraj komunističnega gibanja doseči popolno disciplino. Tito pa je grešil zoper to dogmo in s tem ogrožal same temelje s tolikšnim trudom postavljene zgradbe. Bilo ga je treba odstraniti in od živega debla odsekati kakor suho vejo. (5)

Ko so Sovjeti dosegli formalno obsodbo Informbiroja, pa se jim nenadoma ni več mudilo, da bi jo sporočili javnosti. Eden izmed razlogov za to je bil, da je bila za 23. in 24. junij sklicana v Varšavi konferenca zunanjih ministrov vseh vzhodnih držav, tudi Jugoslavije. Konfe-

renca naj bi odgovorila na nedavno odločitev zahodnih sil, da sprejme v program evropske obnove (Marshallov načrt) svoje tri cone zasedene Nemčije in da zanje ustanovijo skupno nemško vlado. Proti takšni odločitvi je Sovjetska zveza reagirala z vsemi možnimi diplomatskimi sredstvi, da bi Zahodu dokazala, kako v komunističnem taboru glede nemškega vprašanja ni razhajanja mnenj in nesoglasij. In tako je jugoslovanski zunanji minister Simić, ki še ni vedel za obsodbo v Bukarešti, ubogljivo podpisal varšavsko izjavo, pa kateri so samo Sovjetska zveza in ljudske demokracije poklicane, da o nemškem vprašanju predložijo program, ki bo upošteval interese vseh narodov in hkrati služil miru, demokraciji in socializmu. (6)

(Drugi razlog, zaradi katerega so Sovjeti odlašali z objavo jugoslovanskega izobčenja, pa ni bil toliko povezan z zunanjimi okoliščinami kolikor s Stalinovo zaverovanostjo v skrivnostni jezik števil. Izbral je 28. junij, Vidovdan, ker ima ta datum v zgodovini Srbov poseben pomen, saj jih spominja na enega najbolj tragičnih dogodkov iz njihove preteklosti: na kosovsko bitko leta 1389, ko je bil v spopadu s četami Murata I uničen cvet srbskega viteštva, poraženo ljudstvo pa je prišlo pod turški jarem in pod njim trpelo skoraj pol tisočletja. (7)

Ker sta se sestanka v Bukarešti in Varšavi časovno ujemale, so imeli zahodni opazovalci precej težav, da bi ločili med obema. Na splošno so se nagibali k razlagi, da ima komunistično zborovanje namen koordinirati skupno akcijo raznih partij in satelitskih držav v boju proti Marshallovemu načrtu. (8) Med prvimi, ki so doumeli, da je konferenca Informbiroja v resnici posvečena Titovim odklonom, je bil ameriški poslanik v Budimpešti Cochran, ki mu je v tej pravcati »kovačnici« govoric, kakršna je bila madžarska prestolnica, uspelo ujeti prave informacije. Tako je že 25. junija brzojavno sporočil v State Department, da je ena izmed tem, o katerih razpravlja Informbiro, prav vprašanje odnosa do Tita. Ta se ima namreč za preveč pomembnega, da bi se sprijaznil z vlogo Stalinovega lakaja, veljati hoče za njegovega zaveznika. (9) Potrditev, da je to sporočilo točno, je prišla 27. junija iz Prage, in to čisto naključno. Po dogovoru med češkoslovaško tiskovno agencijo in nekaterimi tujimi agencijami so njihovi zastopniki imeli možnost dobiti na vpogled sporočila, ki bodo objavljena naslednjega dne. Čeprav so nameravali ohraniti resolucijo v tajnosti do 28. junija zjutraj, so dogovor med agencijami spoštovali in tako je dopisnik *Timesa* v Pragi izvedel za izključitev KPJ iz Informbiroja že 27. junija ob osmih zvečer. Nalednjega dne pa je, kot rečeno, glasilo CK KP Češkoslovaške partije *Rudé Právo* objavilo besedilo resolucije, ki ga je praški radio začel oddajati okrog treh popoldne. (10)

Resolucija je bila obširen in dolgovezen dokument, v katerem so se

partije članice strinjale s kritikami, ki jih je KPSZ naslovlila na KPJ in še zlasti na »tovariše Tita, Kardelja, Djilasa in Rankovića«. Jugoslovanske napake, ki jih je Stalin tako izčrpno prikazal v svojih pismih, so bile zdaj navedene po vrsti glede na svojo težo in predložene v obsodbo komunističnemu svetu. Predvsem so Jugoslovani vodili »nedostojno« politiko do Sovjetske zveze, partije in sovjetskih zastopnikov v Jugoslaviji. Poleg tega so se omadeževali tudi s težkimi ideološkimi odkloni, saj so opustili marksistični nauk o razrednem boju, zašli v revizijo marksistično-leninistične teorije o partiji kot vodilni družbeni sili in nazadnje v sami partiji ustvarili birokratski režim, ki je dušil notranjo demokracijo. Njeni voditelji, zaslepljeni od pretiranih ambicij, ponosa in domišljavosti, niso upoštevali upravičenih opozoril KPSZ niti niso pristali, da bi o svojem delovanju poročali Informbiroju. Tako so se oddaljili od boljše-viške poti, se samoizobčili iz družine bratskih komunističnih partij in s tem tudi iz njene organizacije.

Informbiro pa ni le obsodil jugoslovanskih komunistov, ampak jim je tudi nakazal, kako naj se vrnejo na pravo pot. Pozval je namreč zdrave elemente v KPJ, naj prisilijo svoje voditelje, da bodo odkrito priznali svoje lastne zmote. Morajo se popraviti, se otresti vsakršnega nacionalizma in s povratkom k internacionalizmu okrepiti skupno fronto proti imperialističnim silam. Če pa se izkaže, da tega niso sposobni, tedaj je dolžnost tistih, ki so ostali zvesti marksizmu-leninizmu, da jih zamenjajo in iz svojih vrst izberejo novo pravovernejše vodstvo. Informbiro ne dvomi, da je KPJ sposobna uresničiti to častno nalogo. (11)

Diagnoza jugoslovanskih razmer, ki jo je postavil Informbiro, je bila radikalno napačna samo v eni točki: popolnoma neutemeljena je bila trditev, da se KPJ razkraja in vodeni v nekakšno apartijsko maso, ker se skriva za Ljudsko fronto. Res se je skrivala in vztrajala (iz razlogov, ki ostajajo nejasni) v nekakšni polilegali, toda popolnoma neresnično je bilo, da se namerava odreči vodilni vlogi v državi. Partija in njeni voditelji so kljub temu, da so bili v manjšini, in da so v zadnjih letih izgubili dobršen del ljudske podpore, ki so jo uživali med vojno, ostali na oblasti prav zato, ker so tako trdno držali vajeti v svojih rokah. Sicer pa je bila ta točka v dokumentu Informbiroja protislovna: kako je namreč mogoče uskladiti tezo o razkroju partije v Ljudski fronti z obtožbo, da v njej vlada »vojaška« disciplina, nedovzetna za kakršnokoli kritiko?

Da bi poudarili prelom med Informbirojem in KPJ, resolucije niso niti poslali v Beograd, tako da so partijski voditelji izvedeli zanjo, kot mnogi drugi, iz poročil radia Prage. Prva sta dobila novico o njej propagandni minister Djilas in njegov pomočnik Vladimir Dedijer ter takoj poskrbela za kurirsko pošto med sedežem Tanjuga, kjer so poslušali radio, in sedežem CK. Kurirji so postopoma nosili dele prejetega

besedila iz enega urada v drugega, kjer so jih prevedli, pretipkali in razposlali članom politbiroja. Vse to so naredili – nemara bolj iz navade kot iz potrebe – v najstrožji tajnosti, toda kljub temu se je novica še istega dne razširila po Beogradu. Djilas, ki je imel za svojo dolžnost, da te vesti potrdi, je obljubil, da bo naslednji dan proti večeru objavljena uradna izjava. (12)

Tito je za težko obsodbo, s katero je bil izključen iz komunističnega občestva, izvedel na Brdu, kjer se je že nekaj časa zadrževal. Še istega večera je imel s Kardeljem, Rankovićem in Djilasom posvet, na katerem so se dogovorili, da bodo naslednjega dne na plenumu CK zavzeli stališče do izobčenja. Obtožbe, ki jih je vsebovalo besedilo, niso bile nove za nikogar; vendar pa jim je dejstvo, da niso bile izrečene tajno v partijski korespondenci, temveč javno razglašene, dajalo čisto posebno težo. Tito se je dobro zavedal, da razkol med Stalinom pomeni zanj dobesedno boj na življenje in smrt, toda bolj kot to ga je bolela misel, da je vržen iz boljševiške partije, kateri se je čutil predanega vse življenja. Noč, ki se je spustila na ta moreči 29. junij, je bila soparna in nabita z regljanjem žab v bližnjem jezercu. Da bi se pomiril, je Tito vzel puško, šel v park ter streljal v žabe, dokler ni vseh utišal. (13)

Tudi Djilas to noč ni veliko spal. Okrog enih se je zbudil z mislijo, da je treba pripraviti na resolucijo pisni odgovor in tako tudi dati Tanjugu osnutek, s katerim jo bo lahko ustrezno komentiral. Delal je do jutranje zore in pripravil obširno besedilo, ki ga je CK sprejel naslednjega dne le z nekaj obrobniimi spremembami. Djilas, Kardelj in drugi najvišji zastopniki režima so se popolnoma zavedali, da so ideološke obtožbe, ki jim jih je naprtil Informbiro, zgolj dimna zavesa. Notranja demokracija v partiji in ravnanje s kulaki sta bili vprašanji, ki sta še mnogo bolj kot Jugoslavijo zadevali druge ljudske demokracije in samo Sovjetsko zvezo. Kar je bilo zares pomembno, a v resoluciji zamolčano, je bilo vprašanje odnosov med Moskvo in novimi socialističnimi državami, ki so zrasle okrog nje po drugi svetovni vojni. Ali bodo to prijateljski odnosi, bodo temeljili na enakosti ali pa, narobe, na pritisku in gospodarskem izkoriščanju? (14) Toda govoriti o podobnih štvareh v trenutku, ko resolucija sploh še ni prodrla v javnost in ko so bile »stalinske iluzije« v mišljenju mnogih jugoslovanskih komunistov še vedno žive, res ni bilo primerno. Sicer pa, ali niso bila takšna slepila živa tudi v glavah najvišjih voditeljev in Tita smega?

Odgovor, ki ga je napisal Djilas in potrdil CK, je samo zavračal obtožbe Informbiroja in vseboval le tiste argumente, ki so bili navedeni že v pismih, odposlanih v Moskvo marca in maja. Bolj kot zaradi svojih tez je bil pomemben zaradi trdnega zaupanja v svoj prav, ki ga je izražal in posredoval bralcu. Dokument je bil prav tako dolg kot resolucija, z ena-

kim številom poglavij, napisan jasno, odločno in dostojanstveno. KPJ ni samo zavrnila sleherne obtožbe, ampak je prešla celo v protinapad ter poudarila pravilnost svoje politične usmeritve, obtožujoč Informbiro, da je ravnal proti lastnim pravilom, kajti po njih je izrecno predvideno soglasje vsake članice s sprejetimi odločitvami. Partiji, delavskemu razredu in delovnemu ljudstvu Jugoslavije je bila torej storjena največja krivica, sovražnim silam socialističnega tabora pa dano nadvse učinkovito propagandno orožje. CK KPJ ne sprejema nobene odgovornosti za posledice, ki bodo nastale; nosijo jo njegovi tožilci. (15)

Odgovor CK je skupaj s kratkim povzetkom resolucije posredoval radio Beograd 29. junija ob osmih zvečer. Jugoslovani so ravnali enako kot Informbiro in besedila niso dali dopisnikom TASSa, čeprav so ga ti vztrajno zahtevali. (16) Naslednjega dne je bilo skupaj s celotnim besedilom resolucije objavljeno v posebni izdaji *Borbe*, ki je izšla v 500.000 izvodih. O tem, ali je primerno z obtožujočim tekstom seznaniti javnost, je bilo slišati na seji CK precej dvomov, katerim je pritrjeval tudi Tito. Nazadnje pa sta ga Kardelj in Djilas le prepričala, da bo objava koristila jugoslovanski stvari. (17)

V *Borbi* 30. junija sta bila poleg izjave CK in resolucije Informbiroja objavljena še dva s sporom povezana dokumenta: pismo CK KPJ z dne 20. junija, v katerem so bili pojasnjeni razlogi, zaradi katerih niso poslali svojih predstavnikov v Bukarešto, in akt o izključitvi Žujovića in Hebranga iz KPJ. Drugi jugoslovanski tisk pa je z namenom, da bi dokazal, kako partija hoče ohraniti svojo marksistično-leninistično naravo, objavil osnutek njenega statuta, ki ga je potrdil politbiro 14. junija in je bil zvesta kopija sovjetskega. Jugoslovanski voditelji so sicer vedeli, da velja ta statut tudi v Sovjetski zvezi že za zastarelega, a so se vendarle zgledovali po njem, da vsaj na tem področju ne bi dajali razlogov za kritiko. Pri tem pa vendarle niso pozabili poudariti svojih bistvenih prepričanj, čeprav le med vrsticami: tako so na primer slovesno zapisali, da je naloga partije biti v dobrih odnosih z vsemi državami, »ki želijo sodelovati z Jugoslavijo na temelju spoštovanja njene neodvisnosti in enakosti ter v skladu z načeli listine Združenih narodov«. (18) V zahodnih diplomatskih krogih so razlagali to trditev kot pravo izzivanje Sovjetske zveze in mnogi so začeli celo razmišljati o možnem vojaškem napadu Rdeče armade na Jugoslavijo. (19)

Če je Stalin mislil, da se bo našlo med jugoslovanskimi komunisti dovolj »zdravih elementov«, ki bodo strmoglavili partijsko vodstvo in državo povedli v krog drugih satelitov, se je hudo motil. Že od 29. junija je bilo namreč povsem očitno, da Tito popolnoma obvladuje položaj. Podpirali so ga vsi trije organi oblasti, CK, vojska in policija, v rokah pa je imel tudi sredstva javnega obveščanja. V Beogradu in po vsej državi

je življenje teklo kot običajno: mednarodni telegrafski in telefonski promet ni bil moten, vlaki so vozili redno, prav tako ni bilo opaziti posebnih vojaških ukrepov in novih cestnih zapor. Predstavniki oblasti so se obnašali mirno, kot da se ni nič zgodilo. Tito, ki ga že nekaj časa ni bilo v prestolnici, se je 30. junija spet pojavil v javnosti. Celi dve uri je posvetil obisku gradbišča, kjer je nastajal »Novi Beograd«, ta nagelj v gumbnici režima. Da bi poudaril strnjenost jugoslovanskih narodov, sta ga spremljala dva srbska generala, Vukmanović-Tempo in Koča Popović (o katerem se je sicer govorilo, da bi ga Sovjeti v primeru politične zarote utegnili izbrati za Titovega naslednika), in dva hrvatska politika, Bakarić in Stevo Krajačić. (20)

Tokrat tudi prvič ob uradni priložnosti ni nosil nobene svojih pozornost vzbujajočih uniform, ampak civilno obleko. Bilo je očitno, da hoče tudi z zunanjimi podrobnostmi pokazati novi obraz KPJ. Mladinske delovne brigade, ki so po sovjetskem vzoru s prostovoljnim delom gradile »Novi Beograd«, so ga sprejele z velikanskim navdušenjem. Brez posebnega varstva je hodil med tisoči deklet in fantov, se pogovarjal s komandirji brigad ter se zanimal, kako napreduje delo. (21)

Resolucija Informbiroja je močno odjeknila po vsem svetu. »Kaj podobnega se že dolgo ni zgodilo,« je pisal *Times*, »in tudi kaj tako razdiralnega za komunistično skupnost ne, odkar so boljševiki izgnali Trockega.« (22) in *Arbeiderbladet* iz Osla je komentiral: »Ko primerjajo Tita s Trockim ali Buharinom, hočejo reči, da ni večjega zločinca od njega, odkar so prvega ubili in drugega postavili pred zid.« (23) Ostrini napada, ki je prihajal iz Bukarešte, pa so se čudili celo v tistih diplomatskih krogih, kjer na dogodek niso bili povsem nepripravljeni. V zadnjih šestih mesecih so bili sicer stiki med diplomatskimi predstavniki v Beogradu in najvišjimi jugoslovanskimi voditelji praktično pretrgani. Uslužbenci nižjih rangov v zunanjem ministrstvu in drugih ministrstvih, ki so bili navadno laže dostopni, pa so vztrajno molčali o vsem, kar se je dogajalo za kulisami. Nihče, razen nekaj izbrancev, si potemtakem ni mogel zamišljati, da se je napetost med Moskvo in Beogradom stopnjevala do razkola. Tako so v izbruhu novic mnogi tuji opazovalci v Jugoslaviji kar onemeli od presenečenja in niso znali natančneje presoditi, kaj se pravzaprav dogaja. Na ministrstvu za zunanje zadeve, kamor so pohiteli po pojasnila, pa so bili funkcionarji nadvse zadržani. Vprašanje je izključno v kompetenci partije – tako so zagotavljali – in ne zadeva odnosov med vladama. (24)

Dejstvo, da so bile informacije tako skromne, je pospešilo nastanek nenavadnih in fantastičnih odmevov. Govorilo se je na primer, da je prišel v prestolnico kot posrednik maršal Tolbuhin, osvoboditelj Beograda, pa tudi da so sovjetske čete že prestopile mejo. V beograjskem diplo-

matkem zboru je prevladovalo mnenje, da se bo Tito takoj vdal, samo Američani, Britanci in Nizozemci so napovedovali, da se bo Stalinovemu diktatu postavil po robu. (25)

Hiter, odločen in dostojanstven jugoslovanski odgovor je v Londonu in Washingtonu okreplil prepričanje, da Tito ne bo sledil zgledu številnih, tudi pogumnih komunistov, ki so se v preteklosti sramotno odrekli svojim idejam, brž ko so bili obsojeni zaradi odklonov od partijske linije. »Tito je ponosen, drzen, predvsem pa je do sedanjega položaja prišel brez neposredne pomoči sovjetske vojske.« (26) To pa je tudi pomenilo, da je podrl vse mostove za seboj. Šlo je, kot je pisal King, britanski odpravnik poslov v Beogradu, za enega najpomembnejših dogodkov v zgodovini komunizma. Prvič se je namreč pokazala možnost, da se razvije herezija, ki lahko računa z ozemeljsko oporo. Krivoverski Trocki, na primer, ni imel na voljo nič več kot vilo v Mehiki, a ga je bilo treba kljub temu pobiti s cepinom. Posledice odpadništva, krepko zasidranega v evropski državi, bodo neprimerno hujše, vzporejati jih je mogoče samo s tistimi, ki jih je v davni preteklosti povzročil razkol med Rimom in Bizancem. (27)

Ob misli, da so Sovjeti s tem, ko so prisilili Jugoslovane k odkritemu uporu, storili eno največjih napak v svoji zgodovini, je spočetka obstajal tudi sum, ki ga je gojil marsikdo, da gre v resnici za pretanjeno zaroto, s katero nameravajo komunisti še bolj zaplesti že tako napete mednarodne odnose. Ta domneva je v tisku naletela na dokaj plodna tla, saj so jo tudi v naslednjih mesecih še pogosto ponavljali. V londonskih in washingtonskih zunanjih ministrstvih pa so jo imeli za malo verjetno možnost in jo kmalu opustili. Izvedenci v State Departmentu in Foreign Officeu so bili namreč prepričani, da je razkol resničen in da je zdaj, štiri dni po sovjetski blokadi Berlina, vsak dogodek, ki spravlja Moskvo v težave, za Zahod kot pravcato darilo. (28)

Prva reakcija je bila misel, da bi vso zadevo izkoristili v propagandne namene, saj je bila propaganda že nekaj mesecev poglavitno ofenzivno orožje proti Sovjetski zvezi. Zato sta BBC in Glas Amerike odmerila veliko časa informbirojevski resoluciji v prepričanju, da bo s svojo surovo in napadalno neposrednostjo poučno vplivala na privrženca Moskve na tej in oni strani železne zaves. Bila je namreč kričeč primer, kako Kremelj krši svobodo svojih satelitov in jih podreja svoji volji. »Titov izziv,« je pisal *Economist*, namigujoč na pravo »politično vojno«, ki so jo že nekaj časa vodila javna občila zahodne Evrope, »nam daje prvo konkretno možnost za protinapad.« (29)

Na Zahodu pa so veliko razpravljali še o eni temi, namreč o tem, kakšen odnos naj zavzamejo do konflikta med Titom in Stalinom. Bilo je jasno, kot je pisal King, da bi bila misel o avtomatičnem prehodu

Jugoslavije iz enega tabora v drugega ne samo poenostavljajoča, ampak tudi prenačljiva. To, kar je storila KPJ, je odpiralo mnogo pomembnejše in obetajoče perspektive, saj je poskušala oblikovati lasten pogled na komunizem, ki je bil v nasprotju s koncepcijo Kremlja. (30) V tem okviru je bila možnost kakršnekoli intervencije Zahoda izjemno občutljivo vprašanje, saj bi vsaka napačna poteza utegnila silno škodovati Titu. Že od 29. junija je svetnik Reams zaprosil državnega sekretarja za natančna navodila, če bi moral v pogovoru s Titovim predstavnikom pojasniti, kakšno pomoč nameravajo Združene države dati Jugoslaviji. Tudi ameriški vojaški in mornariški ataše sta prosila State Department in vojaška poveljstva v Washingtonu in Evropi za napotke v zvezi z naslednjimi vprašanji: Ali je Zahod pripravljen podpreti Tita proti Rusiji? Če je, kako bo to storil, po diplomatskih poteh, v okviru Združenih narodov, z ekonomsko pomočjo ali pa morda z neposredno vojaško akcijo? In kakšna jamstva bi moral dati Tito v zameno za takšno podporo? Kot Reams sta bila tudi ta dva diplomata mnenja, da je treba izrabiti ugodno priložnost in pomagati Titu, da preživi, in hkrati omogočiti Zahodu, da reši »naše največje probleme v Evropi«. (31)

Naivni zanos, s kakršnim so ameriški zastopniki v Beogradu hoteli priskočiti na pomoč Titu, še preden je ta pokazal, da si to želi, pa v State Departmentu ni naletel na odobravanje. V Washingtonu so menili, da ne smejo reči ali storiti nič takega, s čimer bi dali Kremlju povod za obtožbo, da Tito ravna po nasvetih kapitalistične Amerike. (32) 30. junija, brž ko je postal položaj nekoliko preglednejši, se je zbral v Washingtonu Policy Planning Staff (nedavno ustanovljeni organ za načrtovanje zunanje politike Združenih držav) in pripravil razčlenjen dokument o jugoslovanskem primeru. Naslednjega dne ga je odobril državni sekretar Marshall, osrednji del teksta pa so nato poslali kot vodilo vsem diplomatskim in konzularnim zastopništvom. V njem je ugotovljeno, da se je washingtonska vlada znašla pred popolnoma novim zunanjepolitičnim problemom, ki je posledica zdaj že potrjenega dejstva, da mednarodno komunistično gibanje zaradi Titovega razkola s Stalinom ni več monolitno. To pa lahko privede v bolj ali manj oddaljeni prihodnosti do novih ločitev. Iz tega razloga bo ravnanje, za katero se bodo odločile Združene države v sedanjih okoliščinah, pomembno tudi za naprej. Zato je potrebno delovati pazljivo, upoštevajoč, da je Jugoslavija kljub vsemu še vedno komunistična država, sovražnica »meščanskega sveta«. Američani bi storili nevarno napako, če bi se slepili s tem, da je Tito postal »naš prijatelj« samo zato, ker je pretrgal odnose s Stalinom. Vendar pa to ne pomeni, da razkol med Moskvo in Beogradom ni nadvse pomemben: nikoli več ga ne bo mogoče popraviti, pa če bi si obe strani še tako prizadevali. (33)

Ob napotkih Policy Planning Staff so si v Foreign Officeu oddahnili, kajti bali so se, da ne bi Američani zaradi pretirane vneme naredili kakšnega napačnega koraka in pokvarili nadvse obetaven položaj. 29. junija je na primer britanski odpravnik poslov v Beogradu King obvestil svojega ministra, da ambasada Združenih držav predlaga State Departmentu objavo komunikeja, s katerim Washington podpira težnje malih narodov po neodvisnosti. To je spodbudilo Bevina, da je od svojega ameriškega kolega odločno zahteval, naj nikar ne da takšne izjave, dokler ne bo podoba o resničnih odnosih med Titom in Stalinom jasnejša. Enakega mnenja so bili na Quai d'Orsay in na francoski ambasadi v Beogradu, kjer so trdili, da je zdaj najbolje pustiti, da Tito sam poje, kar je skuhal. (34)

Zastopniki največjih zahodnih sil v Beogradu so tako dobili vsebinsko podobna navodila: v primeru, da bi se jim jugoslovanska stran poskušala približati, jo morajo poslušati, predloge pa posredovati svojim ministrom. Hkrati naj izjavijo, da za sedaj ni mogoče reči več kot tole: Zahod ne bo ocenjeval Jugoslovanov po besedah, ampak po dejanjih. (35)

V pričakovanju nadaljnjega dogajanja je potekala v mednarodnih diplomatskih in vladnih krogih živahna razprava o pomenu jugoslovanskih dogodkov, o Titovih možnostih, da zdrži pred Stalinom, in o posledicah, ki jih ta nenadni prelom utegne imeti v trenutno tako napetih političnih razmerah. Svoje stališče je med prvimi izrazil papež Pij XII., ko je 30. junija sprejel v avdienco posebnega zastopnika predsednika Združenih držav pri sveti stolici Myrona Taylorja. Ker so bile zveze med Vatikanom in škofom Hurleyem, nuncijem v Beogradu, pretrgane, papež ni imel podrobnih novic o najnovejših dogodkih, vsekakor pa je gledal na Tita kot na okrutnega in ambicioznega diktatorja, ki je karseda nevaren in nezanesljiv. Nastali razkol je nedvomno rezultat prvega upora med podrejenimi državami vzhodne Evrope in ima zato poseben psihološki pomen. Toda kljub temu – je opozarjal papež – pa Titu ni mogoče zaupati, niti mu ne kaže pomagati, če bi ga Sovjeti hoteli likvidirati. (36)

Drugačnega mišljenja je bil predsednik Truman, ki je z nekakšno vdano odmaknjenostjo gledal na mednarodni položaj kot na sodobno ponovitev ene izmed faz tridesetletne vojne. Predvideval je dolgo obdobje bojov in spopadov, vendar pa ni bil popolnoma črnogled, saj je tudi v jugoslovanskih dogodkih odkrival oporo za pomirjujočo misel, da se lahko tek stvari povsem nepričakovano obrne v drugo smer. »Ne smemo izgubiti in tudi ne bomo izgubili vsega upanja,« je pisal Taylorju 1. julija 1948, ko je na kratko komentiral dogodek. To, je ugotavljal, je lahko tudi prva napoved, da se bo železna zavesa kmalu dvignila. (37).

Ameriško in evropsko javno mnenje je spremljalo dogodke z velikim zanimanjem. Časopisi so bili presenečeni, ker je Kremelj izobčil Tita, ne da bi v pričakovanju njegove hitre odstranitve ali odstopa preventivno ukrepal: v glavnem pa se niso predajali iluziji, da je jugoslovanski maršal zdaj potencialni rekrut Zahoda. Med mnogimi interpretacijami, ki so skušale osvetliti ozadje izobčenja, je posebno pozornost, tudi v diplomatskih krogih, izzvala teza Drewa Middletona, dopisnika *New York Timesa*, da je bila bukareška resolucija objavljena še preden je Sovjetom uspelo doseči svoje cilje v Berlinu zato, ker je divjal v vrhovih KPSZ neprizanesljiv boj med Ždanovim in Molotovom. S spektakularno Titovo obsodbo naj bi Ždanov posredno obtožil Molotova, da je s svojo politiko na balkanski šahovnici podpiral Titovo neizmerno slo po oblasti. (38)

Raznolike, vendar ne tako fantastične so bile tudi razlage jugoslovanskega razkola, ki so jih dajali poklicni diplomati. Sama od sebe se porajala vprašanja, ali bo Tito zmožel zdržati moskovski pritisk, ali Sovjeti pripravljajo državni udar ali pa morda čakajo, da se bo Tito zgrudil pod bremenom svoje popolne osamitve od komunističnega sveta. Na te dileme so bili mogoči zelo različni odgovori, a razlaga vzrokov, ki so pripeljali do izobčenja, je bila soglasna. Trditev, da se je Tito oddaljil od ortodoksije, so zahodni politiki in diplomati v glavnem imeli za pretvezo: če se je motil, se je motil skupaj z drugimi, toda drugim komunističnim partijam na oblasti ni bilo treba delati pokore. Titove zablode torej ni bilo iskati v ideoloških odklonih, temveč v njegovi pokončni upornosti, v njegovi odločitvi, da ne bo podredil svojega mnenja, presoje in politične naravnosti moskovskim oblastnikom. (39)

Ob vsem tem se je zastavljalo vprašanje, kaj bi bilo boljše za Zahod: odstranitev Tita z oblasti ali njegovo politično preživetje. Prva možnost bi na zahodno javno mnenje prav tako koristno učinkovala (če ne celo bolj) kot državni udar februarja v Pragi: okrepila bi voljo do odpora proti Moskvi, zaradi česar bi hitreje prišlo do pogodbe o vojaškem zavezništvu držav severnega Atlantika, o kateri se je že dolgo govorilo. Toda gledano dolgoročno in celostno, bi bilo Titovo preživetje koristnejše: njegov padec bi bil namreč usoden za sredobežne sile, ki so se, če ne drugega iz nacionalnih razlogov, porajale v državah, podrejenih sovjetskemu gospodarstvu. Nadaljevanje spora med KPJ in Informbirojem pa bi bilo za SZ vir stalnih težav, ki bodo slabile njen obrambni ščit na izjemno pomembni točki. Celo če bi se Tito pokesal in se vrnil v čredo, bi si bilo želeti, da ostane na oblasti, kajti bolje je imeti v Beogradu ponižanega Tita kot sovjetske marionete pod pokroviteljstvom Rdeče armade. (40)

Na takšna premišljevanja so se navezovala druga, kot na primer

tisto, ki je prišlo iz krogov jugoslovanskih emigrantov in na katera je Foreign Office opozoril ambasador Peake: Tito bi zanesljivo mogel zdržati sovjetske pritiske, preti pa nevarnost, da v Jugoslaviji izbruhnejo boji med različnimi, še vedno živimi nacionalističnimi silami, ki bi jih mogli podpreti Rusi. Če bi se to zgodilo, bi imel Stalin sijajno pretvezo, da vkoraka v državo in s svojimi četami zaduši notranjo vstajo, kot je to predvideval jugoslovansko-sovjetski sporazum iz leta 1945. Sicer pa neposredna sovjetska intervencija sploh ne bi bila potrebna, zanjo bi se lahko poslužili koga tretjega, na primer Bolgarije. (41) Takšna zaskrbljenost ni bila povsem neosnovana: Božidar Karvan, tesni sodelavec Ante Pavelića, ustaškega voditelja, je že 3. julija v prepričanju, da je Titov padeč samo še vprašanje časa, poskušal na skrivaj prodreti iz Avstrije na Hrvaško, toda po zaslugi budnosti in učinkovitosti jugoslovanske tajne službe so ga ujeli, še preden mu je uspelo, da se oddalji od koroške meje. (42)

Zaradi izključitve iz Informbiroja se je Jugoslavija znašla v izpostavljenem položaju tudi v odnosu do svojih neposrednih sosedov. Tisti, ki so vedeli, po kakšnih pretresih in nasprotovanjih je po dveh svetovnih spopadih prišla do svojih meja, tega dejstva seveda niso mogli prezreti. Zahodnjaki so najprej pomislili na tiste probleme, za katere se je Jugoslavija po vojni ob podpori Sovjetske zveze angažirala proti njim v ostrem diplomatskem boju: to sta bili koroško in tržaško vprašanje. Tako v Washingtonu kot v Londonu in Parizu so se mnogi strinjali z domnevo, da je konflikt med Stalinom in Titom nastal predvsem zaradi razhajanj pri reševanju omenjenih spornih točk.

Jugoslovanska nepopustljivost je – po tej tezi – Sovjete že občutno ovirala pri morebitnih poskusih, da bi našli nekakšen »modus vivendi« z Zahodom. Samo po sebi se je ponujalo vprašanje, ali ne bi kazalo izrabititi nasprotij med Moskvo in Beogradom in prepričati Ruse, naj dajo svoje soglasje za vrnitev Trsta Italiji in za ohranitev avstrijske meje na Karavankah. Na to možnost so namignili sovjetski zastopniki na Dunaju, ko so v pogovorih s člani ameriškega poslaništva pokazali pripravljenost za konkretne korake v tej smeri. (43)

Poglavitno vprašanje v odnosih Jugoslavije z mejnimi državami pa je bilo vendarle drugo: ali razkol, do katerega je nedavno prišlo, na kakšen način pogojuje Titovo podporo Markosu in upornim silam v severni Grčiji? Že nekaj časa je bilo namreč očitno, da je položaj »komunističnih banditov« v tej državi vedno slabši in da bi vladne sile lahko hitro opravile z njimi, če ne bi imeli zunanje pomoči. V Atenah, kjer je bilo treba seveda najprej premostiti začetna sumničenja, niso izključevali te možnosti, in so zato jugoslovanske dogodke spremljali s precejšnjim, čeprav opreznim pričakovanjem. Eden najboljših grških poznavalcev

balkanskih razmer, podsekretar v zunanjem ministrstvu Pipinelis, je celo izjavil, da se utegne položaj v Beogradu v bližnji prihodnosti razvijati v prid nekomunističnim elementom tako, da se bodo ti lahko vključili v vlado s perspektivo, da v njej tudi ostanejo. (44)

Precej drugače pa so se počutili v rimskih vladnih krogih, kjer se je začel porajati tesnoba dvom: če bo Tito v spopadu s Stalinom zmagal, bo po vsej verjetnosti pričakoval od Zahoda povračilo za svoje uporniško dejanje ter zahteval za nagrado Trst? Ali je gotovo, da zahodnjaki za okrepitev njegovega položaja niso pripravljeni na takšno žrtev?

Če pa bo v spopadu zmagala Sovjetska zveza, ali ne bo zahtevala vojaških oporišč na Jadranu in tako okrepila svoje postojanke na samem pragu Italije? Sicer je bila po domnevah nekaterih listov informbirojevska zadeva zgolj spreten maneuver, s katerim naj bi skušali Sovjeti zagotoviti svoji floti prevlado v »Mare Nostrum«. (45)

V italijanskih diplomatskih in časniških krogih pa vsi le niso bili mnenja, da je konflikt med Stalinom in Titom za Italijo nujno zlo. Quarone, poslanik v Parizu (bil je prvi, ki je primerjal Tita z Luthrom), je videl v jugoslovanskem razkolu pravi loterijski zadetek za zahodni svet: če bo Tito vzdržal, bo izzval notranjo vojno v komunističnem taboru, če bo moral popustiti – toda pri tem je na kocki njegovo življenje – pa bodo komunistični blok še dolgo pretresale in slabile čistke. V obeh primerih bodo torej zahodnjaki imeli dokajšnje koristi. Za Italijo pa so jugoslovanski dogodki še posebno pomembni, če upoštevamo, da je zanjo v tem trenutku smrtno nevarna prav ruska invazija. Ustrezno izrabljen spor med Stalinom in Titom pa lahko oddalji rusko mejo za kakih 200 km zračne razdalje. »To pa je tolikšna ugodnost, da nobena cena zanjo ni previsoka,« je pisal Quarone in trdil, da je treba tržaško vprašanje zaenkrat potisniti v ozadje in začeti resno misliti na gospodarsko pomoč Jugoslaviji, saj jo bo Stalin skoraj gotovo napadel prav na gospodarskem področju. Toda treba se je vzdržati prenagljenih dejanj v Titovo korist – takšno dejanje je bila nedavna odmrznitev jugoslovanskega zlata – in dopovedati Washingtonu, da je zdaj najbolj pametno mirovati. »Prava nevarnost tiči v ameriški zagnanosti . . .« (46)

Resnici na ljubo je treba povedati, da so evropski diplomati preveč zviška gledali na svoje ameriške kolege, kot da bi bili ti sami kavboji – zgolj nagon in nič razuma. Resda v ameriških vladnih in diplomatskih krogih tudi »kavbojev« ni manjkalo, toda zadrževali so jih ljudje kot Marshall in Kennan, ki so se odločili, da v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem vodijo nadvse previdno politiko. 6. julija je vojaški podsekretar Draper z obiska na Dunaju brzojavno predlagal svojemu ministru, naj Združene države uradno ponudijo pomoč Titu. Če bo na svoj predlog dobil pozitiven odgovor, je pripravljen z drugimi uglednimi zastopniki

Združenih držav v Evropi oditi v Beograd, kajti »takšen obisk bo imel psihološki učinek, bil pa bi tudi sijajna priložnost za oceno položaja in perspektiv za nadaljnje ravnanje«. Državni sekretar George C. Marshall, na čigar mizo je prišla omenjena brzojavka, se je zahvalil vojakom za nezahtevane napotke, zraven pa poudaril, da vmešavanje v »ta komunistični prepir« za zdaj ni primerno. (47)

Prepričanje, da so jugoslovanske razmere še vedno preveč »negotove«, da bi bilo mogoče karkoli ukrepati, in nenehni nasveti zavezniških držav, da je treba ravnati previdno, so vplivali na vedenje ZDA, tudi ko je beograjska vlada skušala stopiti v neuradni stik z washingtonsko. 30. junija, torej tistega dne, ko je Tito javno izzval Sovjete, je prišel k uslužbencu ameriške ambasade Dragniću tajnik društva jugoslovanskih časnika, ali po drugi verziji, predsednik združenja pisateljev Ivo Frol, intimni Djilasov prijatelj. Izjavil je, da Jugoslavijo posebno zanima reakcija ZDA na obsodbo iz Bukarešte, hkrati pa je želel izvedeti, kakšno gospodarsko politiko nameravajo voditi do nje. Veliko mu je bilo do tega, da bi prikazal trdnost režima: KPJ je enotna, Tito ni samo njen vodja, ampak tudi njen simbol, saj jo je prav on ustvaril in rešil propada. Odpadništvo se omejuje le na Hebrangove in Žujovićeve privrženca, ki pa jih je manj kot en odstotek. (48)

Tri dni pozneje, 2. julija, so se pogovori obnovili, toda na višji ravni. Jugoslovanski posrednik se je povsem neformalno srečal pri kosilu s svetnikom Reamsom, ta hip najpomembnejšim zastopnikom ameriške ambasade v Beogradu. Reams je imel vtis, da ima njegov sogovornik, kljub zatrjevanju, da se pogovarja popolnoma zasebno, natančna navodila in celo pooblastilo oblasti za navezovanje stikov. Jugoslovani, je dejal posrednik, nikakor ne razumejo, zakaj se sovražno zadržanje Združenih držav do njih v zadnjih mesecih ni omililo. Ali je mogoče, da tajne službe niso opazile vedno hujše napetosti med Beogradom in Moskvo? Vsekakor pa se je treba zdaj, ko je za spor izvedela javnost, izogibati pretiravanju v drugo skrajnost: ameriški tisk in radio naj ne dajeta Jugoslaviji prezgodnjih obljub, po drugi strani pa naj Tita in njegovega režima ne napadata preveč. Oboje bi samo otežilo nadaljnje ravnanje partije. Partija in država se – tako je zagotavljal posredovalec – nameravata držati smeri, za katero sta se odločili. V zvezi z jugoslovanskimi mednarodnimi odnosi se je posebej zaustavil pri treh točkah: zatrdil je, da balkanska federacija za zdaj ni aktualna; poudaril je, da Jugoslovani želijo odpovedati pomoč grškim upornikom, ker je za njihovo gospodarstvo preveliko breme, in se zanimal za izboljšanje odnosov med Beogradom in Washingtonom, pri čemer je dal razumeti, da njegova vlada načelno ne zavrača sodelovanja pri Marshallovem načrtu. Reams mu je zelo splošno in previdno odgovoril, da po njegovem ni razlogov, zaradi

katerih Jugoslavija in Zahod ne bi mogla razviti pomembnejšega trgovskega sodelovanja. (49)

Ko je postal prelom s Sovjetsko zvezo dokončen, Jugoslovani niso iskali stikov samo z Združenimi državami, ampak so se poskusili diskretno približati tudi Italiji. Vodja oddelka za zahodno Evropo pri zunanjem ministrstvu Prica je v začetku julija odšel v Italijo na počitnice, v resnici pa po Titovem nalogu, da v stikih z neuradnimi zastopniki in industrialci pretehta možnosti za povečanje trgovinske izmenjave med državama. V Rimu je s svojo pripravljenostjo za sodelovanje naredil ugoden vtis na šefa palače Chigi grofa Sforzo. Kot je ta sporočil Američanom in Angležem, v tem trenutku ni primerno ponuditi Titu neposredne pomoči, ker bi tako ravnanje lahko zaviralno vplivalo na razvoj dogodkov, kljub temu pa je potrebno razmisliti o ukrepih, s katerimi bi opogumili Jugoslovane, toda čimbolj neopazno in tajno. (50)

Vprašanje, ali pomagati Titu, kako in v kolikšni meri, je ostalo tudi v naslednjih tednih jedro razprav v zahodnih diplomatskih krogih. Med tistimi, ki so se zavzemali za odločnejšo akcijo, je bil W. Averell Harriman, posebni zastopnik Združenih držav v Evropi. Po njegovem prepričanju Reams ni dovolj opogumil Jugoslovanov in zato se je bilo bati, da bi takšno navidezno nezanimanje negativno vplivalo na Titove odločitve. Državni sekretar George Marshall pa je še naprej zagotavljal, da je politika previdnega čakanja zaenkrat še najboljša, pri čemer ga je podpiral Foreign Office, kjer so mnogi le težko zatajevali sovražne občutke do Tita. Znamenj, ki jih je Tito dajal Zahodu, številni britanski opazovalci niso razumeli kot odraz iskrene volje po politični spremembi, temveč kot sredstvo pritiska, s katerim je hotela Jugoslavija pokazati Moskvi, kako daleč je pripravljena iti, če jo bo Stalin v svoji nepopustljivosti do tega prisilil. (51)

Možnost za vključitev Jugoslavije v Marshallov načrt, na katero je namignil Djilasov prijatelj, so seveda pozorno preučili in pretehtali, toda izid teh pogovorov je bil za beograjsko vlado neugoden. »Titove nujne potrebe je mogoče zadovoljiti, ne da bi se pridružil načrtu evropske obnove,« je 5. julija pisal visoki zastopnik Foreign Officea in s tipično britansko aroganco dodal: »Ni mogoče niti pomisliti, da bi se ta barbar pridružil zahodni družbi, dokler ne bo z dejanji dokazal, da se je poboljšal. (52)

V tem času je bil Foreign Office v resnici precej zaskrbljen, da ne bi Združene države vendarle prisilile svojih evropskih zaveznic, naj sprejmejo možno jugoslovansko kandidaturo. Na srečo je bila pridružitve k Marshallovemu planu – tako je razmišljal J. V. Rob, vodja oddelka za evropsko obnovo – po statutu povezana s prisotnostjo v Organizaciji za evropsko gospodarsko sodelovanje (OEEC), ki ji Združene države niso

pripadale. Jugoslaviji seveda ne bi bilo mogoče preprečiti vključitve v to organizacijo, če bi se Washington zavzel zanjo, zato je bilo treba State Department prepričati, da bi bil kakršenkoli pritisk v tej smeri nadvse neprimeren. (53) To mnenje so obzirno sporočili v Washington in zraven opozorili, da bi Jugoslaviji lahko pomagali tudi kako drugače ter s tem še povečali njena nesoglasja z Moskvo. Jugoslovani so na primer pred nedavnim zaprosili neko britansko naftno družbo za nakup 20 do 30.000 ton surove nafte. O prodaji so v Foreign Officeu razpravljali, vendar ji je bila večina izvedencev že naklonjena češ, nafta se hitro porabi in ne daje trajnejših koristi, po drugi strani pa je za Titov režim življenjskega pomena. (54)

Skratka, čas je zahteval previdnost, ki je temeljila na ugotovitvi, da je jugoslovanski maček (če navedemo besede nekega angleškega diplomata) zdaj sicer zunaj vreče, toda ne ve se še, kam bo skočil. Pridružilo se ji je tudi prepričanje, da bo Stalin potisnil Tita v naročje Zahoda, če bo svoj gospodarski pritisk, katerega obrise so le približno poznali, dovolj odločno nadaljeval. Angleškim diplomatom se je potemtakem zdelo, da je zaenkrat najmodreje »opazovati in čakati«. (55)

Zagovorniki odločnejše akcije vseeno niso odnehali: Harriman je poslal v Belo hišo Billa Draperja in svojega pomočnika Williama C. Fosterja, da bi predsednika Trumana prepričala, naj da Titu nujno potrebno »injekcijo energije«. Predlagal je, da bi se z maršalom skrivaj sestali, mu ponudili dve petrolejski ladji, polni goriva za vojsko in letalstvo, ter mu za primer napada obljubili pomoč po morju in zračni poti. Če bi Tito želel posojilo ali globalne trgovske pogodbe, pa bi zanje moral zagotoviti določena jamstva, zlasti v zunanji politiki: moral bi, na primer, ponovno razmisliti o svoji podpori Markosovim partizanom. Ameriška pomoč pa ne bi imela samo lokalnega pomena, saj ne gre zanemarjati obsežnejših posledic Titovega upora v odnosih med Zahodom in Vzhodom: jasno je namreč, da se Sovjetska zveza zlepa ne bo spustila v vojaško pustolovščino, dokler je njen branik na Balkanu tako izpostavljen. (56)

State Department je takšne argumente zavračal z odgovorom, da bi s preveč naklonjeno politiko škodil Titovi poziciji v KPJ, kajti v partiji je nedvomno veliko iskrenih privržencev Kremlja, ki bodo vsako znamenje zahodne podpore izkoristili za svoje cilje. Zaradi tega, ker ni povsem jasno, kolikšna je lojalnost večine članov Titovega kroga, je tudi tvegano navezovati z njim skrivne stike. Upoštevaajoč vse te dejavnike, je treba pomoč začasno omejiti le na uresničitev že začelih pogajanj ter upoštevati samo tiste pobude, ki jih bo Tito sam imel za primerne. To stališče je prevladovalo in pogojevalo ukrepe, sprejete mesece julija, s katerimi so Američani in Britanci skušali omogočiti Titu, da »ostane pri

življenju in še naprej brca.« (57) 19. julija so končno podpisali že 6. junija sklenjen neuradni sporazum med beograjsko in washingtonsko vlado o nacionaliziranem ameriškem imetju, o povračilu škode za dve sestreljeni letali ter o drugih finančnih zadevah med državama. S tem je bilo odmrznjeno jugoslovansko zlato v ameriških bankah in 47 milijonov dolarjev je napolnilo državno blagajno v resnično kritičnem trenutku. Tudi prošnja beograjske vlade za nakup nafte na britanskem in ameriškem trgu je bila ugodno rešena: 30.000 ton jo je prodala zavezniška vojaška vlada v Trstu in prav toliko še neposredno Angleži. (58)

Če je bukareška resolucija izzvala nič koliko govoric, komentarjev in interpretacij na Zahodu, pa presenečenje tudi v satelitskih državah ni bilo nič manjše, celo v tistih krogih ne, ki so bili najbližji vrhovom oblasti. Partijska disciplina in zarotniška miselnost sta kot v Jugoslaviji tudi drugod preprečili, da bi vest o sporu med Titom in Stalinom prišla do tistih, ki je niso imeli pravice zvedeti. Pomenljivo je v tej zvezi pričevanje Wolfganga Leonharda, mladega in obetavnega funkcionarja iz CK KP Nemčije v sovjetski coni. Po njegovem pripovedovanju je bilo v glavni partijski palači, ko je vanjo prispela vest o izobčenju, tako kot v čebelnjaku: čeprav so bili v Berlinu in so Sovjeti pravkar odredili blokado mesta, o njej skoraj ni bilo besede, tolikšno je bilo začudenje ob resoluciji Informbiroja. Po jugoslovanskem odgovoru, ki ga ni objavil noben časopis v satelitskih državah, ki pa sta ga BBC in Glas Amerike posredovala z vsemi podrobnostmi, je bila senzacija še večja. V tem, da se Jugoslovani niso pokorno podredili in da niso priznali svojih napak, so komunistični aktivisti povsod po Evropi zaznali nekaj, kar je radikalno rušilo ne samo dogmo kritike in avtokritike, ampak celotni stalinški režim. (59)

Razburjenje in zadoščenje, ki sta ob jugoslovanski odločitvi prevzela marsikoga, sta seveda ostala zaprta v zavesti posameznikov in bila izrečena na glas le včasih, zaupno in med najzanesljivejšimi prijatelji. Po informacijah, ki jih je zbral francoski poslanik v Moskvi Chataigneau, so Titu izrazili svojo naklonjenost tudi nekateri sektorji bolgarske in romunske partije, kar pa so v svoji domovini skrbno skrivali. Prevladujoča ocena resničnih vzrokov spora se v vladnih krogih Vzhoda ni bistveno razlikovala od one na Zahodu. V Varšavi je – kot je bilo informirano ameriško poslaništvo – sam podpredsednik vladnega sveta Jakub Berman izjavil, da je treba na Titovo izobčenje gledati kot na poskus, s katerim se skuša Moskva v teh izjemno kritičnih mednarodnih razmerah znebiti vseh potencialno nevarnih elementov. Njen namen je, da v satelitskih državah čimprej ustvari skupine Kremlju popolno predanih komunistov, katerim bi bilo ob konfliktu z Zahodom mogoče pov-

sem zaupati. »Titov greh je, da nastopa kot nacionalni leader in kot satrap nacionalističnega ljudstva, namesto da bi bil anonimni moskovski knez.« (60) O reakciji javnega mnenja v vzhodnih državah lahko sklepamo samo po brzojavkah zahodnih diplomatov. Vsa njihova poročila iz Prage, Sofije, Varšave in Budimpešte so govorila o tem, da je objava o izobčenju kar »naelektrila« neopredeljene množice in porodila celo upanje v spremembe na celotnem sovjetskem vplivnem območju, ki pa je, ker se ni zgodilo nič konkretnega, kaj hitro ugasnilo. (61)

Na uradni ravni pa so komunistične partije brez zadržkov soglašale z bukareško resolucijo. Vso zadevo so obravnavale po natančno usklajenem postopku, ki ni ničesar prepuščal naključju. V satelitskih državah in v Sovjetski zvezi so resolucijo objavili 29. junija, in sicer samo v partijskih glasilih in brez komentarjev, kot bi hoteli poudariti, da se tiče izključno notranjih odnosov v mednarodnem komunističnem gibanju. Naslednjega dne so jo povzeli ali navajali drugi časopisi, v katerih so bili objavljeni tudi prvi komentarji.

Na tej točki je bilo že moč opaziti pomenljive razločke med sovjetskim tiskom in tiskom satelitskih držav oziroma partij: Moskva se je vzdržala slehernega pojasnjevanja, omejila se je le na objavo TASSovih brzojavk iz tujine, ki so bralce obveščale o enoglasnem odobravanju, s katerim je komunistični svet sprejel obsodbo Tita in jugoslovanske partije. Objavljeni so bili dolgi izvlečki iz časopisov v Bolgariji, Češkoslovaški, Poljski, Romuniji, Madžarski, Albaniji, Italiji, Franciji, Avstriji, Veliki Britaniji in Združenih državah, ki so obtoževali nacionalistične elemente v KPJ zaradi oholosti ter izražali zaupanje v ljudske množice in v »zdrave sile« komunistične partije. (62)

Poleg tega je 1. julija izšla v Bukarešti 16. številka informbirojevskega glasila *Za trden mir, za ljudsko demokracijo*, ki je bila v vsej zgodovini tiska zagotovo ena najdražjih in najbolj zapletenih publikacij. Časopis je bil pripravljen že v Beogradu v drugi polovici junija, le stran in pol so v pričakovanju resolucije pustili prazno. Po prejemu besedila pa časopisa niso oddali v tisk v Beograd, ampak vse gradivo poslali v Bukarešto, kjer je številka končno izšla. (63) Poleg resolucije sta bila objavljena uvodnik francoskega komunističnega ideologa D. Charpentiera z naslovom *Voditelji KPJ revidirajo marksistično-leninistično doktrino* in dolgo besedilo, v katerem je sekretar romunske partije Gheorghiu-Dej obtožil Jugoslovane, da so izdali revolucionarni marksizem. Dejstvo, da sta kot prva obsodila Jugoslovane en »zahodni« in en »vzhodni« komunist, je očitno hotelo pokazati bralcem, kako je z Moskvo v njeni križarski vojni proti Titovi »klikli« solidarno celotno delavsko gibanje. Izbor Gheorghiu-Deja pa je imel še dodaten, bolj prefinjen pomen, ki so ga lahko razumeli le dobro poučeni, saj jim je bilo znano, da je bil Dej v

prijateljskih odnosih s Titom in da se je na seji Informbiroja uprl njegovi obsodbi. Poleg tega je veljal za voditelja nacionalističnega toka romunske komunistične partije, ki je nasprotovala internacionalistični struji, na čelu katere so bili »moskovčani« kot Ana Pauker in Vasilij Luca. Iz vseh teh vzrokov izbor Deja torej ni bil naključen, ampak je vseboval čisto natančno sporočilo: partijska disciplina, ki jo je treba razumeti kot popolno podreditev Stalinu, je poglobitna sila slehernega resničnega komunističnega gibanja in obvarovati jo je treba za vsako ceno mimo vsakega dvoma ali nesoglasja. Prav to je bila osrednja tema članka Gheorghiu-Deja, ki je obtožil jugoslovanske voditelje zaradi domišljave misli, da je mogoče graditi socializem brez moskovske podpore; kdor je tako zaslepljen, izpostavlja svojo državo hlapčevstvu kapitalističnih posojil in Marshallovega plana. (64) Ta trditev je naletela na širok in ugoden odmev predvsem med tistimi, ki se niso povsem strinjali s Stalinovo obsodbo Tita, vendar pa so bili na sovjetskega voditelja politično in psihološko preveč navezani, da se ne bi postavili na njegovo stran tudi tedaj, kadar se je motil. Naslednjega dne je Dejevo tezo povzel Togliatti v članku za časopis *Unità*, v katerem pravi, da kakor ni na teoretičnem področju za komuniste nobenega drugega napotila razen marksizma-leninizma, tako tudi na praktičnem ni drugega zgleda razen socialistične države, ki jo vodi v treh revolucijah in v dveh zmagovitih svetovnih vojnah prekaljena partija. (65)

Teorija o dveh področjih, med katerima je treba izbrati in ni mogoče, rečeno z besedami francoskega intelektualca J. P. Vernanta, »igrati posebne igre«, je že na začetku pokopala upanje tistih v Jugoslaviji in zunaj nje, ki so se slepili, da bo mogoče konflikt omejiti na ideološko razpravo med partijami, medtem ko pa bodo drugi odnosi med državami nespremenjeni. To optimistično prepričanje je bilo močno razširjeno tudi v Beogradu, kjer so ga oblasti načrtno podpirale: osnutek programa KPJ, objavljen 30. junija, na primer izraža v poglavju *Krepitev neodvisnosti jugoslovanske republike* željo po tesnejšem sodelovanju z Albanijo in Bolgarijo, ki naj bi vse tri narode združilo v znamenju nacionalne enakopravnosti. (66)

Iste dobre namene so, vsaj javno (brez prič se je govorilo drugače), izpovedovali tudi v Sofiji, kjer so bili sicer prepričani, da bodo »zdrave sile« kmalu pripeljale Jugoslavijo na pravo pot. KP Bolgarija se je odločno postavila na stran Kremlja in prva odobrila informbirojsko resolucijo. Njen CK je že 27. junija, se pravi dan pred objavo resolucije v Pragi, na plenarni seji pod predsedstvom Dimitrova izdelal poslanico z ostro obsodbo Jugoslovanov. Dimitrov sam je ob tej priložnosti in naslednjega dne na seji sveta Domovinske fronte – to je bila množična organizacija, podobna jugoslovanski Ljudski fronti – silovito in narav-

nost napadel Tita, ki je, po njegovih besedah, »megaloman kot Hitler«: on in njega vredni tovariši Kardelj, Djilas in Ranković so izdajalci komunizma in (to je večkrat ponovil) izdajalci Rusije. (67)

Ali je potemtakem spremenil mnenje o pomenu in veljavi jugoslovanskega upora? Ali pa se je pod sovjetskim pritiskom vdal v prepričanje, da zunaj cerkve, katere edini papež je Stalin, ni rešitve za nobenega pravega komunista! Morda se je tako mislil maščevati Titu, ker ga je v zadnjih mesecih potisnil na stran in prevzel vodilno vlogo med balkanskimi komunisti? Ali pa je tako ravnal v vdanem spoznanju lastne slabosti, pri čemer ga je mučila slaba vest zaradi prejšnje naklonjenosti do Tita in bojazen, da ga bodo primerjali z Jugoslovani? V tednih pred izobčenjem je vendarle poskušal rešiti, kar je bilo v odnosih med Bolgarijo in Jugoslavijo moč rešiti, saj je s svojo avtoriteto preprečil ukrepe sofijske vlade, ki bi bili Beogradu lahko neprijetni. 28. maja, samo tri dni po Titovem rojstnem dnevu, so na primer vse bolgarske šole in ustanove prejele ukaz, naj snamejo s sten maršalove slike, v zadnjem hipu pa je prišlo dovoljenje, da portreti lahko ostanejo v javnosti, če je tako zaželeno. Poleg tega je Dimitrov 3. junija izjavil, da se jugoslovanski in bolgarski narod z vsakim korakom, narejenim v smeri bratskega sodelovanja, pripravljata za federacijo, ki je zgodovinskega in političnega pomena in do katere bo prišlo, »ko bosta obe državi sodili, da je čas zanjo dozorel.« (68)

Vlada v Sofiji je v tem smislu tudi konkretno ukrepala in poskušala oblikovati svojo notranjo ureditev ter svojo armado po jugoslovanskem zgledu. Tudi po bukareški resoluciji so si Bolgari resno prizadevali, da bi se ideološki spor med obema partijama ne razširil na odnose med vlada. Res je sicer, da so 29. junija dokončno odstranili Titove slike in kipe z ulic, iz uradov in izložb ter zaprli mejo. Toda istega dne je zunanji minister poslal jugoslovanski ambasadi noto, v kateri je zagotavljal, da ostajajo prijateljski odnosi med narodi obeh držav in med obema vlada nespremenjeni. V naslednjih dneh so mejo spet odprli in promet, ki je bil zaradi poplav na tem področju že nekaj časa zaustavljen, je ponovno stekel. (69) Za dokaz teh dobrih namenov je prišla v začetku julija v Beograd bolgarska delegacija, da bi sklenila pogodbo o kulturnem sodelovanju. Kljub trenutkom nelagodnosti, ker se gostje niso hoteli udeležiti sprejema v svojo čast, da jim ne bi bilo treba nazdraviti Titu, se je vse srečno izteklo; toda obe strani sta previdno omejili veljavnost pogodbe le na eno leto. (70)

Medtem ko je potekala razprava o odnosih med umetniki in književniki, pa je izbruhnila med najuglednejšimi zastopniki obeh držav ostra polemika, ki je onemogočila vsako dogovarjanje. Prvi je nastopil Djilas, ki je za *Borbo* 1. julija pripravil dolg komentar na članek CK KPB, objavljen pred dvema dnevoma v časopisu *Rabotničko Delo* z optimi-

stičnim naslovom *Zdrave sile v Jugoslaviji bodo zmagale*. Djilasovo besedilo, napisano po nalogu politbiroja, je veljalo za pomemben odgovor ne samo Bolgarom, ampak vsem komunističnim partijam, članicam Informbiroja. »Vsako vrstico tega besedila,« je opozoril neki jugoslovanski funkcionar svetovalca Reamsa, bi »bilo treba pozorno preštudirati.« (71)

Dejansko je šlo za resno opozorilo, da spora ni mogoče omejevati na ideološko raven in ga ločevati od odnosov med narodi in državama. Djilas je poudaril politično in zgodovinsko odgovornost tistega, ki je sprožil gonjo proti KPJ, in zatrdil, da so partija, država, ljudstvo, Ljudska fronta, Tito in centralni komite eno. (72).

Na Djilasov poziv bolgarskim voditeljem, naj jugoslovanskega patriotizma, porojenega v narodnoosvobodilnem boju, ne zamenjujejo z nacionalizmom starega kova, je 3. julija v časniku *Otečestven Front* odgovoril Vlko Červenkov, ki je z neprikritim hlapčestvom poveličeval odločilno vlogo Sovjetske zveze pri razvoju socializma v državah ljudske demokracije. S parafrazo Titovega odgovora je izrazil prepričanje, da ni mogoče ljubiti svoje države, če ta ljubezen, pa naj bo še tako velika, nasprotuje ljubezni do Sovjetske zveze. Po njegovem mnenju KPJ nikaikor ne bo dovolila, da bi se socializem izrodil, zakaj »ljubezen in predanost veliki Sovjetski zvezi sta kri in meso jugoslovanskih narodov, kakor sta kri in meso našega ljudstva«. (73)

Na ta prenapeti slavospev se je ponovno odzval Djilas v *Borbi* 5. julija z uvodnikom, ki ga je povzel ves jugoslovanski tisk. Govoril je Bolgarom, a njegove uravnovešene in politično preudarjene besede so bile v prvi vrsti namenjene Rusom. V svojem pisanju je izpostavil dve bistveni točki: zatrdil je, da Jugoslavija ne bo zapustila protiimperialističnega bloka in da se kljub sedanjim polemikam ne počuti osamljeno, saj ve, da je Moskva ne more pustiti same v boju z imperialisti; trditi kaj drugega bi pomenilo obrekovati Sovjetsko zvezo. Jugoslovani niso med obema blokoma, ampak slej ko prej del demokratične skupnosti, ne glede na to, kaj pravi Informbiro, in ne glede na napake, storjene morda pri prehitri graditvi socializma. S teh postavk je izhajala druga Djilasova trditev: Jugoslovanom se zdi odveč razglabljanje, ali so dejansko sposobni sami zgraditi socializem, kajti Leninov nauk, po katerem naj bi socialistična gospodarstva delala skupno, tega vprašanja niti ne dopušča. (74)

V teh dneh sta se v jugoslovanskem tisku pogosto pojavljala poziv k sodelovanju s Sovjetsko zvezo mimo partijskih preprirov in priznanje, da je KPJ morda le delala napake, čeprav drugotnega pomena. Iz njiju se je dalo sklepati, da poskuša Beograd pokazati Moskvi pot iz krize, v

katero sta se obe partiji zapletli. Polemika, ki je potekala proti komunizmu, kot sta bila Červenkov ali Rákosi, in ni vključevala vodij Sovjetske zveze, je zgovorno kazala, kam je usmerjeno upanje jugoslovanskega vodstva: osredinjalo se je na Stalina in na njegov rešilni poseg v imenu višjih ciljev socialističnega sveta. Te nade je predvsem spodbujalo čudno ravnanje sovjetskega tiska v dneh po izobčenju. Medtem ko so vsi komunistični časopisi na Vzhodu in Zahodu kar prekipevali od protijugoslovanskih izjav in stališč, so se časopisi v Sovjetski zvezi zaprli v dvoumen molk. Objavili niso nobenega uvodnika o informbirojevski resoluciji in niti mimogrede niso omenili jugoslovanskih reakcij nanjo. Čeprav so Sovjeti ponavadi odlašali z uradno razglasitvijo svojih stališč, pa je trmasti molk vendarle vzbudil presenečenje in sprožil vrsto ugibanj o nasprotjih, ki da se porajajo v Kremlju ob tem, kako pripeljati Jugoslovane nazaj v komunistično skupnost. (75)

Stalin je bil mojster take dvoumnosti in ovinkarjenja: z odločitvijo, da ne bo ničesar rekel in ničesar storil, se je izognil temu, da bi stopil na čelo križarske vojne proti Titu, hkrati pa je naščuval svoje vazale proti jugoslovanskim upornikom in jim tako javno pokazal, kako daleč je pripravljen iti, če Beograd ne bo klonil. Med njegovimi glasniki je bila najbolj napadalna mala Albanija, ki je znala spretno izrabiti priliko, da se izmakne dušljivemu jugoslovanskemu skrbništvu in se zateče pod okrilje Kremlja.

V mesecih pred izobčenjem se ni zdelo, da bi polemika med Titom in Stalinom vplivala na odnose med Beogradom in Tirano. Sicer pa KP Albanije ni bila niti uradno obveščena o izmenjavi pisem med CK KP SZ in jugoslovanskim CK, čeprav so Albanci vsaj od 23. februarja, od incidenta z zdravico v sovjetski ambasadi, vedeli za napetost med partijama. Osmi plenum KPA februarja 1948 je vsekakor podprl stališče Kocija Hoxe, zagovornika tesnejšega zблиžanja obeh držav in narodov. Tudi na jugoslovanski strani so delovali v isti smeri, kar dokazuje statut avtonomnih pokrajin Kosova in Metohije, objavljen maja 1948, ki je zagotavljal albanskemu prebivalstvu v okviru republike Srbije delno avtonomijo. To je bil pomemben korak k rešitvi enega glavnih problemov, ki bi utegnili kaliti odnose med Beogradom in Tirano. (76)

Pozornemu opazovalcu pa po drugi strani ni moglo uiti, da se Albanci mimo Jugoslovancev zблиžujejo s Sovjeti. Proti koncu marca je TASS z odobravanjem objavil, da so v Albaniji pripravili petletni načrt; z njim pa Jugoslovani niso bili zadovoljni, saj so v tej politični potezi videli znamenje osamosvajanja vlade v Tirani. Junija so Sovjeti povabili Enverja Hoxo, naj se kot zunanji minister udeleži varšavske konference o nemškem vprašanju. Šlo je za pomembno priznanje albanske suverenosti in neodvisnosti, ki pa je Molotovu nudilo tudi priložnost, da

nakaže Hoxi politično smer, za katero naj bi se Albanija opredelila po objavi resolucije Informbiroja. Komunique KPA, izdan takoj po izobčenju, je pokazal, da se je Hoxa odlično naučil svoje vloge, kajti med vsemi je izstopal po svoji besedni napadalnosti. Jugoslovanskega vodstva ni obtoževal samo trockističnega odklona, ampak zaradi metod, s katerimi si je hotelo podrediti in kolonizirati Albanijo, celo fašistične miselnosti. KPA pa se je s podporo Stalina in Molotova znala junaško upreti sleherni grožnji in izsiljevanju . . . (77)

V Beogradu je albanski zasuk vzbudil začudenje in nejevero. »Odločili so se prestopiti na drugo stran,« se je pritoževal Djilasov prijatelj v svojih pogovorih z Američani,« in potem, ko smo jih cela tri leta hranili!« (78) Vladajoči v Tirani pa so od besed takoj prešli k dejanjem: odstranili so Titove slike z vseh javnih mest, iz učbenikov so črtali vsa besedila o njem, prepovedali so pesmi, v katerih se je omenjalo njegovo ime, ter zapovedali učiteljem in profesorjem, naj v naslednjem izpitnem roku ne postavljajo vprašanj v zvezi z njim. Poleg tega so bili časniki iz Jugoslavije umaknjeni iz kioskov, njene knjigarne zaprte, njeni državljanji pa preganjani do take mere, da so otrokom odrekli hrano in, metali bolnike iz bolnišnic. Železniška dela na progi Tirana-Skader so bila ustavljena, skrajno so upočasnili pristaniško dejavnost v zvezi z jugoslovanskimi ladjami in prenehali odpošiljati nafto in bitumen, za jugoslovansko gospodarstvo tako pomembni surovini. 30. junija je albanska vlada postavila zahtevo, da vsi jugoslovanski strokovnjaki in tehniki v 48 urah zapustijo Albanijo. 1. julija pa je preklicala vse pogodbe in gospodarske sporazume z Beogradom, češ da Jugoslavija ni izpolnjevala iz njih izhajajočih obveznosti, temveč se je do Albanije izkoriščevalsko obnašala. (79)

Jugoslovane je takšno vedenje »albanskih pustolovcev« močno razburilo, pri tem pa se niso zadovoljili, kot ob polemiki z Bolgari, s turbnim preišljevanjem o nezanesljivosti človeške narave, temveč so Hoxevi vladi zaporedoma poslali štiri ostre note in jih tudi objavili. V njih so protestirali proti njenemu ravnanju in poudarili, da bi morali Albanci svoje pritožbe, če jih že imajo, povedati prijateljsko, v duhu še vedno veljavnega sporazuma o zavezništvu. Vlado v Tirani so tudi spomnili, da ji je Jugoslavija dala kar dve milijardi in pol dinarjev, da ne govorimo o milijardi in pol, porabljeni za šiptarsko vojsko. Beograd ne bo mogel s takšnim ritmom brez poročstva še naprej podpirati Albanije, zato naj njen zastopnik nemudoma stopi v stike s pristojnimi oblastmi, da bodo uredili še nerešene zadeve med državama. (80)

V odgovor je radio Tirana dva dni pozneje v svojem večernem dnevniku objavil novico, da je albanska vlada uvedla energične varnostne ukrepe vzdolž meje z Grčijo in Jugoslavijo, ker hoče sovražnim elemen-

tom preprečiti vdor na svoje ozemlje. To albansko odločitev je glasnik jugoslovanske vlade označil za »očitno pravokacijo«, v naslednjih dneh pa so se ji pridružili še drugi, resda manjši, a ne manj pomembni ukrepi, ki jih je socialistični tisk z odobravanjem sprejel, navdušujoč se za malo jadransko državico in za njeno pogumno stališče do močnejšega sosedu. Kot poroča italijanski poslanik v Bolgariji, so se v mnogih sofijskih izložbah pojavile slike Enverja Hoxe in za časa njegovega režima opravljenih del. (81)

Nova vloga, ki si jo je Albanija priborila v komunističnem bloku zaradi svojega odločnega razkola z Jugoslavijo, se je v polnosti pokazala 10. julija 1948 ob peti obletnici ustanovitve šiptarske armade: slovesnosti so se namreč poleg bolgarske in romunske vojaške delegacije udeležili tudi kar trije visoki sovjetski častniki. Pred parado je Enver Hoxa, predsednik vlade in vrhovni vojaški poveljnik, slovesno izjavil, da Albanija ne bi mogla živeti brez Sovjetske zveze, kakor ne more telo živeti brez srca. »Ni sile, ki bi mogla odtrgati naše ljudstvo od ruskega. Naše ljudstvo se je pripravljeno z orožjem v roki boriti za to, da bi ga ne ločili od Sovjetske zveze.« (82)

Te zadnje besede so bile očiten opomin Jugoslovanom, ki so okrepili garnizijo v Titogradu in niso skrivali svoje sovražnosti do Albancev. Mnogi zahodni opazovalci so bili celo prepričani, da Tito zlepa ne bo odpustil Tirani krivičnih žalitev in da je pripravljen vsak hip odgovoriti nanje z vojaškimi ukrepi. Če bi do tega res prišlo, so govorili v State Departmentu, so Hoxovemu režimu dnevi šteti. Drugi pa so v naraščajoči napetosti med balkanskima državama videli prekanjeno spletko, s katero je Kremelj nastavljal Titu past, da ga potisne v agresivno dejanje proti Albaniji, zaradi česar bi ga potem moral obsoditi varnostni svet Združenih narodov. To pa bi opravičilo stroge ukrepe in celo morebitni vojaški poseg proti beograjski vladi. (83)

Jugoslovanski maršal gotovo ni bil človek nepremišljenih dejanj; toda tudi če bi nameraval napasti Hoxo, bi se zdaj, ob nenadnem interesu, ki so ga začele sovjetske vojaške oblasti kazati za njegove sosede, premislil. Visoki častniki Rdeče armade niso bili prisotni v začetku julija samo v Albaniji, ampak so v precejšnjem številu sodelovali tudi pri vojaških manevrih v Bolgariji. Manevri so potekali v območju Kystendil–Dragomin, na jugoslovanski meji, kar ni bilo brez pomena ob dejstvu, da so bile vse vojaške vaje po letu 1944 vedno na grško-turški meji in da so se tokrat čete iz Sofije zadrževale komaj dva kilometra od jugoslovanskega ozemlja. (84)

Odnosi med Beogradom in Sofijo so se še bolj zaostri, ko se je 12. in 13. julija sestal XVI. plenum CK KPB, da bi obravnavali pritožbe, ki so zaradi bolgarskega ravnanja z Makedonci v pirinski dolini že nekaj

časa prihajale iz Skopja. 23. maja je predsednik Makedonije Lazar Koliševski izjavil, da so nekateri člani Domoljubne fronte še vedno obsedeni z idejo o »Bolgariji svetega Štefana«, se pravi šovinisti najhujše vrste. 12. julija je beograjski tisk objavil resolucijo CK KP Makedonije, s katero se je ta pridružil drugim jugoslovanskim komunistom proti Informbiroju in hkrati polemično zavračal obtožbe KPB, da je KPJ okužena z nacionalističnimi čustvi: kdo je lahko večji nacionalist kot Bolgari, ki so leta 1941 poskušali ločiti Makedonce od jugoslovanskega komunističnega gibanja in jih spraviti v lastno partijo? (85)

Na odgovor iz Sofije ni bilo treba dolgo čakati. Plenum CK je namreč sprejel sklepe, ki so očitno kršili sporazume, za katere sta se odločila Tito in Dimitrov avgusta 1947 na Bledu, zlasti v zvezi z vprašanjem pirinskih Makedoncev. Zasedanje je razkrilo predvsem, da sta se državnikoma dogovorila za preoblikovanje Makedonije v avtonomno enoto, brž ko bi prišlo do federacije južnih Slovanov. Do uresničitve te zamisli naj bi obe strani z vsemi sredstvi pospeševali kulturno integracijo Vardarske Makedonije s Pirinsko. Iz Skopja so poslali v Bolgarijo učitelje in kulturne delavce, da bi okrepili zveze makedonskega ljudstva na obeh straneh meje. Zdaj pa, julija 1948, je plenum CK KPB nenadoma odkril, da Jugoslovani izkoriščajo sklenjene dogovore za namene, ki imajo kaj malo skupnega z bratstvom med južnimi Slovani, in odobril protiukrepe, ki so seveda bili »patriotični«. Plenum je zatrdil, da se je treba bojevati proti antimarksistični in nacionalistični politiki jugoslovanskih voditeljev, še zlasti makedonskih, ter poudaril, da »morebitna« združitev ni uresničljiva, če Jugoslavija ne bo ostala zvesta socialističnim idealom. Poleg tega je naštel celo vrsto predlogov za zavarovanje »suverenosti države« v Pirinu: ukiniti je treba nekontrolirane prehode čez mejo in preprečiti tudi sovražno dejavnost ljudi, ki so kot učitelji prišli iz Vardarske Makedonije. (86)

Šlo je torej za pravcati politični preobrat. Če je bilo prej vse storjeno za to, da bi se Vardarska Makedonija povezala s Pirinsko, pa je bila od poletja 1948 vsa dejavnost sofijske vlade usmerjena v njuno ločevanje. Kmalu so bili izgnani osnovnošolski učitelji in začeli so zapirati kulturne institucije, ki so jih skopske oblasti ustanovile v Pirinu, s pojasnilom, da so gnezda, iz katerih agenti razširjajo svoje nacionalistične ideje in vsiljujejo tamkajšnjemu prebivalstvu svoj jezik. (87) Tako se je v vsej ostrini znova postavilo »makedonsko vprašanje«, ki je v preteklosti močno zastrupljalo odnose med Sofijo in Beogradom.

V uvodniku, ki se je pojavil sredi julija v sofijskem štirinajstdnevniku *Free Bulgaria*, so bili jugoslovanski voditelji obtoženi najbolj sprijenega nacionalizma: za svoje »cenene šovinistične akrobacije« se poslužujejo obrabljenega repertoarja starih srbskih in jugoslovanskih reži-

mov, kar je še en dokaz, da so se razšli s proletarskim internacionalizmom. (88)

Bojevito vedenje Dimitrova in KPB do jugoslovansko-sovjetskega razkola so s posebnim odobravanjem pozdravili v Romuniji, kjer so se nekoliko bali, da Bolgari dvomijo o primernosti informbirojske resolucije.

Po prvih časopisnih komentarjih iz Sofije so si oddahnili in jim v svojih časnikih namenili več prostora kot komentarjem drugih komunističnih partij. (89) Sicer pa so na Titovo izobčenje reagirali podobno kot v drugih satelitskih državah: po vsej Romuniji so sklicali partijska zasedanja, na njih so razpravljali o resoluciji ter jo enoglasno odobraval. 10. julija, ob sklepu te široke razprave, v kateri so sodelovale vse pomembne partijske osebnosti, je romunski tisk z zadovoljstvom ugotavljal, da je ideološka raven množic dokaj visoka, zato v prihodnje ne bo težko izkoreniniti nacionalističnih odklonov in ideoloških infiltracij, ki zastrupljajo delavski razred. To priznanje pa je obenem tudi razkrivalo, da je bukareška resolucija precej vznemirila romunske voditelje, saj bi si tudi oni zaslužili marsikatero Jugoslovanom namenjeno kritiko. Najbolj občutljiva točka je bila seveda kmečko vprašanje in partijska politika do malih agrarnih posestnikov ter sil, ki so jih zastopale. V preteklosti so romunski komunisti nenehno zagotavljali kmetom, da na podeželju ne bodo uvedli kolektivizacije sovjetskega tipa; zdaj pa je Informbiro razglašal boj proti kulakom za bistveni pogoj socialističnega razvoja. (90)

Podobno zadrego je bilo ob tem vprašanju mogoče zaznati tudi v prvih reakcijah komunističnih voditeljev v Budimpešti in Pragi. Pridružila se ji je še kolektivna spoved storjenih napak, kakršno je zahteval Molotov, ko je na ustanovni seji Informbiroja poudarjal nujnost stalne kritike in samokritike znotraj komunističnih partij. Nazadnje so vsi izrekli zahvalo KPSZ za njene nasvete in pomoč z obljubo, da bodo odpravili svoje zablode: šlo je, kot je menil britanski poslanik v Sovjetski zvezi Harrison – za ponižujoče javno priznanje, da se Moskva sme z vso pravico vmešavati tudi v najobrobnejša vprašanja notranjega življenja satelitskih partij in držav. (91)

V svojih propagandnih oddajah, namenjenih državam onkraj železne zaves, so zahodne radijske postaje to misel seveda izrabile in na široko ugotavljale, da je nauk resolucije en sam: Sovjetski zvezi ni dovolj, da uveljavi v satelitskih državah, če je treba tudi s silo, totalitarne režime, ki jih večina prebivalstva sovraži, ampak tudi zahteva, da podjarmljeni narodi podrede svoje koristi njenim imperialističnim težnjam. (92)

Kot z Bolgarijo tako so se tudi odnosi Jugoslavije z Romunijo, Mad-

žarsko in Češkoslovaško izredno hitro in nevarno skalili. Stališča, na katerih so temeljile protijugoslovanske tirade v časopisih *Scanteia*, *Szabad Nep* in *Rudé Právo*, so bila več ali manj ista: Tito in njegovi trmasto vztrajajo pri svoji zmotni politiki in domišljavo zavračajo sleherni bratski opomin, čeprav prihaja od samega Stalina. Nedvoumna naloga komunističnih partij je, da dokažejo svojo pravo moč s tem, da jih javno razkrinkajo: molčati bi pomenilo isto kot izdati socialistično stvar. (93) Zaradi takšnih izjav je napetost kaj hitro prerasla meje zgolj ideološkega konflikta in zajela odnose med državama, predvsem pa njihovo najšibkejšo točko – problematiko etničnih manjšin. Vprašanje, za katero se je zdelo, da pripada meščanski in reakcionarni preteklosti, se je tako zopet pojavilo z vsem svojim čustvenim nabojem, tako da ni poslabšalo samo ozračja med Beogradom in Sofijo, temveč tudi med Beogradom, Bukarešto in Budimpešto. Romunske oblasti so takoj ukrepale proti srbski manjšini, v kateri »titovcev« ni bilo malo, enako so storili tudi Madžari in med drugim že 29. junija zahtevali, da se predstavnik jugoslovanske manjšine v budimpeštanskem parlamentu odpove svojemu mestu, ker noče pristati na resolucijo Informbiroja (94). *Borba* je na takšno ravnanje reagirala z vrsto člankov o pritisku na jugoslovansko manjšino na Madžarskem, objavljenih med 8. in 11. julijem. *Szabad Nep* pa je v polemični odgovor 12. julija objavil vest, da je Lajos Dudas, zastopnik madžarske manjšine v Jugoslaviji in »stari revolucionarni bojevnik«, z dvema delavcema komunistoma pribežal na Madžarsko, da bi ušel OZNI, ki da mu je za petami, ker se je izrekel v korist Informbiroja. (95)

Polemika je bila šele na začetku, ko jo je razgibal nov dogodek: okrog 13. julija je madžarska policija aretirala precejšnje število pripadnikov jugoslovanske manjšine, z obtožbo, da so Titovi privrženci. Poleg tega so v Budimpešti odkrili truplo novinarja Miloša Mojića, enega od voditeljev Demokratične zveze Jugoslovancev na Madžarskem. Oblasti so za umor obtožile atašeja za tisk v jugoslovanskem poslaništvu Živka Boarova in trdile, da so bila vzrok za zločin nesoglasja o resoluciji. Od jugoslovanskega diplomatskega zastopništva so zahtevali, da jim dovoli zaslišati Boarova, toda ker poslaništvo na to ni pristalo, so ga obkolili s policijskim kordonom, tako da se je dejansko znašlo v obsednem stanju. Sledila je izmenjava žaljivih in napadalnih not, v katerih sta si obe strani očitali, da se poslužujeta metod, vrednih turških sultanov. »Za note, ki smo jih izmenjavali z Jugoslovani,« je ironično komentiral visoki predstavnik Foreign Officea v Londonu, »je bila včasih značilna določena ostrina. Toda nikoli ni bilo ničesar, kar bi bilo podobno nebrzdani izmenjavi epitetrov, ki smo jim sedaj priče. Mislim, da to lahko koristno uporabimo za dokaz, kako so besede-prijateljstvo, sodelovanje in vzajemna

pomoč, v najboljšem od vseh možnih svetov, v ljudski demokraciji, povsem prazne.« (96)

Koliko so lahko visoko doneči izrazi prijateljstva in bratstva odvisni od spreminjanja političnih razmer, je na svoji koži okusilo okrog tri tisoč jugoslovanskih atletov, ki so v začetku julija šli na velik sokolski zlet v Prago. Na potovanju čez Madžarsko so njihov vlak na vsaki postaji obkrožili oboroženi policisti, kot da bi bila v njem napadalna vojska in ne skupina miroljubnih športnikov. (97)

Sokol je bilo domoljubno športno združenje, ki je nastalo sredi 19. stoletja na Češkem in se kmalu uveljavilo po vsem slovanskem svetu. Bilo je tako razširjeno in priljubljeno, da ga komunistični režimi kljub njegovi očitno liberalni naravi tudi po letu 1945 niso prepovedali. V prvih povojnih letih je namreč ideja o slovanskem bratstvu, s katero je hotel Stalin dati patriotično vsebino boju proti Nemcem, še veljala za pozitivno in gojilo jo je več komunističnih partij, kar je na Zahodu seveda krepilo staro, a še vedno živo bojazen pred panslavizmom. V resnici je ideja slovanske vzajemnosti hitro plahnela, saj jo je spodrivalo uveljavljanje močnejših in vitalnejših interesov med SZ in slovanskimi državami, ki sta jih bolj kot krvne vezi in zgodovinska tradicija navdihovala skupna ideološka zavzetost in boj proti imperializmu. »Obe smeri, obe ideologiji in propagandi,« je pisal Franco Venturi leta 1948, »živita in obstajata ena ob drugi še naprej, toda medtem ko je bil med vojno poudarek na slovanski civilizaciji, prevladujejo danes politični in socialni motivi.« (98)

Središče slovanskega gibanja je bilo decembra 1946 predstavljeno iz Moskve v Beograd, ki je bil za to častno vlogo izbran zaradi zaslug jugoslovanskih narodov med vojno, vendar ne samo zato. Kot je bilo videti iz primera Informbiroja, Moskva ni postavljala organizacijskih struktur »mednarodnih« gibanj, za katere je dala pobudo, v svojo trdnjavo, temveč jih je pomaknila na frontno črto, tja, kjer se je bil najostrejši ideološki boj. Čeprav med Informbirojem in slovanskim gibanjem – dvema orodjema, ki ju je uporabljal Kremelj za širjenje svojih direktiv – ni bilo uradne vezi, je bila ta vendarle implicitno prisotna. Božidar Maslarić, predsednik Slovanskega odbora, je še v majski številki časopisa *Za trden mir, za ljudsko demokracijo* na primer trdil, da slovanski narodi in še zlasti organizacija, katere vodja je, z navdušenjem pozdravljajo ustanovitev Informbiroja in ideje, ki ga navdihujejo, saj v njih odsevajo vsem tako draga hotenja. (99)

Le nekaj dni pred resolucijo so bili Jugoslovani opozorjeni, da jim grozi izključitev iz družine slovanskih narodov, če se ne bodo podredili Moskvi. In ko je bila resolucija objavljena, so na Zahodu to plat zadeve takoj poudarili, čeprav je bila drugotnega pomena. Dan po izobčenju je

prvi komentar vplivnega časopisa *Manchester Guardian* opozarjal prav na dejstvo, da je sporočilo Informbiroja z enim samim udarcem razbilo mit o slovanski solidarnosti. Najhujši zločin jugoslovanskih odpadnikov je bil v tem, da so videli za svojo neodvisnost manjšo nevarnost v kapitalističnem svetu kot pa v Sovjetski zvezi. (100)

V Pragi pa se je v slavnostnih dneh Sokola pokazalo, kako »slovanska vzajemnost«, sredstvo moskovskega gospostva, lahko postane tudi spodbuda podjarmljenim narodom, da dokažejo svojo solidarnost v sovražnosti do Kremlja. Med parado Sokolov na novem praškem stadionu, zgrajenem prav za to priložnost, je namreč jugoslovanske športnike pozdravila navdušena množica, ki je vzklikala Masaryku, Benešu in Titu in za hip pozabila na polbogove, kot sta bila Stalin in osrednji voditelj češkoslovaškega režima Gottwald. Zdelo se je, da se je pod vplivom Titovega upora v praški množici prižgala iskra vstaje; v resnici je šlo za priznanje jugoslovanskemu pogumu, združenemu z bridko zavestjo, da na Češkoslovaškem zahteva Sovjetske zveze po absolutni pokorščini ne bo naletela na nikakršno nasprotovanje. Manifestacija je dobila še jasnejše politične poteze ob odkritju, da po stadionu krožijo letaki – nekaj primerkov so našli tudi v bivališčih jugoslovanskih športnikov – z režimu sovražnimi gesli. Policija je dogodek takoj pripisala propagandni dejavnosti Beograda, čeprav je letake pripravila češkoslovaška tajna služba sama, z namenom, da oteži odnose med državama. V naslednjih dneh je bilo mogoče prisostvovati novim in še hujšim časopisnim napadom na Tita in uradnemu protestu češkoslovaške vlade pri jugoslovanskem poslaniku »zaradi vedenja vaših telovadcev«. Odkar so prišli v Prago, ne počnejo drugega, kot povzročajo nered in izzivajo manifestacije, ki pa jih oblasti ne nameravajo več pasivno prenašati. (101)

Praški dnevi so potemtakem pomenili začetek konca tiste slovanske solidarnosti, ki jo je Stalin sam oživil v najbolj tragičnem trenutku velike domovinske vojne. Sokoli so bili na Češkoslovaškem in drugje kmalu razpuščeni in slovanski odbori so kmalu povsod prenehali delovati. Stare kulturne in politične vezi med Češkoslovaško in Jugoslavijo, ki jih je le nekaj dni pred izobčenjem še potrdila praška delegacija v Beogradu, so bile tako rekoč v hipu pretrgane. Češkoslovaška vlada je pomislila celo na gospodarski embargo proti Jugoslaviji, toda predlog so opustili, ker bi s tem ukrepom preveč škodili lastni industriji. Poleg Sovjetske zveze je bila namreč Jugoslavija njihov najboljši partner in najpomembnejši oskrbovalec s surovinami. (102)

Zaradi resolucije Informbiroja je doživel nenadno krizo še en vidik slovanske solidarnosti. Med pravoslavnimi cerkvami je prišlo v prvih povojnih letih do obnavljanja stikov, ki jim je dajal svoj placet sam Stalin, ker je nameraval izkoristiti religiozna čustva ljudskih množic za

okrepitev moskovske prisotnosti na evropskem vzhodu. V okviru te je bil poslan v Jugoslavijo škof Sergej iz Kirovgrada, ki ni stopil v stike samo z Gavrilom, patriarhom srbske pravoslavne cerkve, ampak tudi s Titom in jugoslovansko vlado. V Moskvo se je vrnil poln odlikovanj zase in za Aleksija, patriarha vseh Rusij, in z obljubo beograjskih oblasti, da bodo pospešile sporazumevanje med obema cerkvama. Manj naklonjen takšnim zvezam, ki so jim botrovali komunisti, je bil patriarh Gavriilo. Ko je bil povabljen v Moskvo na slovesnost ob petstoti obletnici avtokefalnosti ruske cerkve, ni pokazal za to potovanje prav nobenega navdušenja, ker se je bal (vsaj po ameriških informacijah), da bo v sovjetski prestolnici prisiljen sklepati dogovore bolj političnega kot religioznega pomena. Pod pritiskom beograjske vlade je 7. julija s posebnim sovjetskim letalom vseeno odpotoval; toda zdaj, po Titovem izobčenju, mu ni bilo treba sklanjati glave pred patriarhom Aleksijem in lahko se je uprl njegovim poskusom vmešavanja v notranje zadeve srbske pravoslavne cerkve. Pozneje so se odnosi med cerkvama vzporedno z zaostritvijo odnosov med državama silovito poslabšali in moskovski patriarhat je pretrgal stike z beograjskim, pri čemer je poskrbel tudi za to, da je vrnil Titu prejeta odlikovanja. (103)

Edina vzhodna država, s katero Jugoslavija po resoluciji ni prišla v odkrit spopad na vladni ravni, je bila Poljska. V Varšavi je izobčenje Tita izzvalo slabo voljo, bojazen in nesoglasja, ki niso ostala omejena samo na vrhove političnega establishmenta, ampak so odjeknila tudi zunaj njega. »To ni nič čudnega,« je komentiral britanski poslanik sir D. Gainer, »saj so voditelji doslej vztrajno razglašali, da bo komunistična država, katere temelje postavljajo, poudarjeno poljska.« (104) Zgovorna priča takšnega občutenja je bila tudi previdnost partije pri obravnavanju jugoslovanske zadeve, čeprav je tisk zvesto sledil kremeljski liniji. Šele 7. julija je izvršni komite Poljske delavske partije izdal kratko sporočilo, s katerim je izrazil svoj pristanek na izključitev KPJ iz Informbiroja. V besedilu je bilo poudarjeno, da se generalni sekretar Wladislaw Gomulka, ki zaradi bolezni na seji izvršnega komiteja ni bil prisoten, popolnoma strinja s to odločitvijo. (105) Dejstvo, da so na to posebej opozorili, pa je seveda takoj vzbudilo sum zahodnih opazovalcev, zlasti še, ker je Gomulka v upanju, da bi zagotovil svoji državi večjo neodvisnost od Sovjetske zveze, le nekaj tednov prej govoril o izvirnosti poljskega komunizma. Glasovi, da je padel v nemilost, so dosegli britanske in ameriške diplomate že sredi julija, ko jim je bilo »iz različnih virov« sporočeno, da vladajo v poljski vodstveni skupini resne razlike v pogledih na agrarno politiko: medtem ko sta se Berman in Minc ogrevala za prilagoditev sovjetskemu modelu, pač po navodilih

informbirojevske resolucije, se je Gomulka temu upiral in bil zato deležen kritike politbiroja. Pozneje naj bi CK dobil celo predlog za njegovo izključitev iz partije, a ta ni bil sprejet, tako da bi generalni sekretar lahko še spoznal svoje zmote in se popravil. To so bile vesti – kot je opozarjal angleški ambasador – ki jih je bilo jemati s pridržki, kajti do takšnih informacij je bilo silno težko priti. (106) Bile pa so že prvo znamenje čistk, ki so v naslednjih mesecih pretresle ljudske demokracije: vsi, ki so bili za Moskvo tako ali drugače neprijetni in svojim tovarišem nadležni, so bili razglašeni za sovražnike internacionalizma, kot ga je kanonizirala resolucija, in odstranjeni z oblasti.

Medtem ko je »nacionalizem« Titovskega tipa na Poljskem že terjal svojo prvo žrtev (čeprav je vlada zanikala, da bi bil Gomulka, najbolj priljubljeni komunistični voditelj v državi, v nemilosti), je v Jugoslaviji slavil svoje prve zmage. Informbirojevska obsodba je namreč med ljudskimi množicami vzbudila val domoljubja, ki ga Stalin zanesljivo ni predvideval, ki pa je znatno okrepil Titov položaj. Zaradi napak v prvih povojnih letih, ki jih je povzročilo naivno prepričanje jugoslovanskih komunistov, da bodo v pospešenem ritmu popeljali državo na svetle vrhove socializma, je režim izgubil precej tiste priljubljenosti, ki si jo je pridobil med vojno s pogumnim bojem proti nacifašistom. Državi je zaradi pogoste odsotnosti ljudi z dela, bolezní, nadvse kaotičnega razdeljevanja hrane, birokratske neučinkovitosti in upravne nesposobnosti grozila prava poguba. Med delavci so se začele širiti v zaskrbljujočem obsegu tuberkuloza pa tudi živčne motnje. Temu so se pridružile še ujme, kot poplave in napad kobilic in koloradskega hrošča, kar je uničujoče vplivalo na kmetijstvo. Pri ljudstvu je celo Tito začel izgubljeni nekaj svoje karizme, čeprav so kult njegove osebnosti gojili z vsemi sredstvi tako večje kot vztrajne propagande. Fitzroyu MacLeanu, ki je bil med vojno vodja britanske vojaške misije v njegovem generalnem štabu in je z njim navezal prijateljske stike, se je maršal leta 1947 zdel odtrgan od vsakdanje resničnosti malih ljudi, s katerimi je skupno prenašal težave in nevarnosti partizanskega boja: svojo avtoriteto je moral deliti z osebami, ki niso bile vedno vredne zaupanja in dajal je vtis, da ni povsem na tekočem o zadevah v državi in po svetu, predvsem pa, da nima nikogar, ki bi si mu drznil razkriti tudi kakšno neprijetno resnico. (107) Ko je Stalin v svojih pismih s poudarjanjem odločilne vloge Rdeče armade pri osvoboditvi Jugoslavije poskušal zmanjšati zgodovinski pomen partizanskega gibanja, je nedvomno meril na razbitje Titovega mita. Toda prav s tem je storil največjo napako: narodnoosvobodilni boj je bil skupna dediščina, ki je združevala voditelje, partijo in široke ljudske množice. Jemati mu pomen in veljavo je pomenilo prizadeti

ponos milijonov Jugoslovanov, ki so bili, ne glede na etnične, religiozne in ideološke razlike, po pravici ponosni na svojo veliko preizkušnjo, opravljeno s tolikšnim trpljenjem in žrtvami. »Kar preseneča,« je pisal King iz Beograda, »je dejstvo, da Rusi niso razumeli, da imajo opraviti s komunisti, ki so najprej Jugoslovani, in ne z Jugoslovani, ki so predvsem komunisti.« (108)

V prvem hipu je jugoslovanska javnost z začudenjem in dvomom reagirala na izključitev iz Informbiroja. Mnogi so celo verjeli, da so oblasti vso zadevo umetno povzročile, ker hočejo zvabiti na plan skrito opozicijo in jo potem zlahka uničiti. Toda v glavnem se je Titova priljubljenost med ljudstvom občutno povečala. Dejstvo, da je Tito edini komunistični voditelj, ki se drzne upreti Moskvi, da Jugoslavijo napadajo države, kot so Bolgarija, Madžarska in Romunija, ki so bile še večeraj Hitlerjeve zaveznice, sovražno in prenapeto obnašanje Albancev – vse to je prispevalo k ponovni rasti nacionalnega zanosa z iskreno voljo do odpora. (109) Zgovoren dokaz tega občutja je bila pripravljenost, s katero se je ljudstvo odločilo za posojilo, ki so ga oblasti pred kratkim razpisale: komaj enajst dni po razpisu je tisk že poročal o skoraj stodontnem uspehu pobude. (110) »Tito se spet ponuja priložnost, da postane resnično ljudski voditelj,« je dogajanje komentiral britanski odpravnik poslov v Beogradu C. King. »Lepo bi bilo poročati, da je to priložnost znal izkoristiti, toda iz izjav voditeljev je moč sklepati, da bodo šli po natanko isti poti, po kateri so pripeljali državo na rob gospodarskega propada in zaradi česar je partija postala skoraj vsesplošno nepriljubljena.« (111)

Oblasti so na obtožbe z Vzhoda, da se spogledujejo z Zahodom, dejansko reagirale zelo ogorčeno in izjavljale, da bodo z dejanji potrdile ortodoksnost svoje politične usmeritve. Kot glavni dokaz njihove neiskrenosti so komunistični časniki po Evropi navajali nenadno odmrznitev zlata v ZDA. Toda, ali naj bi, kot je govoril eden najstarejših jugoslovanskih komunistov Veljko Vlahović, KPJ pustila zlato v rokah imperialistov, namesto da ga uporabi za uresničitev svojega petletnega plana? Vsekakor so tako sovražniki kot prijatelji lahko prepričani, da bo država ostala v demokratičnem bloku in ne bo nikoli zatajila svojih političnih odločitev. (112)

Takšne nenehne izpovedi zvestobe socialističnim idealom so se rojevale iz iskrenega prepričanja vodilnih krogov, pa tudi iz potrebe pomiriti tiste člane partije, ki so se spraševali, ali ne bi bilo treba Stalinove obsodbe vzeti bolj resno, kot so jo vzeli Tito in njegovi sodelavci. Na srečo vodstva je bilo starih marksistov, indoktriniranih še pred vojno in vajenih misliti po togih obrazcih Kominterne, že zelo malo. Večina komunistov se je vpisala v partijo med vojno ali po njej in ti so gojili

občutek lojalnosti do Tita in le prek njega tudi do Stalina. Kadar je maršal opominjal (in to je storil večkrat), da se ljubezen do Sovjetske zveze ni porodila sama po sebi, ampak jo je vodstvo partiji in ljudstvu vcepilo z neprestanim vzgojnim delom, ni govoril tjavdan. Skušal je dopovedati Stalinu, da bi se ta proces lahko zaobrnil tudi v nasprotno smer. (113) V dneh po 28. juniju pa so v Jugoslaviji vsekakor še prepričevali bazo, da bo Stalin hitro spoznal lažnost informbirojevskih obtožb in interveniral v korist KPJ. Zato so v Kremelj naslavljali poslanice, ki so jih izglasovali na masovnih mitingih, in v njih prosili za odrešilno intervencijo »očeta ljudstev«, protestirali proti obrekovanju, »ki je prišlo od tam, odkoder ne bi smelo priti«, in dokazovali svojo neuničljivo ljubezen do Sovjetske zveze. Toda nad vsemi čustvi je prevladovala navezanost na Tita in njegove tovariše, utrjena s spomini na skupen partizanski boj. Na enem prvih mitingov, ki so bili organizirani po resoluciji, je Rato Dugonjić, sekretar KP za Beograd, zatrdil: »Ni starega borca, ki bi ne mogel reči: Bil sem s tovarišem Titom v tem ali onem boju, bil sem s tovarišem Rankovićem med tem ali onim bombardiranjem, bil sem s tovarišem Kardeljem v tej ali oni ofenzivi, bil sem z Djilasom in z drugimi tovariši v metežu bitk, v mrazu in vročini, v zimi in ognju in naš CK je neločljiv od ljudstva. Tovariši, kadar danes rečemo partija, mislimo Tito; kadar rečemo Tito, mislimo partija.« (114) Podobnih srečanj in zborovanj je bilo na tisoče po vsej državi, saj je bila jugoslovanska partija – če ne upoštevamo sovjetske – najbolj organizirana in najbolj centralizirana. Od vsepovsod so prihajale v Beograd brzovavke z izrazi predanosti, s slavospevi Titu, »našemu velikemu borcu, ljudskemu heroju, voditelju, organizatorju socialistične graditve v državi, našemu učitelju, našemu ljubljenu tovarišu«. V njih so zavračali obrekovanja iz bukareške obsodbe, nastala na podlagi »slabih informacij«, Stalina pa razglašali za »našega prijatelja v preteklosti, našega prijatelja v sedanosti, našega prijatelja v prihodnosti«. (115)

Kdor je na tiho mislil, da bi morala KPJ na obtožbe Informbiroja reagirati bolj premišljeno in s poglobljeno razpravo, ga je potegnil za seboj zanos ljudskih množic. V ozadju so seveda večče delovali in vse možne dvomljivce nadzorovali Rankovićeve agenti. »Zaradi naše odločenosti in trdnosti,« piše Djilas v zvezi s temi nezanesljivimi tovariši, »so se bili prisiljeni skrivati ali pretvarjati.« (116) Če pa se to ni zgodilo, je takoj sledila učinkovita in poučna akcija OZNE! Značilen je v tej zvezi primer komunističnih študentov univerze v Beogradu, ki so preučili odgovor na resolucijo in ostro kritizirali jugoslovanske voditelje ter maršala Tita osebno, ker so zavrnil udeležbo na nedavni seji Informbiroja. Besedilo njihove izjave ni bilo nikoli objavljeno in z njim tudi niso bili seznanjeni drugi člani partije. Ne samo to: ameriška novinarka June

Furts, že dve leti dopisnica *Telepressa* iz Beograda, ki je poslala novico v tujino in je ni hotela preklicati, je bila nemudoma in brez obzira izgnana iz države. (117) Njeno reportažo so seveda v tujini dobro izkoristili in s poudarkom jo je povzelo tudi *Rudé Právo* kljub ogorčenim protestom Jugoslovanov, ki niso bili pripravljeni, da bi priznali kakršnakoli razhajanja v svoji partiji. Nadzor nad možnimi nasprotniki pa je postajal iz dneva v dan hujši: v vsakem kraju, v vsaki hiši so bili agenti, katerih naloga je bila vohuniti, kdo se nagiba k Informbiroju, opazovati, kaj kdo počne, s kom se druží, ali se udeležuje sestankov celice in partijskih manifestacij. O vsakem so morali posredovati mesečna poročila, »karakteristike«, po katerih se je odločalo o njegovi usodi. Metode, ki so se jih posluževali v boju zoper »meščanske« sovražnike režima, so bile zdaj še z večjo vnemo uporabljene proti preveč ortodoksnim komunistom in OZNA je povsem zaslužila, da so jo v pohvalnem članku, ki je izšel 18. julija v *Borbi*, primerjali z zloglasno Čeko Dzeržinskega. Skoraj je sodilo v logiko stvari, da je le malo pozneje avtor te hvalnice, Žogović, sodelavec agitpropa in znan črnogorski pesnik, sam postal žrtev agentov, ki jih je tako poveličeval. (118)

[S stališča agitpropa je resolucija prišla v dokaj ugodnem trenutku. V začetku julija je bila namreč obletnica Hitlerjevega napada na Sovjetsko zvezo, ob katerem je KPJ poklicala množice, naj z orožjem branijo domovino socializma. In zdaj, ko so bili »blateni« najslavnejši dogodki v zgodovini jugoslovanskih narodov in zanikan njihov prispevek »k veliki osvobodilni fronti naprednega človeštva pod vodstvom Sovjetske zveze proti fašističnemu barbarstvu«, se je zdelo posebno primerno spomniti na to obdobje. Tako so 7. julij, dan, ko je leta 1941 v Srbiji izbruhnila ljudska vstaja, razglasili za nacionalni praznik in ga nadvse slovesno praznovali. Podobno je bilo s 13. julijem, obletnico črnogorske vstaje, in s 17. julijem, dnevom tankistov. Vsaka priložnost je bila primerna za oživitve spomina na herojski odpor jugoslovanskih narodov proti navidez nepremagljivim sovražnim silam. Namen teh praznovanj pa je bil tudi pokazati, kako se ljudske množice dobro zavedajo koristi, doseženih z graditvijo socializma, in kako so pripravljene odločno braniti pridobitve osvobodilnega boja pod vodstvom KPJ, njenega CK in maršala Tita. »Oni so glava, kri in telo enega samega bitja in ni jih mogoče ločiti.« (119)

29. junija, torej istega dne, ko je radio Beograd objavil odgovor CK KPJ Informbiroju, je bilo poslano v Moskvo na CK KPSZ vabilo, naj se uradna delegacija udeleži V. kongresa jugoslovanskih komunistov, sklicanega za 21. julij. S tem so Tito in njegovi več kot očitno poskušali jasno ločevati med Informbirojem in posameznimi partijami, da bi tako ohranili vsaj eno možnost za ponovno vzpostavitev dialoga. V vrhovih

KPJ je torej še vedno tlelo upanje, da bo Moskva spoznala, da ne more v hipu »likvidirati« spora, kakor je Ždanov trdil še meseca maja. (120) Ko bo Sovjetsko vodstvo razumelo, da je storilo napačen korak, se bo vrnilo na staro pot ter svojo politiko prilagodilo konkretni realnosti.

Vendar v teh računih in domnevah nista bila upoštevana Stalinov maščevalni značaj in njegova silna potreba, da ohrani pred komunističnim svetom in mednarodno javnostjo nedotaknjeno svojo vzvišeno podobo. V zadnjem času je njegov ugled zaradi uspehov prozahodnih sil v Italiji, Franciji in na Finskem, pa tudi zaradi pozitivnih gospodarskih rezultatov pri uresničevanju Marshallovega plana, že tako in tako doživel nekaj hudih udarcev. Poleg tega je Titov izziv zbudil v Moskvi občutek nelagodnosti in bojazen, da bi se »neodvisniško« gibanje moglo uveljaviti tudi na Poljskem in Češkoslovaškem. (121) Iz vseh teh razlogov je Kremelj zavrnil roko, ki so mu jo ponujali jugoslovanski komunisti. Mošetov je že 5. julija obvestil Purišo Perovića, od leta 1947 zastopnika KPJ pri KPSZ, ki so ga že dva meseca grobo bojkotirali, da se je njegova funkcija iztekla in da naj izprazni svojo pisarno na sedežu CK. (122) To dejanje je praktično pomenilo, da so prekinjeni diplomatski stiki med partijama, sledila pa so mu še druga. V začetku julija je CK s kratkim obvestilom v *Pravdi* odobril politično linijo, kakršno sta v Bukarešti zastopala Ždanov in Malenkov. 7. julija pa so vsi časniki brez komentarja objavili novico, da KPSZ ne bo poslala svoje delegacije na kongres KPJ. Naslednji teden so moskovskemu zgledu sledile ostale komunistične partije na Vzhodu in Zahodu. (123)

Stališče Stalinu zvestih krogov je jasno izrazila 14. številka informbirojskega glasila, ki se je v kioskih po Bukarešti pojavila sredi meseca. V uvodniku z bojevitim naslovom *Visoko dvignite prapor proletarskega internacionalizma* so bile ponovljene vse obtožbe proti Titu, bližnji kongres KPJ pa je bil ožigosan s strupenimi besedami: teroristični režim, ki gospodari v državi, bo »zdravim elementom« preprečil, da bi na njem sodelovali. (124)

Kljub moralnim udarcem, ki so deževali z vseh strani komunističnega sveta, je KPJ neomajno nadaljevala priprave na svoj kongres, prvega po ilegalnem v Dresdenu leta 1928. Trije tedni, od izobčenja v Bukarešti do začetka zasedanja, so bili natrpani z zasedanji, izjavami in razglasi, ki so neutrudno in vedno znova ponavljali najmočnejši argument KPJ v njeni polemiki z Informbirojem: kljub napakam, pa najsi bodo kakršne koli, so jugoslovanski komunisti na poti v socializem napredovali bolj kot katera koli druga ljudska demokracija. Da bi prehiteli vsako možno obtožbo zaradi svoje strpnosti do meščanskih sil, je notranje ministrstvo oznanilo formalno razpustitev Socialistične stranke Jugoslavije, ki je bila leta 1945 izključena iz Ljudske fronte in tedaj tudi

prenehala delovati. Poleg tega pa so oblasti začele v Zagrebu spektakularen proces proti 55 ustašem iz Kavranove skupine, čeprav so se s tem celo odrekle možnosti, da bi z lažnimi sporočili, ki naj bi jih podpisoval Paveličev namestnik, zvale »poglavnika«, da se vrne v Jugoslavijo. (125)

Medtem ko so bili vsi pomembni politiki zaposleni s pripravo svojih referatov, so znotraj partije, očitno po navodilih od zgoraj, izbirali udeležence kongresa. (126) In vendar kongres ni bil zgolj gola predstava, kajti iskreno je izražal voljo večine Jugoslovanov vzdržati pred poskusom stalinistične nadvlade. To so opazili tudi tuji časnikarji, ki so pripotovali v Beograd, da bi spremljali kongresno delo. Bili so presenečeni nad ljudsko zavzetostjo ob tem velikem dogodku. »V Beogradu«, je pisal v *Manchester Guardian* Alexander Werth, »so ulice kot kanjoni rdeče tkanine in vsepovsod so velikanski Titovi portreti, ki jih je več kot Leninovih in Stalinovih. Če primerjamo razkošje rdečih zastav, je Moskva ob 1. maju le medla slika Beograda.« (127) Dejstvo, da so ljudje po starem običaju okrasili okna s preprogami in posteljnimi pregrinjali, se je zdelo še posebej pomenljivo, saj je pričevalo navdušenje, ki ga ni naročila propaganda. (128)

2344 delegatov, ki so zastopali 468.175 članov partije, se je zbralo v palači Garde v Topčiderskem parku. Po svojem socialnem in etničnem izvoru so bili izjemno raznoliki, saj so med njimi bili delavci, kmetje, vojaki, študenti in intelektualci kar šestnajstih narodnosti. Kraj zborovanja je bil izbran deloma iz prostorskih razlogov (to je bila največja dvorana v Beogradu), deloma pa tudi zaradi varnosti. Tito in njegovi vsekakor niso nameravali končati kot Trocki, zato so uvedli vse nujne previdnostne ukrepe: kongres so stražile vojaške enote, pred morebitnimi nenadnimi napadi pa varovale tudi protiletalske baterije. Čeprav je bila obramba dokaj diskretna, ni ušla zvedavim očem časnikarjev in informbirojevski tisk je vse takoj izrabil za pisanje o obsednem stanju, ki da se je v njem znašel Beograd, in za dokaz, da se jugoslovanska politična elita počuti ogrožena celo v lastni prestolnici. (129)

Dejansko pa je kongres potekal v prazničnem vzdušju, skoraj kot ljudsko prošenje ali shod starih bojnih tovarišev. Samo 106 delegatov ni sodelovalo v partizanski vojni in ni moglo ponosno razkazovati zvezde borca iz leta 1941 in drugih vojaških odlikovanj, bilo pa je med njimi kar 1125 predvojnih komunistov. Pod vodstvom Tita in njegovih najožjih sodelavcev so opravili dolgo pot, na katero so bili lahko ponosni. Ko je na čelo partije stopil Josip Broz, je ta imela komaj 2000 članov. V borbi pa je prerasla v množično gibanje in veliko prispevala k največji vojni zmagi v zgodovini človeštva.

Eno redkih presenečenj na kongresu je bilo mogoče zabeležiti na

samem začetku, ko je bilo predlagano in izvoljeno predsedstvo. Tako se je končno razkrilo, kakšen je vodilni ustroj znotraj KPJ. Tito, Kardelj, Ranković, Djilas in Leskošek so bili predstavljeni kot člani politbiroja, medtem ko se je izkazalo, da so ostali najvidnejši komunisti Kidrič, Pijade, Nešković samo člani CK. Partija je dajala o sebi podobo strnjene in centralizirane piramide, ki v svojem vrhu združuje številne funkcije: samo 22 ljudi je namreč obvladovalo kar 833 ključnih položajev na zvezni in republiški ravni. (130)

Tito je začel kongres z govorom, ki je trajal sedem ur; uspelo mu je, da ga je kljub hudi sopari, ki je pritiskala na Beograd, dokončal brez vidne utrujenosti, prav nasprotno, svoj tekst je bral z vedno večjim zanosom. Njegov govor je bil bolj kot »politično poročilo« (takšen je bil naslov referata) podroben prikaz zgodovine KPJ, ki s svojimi koreninami sega daleč nazaj v leto 1860. Tito je poveličal njeno slavno bojno preteklost, polno žrtev, in poudaril njene zasluge med vojno in pri povojni obnovi; odločno je zavrnil resolucijo Informbiroja kot nezaslišano obrekovanje, napad na enotnost partije in pozivanje k državljanski vojni. Kritiziral je sosednje države zaradi njihovih nedavno izraženih stališč do Jugoslavije in ironično zavračal tiste »velike marksiste«, ki dogmatično interpretirajo teorijo in pozabljajo, da je njen namen predvsem dajati napotila za akcijo. Pri pregledu zunanje politike je potrdil navezanost Jugoslavije na Sovjetsko zvezo in izrazil nespremenjeno željo KPJ za ohranitev dobrih odnosov s KPSZ. »KPJ je doslej častno opravila svoje zgodovinsko poslanstvo in globoko sem prepričan, da ga bo tudi v prihodnje z zmago pri graditvi socializma v naši državi, da bo s svojo trdnostjo in enotnostjo, s svojo neomajno zvestobo nauku Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina z deli dokazala, da se ni oddaljila od njihove poti.« (131)

Govor, ki so ga večkrat prekinili vzkliki in ovacije v čast maršalu, so po njegovi volji prenašali po radiu v vseh tovarnah, na ulicah in trgih. Sprejet je bil s pravim delirijskim aplavzom: Titov bojevit ton in njegova neomajna vera v svoj prav sta navdušila delegate. »Kdor je ta kongres doživel,« se spominja Aleš Bebler, »ga ne primerja z nobenim drugim zborovanjem. Vsa dvorana, več tisoč ljudi, je bila ogorčena zaradi različnih obtožb ter pripravljena na jasen, odločen, brezkompromisen odgovor. Zato je bilo toliko vzklikanja in petja, ploskanja in kričanja. Kot da smo vsi en človek. Kadar se pojavi Tito na govorniškem odru in kadar kdo kakšno stališče zelo jasno formulira, vzklikom: Tito—partija! Tito—armija! Tito—CK! ni ne konca ne kraja. Od teh vzklikov je odmevala dvorana od začetka do konca. Nastala so nova besedila na stare partizanske pesmi: Druže Tito mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrenemo in Što je više kleveta i laži, Tito nam je miliji i draži! (132)

Titova karizmatična podoba je popolnoma obvladala kongres, in to ne samo po zaslugi večše režije agitpropa – v dvorani je dominiral njegov portret – ampak tudi zato, ker je večina resnično videla v njem branik pred moskovskimi grožnjami, voditelja, ki uteleša nacionalni ponos nasproti nenadoma sovražnim sosedom. Tako kolektivno občutenje je prepričljivo izrazila *Borba*, ki je – podobno kot *Pravda* ob velikih praznovanjih – 21. julija čez celo četrtino strani objavila sliko voditelja. Toda to ni bila prava fotografija, kot je bila običajno za Stalina, temveč posnetek znamenitega kipa, ki prikazuje Tita v vojaškem plašču in z izrazom neomajne odločnosti na obrazu. Skratka Tito je bil bolj kot kadarkoli simbol odpora in stremljenja jugoslovanskih narodov po neodvisnosti. (133) Tega sporočila informbirojevci seveda niso spregledali, zato so usmerili svoje napade predvsem nanj in poudarjali, da gre za *njegov* kongres, s čimer so namigovali, da jugoslovansko vodstvo poslednjima nič več skupnega s komunizmom. (134) Medtem ko je Titova podoba triumfirala po vsej Jugoslaviji, so jo v socialističnih državah začeli preganjati: na mednarodnem filmskem festivalu, ki je bil prav tedaj v Kárlovih Várih na Češkem, je vodstvo prepovedalo predvajanje jugoslovanskega filma z naslovom *To ljudstvo bo živelo*, ker se je nekajkrat pojavil maršal osebno. Film je nadomestila angleška kriminalka s pomenljivim naslovom *Teden izdajalca*. Jugoslovani so zgroženi in prizadeti nemudoma odpoklicali svoje zastopnike s festivala. (135).

Toda to so bili v primerjavi z napadi, ki so po nekaj tednih tišine začeli prihajati iz Moskve, le strašilni streli. (136) Sovjetska zveza je najprej poskušala dokazati, da bi se jugoslovanski komunisti, če bi lahko zares svobodno izrazili svoje mnenje, zanesljivo ne odločili za kliko na oblasti. 21. julija so *Pravda*, *Izvestja* in mnogi drugi časopisi objavili sporočilo Centralnemu komiteju KPJ, ki ga je podpisalo šest jugoslovanskih častnikov, slušateljev na Tehniški fakulteti *Akademije Stalin* v Moskvi. Ti so protestirali zoper sovražno politiko jugoslovanskega vodstva in vlade do Sovjetske zveze in boljševiske partije ter zahtevali, da CK KPJ odkrito prizna svoje napake. (137) Istega dne je radio Bukarešta sporočil vest, ki jo je takoj objavila tudi *Pravda*, da je nekaj članov jugoslovanskega poslaništva v Washingtonu in jugoslovanske delegacije pri Združenih narodih izdalo komunike, v katerem se odločno izrekajo za Informbiro. (138)

23. julija je ves sovjetski tisk objavil odprto pismo, naslovljeno na jugoslovanske komuniste. Podpisalo ga je 246 častnikov, ki so študirali na sovjetskih vojaških akademijah. Njegove vsebine si ni težko zamisljati: odobravalo je resolucijo in obsojalo Tita. Naslednjega dne se je podpisnikom pridružilo še 86 novih. Dopisnik *Pravde* iz Bukarešte pa je med drugim obvestil svoje bralce, da kongres KPJ, »kot poročajo iz

Beograda«, poteka popolnoma ločeno od zunanjega sveta in da so delegatom zamolčali, da so vse komunistične partije svojo udeležbo odklonile. Prisotna je edino tako imenovana švicarska komunistična partija, zločinska trockistična skupina, ki jo financirajo kapitalisti skupaj z zahodnimi tajnimi službami in ki je v osnovi sovražna mednarodnemu delavskemu gibanju. (139)

Na takšne vesti, ki jih je z velikim poudarkom povzegal informbirojevski tisk, so Jugoslovani, zadeti v živo, ostro odgovorili. Djilas je protestiral pri dopisniku *Pravde* Barzenku in po nalogu politbiroja napisal odločen demanti: po njegovem mnenju poskušajo s takšnimi triki prepričati javnost, da se jugoslovanska komunistična partija povezuje s trockistično vohunskimi skupinami, ter tako opravičiti svojo obrekovalno gonjo proti njej. Demanti so delegati na kongresu pozdravili s hrupnim in jeznim aplavzom, niso pa dosegli zaželenega učinka. Naslednjega dne, 25. julija, je namreč Barzenko objavil v svojem časopisu dopis, v katerem ni meril besed: kongres poteka v vzdušju »okrutnega terorja«, s katerim partijski voditelji nastopajo proti vsem, ki količkaj nasprotujejo liniji Tito–Ranković; odstranjeni so z delovnih mest in aretirani. Skratka, jugoslovanski voditelji si poskušajo zagotoviti slepo pokorščino s povsem fašističnimi metodami. (140)

Članek je povzel mednarodni komunistični tisk in z njim vzbudil v zahodnih diplomatskih krogih veliko pozornost. Po mnenju ameriškega poslanca v Moskvi je ta surovi napad pomenil, da so sneli pokrov s kotla sovjetske propagande in da se Kremelj poslej ne bo več zadovoljeval z naglašanjem lojalnosti in prijateljstva, ki so ju Jugoslovani izpovedali v zadnjih tednih, temveč da bo zahteval popolno podreitev in likvidacijo nezaželenih »elementov«. (141)

Jugoslovani so seveda odgovorili v istem tonu, kar je Ruse spodbudilo, da so še okrepili delovanje svojega propagandnega stroja. 28. julija je sovjetski tisk objavil TASSov dopis iz Madžarske z eksplozivnim naslovom *Zakaj jugoslovanska misija v Budimpešti daje azil morilcu*. V članku so bile prikazane okoliščine, v katerih naj bi tiskovni ataše pri jugoslovanski ambasadi umoril Miloša Mojića, in diplomatski incident, ki je temu uboju sledil. Umorjeni je bil povečan kot zagovornik Informbiroja, ki je z življenjem plačal zvestobo svojim idealom. Po pisanju TASSa je šlo še za en primer teroristične in konspirativne dejavnosti, ki jo je razvila mednarodna reakcija v škodo demokratičnega gibanja. Tudi nedavna sramotna atentata na tovariša Togliattija in Tokuda sta zgovoren dokaz za obstoj zločinskega načrta, proti kateremu ogorčeno protestirajo delavci vsega sveta. »Dobro je znano, da imperialistični navdihovalci teh terorističnih napadov ne štedijo sredstev ne za novačenje svojih agentov ne za najemanje plačanih morilcev.« (142)

Tako so natanko mesec dni po objavi informbirojevske obsodbe Tito in njegovi po ocenjevanju Moskve zdrknili na najnižjo možno stopnjo. Zdaj jih niso imeli več za tovariše, ki jih je po očiščevalni samokritiki mogoče spet sprejeti medse, ampak za krvoločne služabnike imperializma. Skratka, po navadi, ki jo je v komunistično kulturo in mišljenje uvedel Lenin, so v političnem nasprotniku – tokrat Titu – takoj videli Judeža.

Informbirojevski tisk na tej in na oni strani železne zavese je seveda sledil moskovskemu zgledu, dopolnjujoč že znane obtožbe z novimi sumničeni in podtikani. *Rabotničesko Delo* je članek, posvečen kongresu KPJ, postavilo pod naslov *Na poti propada* in v njem poudarilo, da Tito govori zdaj jezik meščanskega nacionalista ter da je pripravljen vreči Jugoslavijo naravnost v žrelo kapitalističnih volkov. (143) *Humanité* z dne 27. julija je prilila olja na ogenj, ko je obtožila Tita, da je organiziral kongres na vojaških in fašističnih temeljih, in primerjala zahrbtnost jugoslovanskega voditelja z Mussolinijevo in Doriotovo perfidnostjo. (144) Madžarski *Szabad Nép* pa je trdil, da je kongres zgolj farsa, kajti delegati ne morejo svobodno razpravljati niti voliti in samo voditelji se imajo pravico širokoustiti. Kdor kaže takšno arogantnost in prezir do tovarišev, ni vreden, da se imenuje komunist. (145) Poleg te besedne polemike, ki so jo povzemale in razširjale tudi radijske postaje, so se Sovjeti odločili za še bolj radikalno taktiko, s katero bi od znotraj izpodbijali položaj Tita in njegovih sodelavcev. Po dobro obveščenih virih, do katerih se je dokopal italijanski poslanik v Sofiji, naj bi sovjetska ambasada v Beogradu, kakor tudi zastopništva vseh s SZ povezanih držav v tem mestu, prejeli navodila, kako naj z vztrajno propagando razkrijejo jugoslovanskim komunistom napake njihovih voditeljev ter pokažejo na preteče nevarnosti. Prvi kazalec takšne bojne metode je bila brošura v srbohrvaščini, ki je vsebovala tri Stalinova pisma Titu, poslana prejšnjo pomlad. Pripravila jo je *Pravda*, v Jugoslavijo pa so jo vtihotapili med kongresom in jo s pomočjo sovjetske ambasade skrivaj razpečali v več tisoč izvodih. (146)

Čeprav je SZ zdaj napadla Jugoslavijo znotraj nje same in to tako nasilno kakor v preteklosti le najhujše izdajalce komunizma, so se jugoslovanski voditelji še vedno oprijemali iluzije, da se bodo končno le sporazumeli s Sovjeti, iluzije, ki je bila deloma iskrena, deloma pa načrtno gojena, da bi opogumili tiste, ki so se bali popolne politične osamitve. (147) Kardelj, podpredsednik vlade, je v šesturnem optimističnem govoru, posvečenem zunanji politiki, poudaril prav to plat jugoslovanskega položaja. Ostro je napadel ameriški imperializem in zatrdil, da je mesto Jugoslavije ob Sovjetski zvezi. Marksizem in leninizem učita, da ljudje ne delujejo pod vplivom abstraktnih filozofij, temveč v skladu z interesi

svojega razreda. KPJ je avantgarda delavskega razreda in njeno vodstvo se je prekalilo v dolgem revolucionarnem boju. Takšna partija res lahko dela napake, ne more pa opustiti poti v socializem in prestopiti v tabor imperialističnih sil. »Res je, da bo dejanje Informbiroja povzročilo mnoge nepredvidene težave, toda temeljnega dejstva, da naša država pripada socialističnemu taboru s SZ na čelu, ne more spremeniti.« (148)

Čeprav so bili zahodnjaki deležni ostre kritike in čeprav je bil eden vodilnih motivov kongresa zagotavljanje, da si bo KPJ z vsemi silami prizadevala za izboljšanje odnosov s Sovjetsko zvezo, pa v Londonu in Washingtonu končne ocene tega zborovanja niso bile povsem negativne. Največji vtis je na zahodne diplomatske opazovalce naredila odločnost, s katero so Jugoslovani branili svoja stališča in pomen lastne izkušnje, s čimer so dali razumeti, da je morebitna sprava mogoča samo z upoštevanjem njihovih pogojev. Za tiste, ki so poznali Stalina, pa je to pomenilo, da je sprava poslej nemogoča. (149)

Konferenca se je končala z volitvami, na katerih so bili v politbiro zmagoslavno izvoljeni Tito (proti je bilo samo pet glasov), Ranković, Djilas, Leskošek, Pijade, Vošnjak, Kidrič in Nešković. Tito je bil znova potrjen tudi za generalnega sekretarja KPJ, Ranković, Kardelj in Djilas pa ob njem za sekretarje. Skratka, partija se je strnjeno zbrala okrog ljudi, ki jih je napadel Informbiro, in brez pridržkov potrdila njihovo politiko. Program KPJ je torej ostal v bistvu enak osnutku, pripravljenem v začetku julija, in ni v ničemer popustil kritikam, ki so se pojavile v glasilu Informbiroja, kjer je Judin pisal, da gre za nemarksistični program, za program narodnikov, revolucionarnih socialistov in kulakov, podoben »zmedenemu časopisnemu članku«. (150)

Dejstvo, da mu je kongres plebiscitarno izrazil zaupnico, je na jugoslovansko vodstvo imelo pozitiven učinek, saj je čutilo, da je s tem dobilo novo legitimnost in okrepilo svojo neodvisnost od Sovjetske zveze ter mednarodnega komunističnega gibanja. Ta nova zavest moči je Titu omogočila, da se je na šahovnici zunanje in notranje politike začel gibati bolj sproščeno in brez obotavljanj. Ostal je sicer iskren komunist, kot je dejal MacLean, za katerega je bila partija del njega samega, a uporabljal jo je brez dogmatičnih spon pri oblikovanju svoje politike, kot učinkovito in prožno sredstvo. (151) Prva znamenja, da Jugoslovani nameravajo razbiti oklep stalinskega dogmatizma, so se pokazala že med kongresom, ko je Tito kljub zaposlenosti našel čas za sprejem bivšega kalifornijskega guvernerja Olsona, ki je bil v teh dneh na obisku v Beogradu. V pogovoru je maršal poudaril dvoje ter pooblastil Olsona, da to sporoči tisku: jugoslovanska vlada bo z naklonjenostjo sprejela možne trgovinske dogovore z ZDA, vendar le, če ne bodo vsebovali nikakršnih političnih pogojev; kar pa zadeva spor z Informbiro-

jem, vlada ne namerava spremeniti svoje usmeritve, ki ji jo narekujejo »najvišji interesi« države, pri tem pa je prepričana, da bo čas potrdil pravilnost njene odločitve. (152)

To je bila dokaj zgovorna opredelitev mednarodnega položaja Jugoslavije, ki je – čeprav ji je grozila osamitev v mednarodni areni – našla dovolj moči, da uveljavi svojo neodvisnost med obema nasprotnima blokoma. Pod pritiskom dogodkov je začela oblikovati zunanjo politiko, ki je težila k navezovanju odnosov z Vzhodom in Zahodom, a pod pogojem, da se ne eden ne drugi ne bosta vmešavala v njene notranje zadeve. Tito je govoril v jeziku, ki je bil precej drugačen od tistega, ki ga je bilo slišati s kongresne tribune, čeprav je treba priznati, da so bili njegovi prvi koraki na spolzkih tleh mednarodne diplomacije brez podpore in vodstva Sovjetov zelo previdni. (153) Kljub temu zahodnjaki niso ostali gluhi za nove poudarke, ki jih je bilo moč razbrati v Titovih besedah. Dejstvo, da je sprejel Olsona, čigar politična kariera se je v bistvu že iztekla, so v Washingtonu razlagali kot znak, da želi svoje sporočilo poslati na povsem drug naslov. To prepričanje se je čez nekaj dni ob srečanju Tita z ameriškim časnikarjem Stojanom Pribicevichem, ko se je maršal ponovno zanimal za trgovinske dogovore z Zahodom, še dodatno okrepilo. (154)

Urad za evropske zadeve pri State Departmentu je pripravil konferenco, na kateri so razpravljali o stališču, ki ga kaže zavzeti do teh pobud. Sprejeta je bila odločitev, da je treba ravnati skrajno previdno in akcijo dan za dnem prilagajati razvoju dogodkov; torej nobenega skrivnega sestajanja s Titom, temveč običajen diplomatski poseg pri Beblerju, ki je že posredoval med Olsonom in maršalom. Državni sekretar je takšen postopek odobril in brzojavno zadolžil Cavendish Cannona, naj čimprej obvesti jugoslovanskega zunanjega ministra, da je ameriška vlada z zanimanjem vzela na znanje Titove izjave: poleg tega pa bo z zadovoljstvom obravnavala vsak nov predlog, ki ji ga bodo v zvezi s tesnejšimi trgovinskimi odnosi želele posredovati jugoslovanske oblasti. (155)

Julija leta 1948, na predvečer V. kongresa KPJ, je predsednik češko-slovaške republike Klement Gottwald v pismu Stalinu izrazil svoje dvome glede prepričanja, razširjenega v Kremlju, da bodo jugoslovanski voditelji prej ali slej priznali svojo krivdo. Po njegovem mnenju so možnosti za kompromisno rešitev minimalne, zato bi bilo primerno strmoglaviti Titovo kliko že med bližnjim kongresom. V svojem odgovoru je Stalin skušal obrzdati Gottwaldovo »revolucionarno zagnanost«, kajti prepričan je bil, da bo večina jugoslovanskih komunistov v strahu, da ne ostane odrezana od mednarodnega proletarskega gibanja, prav

kmalu stopila v opozicijo. (156) A proti koncu meseca je tudi sam začel resno dvomiti o bližnjem Titovem padcu, pa tudi o sposobnostih jugoslovanskih informbirojevcev, da bi mogli brez zunanje pomoči uresničiti direktive bukareške resolucije.

Kongres na videz ni niti najmanj okrnil veličine »očeta ljudstev«: njegov marmorni doprski kip je dobrohotno kraljeval na odru velike dvorane, v kateri so se zbirali delegati, in Tito sam je sklenil kongresno delo s slavošpevom »veliki Sovjetski zvezi pod vodstvom genialnega Stalina«. (157) Toda že dejstvo, da je prav on kot novoizvoljeni generalni sekretar partije intoniral hvalnico, je opozarjalo, da se jugoslovanska kriza razvija popolnoma drugače od moskovskih predvidevanj: Tito – če citiramo italijanskega poslanika v Beogradu – je zdržal. V partijskih vrstah ni prišlo do pomembnejših odstopanj in kongres je bil, po enoglasni oceni zahodnjakov, njegovo osebno zmagoslavje. Nastali položaj je poslanika Martina spominjal na odlomek iz evangelija sv. Luke, v katerem Janez Krstnik poziva grešnike k resnični pokori: »Sekira je že nastavljena drevesom na korenino. Vsako drevo, ki ne rodi dobrega sadu, bo posekano in vrženo v ogenj.« Jugoslovani, ki so se uprli informbirojevskim dekretom, so sicer še peli hvalnice Stalinu, vendar samo zato, da bi bili spet sprejeti v njegovo občestvo, niso pa bili pripravljeni delati pokore. Povsem logično je bilo torej pričakovati, da bo sekira zdaj zdaj udarila. (158)

O tem so bili po malem prepričani vsi. *Le Monde* je 29. julija objavil članek z alarmantnim naslovom *Ali namerava Stalin uporabiti silo*. Sklicujoč se na brzojavko *United Press* iz Istanbula, je ugledni pariški list poročal, da se na jugoslovanskih mejah zbirajo močni kontingenti sovjetskih čet in da Rusi nameravajo, brž ko se bodo znebili Tita, postaviti na njegovo mesto generala Peka Dapčevića. V Beogradu so to in podobne novice sprejeli kot manever »črne sovjetske propagande«, katere namen je preplašiti voditelje KPJ in mednje zasejati sumničenja. (159) Mogoče je, da so imeli Jugoslovani prav, saj so dovolj dobro poznali sovjetsko mišljenje in način delovanja, toda drobec resnice je vendarle moč najti tudi v teh govoricah. Moskva, ki je bila v tem trenutku še daleč od misli o oboroženi intervenciji v Jugoslaviji, in prepričana, da ima še obilo drugih možnosti za poseg, je vsekakor premišljala, katere vidne osebnosti jugoslovanskega političnega življenja bi bile sposobne voditi odpor »zdravih sil«. Ta se ni zdel uresničljiv že v bližnji prihodnosti, ampak glede na izid V. kongresa tudi nujen bolj kot kdaj prej. (160) V številki z dne 30. julija 1948 je *Boljševik*, teoretsko glasilo KP SZ, odkrito pozival jugoslovanske komuniste k brezkompromisnemu boju proti malomeščanskemu reformizmu voditeljev. In prav v teh dneh je tudi Judinov list *Za trden mir, za ljudsko demokracijo* v uvodniku

Tito and company s posebno sovražnim tonom napovedoval: »Komunistična partija in delavski razred bosta imela zadnjo besedo in ne bosta dovolila, da bi klika izdajalcev žrtvovala življenjske interese jugoslovanskih narodov.« (161)

Za tiste, ki so iskali ugledne informbirojevce, primerne za ustanovitev celice, okrog katere bi se strnil odpor do Tita, je bilo ozračje po V. kongresu v nekaterih sektorjih KPJ dejansko ugodno. Mnoge člane partije je kongres močno razočaral; po resoluciji Informbiroja so se postavili na stran CK, da se ne bi po nepotrebnem izpostavljali represalijam OZNE, a na tiho so upali, da bo v kongresni dvorani zmagalo prepričanje, da je kompromis potreben. Zgodilo pa se je ravno obratno, prevladala je odločitev tistih, ki so sklenili, da bodo na obsodbo v Bukarešti odgovorili nespravljivo, čeprav na spoštljiv način. Kongres je bil namreč organiziran in voden tako, da ni dopuščal niti najmanjšega nesoglasja: pokazalo se je, da zmore Titova skupina popolnoma obvladati partijski stroj in da niti za hip ne dopusti nikakršnega odmika od naprej zamišljenega scenarija. KPJ je sprejela Stalinov izziv, naredila si je oklep ter se začela pripravljati na boj. »Naša partija,« je zatrdil maršal, »stoji pred veliko preizkušnjo in samo če bomo znali ohraniti budnost, enotnost in granitno trdnost ter če bomo znali ohraniti mirno kri, bo zmaga naša.« Te besede je vodilna skupina vzela dobesedno in jih s popolnim obvladovanjem tehniških plati kongresa (izvolitev predsedstva, zaporedje govorov, imenovanje novega CK) kar najbolj dosledno uresničila. Naj zadošča podatek, da je bilo od 80 govornikov kar 63 članov predsedstva in vsi ti so bili potem tudi izvoljeni v partijsko vodstvo. Iz množice prisotnih je samo 17 delegatov na kratko nastopilo na govorniški tribuni. (162)

Tisti, ki se niso mogli sprijazniti z mislijo, da bi se zapletli v dvoboj s Stalinom, se niso obotavljali prisluhnuti Moskvi in njenemu podpihovanju proti Titu ter njegovim privržencem. Prvi se je zganil jugoslovanski poslanik v Bukarešti Radonja Golubović in objavil v časniku *Scanteia* 1. avgusta 1948 dolgo pismo, poslano 28. julija skupščini v Beograd. Prepričan je bil, tako je pisal, da bosta kongres KPJ in njen CK poskušala odstraniti razkol v odnosih z drugimi komunističnimi partijami, toda politična linija, ki sta jo potrdila, je vse še poslabšala. »V naši partiji vlada neprikrito nasilje. Vsi tovariši, ki se izražajo – pa četudi le plaho in neškodljivo – proti antimarkističnemu in antisovjetskemu ravnanju CK KPJ, so iz nje izključeni in z različnimi metodami prisiljeni, da prekličejo svoja stališča ali, če to ne uspe, vrženi v ječo.« Golubović nikakor ne namerava slediti vodstvu po poti meščanske degeneracije, kajti na koncu Jugoslavijo neogibno čaka žalostna usoda kolonije zahodnega imperializma. Zato se odreka položaju opolnomočenega in posebnega

odposlanca pri romunski vladi, svojo filipiko pa sklepa z med vojno silno priljubljenim geslom »Smrt fašizmu – svoboda narodu«, ki pa je v tem besedilu dobilo popolnoma nov ton in pomen. (163)

Golubovičeva ostavka je v bukareštanskih diplomatskih krogih močno odjeknila. Nekaj časa je celo krožil glas, da so ga informbirojevci ugrabili ter prisilili podpisati pismo, v katerem je dal ostavko. Toda prav kmalu je prevladalo mnenje, da je ravnal po svoji glavi, iz frustriranih ambicij, ki pa jih niso spremljale ustrezne intelektualne sposobnosti. Golubović, skromen sarajevski odvetnik, je med vojno in po njej naredil bliskovito kariero, ki pa je že leta 1948 začela drseti navzdol: leta 1943 je bil sekretar AVNOJ, nato notranji minister republike Črne gore, potem minister za pravosodje in predsednik komisije za plan te republike, pa še član zvezne skupščine – leta 1947 pa je dobil sicer ugledni, a politično obrobni položaj jugoslovanskega predstavnika v Bukarešti. Očitno so bili v Beogradu kot pozneje tudi v diplomatskih krogih romunske prestolnice mnenja, da gre v bistvu za nepomembno osebnost. (164)

Njegovo nepričakovano dejanje pa je kljub vsemu spravilo beograj-ske oblasti v precejšnjo zadrego. Kot je bil predvidel ob objavi svojega pisma v *Scantei*, so te poskrbele, da vest ni prišla v časnike. Zato pa so njegov »j'accuse«, v katerem so videli jasno znamenje tedanjih težav KPJ, povzeli *Pravda*, ves mednarodni komunistični tisk in tudi zahodna množična občila. (165)

Te notranje procese, ki jih uradno poudarjena enotnost ni uspela povsem prikriti, so že čez nekaj dni potrdili dogodki v Črni gori. Tam so kar čez noč zamenjali velik del vlade: brez vsakega pojasnila so bili z oblasti odstranjeni podpredsednik vladnega sveta, predsednik nadzorne komisije in minister za trgovino, prosveto in industrijo – vsi delegati na nedavnem kongresu KPJ – na njihova mesta pa so prišli drugi funkcionarji. Čeprav so Črnogorci uživali v novem režimu še dodatne ugodnosti ter imeli nesorazmerno s svojo številčnostjo mnoge pomembne položaje v vladi, partiji in vojski, se je nasprotovanje Titu v tej republiki izražalo posebej močno. (166) Toda »rahle odklone«, kot je zaupal Bebler zahodnim časnikarjem, je bilo zaznati tudi v sami zvezni vladi. Sicer pa so se povsod pojavljale bolj ali manj žive kali odpora in prišlo je celo do primerov, ko so se stari komunisti vrnili v hosto, da bi znova bili partizanski boj proti novim »fašistom«. V Črni gori se je vstajniška aktivnost poleti in jeseni leta 1948 tako razmahnila, da so oblasti poslale v boj proti informbirojevcem celo divizijo OZNE. Drugod, zlasti v Srbiji in na Hrvaškem, se je delovanje uporniških skupin navezovalo na staro tradicijo hajdukov, branilcev ljudstva pred oblastjo, in našlo nekaj odmeva med kmečkimi množicami, ki jih je dušila kolektivizacija. (167)

Medtem ko je jugoslovansko partijo od silnih valov, ki jih je dvignil V. kongres, premetavalo kot ladjo v neurju, pa so njeni voditelji navzven kazali pravi olimpijski mir. Svetu, ki je upiral poglede v Beograd, so hoteli pač dati vtis, da znajo obvladati svoje živce. 31. julija se je v jugoslovanskem glavnem mestu začela mednarodna konferenca o ureditvi donavskega prometa, o kateri se je v zahodnih diplomatskih in časniškarskih krogih že prejšnje tedne veliko govorilo. Združene države, Velika Britanija in Francija so prišle na konferenco z zavestjo, da se spuščajo v naprej zgubljeno bitko. Po drugi svetovni vojni si je namreč SZ zagotovila politični, gospodarski in vojaški nadzor nad večjim delom Donave, od Dunaja do Črnega morja, in bilo je jasno, da ne bo sprejela nobenega predloga, ki bi oslabil njeno prisotnost na tem področju. Da bi v tem uspela, se ji niti ni bilo treba poslužiti kakih surovih metod. Konference so se namreč poleg štirih velikih sil udeležile obdonavske države, ki so bile razen Jugoslavije, moskovski sateliti. Iz politične igre je bila za zdaj izključena Nemčija, medtem ko je bilo Avstriji dovoljeno, da pošlje v Beograd opazovalca. Večina, na katero so lahko računali Sovjeti, je bila potemtakem odločilna: 7 proti 3. (168)

Splošno zanimanje, ki ga je konferenca vzbudila na Zahodu glede na takšno razmerje sil, nikakor ni veljalo izidu pogovorov, pač pa ga je izzvalo dejstvo, da so se komunistične države odločile poslati na to srečanje, ki je bilo navsezadnje le drugotnega pomena, nekaj svojih najbolj reprezentativnih osebnosti. Že konec junija se je na primer vedelo, da bo iz Moskve prišel pomočnik zunanjega ministra Višinski, iz Bukarešte pa slavna Ana Pauker – par, ki je oživiljal vznemirljive spomine. Višinski je bil namreč glavni tožilec na velikih procesih v tridesetih letih proti Stalinovim nasprotnikom, Ana Pauker pa je bila znana kot Stalinov posebni agent, »hijena brez boga in brez domovine«, spretna in izkušena v vsakršnem spletkarjenju. Bilo je očitno, da ne prihajata v Beograd samo na donavsko konferenco, temveč z nalogami, o katerih je bilo ta hip moč samo domnevati. (169)

Radovednost zahodnjakov pa je močno podžigalo tudi vprašanje, kako se bodo Jugoslovani vedli do Sovjetov in drugih zastopnikov komunističnega sveta. Ker so Pariz, London in Washington hoteli prisostvovati tej predstavi, niso z ničimer poskušali preprečiti zanimivega mednarodnega srečanja, ki je bilo sicer zanje brez sleherne perspektive. (170)

Toda številni časnikarji, ki so prihiteli v Beograd, da bi bili navzoči pri pričakovanem spopadu med Jugoslovani in Rusi, so bili globoko razočarani. Že 5. avgusta je dopisnik *Timesa* s komaj prikrito nejevoljo obvestil bralce, da je donavska konferenca potrdila obstoj »tesnih in posebnih« vezi med Beogradom in Moskvo. (171) Edino zunanje zna-

menje, ki bi ga bilo, pa še to z veliko domišljije, moč interpretirati kot izraz nesoglasij med Sovjeti in Jugoslovani, je bil jezik, ki ga je izbral Bebler za svoj govor na zborovanju: odločil se je za francoščino, ne pa za ruščino, kar je, kot se zdi, nekoliko razburilo sovjetsko stran. (172) Delo, ki je potekalo v veliki dvorani univerze kar tri tedne, ni prineslo posebnih presenečenj, saj je bilo vsem jasno, da gre za diplomatsko predstavo, bolj namenjeno časnikarjem kot prisotnim delegacijam. Prišlo je do besednih spopadov med trdim in napadalnim Višinskim ter izzi-valnim Charlesom Peakom, a izzveneli so le kot solistični nastopi brez prave koristi za razpravo. Višinski je obtožil zahodnjake, da so pred vojno manipulirali z donavskimi državami kot kuhar s krompirjem v svoji kuhinji. Peake, ki mu ni ostal dolžan, se je v odgovoru spraševal, kdo je zdaj kuhar in kdo so krompirji, vendar ga je sovjetski pomočnik ministra zviška zavrnil, da se obnaša kot slon v trgovini s porcelanom. (173)

Stališča zahodnjakov in komunističnega bloka so bila predaleč vsak-sebi, da bi bil možen kompromis; razmerje sil pa je bilo za komuniste preveč ugodno, da bi se jim zdelo potrebno biti obzirni. Višinski je že v uvodnem govoru izjavil, da kdor ni pripravljen pristati na vnaprej izdelani osnutek pogodbe, lahko mirno odide: vrata so odprta. (174) Medtem ko so se Američani slovesno sklicevali na svobodo prometa ter so Francozi in Angleži poudarjali svoje nekdanje interese in pravice v donavskem območju, so sovjetski pomočnik ministra in njegovi privrženci trdili, da je plovba po reki že lahko svobodna za vse, da pa pripada nadzor nad njo izključno obdonavskim državam. Te so se pojavile na konferenci s popolnoma pripravljenim dokumentom, ki je nespremenjen in le z nekaj formalnimi popravki po burnih razpravah in polemikah bil dan na sklepno glasovanje. Šlo je za edinstven primer v zgodovini mednarodnih pogajanj, kot je dejal delegat ZDA Cavendish Cannon, ko je v imenu svoje države zavrnil pogodbo. (175) Časniki komunističnih držav so seveda posvetili konferenci kar največjo pozornost in jo prikazali kot nadvse pomemben dogodek v boju proti imperializmu. »Sovjetski tisk,« je jedko komentiral ameriški ambasador v Moskvi z brzojavko dne 2. avgusta, »še vedno obravnava donavsko konferenco kot nogometno tekmo na domačem igrišču ali kot cirkus s tremi manežami, kjer Višinski poka s svojim bičem.« (176)

Čeprav izkušeni »krotilec« Višinski nikoli ni izpustil iz rok vajeti konference, trije beograjski tedni (kolikor je trajalo delo), še zdaleč niso bili dolgočasni. Zahodnjaki so najprej opazili, da je pomočnik sovjetskega zunanjega ministra pripeljal s seboj izredno številno delegacijo: vsi delegati pač nišo prišli kot svetovalci na razpravo, ki je sploh ni bilo pričakovati. Mnogi med njimi so zares pustili konferenco v nemar in

se lotili povsem drugega dela: po Beogradu, kjer je bilo v vsakem izloženem oknu še videti poleg Titove slike tudi Stalinov portret, so razpečavali »subverzivno« literaturo. Poleg zbirke pisem, ki jih je KPSZ pisala KPJ, sta začela krožiti še dva eksplozivna dokumenta: Golubovičeva izjava in manifest jugoslovanskih študentov v Moskvi, ki so izražali vso podporo Informbiroju. (177) Da Jugoslovani ne nameravajo neprižadeto gledati na te propagandne dejavnosti, je postalo jasno že prve dni avgusta, ko je *Borba* objavila prilogo z vso korespondenco, izmenjano med CK KPJ in KPSZ v minuli pomladi. Da bi njihovo sporočilo prišlo na prave naslove, so brez predsodkov uporabili seznam naročnikov Judinovega časopisa, kar so informbirojevcji interpretirali kot še en dokaz njihove zlonamernosti in nelojalnosti. (178) Dolg uvodni članek te priloge je pojasnjeval, kaj je spodbudilo jugoslovanske voditelje, da jo objavijo. Bila je to predvsem nujnost, da ob sovjetskem prikazovanju spora navedejo tudi svoje argumente. Prizadevali so si tudi pojasniti različne aspekte Stalinovih obtožb in ob njihovem pravilnem vrednotenju vzpostaviti osrednje vprašanje razkola, se pravi vprašanje nacionalne suverenosti. Tega izraza sicer niso nikoli uporabili, toda iz tistih odlomkov, kjer so odrekli sovjetskemu ambasadorju pravico, da zbira informacije za hrbtom voditeljev in partije, je bila ta temeljna misel povsem razvidna. (179)

Nepričakovana možnost, da se seznanijo s tajnim dopisovanjem med komunističnima partijama, je bila za zahodnjake seveda dragocena prilžnost za vajo v tolmačenju Titovih in Stalinovih besedil. Pripeljala jih je do enoglasne ugotovitve, da je konflikt dosegel svoj vrh že pred nekaj meseci in da možnosti za spravo zdaj, ko se je sprevrgel v osebni spopad med generalnima sekretarjema obeh partij, praktično ni. Ko so Sovjeti začeli ta spor, se očitno niso zavedali, kolikšna je odpornost Jugoslovonov, niti niso predvideli, kakšne razsežnosti bo zadeva dosegla. (180)

Medtem ko je bila razprava o različnih vidikih konflikta najbolj živahna, se je zgodilo nekaj, kar je povsem preusmerilo pozornost zahodnih diplomatov. 10. avgusta se je razširila vest, da se je maršal Tito nenadoma vrnil v Beograd, da bi govoril elitni Prvi proletarski brigadi. Pred pričetkom donavske konference je odpotoval iz prestolnice na dopust, ker se je želel izogniti neprijetni dolžnosti, da bi moral gostiti nekdanje tovariše, zdaj najhujše sovražnike. Kako bi mogel, na primer, stisniti roko Ani Pauker, ki je komaj pred dvema tednoma pisala, da je likvidacija njegovega sektaškega, birokratskega in terorističnega režima za KPJ vprašanje življenja ali smrti? (181)

Po informacijah ambasadorja Peaka je maršal vzel s seboj prtljago z vsem potrebnim za daljšo odsotnost. Razmere v armadi pa so ga prisilile, da se je inkognito vrnil v Beograd, kjer naj bi govoril svojim bojnim

tovarišem in tako z njimi znova utrdil tiste vezi, ki so se v zadnjih letih zaradi njegove hieratične distance nujno razrahljale. (182)

Pomladi in poleti leta 1948 je jugoslovansko armado prestresla cela vrsta travmatičnih dogodkov: nenadnemu odhodu sovjetskih inštruktorjev in čistki na visokih položajih še pred izobčenjem iz Informbiroja je julija in avgusta sledila postopna vrnitev 6.000 oficirjev in podoficirjev, ki so bili poslani v Sovjetsko zvezo, da bi se izpopolnjevali na tamkajšnjih vojaških akademijah. (183) Bukareška resolucija je bila dokaj težka preizkušnja za stotine in stotine mladih, saj so se kar čez noč morali odločiti za Tita ali Stalina, in to ob sporu, katerega razsežnosti niso razumeli, ki pa lahko – tega so se dobro zavedali – usodno vpliva na vse njihovo življenje. Kljub silnim psihološkim pritiskom so se zaradi navezanosti na domovino, na bojni prapor in nedavno partizansko izkušnjo večinoma izrekli za Tita, čeprav so se, zdaj ko so že poznali življenje v Rusiji, dobro zavedali, koliko s tem tvegajo. Vendar so se sovjetske oblasti omejile le na to, da so izključile jugoslovanske vojake (in njihove civilne kolege) iz svojih ustanov ter jih poslale domov. Večina mladih ljudi (ostalo jih je samo 440) je bila še kako zadovoljna, da lahko odide. Bivanje v domovini socializma je bilo za marsikoga polno bridkosti, in to ne toliko zaradi slabih življenjskih razmer, temveč predvsem zaradi oholosti, s katero so Rusi ravnali z njimi. Zdelo se je, da slavni boj jugoslovanskih partizanov nikogar v Moskvi ne zanima, kajti vse je prevzemal le ponos zaradi lastne nedavne zmage nad Nemci in spomin na ogromne žrtve, s katerimi so jo dosegli. Mladi Jugoslavani so svoje navdušenje ob odhodu iz države, ki so jo tako idealizirali, a jih je s svojo ravnodušnostjo razočarala, pokazali tako, da so vlake, s katerimi so se odpeljali domov, svečano okrasili z velikimi napisi v Titovo čast. Toda v Bukarešti – kot pripoveduje eden izmed povratnikov v domovino – so jim napise potrgali, vlak pa zastražili, da bi romunsko ljudstvo zaščitili pred titoistično okužbo. (184)

Oficirji in podoficirji so ob povratku nosili uniformo Rdeče armade ali pa vsaj kak njen del, kot zgovorno znamenje povezanosti, kakršno je med sovjetsko in jugoslovansko vojsko načrtovala Moskva. Te vezi so bile zdaj nasilno pretrgane, kar je globoko vznemirilo mnoge stare komuniste. Navdušenje povratnikov za Tita so razlagali kot izraz mladostnega nepoznavanja sveta. Le kakšne perspektive ima jugoslovanska armada, če izgubi svojo vlogo levega krila sovjetske vojske ter se s partijo in državo spusti v osamljeno pustolovščino? Jugoslavija je namreč premogla zelo skromno vojno industrijo, zato je bila v veliki meri odvisna od oskrbe Sovjetske zveze, ki pri tem ni štedila (čeprav je bilo orožje, poslano na Balkan, precej zastarelo). (185) Poleg tega pa je do preloma prišlo v trenutku hude mednarodne krize, ko je bolj kot kdajkoli

grozila nevarnost vojne med nasprotnima blokoma. Na katero stran bi se v primeru oboroženega spopada postavili Jugoslovani?

V tem psihološkem kontekstu je Tito torej začutil potrebo, da spregovori Prvi proletarski brigadi, ki jo je kot delegat zastopal na nedavnem kongresu KPJ. Vojakom je predložil skrbno izdelan politični program in mnogo bolj eksplicitno kot pred dvema tednoma s kongresne tribune ocenil nastali položaj. Stalina je omenil samo enkrat, in sicer ko je zavrnil njegovo zahtevo, da bi bil on, Stalin, edini razlagalec marksizma – leninizma. Po Titovem mnenju mora jugoslovanska revolucionarna praksa temeljiti na teoretski osnovi, izdelani na nedavnem partijskem kongresu. Vsemu svetu je treba pokazati, da te politične smeri ne navdihujejo ozkosrčni nacionalistični interesi, ampak narobe, da lahko pomembno prispeva k zmagi socializma v svetu. Tito je govoril tudi o vlogi armade pri graditvi nove družbe, pri čemer je poudaril, da mora biti enotna ter pripravljena na vse. Zato pa ne zadostuje, da je le dobro oborožena in izurjena, biti mora tudi politično zrela ter sposobna izločiti iz svojih vrst tiste, ki sicer vedo, da so obtožbe na račun KPJ lažne, pa vseeno iz svojih osebnih ambicij delujejo proti njeni usmeritvi. (186)

Ta govor je vseboval močno novo poanto: doslej so Jugoslovani poskušali razložiti nesoglasje z Informbirojem kot posledico napačnih informacij, katerih žrtev je postal Stalin. Po njihovem zagotavljanju se spor ni rodil iz herezije, ampak po pomoti, ki jo je treba za vsako ceno čimprej popraviti. Zdaj pa je Tito pogumno branil pomen in vrednost jugoslovanske izkušnje ter jo celo povelečeval kot prispevek, ki je izvirin in za vse delavsko gibanje koristen. (187) S tem pa je javno, čeprav pred izbranim poslušalstvom, znova predočil tezo, izraženo že v osnutku prvega odgovora Stalinu, ki pa jo je imel CK v tistem trenutku za preveč drzno, da bi jo vključil v dokončno verzijo pisma. Vsekakor pa maršal ni prekinil počitnic samo zato, da bi Prvi proletarski brigadi razlagal svoja teoretična razmišljanja, pa četudi pomembna; želel je tudi opomniti tiste pripadnike, ki so se zagledani v druge, bolj oddaljene avtoritete, obotavljali sprejeti najvišjo oblast KPJ, slovesno proglašeno na V. kongresu. Je mar mislil na koga konkretno ali je samo reagiral na temačen občutek grožnje, ki je vel iz vojske? Na to vprašanje zaenkrat še ni mogoče odgovoriti, toda dejstvo, da so trije ugledni zastopniki jugoslovanske armade naslednjo noč poskušali ilegalno prestopiti romunsko mejo in zbežati v Bukarešto, je verjetno mnogo več kot zgolj naključje.

Najslavnejši med tremi ubežniki je bil enainštiridesletni Črnogorec generalpolkovnik Arsa Jovanović. Svojo vojaško kariero je začel v kraljevi vojski in že pred letom 1941 dosegel čin kapetana. Ob izbruhu vstaje je bil med prvimi, ki so stopili na Titovo stran. Od julija do

decembra 1941 se je bojeval proti Italijanom v Črni gori, potem pa dobil pomembno funkcijo komandanta Vrhovnega štaba osvobodilne vojske. Bil je pogumen in zgovoren človek, a ozkih obzorij, fanatik in ksenofob. Proti koncu vojne je postal eden Titovih glavnih sodelavcev ne samo pri vojaških, ampak tudi pri politično-diplomatskih zadevah. Ko je leta 1945 prepustil svoj položaj Koči Popoviću, je bil skupaj s 17 častniki višjih činov poslan v Moskvo na izpopolnjevalne tečaje Akademije Vorošilov. Tu pa je padel v past NKVD, ki ga je lahko izsiljevala zaradi njegovega razmerja z mlado hčerko nekega sovjetskega generala (Jovanović je bil poročen, v partiji pa je še vladalo puritanstvo iz vojnih let). To, kot vse kaže, ni ušlo jugoslovanskim tajnim službam. Leta 1948, ob povratku v domovino, je bil torej deležen dokaj hladnega sprejema. Sicer ga je bilo še mogoče srečevati v Titovem ožjem krogu, toda očitno jugoslovansko vodstvo ni imelo več pravega zaupanja vanj. Imenovan je bil namreč na dokaj skromno mesto vodje Vojaške akademije, kar ga je močno razočaralo in ranilo njegov ponos. Že ob aretaciji Žujovića in Hebranga so krožili glasovi, ki so njegovo ime povezovali z njima, a so utihnili, ko se je zdelo, da se je Jovanović usmeril po Titovi liniji. Z vsemi petimi generalpolkovniki jugoslovanske armade je sodeloval kot delegat na V. partijskem kongresu. Tedaj se je prvič po vrnitvi iz Sovjetske zveze pojavil v javnosti. Čeprav na kongresu ni imel posebno vidne vloge, so ga vseeno izbrali za člana komisije, zadolžene za pripravo novega partijskega programa. (188)

Neuspeli pobeg, ki se je za Jovanovića končal s smrtjo, je izzval pravo senzacijo in veliko radovednost. Že tedaj so se pojavile govorice, da sodi pustolovščina nesrečnega generala v preišljen politični načrt, katerega namen je spodkopati trdnost beograjske vlade in za katerega naj bi bila zadolžena Višinski in Paukerjeva. Po tej tezi omenjena partijska in državna voditelja nista prišla v Beograd samo zaradi donavske konference, ampak tudi zato, da bi pripravila beg nekaterih jugoslovanskih osebnosti, ki bi takoj po prihodu na varno v Bukarešto ustanovile vlado v begunstvu. To vlado bi priznali Sovjetska zveza in njeni sateliti, kar bi ji omogočilo, da pozove jugoslovanske komuniste k uporabi in po potrebi prosi vzhodne armade za bratsko pomoč. (189)

Položaj se je, kot je mogoče sklepati iz zahodnih diplomatskih dokumentov in jugoslovanskih komuniquejev, naglo zasukal 10. avgusta zvečer, ko se je Titovemu srečanju s Prvo proletarsko brigado pridružil še en viden dogodek: sprejem, ki ga je priredil zunanji minister Simić za delegacije na donavski konferenci. To družabno srečanje, na katerem sta bila prisotna tudi Kardelj in Ranković, je potekalo v vse prej kot prijetnem ozračju. »Na galeriji je bil orkester,« poroča eden izmed navzočih časnikarjev, »ki pa ni igral. Morda je otrpnil zaradi ledenega vzdu-

šja.« (190) Še več, v nasprotju s svojo navado jugoslovanski gostitelji niso poskrbeli niti za sprejemu primerno postrežbo. Takoj po končani večerji je Višinski, ki se je z vzhodnimi delegacijami zadrževal ob strani, vstal od mize in odšel, za njim pa je odšla še cela vrsta delegatov. Pri tem se je samo Paukerjeva zmenila za zahodne diplomate: približala se je angleškemu ambasadorju Charlesu Peaku, da bi z njim izmenjala nekaj vljudnostnih fraz, poslovala pa se je od njega z besedami: »Vidimo se jutri.« Toda naslednjega dne je ni bilo na konferenci, kajti že na vse zgodaj je z letalom odpotovala v Bukarešto in tam ostala dva dni. Po Peakovi domnevi sta se Paukerjeva in Višinski še istega večera srečala z Jovanovićem in njegovima tovarišema in se z njimi dogovorila o podrobnostih bega. Paukerjeva naj bi naglo odpotovala zato, ker je bilo treba obvestiti romunsko vladu o sprejetih odločitvah in pripraviti vse potrebno za ubežnike. (191) Po drugi verziji, ki jo je dopisniku *Ekonomista* zaupno potrdil pilot Ane Pauker, pa bi romunska ministrica morala celo sprejeti ubežnike v svoje letalo. Toda ta načrt naj bi odkrile v zadnjem hipu jugoslovanske oblasti, tako da Jovanoviću in njegovima tovarišema ni preostalo drugega kot brezupen beg. (192)

11. avgusta popoldne so se vsi trije napotili proti Vršču, na romunsko mejo, kjer naj bi se s pomočjo prijatelja, oficirja Božovića, polastili tanka, da bi z njim izsilili prestop na meji. Toda niso imeli sreče, kajti Božovića tega dne ni bilo v Vršču, zato so se odločili, da bodo mejo prestopili peš, pod pretvezo, da gredo na lov na merjasca. Na njihovem nočnem pohodu skozi gozdove jih je vodil upravnik bližnjega posestva Sošice, ki je, ne vedoč za njihove načrte, mislil, da hočejo biti na preži še pred zoro. Okrog polnoči je četverica naletela na patroljo, ki je nameravala tamkajšnim ciganom preprečiti njihovo tradicionalno tihotapljenje konj. Na klic »stoj« je Jovanović začel streljati in patrolja je odgovorila – general je bil zadet v glavo, ubit pa je bil tudi nesrečni upravnik. Jovanovićevima tovarišema, polkovniku Vladu Dapčeviću in generalmajorju Branku Petričeviću, je uspelo pobegniti: prvi se je še dva tedna skrival, dokler ga niso pri poskusu pobega na Madžarsko v začetku septembra ujeli obmejni stražarji. Drugi pa se je vrnil v Beograd, kjer je skušal, seveda brez uspeha, prikazati Rankoviću vso zadevo kot tragičen nesporazum. (193)

Dogodek je močno vznemiril jugoslovansko vodstvo. Kot Jovanović sta tudi njegova tovariša spadala med najuglednejše vojaške osebnosti. Petričević je tesno sodeloval z Vukmanovićem-Tempom pri političnem vodenju vojske in bil na zadnjem partijskem kongresu izvoljen v odbor za redakcijo partijskega statuta. V istem ključnem uradu vojaške uprave je delal tudi Dapčević, ki je bil poleg tega brat enega najbolj znanih generalov JLA. Vukmanovića-Tempa je dogodek tako prizadel, da je

ponudil Titu ostavko, ki pa, vsaj v tem trenutku, ni bila sprejeta. Seveda so v Beogradu takoj ukrepali, da se takšna nevarna dezerterstva ne bi več ponavljala. Povečali so nadzor na mejah in razveljavili vse potne liste, tako da bi njihovih imetnikov – bili so to samo vodilni predstavniki režima – niti ne spravljali v skušnjava pobegniti v tujino. (194) Kljub vsem varnostnim ukrepom pa je 14. avgusta uspel še en odmeven beg: Pero Popivoda, ki je bil komaj 17. julija povišan v čin letalskega generalmajorja, je s svojim letalom odletel v Bukarešto, odkoder se je oglašil proti koncu meseca z izjavo, da je zapustil domovino, ker noče biti žrtev »terorista Rankovića«. (195) V Beogradu so te dramatične dogodke tako uspešno zakrili, da je ameriški ambasador Cavendish Cannon 12. avgusta v svojem poročilu govoril o miru, ki trenutno vlada v političnem življenju, pripisujoč to ozračje donavski konferenci. (196) Edino znamenje, ki je nekako dalo slutiti obstoječo napetost, je bila objava Titovega govora Prvi proletarski brigadi v *Borbi*. Nenavadno dejstvo, da so maršalove besede natisnili s precejšnjo zamudo, je pritegnilo pozornost zahodnih diplomatov. Ti so besedilo pravilno razlagali kot strog opomin vsem pripadnikom armade, ki bi poskušali podpirati informbirojevsko linijo, naj pazijo, če nočejo imeti resnih težav. (197)

13. avgusta se je Ana Pauker vrnila v Beograd in obvestila Višinskega o neuspelem Jovanovičevem begu. Višinski je z izgovorom, da se slabo počuti zaradi velike vročine, zapustil konferenco ter se zaprl v svoje prostore. Toda še istega večera je pretrgal svoj prostovoljni umik, ki je sicer trajal nekaj dni, in se udeležil srečanja jugoslovansko-sovjetskega kulturnega društva. Ob tej priložnosti je imel govor, zmeren po tonu, toda v bistvu trd in ne brez sarkazma. Na trditev svojih gostiteljev, da vodijo v socializem različne poti, je zviška odgovoril, da v resnici obstaja samo ena, in to široka avtocesta, nikakor pa ne cela vrsta ovin-kastih steza. (198) Ob izpovedovanju tega stalinskega prepričanja pa se je verjetno dobro zavedal, da bodo njegove besede izzvenele v prazno. Skupaj z delegati vzhodnih držav si je po dveh tednih bivanja v Beogradu moral biti na jasnem, da ne samo Tito in njegovi, ampak tudi velika večina ljudstva ne bo klonila pred Stalinom. Zdelo se je, da je cela država zajeta v nenehno manifestacijo: Ian Yindrich, ki je bil tedaj dopisnik iz Beograda, poroča, da so vsako nedeljo po ulicah prestolnice korakali v urejenih vrstah tisoči deklet in fantov, ki so, prepevajoč partizanske pesmi, slavili Tita. Seveda niso pozabili iti mimo hotela Moskva, kjer je stanoval Višinski, in pod njegovimi okni vihteti zastav, ki so bile same po sebi dovolj zgovorne: v gozdu jugoslovanskih trobojnic sta bila namreč samo dva rdeča prapora. Končni pečat so zadevi dali še jugoslovanski diplomati. Bebler v svojih spominih piše, da so se v odmorih med njimi in kolegi iz vzhodnih držav v nemale živahne razprave. Vsi

vzhodni delegati, razen Clementisa, so se strinjali z Višinskim v obtožbi, da so Jugoslovani zašli v kontrarevolucijo. Bebler pa, v skladu z novo razlago spora, ki je izhajala iz Titovega govora, za svojo državo ni samo zahteval pravice do avtonomne poti v socializem, ampak je celo opozarjal, da so Jugoslovani z uporom proti Stalinu oživili resnični duh marksizma-leninizma v mednarodnih odnosih. (199)

Nihče pa ni, kot kaže, opazil nekega protislovja: dialektika, ki so jo Jugoslovani zagovarjali v odnosih med socialističnimi partijami in državami, je bila za notranje življenje države razglašena kot najhujše zlo. Na tretjem plenumu Ljudske fronte Črne gore v Cetinju 14. avgusta se je predsedniku sveta črnogorske republike Blaži Jovanoviću, bratu Arse Jovanovića, zdelo umestno, da poudari pomen najstrožje discipline. Ko je govoril o nesoglasjih, ki so v zadnjem času pretresala republiško vlado, je – gotovo tudi z mislijo na svojo nedavno družinsko tragedijo – zarisal zelo zahteven portret popolnega člana KPJ. Po njegovih besedah ni dopustno kritizirati nobene točke v partijski usmeritvi, sprejeti jo je treba v celoti, kajti tudi če bi jo samo delno postavili pod vprašaj, bi to pomenilo soglašati s tezo, da jugoslovanski komunisti drsijo v trockizem in imperializem; kdor pa tako misli, je izdajalec ljudstva. (200)

»*Bodimo budnejši v boju za trdnost partijskih vrst.*« – S tako naslovljenim uvodnikom je *Borba* 21. avgusta pozivala k čistki, ki naj bi rešila partijo karieristov, omahljivcev in sovražnih elementov. Tem besedam so kaj hitro sledila dejanja. S polnim ritmom je začel delati Rankovičev stroj, ki je dobro preizkušen v letih boja proti četnikom in ustašem, odlično funkcioniral tudi proti resničnim ali pa samo domnevnim informbirojevcem: na stotine častnikov armade in milice ter mnogo visokih funkcionarjev je bilo aretiranih. V kratkem času je število zapornikov tako naraslo, da je postalo vprašljivo, ali jim bodo redna sodišča zmogla soditi. Zato so že avgusta pripravili dekret o tako imenovanih administrativnih obsodbah, ki je s svojimi štirimi členi odločal, da je mogoče državi nevarne osebe obsoditi na dve leti zapor (kazen se po potrebi lahko podvoji) zgolj s sklepom organov javne varnosti. (201)

Čeprav je bil lov na informbirojevce zelo diskreten, ga ni bilo mogoče dolgo skrivati pred zunanjim svetom. 24. avgusta je *Humanité* ogorčeno pisala o terorju v Jugoslaviji in poročala o »množičnih aretacijah v armadnih ter univerzitetnih krogih«. Kar dva dni da je tajna policija v obsežni operaciji odstranjevala »vse, ki se strinjajo z resolucijo Informbiroja«, in tako zatrla »naraščajočo sovražnost« do režima. (202) Zahodni tisk pa je, prav narobe, pokazal veliko razumevanje in o čistki govoril kot o sijajni operaciji, ki je v večini primerov potekala brez nasilnih in krvavih spopadov. Če je jugoslovanska diplomacija med

donavsko konferenco s podpiranjem sovjetskih tez vzbudila mnogo dvomov o tem, ali se Tito resnično hoče osvoboditi Stalina, so ukrepi proti informbirojevcem odločno prispevali k temu, da so bili takšni sumi dokončno pregnani. (203) Razmere pa so bile mnogo bolj zapletene, kot so si lahko predstavljali zahodni časnikarji. Kljub čistki tistih, ki so bili osumljeni simpatij do Informbiroja, in kljub naraščajoči napetosti med Beogradom in satelitskimi državami (sredi avgusta so bili na primer vsi češkoslovaški turisti na jadranski obali nenadoma poklicani v domovino), so Jugoslovani še naprej upali, da bosta v moskovski politiki prevladala treznost in previdnost. Veliko so si obetali od obiska Dimitrova v Sovjetski zvezi, ker so bili prepričani, da mu bo uspelo pripraviti Stalina in njegove najbolj nepopustljive svetovalce k pametnejšemu ravnanju. (204) Dokaj značilno je bilo tudi to, da satelitske države niso izvajale hudega gospodarskega pritiska na Jugoslavijo in da se je trgovinski pretok po začasnem zastoju spet normaliziral. Zdelo se je, da zmaga je zdrav razum, okrepljen z zavestjo, da takšne sankcije ne bi prizadele samo beograjske vlade, ampak tudi vzhodne države, ki so potrebovale jugoslovansko rudo in les. (205) Ta dejstva so potrjevala tezo tistih, ki so zagovarjali premoč gospodarskih interesov nad političnimi in poudarjali življenjsko potrebo socialističnih držav, da v boju proti kapitalističnemu Zahodu ustvarijo strnjeno fronto.

18. avgusta zvečer se je končala donavska konferenca, in sicer v poudarjeno hladnem vzdušju, z zamorjenim ter bolnim Višinskim in Ano Pauker, ki je le še s težavo obvladovala svoje živce. (206) Bebler je priredil sprejem, ki se ga je udeležilo samo sedem delegatov in po službeni dolžnosti še jugoslovanski zunanji minister ter minister za promet in elektriko. Slovo na letališču naslednjega dne je bilo še bolj formalno, saj so bile upoštewane le najnujnejše zahteve protokola. (207) Vse to je bilo več kot razumljivo, zaradi odločitve jugoslovanskih oblasti, da v slovo vzhodnim delegatom objavijo novico o smrti Arse Jovanovića. 18. avgusta je namreč minister za notranje zadeve izdal komunike, v katerem je javnost seznanil o tragičnih dogodkih na romunski meji pred sedmimi dnevi. (208)

Na odziv vzhodnih držav ni bilo treba dolgo čakati. Njihova reakcija je bila silovita in po svojem tonu ter izrazih podobna protizahodni tiskovni gonji, ki jo je le nekaj tednov prej sprožil atentat na Togliattija. (209) Že 20. avgusta je neuradna romunska agencija *Ager Press* v poročilu – povzeli so ga vsi časniki – obtožila »izdajalsko kliko Tito–Ranković« hitlerjevskih metod in trdila, da je Jovanović padel kot žrtev »podlega zločina«. Podobne obtožbe (ki jih je bilo med drugim slišati tudi po Beogradu), so prihajale tudi z drugih strani. Na Madžarskem je sam generalni sekretar partije Rákosi v naravnost histeričnem tonu protesti-

ral proti nasilju jugoslovanskih voditeljev, ki da pobijajo najiskrenejše demokrate in najslavnejše heroje osvobodilnega boja. »Privrženci Sovjetske zveze in delavskega internacionalizma so danes v Jugoslaviji preganjana divjad.« (210) Francoski pisatelj in publicist Pierre Courtaud pa je v *Humanité* zapisal, da je z Jovanovičevim ubojem dokončno razkrinkan beograjski režim, in obtožil Tita, da ima s »komunistično krvjo omadeževane roke«. (211) V naslednjih dneh se je ta tiskovna gonja, ki pa se je sovjetski časopisi niso udeležili, še okrepla. 24. avgusta je bukareška *Scantia* objavila dolg članek bivšega poslanika Golubovića, v katerem so voditelji KPJ med drugim označeni kot »banda morilcev in zločincev«, ki uporablja podobne fašistične metode kot Hitler, Mussolini in Franco. (212)

Ob Golubovičevem članku je bilo jugoslovanske potrpežljivosti konec. Doslej je beograjska vlada storila vse, da bi kljub nesporazumu med partijami dokazala svojo trdno zasidranost na strani socialističnih držav. Njeno ravnanje na donavski konferenci je bilo neoporečno in njeni verbalni napadi na imperialistični svet so bili prav tako odločni kot vedno. Na nedavnem procesu v Zagrebu, ki je bil z nenavadno naglico pripravljen proti ustašem Kavranove skupine – vsi so bili obsojeni na smrt – so kot organizatorje in pobudnike hrvaškega terorizma ostro napadli »tuje sile« (evfemizem za Anglijo, ZDA in Italijo) ter Vatikan. (213) Tega niso storili samo zaradi svoje javnosti, temveč tudi zato, da bi vzhodni opazovalci videli, kako nepopustljivo se Jugoslavija še naprej bojuje proti zahodnemu imperializmu in fašizmu.

V polemiki z informbirojevskim tiskom pa so jugoslovanski časniki do sedaj na napade odgovarjali v povsem obrambnem tonu. Toda ob sramotilnih očitkih, ki so se po objavi novice o Jovanovičevi smrti kot plaz vsuli iz vzhodnih prestolnic, in to ne samo prek tiska, ampak tudi v propagandnih radijskih oddajah za jugoslovansko javnost, je beograjska vlada začutila potrebo, da spremeni svoje ravnanje. Prešla je v ofenzivo, in sicer z uradno noto 25. avgusta 1948, naslovljeno na ministrstvo za notranje zadeve romunske vlade. Šlo je za pomemben premik v jugoslovanski politični strategiji, ki ga je med drugim omogočila tudi nedavna notranja utrditev partije. Nota je bila sestavljena tako, da je bila nesprejemljiva ne samo za bukareško vlado, ampak tudi za Moskvo, ki je očitno za kulisami manevrirala z Romunijo. Vedenje najvišjih voditeljev iz Bukarešte je bilo v njej označeno za nedopustno, začevši pri »gospe« Ani Pauker, ki se je drznila odkrito spodbujati jugoslovanske komuniste, naj strmoglavijo svoje vodstvo. Ker so bili med podpihovalci najpomembnejši člani vlade ljudske republike Romunije – tako je pisalo v beograjski poslanici – se bodo odnosi med državama neizbežno poslabšali. Njihova neopravičljiva dejavnost pa slabi tudi polo-

žaj socialistične Jugoslavije v njenem boju proti imperialističnim silam ter objektivno krepil pritisk na Jugoslavijo kot na socialistično državo. (214) Podobna nota je bila naslednjega dne poslana tudi madžarski vladi, ki je tako kot romunska v zadnjih tednih poskrbela za silovito časopisno in radijsko gonjo »proti Jugoslaviji, njenim voditeljem in njenemu ljudstvu«. (215) Iz obeh sporočil je bilo povsem razvidno: če bo socialistična fronta na Balkanu in v srednji Evropi razpadla, za to gotovo ne bo kriva beograjska vlada.

Navedeni diplomatski koraki v tem hipu še niso imeli oprijemljivih posledic, če izvzamemo odločitev madžarskega vodstva, da Jugoslaviji ne bo plačalo vojne odškodnine in da bo zaprlo tri pomembne mejne prehode. (216) Sicer pa so Jugoslovani od začetka želeli, da bi njihovo sporočilo seglo mnogo dlje od Bukarešte in Budimpešte. Ker niso marali nobenih dvomov o tem, da KPJ ni pripravljena kloniti v imenu domnevnih višjih interesov socialističnega tabora, je *Borba* objavila 24. in 25. avgusta dva pomembna uvodnika, od katerih je enega verjetno redigiral sam Tito, drugega pa je podpisal Boris Zihlerl, bivši jugoslovanski zastopnik pri časopisu Informbiroja. V prvem je bilo prvokrat jasno povedano, da »bi bilo v našem sistemu hinavsko reči, da so odnosi med komunističnimi partijami ena, med državami pa druga stvar«; drugi pa je obravnaval pravico KPJ do samostojnosti na ideološkem področju in poudarjal nujnost vrnitve k samim izvorom marksizma-leninizma, kajti samo tako bo mogoče preseči že preživele vplive. Dejstvo, da v Zihlerlovem članku ni bilo nobenega sklicevanja na Stalina kot na enega izmed klasikov socialistične doktrine, je dalo razumeti, na koga avtor s tem namiguje. (217)

Skratka, Jugoslovani niso več opozarjali le na škodo, ki jo sovražnost do njih povzroča vsemu socialističnemu taboru, ampak so si dovoljevali tudi žaljive izpade zoper Stalinovo avtoriteto, kot da bi se ne zavedali, da tako a priori zmanjšujejo prepričevalnost svojih besed in da postaja njihova krivda vedno bolj očitna in neopravičljiva. »Ali ni to,« se je spraševal minister Martino v zvezi z notama, poslanima v Romunijo in na Madžarsko, »zadnji opomin, ki ga Tito pošilja zdaj že povsem sovražnemu in za vsakršno politično in ekonomsko sodelovanje zaprtemu svetu ter poslednje izsiljevanje tistih, ki so ga zavrgli? Ali pa je morda že prvo, implicitno opravičilo za njegovo zблиževanje z Zahodom, ki ga vsaj na ekonomski ravni ne bo mogoče dolgo odlašati, če do njega že ni prišlo?« (218) Dokaz, da v Moskvi ne dvomijo o tem, za kateri tabor se je odločil Tito, je prišel 27. avgusta, ko se je pojavilo v *Pravdi* pismo generala Popivode, katerega je Stalin po njegovem uspelem pobegu iz Jugoslavije počastil tako, da mu je poslal uniformo maršala sovjetske armade. Pisanje Popivode, ki ga je posredoval tudi radio Mos-

kva, je bilo dolg, silovit napad na Tita, Kardelja, Rankovića in Djilasa z obsodbo, da so osamili Jugoslavijo in jo pripeljali v skrajno težak položaj. Če bo sedanje vodstvo trdoglavo nadaljevalo po svoji protisovjetski in protimarksistični nacionalistični poti, bo povzročilo razkroj socializma in zapravilo jugoslovanski ljudski republiko njeno neodvisnost. (219)

Vedno bolj jasno je postajalo, da stojita Moskva in Beograd na naprotnih bregovih in da Tito, če se izrazimo z besedami Cavendis Cannona, ne bo mogel nikoli več najti poti do Stalinovega srca. (220) Te resničnosti so se v odločujočem krogu okrog maršala tako zelo zavedali, da so sprožili celo vrsto političnih pobud, s katerimi so želeli podpreti režim v napovedujočem se viharju. Z besedami je bilo že mogoče trditi, da je mesto Jugoslavije v socialističnem taboru, in ogorčeno zavračati »laži«, ki jih je o domnevnih trgovinskih sporazumih med jugoslovansko vlado in ameriškim državnim sekretarjem Marshallom z »nespodobnimi metodami« razširjal romunski tisk. (221) Toda v resnici so v Beogradu začeli resno misliti, da bi stopili v tesnejše gospodarske odnose z zahodno Evropo in Združenimi državami. Zato so jim v zameno za stroje ter industrijsko opremo ponudili svinec, krom, molibden in baker (rude, ki so jih doslej izvažali na Vzhod). (222) V izvidnico niso pošiljali le gospodarskih strokovnjakov in poslovnih mož, kmalu je takšno nalogo dobil tudi sam pomočnik zunanjega ministra Aleš Bebler in lotil se je je z očitnim navdušenjem. Končno ima Jugoslavija možnost, da vodi lastno diplomatsko dejavnost, ne da bi zato morala komu polagati račune! Končno lahko deluje popolnoma neodvisno! (223)

Bebler je svoje delo zastavil previdno, pri čemer je najprej želel seznaniti zahodnjake z jugoslovanskimi pogledi, kakor so se oblikovali po V. kongresu. Kot po naključju se je srečal z zahodnimi časnikarji, ki so v Beogradu spremljali delo donavske konference. 14. avgusta se je približal dopisniku ameriške revije *Time*, »zakaj pomembno je, da *Time* dobi pravo podobo tega, kar se dogaja v ozadju«. (224) Nekaj dni pozneje je povabil na deželo štiri glavne zastopnike anglosaškega tiska, da bi nadaljevali pogovore »off the record«. V bistvu teh kontaktov je bila ugotovitev, da je Jugoslavija s svojim uporom začela novo obdobje v graditvi socializma ter uvedla nove odnose med socialističnimi partijami in državami. Medtem ko se je Stalin oklepal stališč Tretje internacionale, so Jugoslovani odkrito priznavali, da postavljajo na prvo mesto obveznost do lastne države, in s tem izražali potrebo, ki so jo močno čutili tudi v drugih partijah. Ta težnja bo vsekakor zmagala – je zatrjeval Bebler – pojavila pa se bo prej kot drugje na Kitajskem; tamkajšna revolucionarna izkušnja ima mnogo skupnega z jugoslovansko, saj sta se obe rodili v boju za osvoboditev, ki ga Moskva ni samo odklanjala,

ampak celo ovirala, ter se uveljavili samostojno, brez vsakršne zunanje pomoči. (225)

Namig na Kitajsko kot na prihodnjo jugoslovansko zaveznico v odporu do Sovjetske zveze je močno presenetil novinarje, Beblerjeve goste, pa tudi angleške diplomate, ki so bili takoj obveščeni o pogovorih. V začetku julija so namreč kitajski komunisti (še vedno zapleteni v državljansko vojno) poslušno in brez obotavljanja obsodili jugoslovansko odpadništvo in potrdili svojo zvestobo Moskvi. (226) Toda beograjski vladni krogi so zaslutili, da gre za bolj ali manj obvezne besede, za katerimi so na delu drugačne zgodovinske sile, ki oblikujejo ravnanje in usodo posameznih komunističnih partij. Beblerjeva teza o centrifugalnih težnjah v samostojno uveljavljenih partijah in njegovo prepričanje, da te partije z dialektiko, ki jo uvajajo v stalinski sistem, bogatijo socializem, sta bila odgovor vsem, ki so slavili ideal monolitnosti, ter potrditev vedno trdnejše zavesti o vesplošnem pomenu Titovega odpora.

Medtem pa so se gospodarske razmere v državi še naprej slabšale, tako da so morali voditelji za potrebe industrije in vojske načeti celo razpoložljive denarne rezerve. Svoje sta opravili tudi neizkušenost mnogih funkcionarjev na odgovornih položajih, ki so zdaj ostali brez sovjetskih nasvetov, pa tudi dogmatska togost tistih, ki so vodili ekonomijo. (227) Geslo trenutka je bilo, da je treba uporabiti brez posebnih ozirov vsa možna sredstva in tako držati korak s petletnim planom. Zato je Bebler nadaljeval svoje zблиževanje z Zahodom in za stopničko dvignil raven svojih stikov, ko se je sestal z britanskim poslanikom v Beogradu Charlesom Peakom. Njun razgovor dne 24. avgusta je bil »močno prisrčen« in omogočil jima je, da sta na široko pregledala vzroke pa tudi perspektive jugoslovanskega spora z Moskvo. Bebler se je vrnil k tezi, da zdaj vladata v socialističnem taboru dve ideologiji: jugoslovanska in moskovska. Jugoslovanska se je, po njegovih besedah, oblikovala na osnovi pravilnega udejanjanja marksizma in v skladu z zahtevo, da je treba realistično upoštevati razmere v državi. Takšno gledanje na stvari, je poudaril, pa je povzročilo v slovanskih državah in v sami Moskvi globoke razkole. Toda Sovjetska zveza še naprej ravna z drugimi komunističnimi partijami, kot da so manjšine, ki se borijo za oblast, ne pa že vladajoče politične sile. (228)

Iz Beblerjevih besed sledi, da so izhodišča Titovega govora Prvi proletarski brigadi že dobila obrise prave doktrine. Še na V. kongresu o nesporni avtoriteti Kremlja na ideološkem področju sploh niso razpravljali, zdaj pa so odkrito zanikali Stalinovo nezmotljivost in nasproti njegovi politiki postavili lastno resnico. Sicer pa v pogovoru s sir Charlesom Bebler ni pozabil naglasiti, da bo spor s Sovjeti kmalu rešen. Trdil je, da

bo Stalin zaradi jugoslovanskega odpora in zaradi nujnosti, da se v vzhodni Evropi ne poruši zdaj že utrjeno politično in ekonomsko ravnotežje, prisiljen ponovno preučiti svoje ravnanje ter priznati pravilnost jugoslovanskih stališč. Vendar pa angleški diplomati Beblerjevega optimizma niso vzeli povsem resno. V njem so videli predvsem izraz partijske linije »za tujce«, oziroma navezanost na iluzijo, s katero so si v Beogradu pač dajali poguma. Toda tisti člani jugoslovanskega politbiroja, ki so bili v Moskvi – in nekateri so bili tam precej časa – morajo gotovo vedeti, da možnosti za spravo s Sovjeti praktično ni. (229)

Da so te razlage pravilne, se je pokazalo zadnje dni avgusta, ko so Jugoslovani spet stopili v diskreten stik z Britanci. Tokrat je kot posrednik nastopil diplomat Nešić, ki je pred časom že sodeloval z angleško ambasado, a je stike z njo pretrgal, ko je bil prestavljen iz zunanega ministrstva v ministrstvo za zunanjo trgovino. Zdaj je, očitno govoreč po višjem naročilu, izrazil veliko zaskrbljenost zaradi gospodarskih sankcij, ki jih je pričakovati od držav Informbiroja, in izjavil, da njegova vlada želi okrepiti in povečati trgovinske stike z Zahodom. Beograjske oblasti upajo, da jim bodo zahodne sile zaradi njihovih prizadevanj po osamosvojitvi naklonjene ali da vsaj s svojimi ukrepi ne bodo omajale jugoslovanskega položaja v odnosu do Moskve. (230)

Dejstvo, da Jugoslovani čutijo potrebo po stikih z britanskimi diplomati in po izmenjavi mnenj z njimi, se je zdelo Foreign Officeu vredno vse pozornosti. Vseeno pa niso spremenili politične naravnosti, za katero so se odločili po resoluciji Informbiroja. V interesu Zahoda je – tako so menili – da ohrani svojo zadržanost ter ostane v odnosih z Jugoslovani enako previden kot doslej. Res je, da so znamenja, ki so konec avgusta začela prihajati iz Beograda, napovedovala novo politično usmeritev: toda njeni obrisi so še nejasni in temelji krhki. Primerno je torej počakati, da stvari dozori. »Zdi se,« je pisal neki uradnik Foreign Officea, »da se nam zaenkrat še najbolj izplača poslušati in molčati.« (231)

Vročje beograjsko poletje

- (1) NAUS, 800.00B CI/6-2148; 800.00B CI/6-2248; 800.00B CI/6-2248.
- (2) The Soviet-Yugoslav Controversy, str. 179.
- (3) Ibid.
- (4) PRO, FO 371/72579/R 7700; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 307; idem, Novi prilozi, I. del, str. 49; Savo Kržavac, Dragan Marković, Pokušaj razdora u vrhu KPJ, NIN, 21. 3. 1982; Zlatko Čepo, Sukob s Informbirojem, Večernji list, 8. 3. 1976.

- (5) PRO, FO 371/72583/R 8173; 71667/N 8448; Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford University Press, 1980, str. 52.
- (6) FRUS, 1948, II., str. 1-338; PRO, CAB, 129, 25, C. P. (48) 78; CAB, 129, 27, C. P. (48) 134, 138, 143; FO 371/72583/R 8797/G; NAUS, 740.00119 Council/6-2748; TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, CIA Memorandum, 24. 6. 1948.
- (7) AA.VV., *Istoriya Jugoslavije*, nav. d., str. 93.
- (8) NAUS, 800.00B CI/6-2248.
- (9) NAUS, 800.00B CI/6-2548HH.
- (10) PRO, FO 371/72579/R 7653; R 7655; 71264/N 7683.
- (11) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 299-306.
- (12) M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 229, 230; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I. del, str. 608; NAUS, 860H.00B/6-2848.
- (13) K. Zilliacus, nav. d., str. 226.
- (14) M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 231.
- (15) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 312-319; PRO, FO 371/72579/R 7691.
- (16) PRO, FO 371/72582/R 8040; NAUS, 860H.00B/6-2948; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 404.
- (17) Idem, I. del, str. 499; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 232.
- (18) NAUS, 860H.00/7-148; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 232.
- (19) PRO, FO 371/72583/R 8797; NAUS, 860H.00/6-3048.
- (20) PRO, FO 371/72581/R 7867; 72583/R 8797.
- (21) NAUS, 860H.00/6-3048; 860H.00/7-148; TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, *The Controversy between the Kominform and the Communist Party of Yugoslavia*.
- (22) Fernando Claudin, nav. d., str. 486; *The Times*, 29. 6. 1948; *Chip of the Eastern Block*, *The Economist*, 3. 7. 1948, str. 2-4.
- (23) NAUS, 860H.00/7-248.
- (24) PRO, FO 371/72579/R 7753; NAUS 860H.00/6-2948.
- (25) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, *The Controversy between the Kominform and the Communist Party of Yugoslavia*; PRO, FO 371/72581/R 7867.
- (26) PRO, FO 371/72579/R 7655; NAUS, 860H.00B/6-2948.
- (27) PRO, FO 371/72579/R 7751.
- (28) NAUS, 860H.00/6-2948; 860H.00/7-2048; 860H.00/6-3041; D. Acheson, nav. d., str. 332.
- (29) NAUS, 860H.00/6-3048; PRO, FO 371/72579/R 7655; 72579/R 7752; R 7694; R 7691; *Tito's Defiance*, *The Economist*, 7. 8. 1948.
- (30) PRO, FO 371/72579/R 7751.
- (31) FRUS, 1948, IV., str. 1076, 1077.
- (32) PRO, FO 371/72579/R 7753.
- (33) FRUS, 1948, IV., str. 1079-1081.
- (34) PRO, FO 371/72579/R 7694; R 7655; FRUS, 1948, IV., str. 1078.
- (35) PRO, FO 371/72579/R 7694.
- (36) NAUS, 760H.61/6-3048.
- (37) TL, State Department, Myron C. Taylor, 1948, Folder 3, 1. 7. 1948.
- (38) PRO, FO 371/72579/R 7753; 72583/R 8234; 72580/R 7797; NAUS, 800.00B CI HH/7-148; 760H.61/7-3048; 860H.00/7-1348.
- (39) PRO, FO 371/72583/R 8797; 72583/R 8173.
- (40) PRO, FO 371/73583/R 8234; 72579/R 7655.
- (41) PRO, FO 371/72579/R 7655.

- (42) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 505.
- (43) PRO, FO 371/72580/R 7786; 72584/R 8418; 72495/R 8416; 72583/R 8797; NAUS, 800.00 Summaries/7-948.
- (44) PRO, FO 371/72579/R 7655; NAUS, 860H.00/7-848; 860H.00/7-148.
- (45) PRO, FO 371/73191/Z 5333.
- (46) ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Pariz, 1. 7. 1948.
- (47) FRUS, 1948, IV., str. 1085-1087.
- (48) PRO, FO 371/72583/R 8252; NAUS, 860H.00/7-148.
- (49) PRO, FO 371/72581/R 7877; 72580/R 7861; 72582/R 8163; FRUS, 1948, IV., str. 1085.
- (50) NAUS, 660H.659/7-248; 860H.00/7-1648; PRO, FO 371/72580/R 7861.
- (51) FRUS, 1948, IV., str. 1088; PRO, FO 371/72585/R 8906.
- (52) PRO, FO 371/72583/R 8234.
- (53) Ibid.
- (54) PRO, FO 371/72582/R 8163/G.
- (55) PRO, FO 371/72584/R 8418; FO 371/72586/R 9023.
- (56) FRUS, 1948, IV., str. 1094, 1095.
- (57) Ibid., str. 1096; NAUS, 860H.00/7-1048.
- (58) FRUS, 1948, IV., str. 1095; NAUS, 840.51 FC 60H/7-948.
- (59) Wolfgang Leonhard, Child of the Revolution, London, 1957, str. 387-390.
- (60) NAUS, 860H.00/7-1248; 800.00B CI/7-848.
- (61) PRO, FO 371/72579/R 7752; 72580/R 7798.
- (62) NAUS, 800.00B CI/6-2948; 860H.00/6-2948; 860H.00/7-348; 860H.00B/6-3048; 860H.00B/6-3048; 860H.00/7-348; PRO, FO 371/ 72581/R 7902.
- (63) PRO, FO 371/72583/R 8318; Borba, 10. 6. 1948.
- (64) NAUS, 800.00B CI/7-848; PRO, FO 371/72581/R 7865.
- (65) L. Marcou, nav. d., str. 221.
- (66) PRO, FO 371/72580/R 7820.
- (67) PRO, FO 371/72580/R 7848; 72579/R 7746; ASME, Jugoslavija, mapa 32, fasc. I., Sofija, 2. 7. 1948; NAUS, 860H.00B/6-2948.
- (68) NAUS, 860H.00/6-2948; 760H.74/7-448; PRO, FO 371/72580/R 7848.
- (69) PRO, FO 371/72163/R 8208; 72582/R 8050; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Sofija, 2. 7. 1948; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 323.
- (70) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 10. 7. 1948; PRO, FO 371/72163/R 8208; 72582/R 8050.
- (71) NAUS, 860H.00/7-248.
- (72) Ibid.; PRO, FO 371/72580/R 7821.
- (73) PRO, FO 371/72581/R 7899; 72583/R 8335; ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Sofija, 7. 8. 1948.
- (74) PRO, FO 371/72582/R 8050; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 10. 7. 1948.
- (75) PRO, FO 371/72583/R 8318; NAUS, 860H.00/7-948; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 10. 7. 1948.
- (76) P. Danylow, nav. d., str. 81; NAUS, 875.00/12-2448.
- (77) NAUS, 760H.75/6-3048; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. III., Varšava, 18. 7. 1948; P. Danylow, nav. d., str. 81, 82.
- (78) NAUS, 760H.75/6-3048.
- (79) NAUS, 760H.75/7-248; 875.00/12-2448; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Rim, 10. 7. 1948; Mapa 32, fasc. I., 6. 7. 1948; PRO, FO 371/72581/R 7961; 72583/R 8234.
- (80) NAUS, 760H.75/7-348; 660H.7351/7-948; PRO, FO 371/72581/R 7961.

- (81) ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Rim, 6. 7. 1948; Mapa 36, Beograd, 7. 7. 1948.
- (82) ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Sofija, 10. 7. 1948.
- (83) NAUS, 860H.00/7-248; 860H.00/7-1348; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Washington, 1. 7. 1948.
- (84) PRO, FO 371/71651/N 8852/G; NAUS, 874.21/7-948; 874.20/7-1648.
- (85) PRO, FO 371/72585/R 8828; NAUS, 860H.00/7-1348; ASME, Jugoslavija, Mapa 35, fasc. I., Sofija, 1. 7. 1948.
- (86) S. E. Palmer and R. R. King, nav. d., str. 126; PRO, FO 371/72163/R 8655; ASME, Jugoslavija, mapa 36, Beograd, 17. 7. 1948.
- (87) PRO, FO 371/72585/R 8828; NAUS, 874.00B/8-1148.
- (88) Free Bulgaria, III. del, str. 14, 15. 7. 1948.
- (89) PRO, FO 371/72580/R 7853.
- (90) PRO, FO 371/72582/R 8150; 72580/R 7857; R 7784.
- (91) PRO, FO 371/71264/N 7992; 72580/R 7798; R 7850; 71667/N 8448; NAUS, 800.00 Summaries/7-2148; 800.00B CI/7-1448.
- (92) PRO, FO 371/71295/N 8024.
- (93) PRO, FO 371/72580/R 7844.
- (94) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 421, 422; I. del, str. 503.
- (95) NAUS, 860H.4016/7-1248; PRO, FO 371/72583/R 8308; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. II., Rim, 5. 8. 1948.
- (96) NAUS, 860H.00/7-1548; 701.60H64/7-2348; PRO, FO 371/72605/R 8559.
- (97) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 143.
- (98) ASME, Jugoslavija, Mapa 14, fasc. II., Beograd, 16. 6. 1948.
- (99) Ibid., Moskva, 16. 5. 1948.
- (100) Manchester Guardian, 26. 6. 1948; PRO, FO 371/72185/R 5456.
- (101) PRO, FO 371/71264/N 7992; 72580/R 7798; 71296/N 7868; The Times, 16. 7. 1948; V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 146; K. Kaplan, nav. d., str. 36.
- (102) NAUS, 860H.00/6-2548; K. Kaplan, nav. d., str. 36 in passim.
- (103) William C. Fletcher, Religion and Soviet Foreign Policy, 1945-1970, London 1973, str. 18; Stella Alexander, nav. d., str. 193, 194; PRO, FO 371/72582/R 8149; NAUS, 860H.404/6-2548.
- (104) NAUS, 860H.00/7-948 Secret File; PRO, FO 371/72580/R 7833.
- (105) PRO, FO 371/72582/R 8148.
- (106) A. Ulam, Expansion and Coexistence, Soviet Foreign Policy, New York 1974, str. 467; PRO, FO 371/71651/N 8852/G; NAUS, 860C.00B/7-1648.
- (107) PRO, FO 371/71651/N 8852/G; 72581/R 7867; FO 380/116/R 13091.
- (108) PRO, FO 371/72585/R 8906.
- (109) NAUS, 860H.00/7-248; PRO, FO 371/72579/R 7655.
- (110) PRO, FO 371/72567/R 8271; NAUS, 860H.00/7-1648.
- (111) PRO, FO 371/72585/R 8906.
- (112) PRO, FO 371/7252/R 7900; R 8050; NAUS, 860H.00/7-148.
- (113) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 243.
- (114) NAUS, 860H.00/7-1348; 860H.00/7-248; PRO, FO 72585/R 8828; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 6. 7. 1948.
- (115) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 6. 7. 1948.
- (116) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 235.
- (117) PRO, FO 371/72582/R 8050; NAUS, 860H.00/7-448; 860H.00/7-948.
- (118) NAUS, 860H.00/7-1948; Ivo Banac, Yugoslav Cominformist Organisation and Insurgent Activity: 1948-1951, in At the Brink of War and Peace: The Tito-Stalin Split in a Historic Perspective, ur. Wayne S. Vucinich, New

- York 1982, str. 248 in passim; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 237–256; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 452, 453.
- (119) PRO, FO 371/72585/R 8050; 72584/R 8481; NAUS, 860H.415/7–948; 860H.415/7–1948; 860H.415/7–1648; 860H.415/7–948.
- (120) V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 397–403.
- (121) TL, *Notes on Cabinet Meetings*, 23. 7. 1948; NAUS, 874.20/7–1648.
- (122) V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 405, 415, 417.
- (123) PRO, FO 371/72582/R 8050; 72584/R 8433; R 8479; 72583/R 8249; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 36, Beograd, 17. 7. 1948.
- (124) NAUS, 860H.00/7–1748.
- (125) NAUS, 860H.00/7–2148; PRO, FO 371/72584/R 8460; FO 370/1931/L 5162; *Vjesnik*, 4. 2. 1984.
- (126) M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 238.
- (127) *Manchester Guardian*, 22. 7. 1948.
- (128) NAUS, 860H.00B/7–2248.
- (129) NAUS, 860H.00B/7–2248; 860H.00B/7–2348; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I. del, str. 505; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 241.
- (130) PRO, FO 371/72587/R 9638; NAUS, 860H.00B/7–2248.
- (131) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 368–376; PRO, FO 371/72584/R 8719; *Fitzroy Maclean*, nav. d., str. 392.
- (132) V. Dedijer, *Novi prilozi*, I. del, str. 506; III. del, str. 361; A. Bebler, nav. d., str. 187.
- (133) *Manchester Guardian*, 22. 7. 1948; NAUS, 860H.00/7–2148.
- (134) NAUS, 860H.00/7–2248; 860H.00/7–2348; *Humanité*, 22. 7. 1948.
- (135) PRO, FO 371/72567/R 8824; NAUS, 860H.4061 MP/8–648.
- (136) NAUS, 860H.00B/7–2348; 860H.00B/7–2448; 860H.00B/7–3148.
- (137) NAUS, 860H.00/7–2148; 860H.00/7–2148.
- (138) NAUS, 800.00B CI/7–2248.
- (139) PRO, FO 371/72584/R 8694; R 8718.
- (140) PRO, FO 371/72585/R 8816; NAUS, 860H.00B/7–2548; 860H.00/7–2748; V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 475; idem, *Novi prilozi*, I. del, str. 507; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 241.
- (141) PRO, FO 371/71265/N 8684; NAUS, 860H.00/7–2648.
- (142) PRO, FO 371/72585/R 8773; 72605/R 8914; NAUS, 860H.00/7–2848.
- (143) NAUS, 860H.00B/7–2848; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 36, Sofija, 29. 7. 1948.
- (144) NAUS, 860H.00/7–2748.
- (145) PRO, FO 371/72585/R 9012.
- (146) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 36, Sofija, 29. 7. 1948; PRO, FO 371/72585/R 9001; 72585/R 8982; NAUS, 800.00B CI/8–348.
- (147) V. Dedijer, *Novi prilozi*, I. del, str. 502, 503; III. del, str. 296; PRO, FO 371/72582/R 8100/G.
- (148) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 481–489; NAUS, 860H.00/7–2948.
- (149) NAUS, 860H.00B/7–3148.
- (150) V. Dedijer, *Novi prilozi*, I. del, str. 507; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 242; NAUS, 860H.00/7–3048; PRO, FO 371/72584/R7388; 72585/R 8863; 72586/R 9082; 72587/R 9638.
- (151) PRO, FO 380/116/R 13091.
- (152) FRUS, 1948, IV., str. 1097; PRO, FO 371/72569/R 8790.
- (153) J. O. Iatrides, nav. d., str. 60.
- (154) NAUS, 860H.00/7–3048; PRO, FO 371/72569/R 8938. ' "

- (155) NAUS, FW 860H.00/7-2648; 660H.0031/7-2348; 860H.00/7-2048; FRUS, 1948, IV., str. 1099; PRO, FO 371/72569/R 8790.
- (156) K. Kaplan, nav. d., str. 36.
- (157) ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 7. 8. 1948.
- (158) Ibid.
- (159) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 429.
- (160) V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 168.
- (161) NAUS, 800.00B CI/8-348.
- (162) NAUS, 860H.00B/10-2848; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 7. 8. 1948.
- (163) PRO, FO 371/72586/R 9297.
- (164) PRO, FO 371/72571/R 9077/G; 72586/R 9083.
- (165) PRO, FO 371/72586/R 9083; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Bukarešta, 3. 8. 1948.
- (166) PRO, FO 371/72586/R 9251; 72587/R 9742; 72588/R 9779; NAUS, 860H.00/8-1748; 860H.00/8-1748.
- (167) PRO, FO 371/72587/R 9742; R 9433; NAUS, 860H.00/8-1348; I. Banac, nav. d., str. 248.
- (168) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, CIA, Future Danube River Navigation and Control, ORE, 34-48, 9. 6. 1948; PRO, FO 371/70235/W 4726; 70232/W 4486.
- (169) NAUS, 860H.00/7-3048; Paul Lendvai, Antisemitism in Eastern Europe, London 1972, str. 335; V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 168; ASME, Jugoslavija, Mapa 14, fasc. I., Pariz, 13. 8. 1948.
- (170) PRO, FO 371/70230/W 4055.
- (171) NAUS, 760H.61/8-1348; PRO, FO 371/70238/W 5269.
- (172) PRO, FO 371/70235/W 4726.
- (173) PRO, FO 371/70234/W 4735; 70235/W 4836; W 4837.
- (174) PRO, FO 371/70238/W 5821.
- (175) PRO, FO 371/70236/W 4950; 70238/W 5148; NAUS, 840.811/8-248.
- (176) NAUS, 840.811/8-248.
- (177) PRO, FO 371/70235/W 4836; 72567/R 9964; NAUS, 860H.00/8-1648.
- (178) NAUS, 860H.00/8-548; 860H.00/8-748; 860H.00/8-2448; 800.00B CI/8-1448.
- (179) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 543-558; L. White, nav. d., str. 123, 124; Ghita Ionescu, The Politics of European Communist States, London 1967, str. 35.
- (180) NAUS, 860H.00/8-648; 860H.00/748; PRO, FO 371/72587/R 9438; R 9679.
- (181) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 561; NAUS, 800.00B CI/7-2148.
- (182) PRO, FO 371/72586/R 9080.
- (183) NAUS, 860H.00/7-3048.
- (184) PRO, FO 953/571/PE 19.
- (185) PRO, FO 371/72585/R 8998; 71713/N 8986; 72586/R 9791; Veljko Mićunović, Moskovske godine, 1856-1958, Zagreb 1977, str. 33.
- (186) NAUS, 860H.00/8-1448; 860H.00/8-1448; 860H.00/8-1648; PRO, FO 371/72587/R 9521; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 13. 8. 1948.
- (187) NAUS, 860H.00/8-2548; A. Ross Johnson, The Transformation, str. 69.
- (188) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 350; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 247; E. L. Pridonoff, Tito's Yugoslavia, Washington 1955, str. 122-126; NAUS, 860H.221/8-1848; 860H.00/8-2448; 860H.00/7-3048; PRO, FO 371/72586/R 8816; 82588/R 9791.

- (189) Claude Delmas, Le »Non« de Tito à Stalin, Défense nationale, letnik 34, junij 1978, str. 78; V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 171; PRO, FO 371/72588/R 10129.
- (190) J. Yindrich, nav. d., str. 29.
- (191) PRO, FO 371/70238/W 5269; 72588/R 9791; R 9964; R 10124/G; NAUS, 840.811/8-1248.
- (192) NAUS, 860H.00/8-1958.
- (193) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 246, 247; V. Dedijer, Izgubljeni boj, str. 170, 171; idem, Novi prilozi, I. del, str. 627.
- (194) PRO, FO 371/72588/R 9779; S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 83, 84, 90; I. Kreft, nav. d., III. del, str. 57.
- (195) NAUS, 860H.00/8-2548; PRO, FO 371/72588/R 10303.
- (196) FRUS, 1948, IV., str. 1100.
- (197) PRO, FO 371/72587/R 9521.
- (198) PRO, FO 536/17/129; 371/72588/R 9964; NAUS, 860H.42761/8-1748;
- (199) J. Yindrich, nav. d., str. 30; A. Bebler, nav. d., str. 186.
- (200) NAUS, 860H.00/8-1748; 860H.00/8-2548.
- (201) NAUS, 860H.00/8-2548; 860H.00/8-2648; 860H.00/8-2548; 860H.911/8-1748; PRO, FO 371/72587/R 9742; 72588/R 9791; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 464.
- (202) NAUS, 860H.00/8-2448.
- (203) The Observer, 29. 8. 1948; L. M. Lees, nav. d., str. 155.
- (204) NAUS, 860H.00/8-2748; 860H.00/8-648; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 4. 8. 1948; PRO, FO 371/72630/R 9808.
- (205) PRO, FO 371/72630/R 9640; 72599/R 9420; 72575/R 9792; R 9689; 71321/N 9326.
- (206) PRO, FO 371/72588/R 10124.
- (207) NAUS, 840.811/8-1948; 840.811/8-2048.
- (208) V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 559; PRO, FO 72587/R 9627.
- (209) NAUS, 860H.00/8-648; PRO, FO 371/72588/R 9789.
- (210) NAUS, 860H.00/8-2148; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, fasc. II., Bukarešta, 19. 8. 1948; M. Djilas, Jahre der Macht, str. 247; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 560.
- (211) NAUS, 860H.00/8-1948.
- (212) PRO, FO 371/72588/R 10129.
- (213) NAUS, 860H.00/8-3048; 860H.00/8-1348; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. II., Beograd, 14. 8. 1948.
- (214) PRO, FO 371/72571/R 10240; NAUS, 760H.71/8-2748; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 561-568.
- (215) PRO, FO 371/72608/R 10454; NAUS, 860H.00/8-2948; 760H.64/8-3148; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Budimpešta, 20. 8. 1948.
- (216) PRO, FO 371/72575/R 10031; 72605/R 10053.
- (217) NAUS, 860H.00/8-2648; 760H.71/8-2748.
- (218) ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 28. 8. 1948.
- (219) PRO, FO 371/72588/R 10052; R 10080.
- (220) PRO, FO 371/72588/R 9791; R 10242; 72575/R 9901; R 9792.
- (221) V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 562.
- (222) PRO, FO 371/72575/R 10437/G; NAUS, 611.60H31/8-2748; 641.60H31/8-2648.
- (223) PRO, FO 371/72587/R 9432.
- (224) NAUS, 860H.00/8-1448; PRO, FO 371/72630/R 9640.

- (225) PRO, FO 371/72588/R 9969; 107829/Wy 10338/11; G. Ioñescu, nav. d., str. 78; Borba, 29. 6. 1953.
- (226) PRO, FO 371/71651/N 8852/G. .
- (227) PRO, FO 371/72588/R 9899; R 9791.
- (228) PRO, FO 371/72588/R 10032, 10033.
- (229) PRO, FO 371/72588/R 10071.
- (230) PRO, FO 371/72588/R 9791; R 10242; 72575/R 9901; R 9792.
- (231) PRO, FO 371/72588/R 10242; R 10033.

V igro stopijo kraljice

Pozno poleti leta 1948 je bila jugoslovanska politika vse bolj podobna bogu Janusu z dvema obrazoma: z enim je nostalgичno in z intimno navezanostjo gledala na Stalinov svet, z drugim pa zaskrbljeno in strahoma, toda ne brez zanosa in želje po novem, na še neraziskane poti v prihodnost. Ta dva obraza jugoslovanske resničnosti sta se jasno razkrila v govoru, ki ga je 1. septembra imel za Drugo proletarsko brigado Milovan Djilas. Poudaril je, da bistvo spora z Moskvo ni vprašanje, ali Jugoslavija priznava vodilno vlogo Sovjetske zveze, kajti te ji dejansko nikoli ni odrekala, ampak zadeva oblike in metode v odnosih med socialističnimi državami. KPJ je prepričana, da morajo ti odnosi temeljiti na medsebojnem zaupanju, brez žalitev in sumničenj ter brez podcenjevanja nalog, ki jih imajo posamezne partije in države v velikem protikapitalističnem boju. (1)

Čeprav je Djilas še vedno hvalil Sovjetsko zvezo, pa vendarle ni pozabil poudariti tudi pravilnosti stališč, za katere se je odločila KPJ. Namigoval je celo, da jo vodijo boljši marksisti-leninisti od onih, ki so na oblasti v Moskvi. Toda Tito in njegovi kot da se niso zavedali ali hoteli zavedati, da tak način razmišljanja prav gotovo ne more ugodno vplivati na spravo s Stalinom. Ujeti v svoja notranja protislovja so vodili dvoumno politiko: na eni strani so poudarjali svojo solidarnost s socialističnim svetom, na drugi pa so se z njim spuščali v vedno ostrejšo polemiko. V začetku septembra so poslali svoje delegacije na mednarodni kongres pravnikov demokratičnih držav v Pragi, na kongres o koordinaciji železniške mreže v Budimpešti in na zborovanje zdravnikov v Varšavi. Jugoslavija se je udeležila tudi kongresa o žrtvah nacizma v Berlinu in srečanja intelektualcev za mir v Wrocławu. V Romunijo je poslala novega diplomatskega predstavnika (ki je bil, morda nekoliko zlobno, izbran med Jovanovići), Bolgarom pa je ob praznovanju njihovega nacionalnega praznika izrazila svojo bratsko naklonjenost. Ko je konec avgusta nenadoma umrl Ždanov, je jugoslovanski CK poslal sovjetskemu sožalno brzojavko, tisk pa je objavil obsežne nekrologe, v katerih ni bila niti omenjena odločilna vloga znamenitega pokojnika na zadnji seji Informbiroja. Nazadnje so jugoslovanski časopisi soglasno s sovjetsko propagando zahrumeli proti fašističnemu nasilju v Grčiji in proti kršitvam albanske meje, za kar so obdolžili atenske oblasti. (2)

Na drugi fronti pa je Jugoslavija, obtožujoč Tirano, da preganja njene državljane, začela ostro polemiko z Albanijo, ponovno pa je zašla tudi v spor s Sofijo zaradi makedonskega vprašanja. (3) Njeno trdno odločitev, da bo kljubovala Stalinu, pa so bolj kot vse drugo potrdile spremembe v zvezni vladi, sporočene 1. septembra 1948. Podpredsednik izvršnega sveta Edvard Kardelj je bil tedaj imenovan še za zunanjega ministra, minister za notranje zadeve Ranković pa povzdignjen v namestnika ministrskega predsednika, pri čemer je obdržal svoj prvotni sektor. Okrepitev njunih položajev, ki je bila v očitnem nasprotju z željo Informbiroja po njuni likvidaciji, je jasno razkrivala, da bodo voditelji vztrajali v svoji izzivalni drži. Druge spremembe in premiki v ministrski sestavi so pripeljali na odgovorna mesta osebnosti, ki so bile še posebno blizu Titu. S tem je maršal še okrepil svoj nadzor nad državo, kajti vsi ključni sektorji v upravi so prišli v roke njemu zvestih ljudi. (4)

Največ zanimanja je vsekakor vzbudilo imenovanje Edvarda Kardelja za zunanjega ministra. Zahodni opazovalci so imenovanje ocenjevali z mešanimi občutki, saj je bil ta slovenski komunist pri njih bolj malo priljubljen; zaradi ortodoksnosti, neprožnosti in dogmatizma so ga namreč imeli za nekakšnega jugoslovanskega Molotova. Neki angleški diplomat je zanj celo uporabil znani verz, s katerim Goethe označuje Mefista: »Der Geist der stets verneint« (duh, ki vedno zanika), češ da je tak duh značilen tudi za tega politika. (5) Razširjeno je bilo tudi mnenje, da je Kardelj med tistimi voditelji, ki so se najbolj obotavljali pretrgati vse stike z Moskvo. Po drugi strani pa so se vsi oddahnili, da je bil iz zunanjega ministrstva odstranjen Simić, ki ni bil ne komunist ne Titov prijatelj in je vodil svoj resor brez prave avtoritete, z odvečno ter pretirano togostjo, ki naj bi zakrila njegovo politično šibkost. Bilo je jasno, da je s Kardeljevim imenovanjem dobilo zunanje ministrstvo v jugoslovanskem političnem življenju posebno mesto in da namerava Beograd čisto na novo zastaviti svoje odnose z vzhodnimi državami. (6)

Kot bi se hotel opravičiti za implicitno željo po uporabi, izraženo v vladni zamenjavi, je novi izvršni svet poskušal dokazati svojo ortodoksnost v notranji politiki s široko odmevno akcijo proti »kulakom«. Že od pomladi, ko je Stalin v svojih pismih opozoril na to vprašanje, so zavzeto razpravljali o potrebi po čimprejšnji socialni preobrazbi na vasi. Tako je junija prišlo do nove pobude za kolektivizacijo zemlje in spet so začeli ustanavljati delovne zadruge ter državna kmetijska posestva po zgledu sovjetskih sovhozov in kolhozov. Poleg tega so si zastavili veličasten program za izgradnjo 4.000 zadružnih domov, kar je zahtevalo 9,5 milijard dinarjev (8% vseh stroškov federacije, republik in pokrajin, predvidenih za tekoče leto). Omenjeni domovi naj bi bili usmerjevalci družbenega,

kulturnega in političnega življenja na vasi, v prihodnosti pa tudi sedeži uprave kmečkih delovnih zadrug. (7)

Kmečko vprašanje, ki so ga na široko obravnavali na V. kongresu KPJ, je bilo še naprej eden gordijskih vozlov jugoslovanske družbe. V svojem govoru 10. avgusta Prvi proletarski brigadi je Tito (kakor tudi Djilas 1. septembra) ponovno poudaril, da partijski načrt res predvideva kolektivizacijo, da pa ta nikakor ne sme biti vsiljena od zgoraj. Uresničiti se mora na podlagi »ekonomskega prepričanja«, zrelosti kmečkega razreda in njegove vključenosti v socialistično družbo. (8) Kljub tem modrim napotkom pa se jugoslovansko vodstvo ni moglo vselej upreti skušnjavi, da ne bi kdaj pa kdaj pokazalo svoje revolucionarne zagretosti, čeprav mu je tudi sama resolucija očitala prenagljene ukrepe (npr. ukrep proti malim trgovcem prejšnjo pomlad), ter se posmehovala njegovi politiki, označujoč jo za avanturistično, antimarksistično in demagoško. Iz dvojnega razloga – iz ideološke vneme in zaradi velikega pomanjkanja mesa in maščob na mestnih trgih (o njem so odkrito pisali tudi časopisi) – so oblasti izdale nov ukrep, s katerim so prizadele premožnejše kmete: 2. septembra se je začela štiri dni trajajoča akcija odvzema prašičev, od katere ni bilo velike koristi, povzročila pa je mnogo negotovanja med kmečkim prebivalstvom in še zaostрила njegovo nenaklonjenost do režima. Ob zori so motorizirane miličniške enote v polni bojni opremi prišle v najbogatejše vasi z naperjenim orožjem, zaprle cestni promet ter obkolile stanovanjska poslopja in pristave. Prestrašenim kmetom, ki so bili že tako prizadeti zaradi nedavno uvedenega davka na dohodek, so vzeli vse prašiče. Pustili so le po dva ali tri, kolikor je bilo najbolj nujno za prehrano domačih in za prirejo, in odvzete živali odpeljali na državna posestva. Vso akcijo pa so spremljale grožnje z zaporom za vsakogar, pri katerem bi našli neprijavljene živali. Za odškodnino so kmetje dobili samo skromno vsoto ali pa potrdilo, s katerim je bilo mogoče kupiti industrijsko blago v državnih trgovinah. V resnici so listki ostali v predalih, saj so bile trgovine tako rekoč prazne. Na vse to so številni kmetje jezno reagirali, tudi z upornimi dejanji – marsikdo je celo raje zastupil prašiče, kot da bi jih oddal. (9) Posledice te premalo pretehtane, slabo pripravljene in slabo izpeljane akcije – odvzetih je bilo 300.000 prašičev, vendar jih je mnogo poginilo zaradi pomanjkanja hrane ali zaradi bolezni – so bile težke tudi za potrošnike: kmetje so prenehali nositi svoje pridelke na mestni trg in zato so cene tako silno poskočile, da so dosegle najvišjo raven v vsem povojnem obdobju. (10)

Jugoslovanski voditelji so se hudo zmotili, če so mislili, da bodo s takimi in podobnimi ukrepi pridobili izgubljeno Stalinovo milost. Nasprotno, proti koncu poletja je Stalin polemiko s Titom celo zaostрил, in sicer tako, da je začel v satelitskih državah preganjati vse, ki jih je bilo

mogoče kakorkoli osumiti protitovske naklonjenosti ali teženj. To je počenjal, ker pač ni mogel položiti roke na prave in glavne heretike. Prvi je padel Poljak Wladislaw Gomulka, generalni sekretar partije in namesnik ministrskega predsednika, ki je bil skupaj z dvema somišljenikoma obtožen nacionalističnih in meščanskih odklonov. (11) V Bolgariji je bil žrtev čistke poveljnik vojaške tajne službe general Vrancev, ki je poskušal preprečiti infiltriranje sovjetskih agentov v svojo organizacijo. V Albaniji so zaradi mnenj, ki so bila v nasprotju z resolucijo, zaprli novinarja in člana CK Nuri Huta, medtem ko sta bili dve izmed najbolj vidnih političnih osebnosti Tirane, Koci Hoxe in Pandi Christo, proglašena za »agenta jugoslovanskih trockistov« ter odstranjena s svojega dosedanjega položaja v partijskem aparatu. (12) Tudi KP Madžarske je sporočila, da bo prenovila svoje vrste: čistko je začela s prestavitvijo Laszla Rajka iz ministrstva za notranje zadeve v zunanje ministrstvo. To je bila prva stopnica usodnega drsenja navzdol, ki je v komaj dobrem letu pripeljalo tega »močnega moža« iz Budimpešte na vislice. Toda tudi iz Češkoslovaške in celo iz zahodnih partij, na primer iz francoske in avstrijske, so prihajali glasovi o notranjih nesoglasjih in o kritikah tistih, za katere se je zdelo, da niso slepo pokorni Kremlju. (13)

Po informacijah, ki jih je zbral francoski poslanik v Moskvi Chataigneau, naj bi se bil Tito takoj po smrti Ždanova še zadnjič obrnil na Stalina s pozivom za razrešitev krize, povzročene z resolucijo Informbiroja. Tudi po Beogradu so krožile takšne govornice, ki jih je še spodbujalo upanje, da se gospodarju zdaj, po smrti glavnega pobornika bukareškega izobčenja, končno ponuja možnost nekoliko popraviti svojo politično usmeritev. (14) Toda te iluzije, ki so jih še gojili v jugoslovanski prestolnici, so se razblinile 8. septembra, ko je na drugi strani *Pravde* izšel dolg članek z naslovom *Kam pelje Jugoslavijo nacionalizem Titove klike*. Besedilo je bilo brezprizivna obsodba beograjskih voditeljev, ki da se obnašajo nedostojno, hinavsko in nasprotno Leninovemu nauku. Njihova razvpita ljubezen do Sovjetske zveze ni nič drugega kot cenena zvitost, s katero hočejo prevarati jugoslovanske narode. V resnici je »Titova klika« prav v dneh V. kongresa, ko so donele najbučnejše fraze o pripadnosti Jugoslavije enotni protimperialistični fronti, prešla v sovražni tabor, se tako odrekla zavezništvu z revolucionarnim mednarodnim proletariatom ter zapisala državo propadu. »Nacionalizem Titove klike razorožuje Jugoslavijo pred zunanji sovražniki«, je razglašal članek. Toda to počne samo frakcija, ki je dejansko v vojnem stanju s partijo in vlada lahko le s pomočjo policijskega administrativnega aparata. (15)

Te nadvse trde besede, najtrše, kar jih je kdaj uporabil sovjetski tisk zoper Tita, so bile podpisane z velikimi črkami in v mastnem tisku s kratico CEKA, kar je samo po sebi sprožalo asociacijo na izgovor kratice, ki

je bila v rabi za centralni komite; to pa je seveda dajalo članku še dodatno težo. Po mnenju izvedencev britanskega poslaštva v Moskvi so se v besedilu, polnem ostrih ironičnih stavkov in v obrednem ponavljanju vedno istih misli kazale Stalinove slogovne značilnosti. (16) Tega očitno tudi voditelji v Beogradu niso mogli spregledati; doslej so se mnogi jugoslovanski komunisti tolažili s tem, da se sovjetski tisk ni angažiral v polemiki proti njim tako sovražno kot tisk v satelitskih državah in so prav zaradi relativne umirjenosti njegove kritike celo upali na možnost sprave. Zato je članek v *Pravdi* deloval nanje kot hladna prha, kar dokazuje tudi dejstvo, da ga nista omenila ne tisk ne radio. (17) Da bi bil napad še hujši, je *Pravda* objavila v isti številki tudi življenjepis Arse Jovanovića, »nedavno barbarsko ubitega v Jugoslaviji«, a »dragega spominu vseh, ki so se borili proti fašizmu«. Naslednjega dne je članek povzelo glasilo sovjetske vlade *Izvestja*, spremljalo pa ga je še proti jugoslovanskim voditeljem naperjeno pismo generala Popivode, prvič objavljeno v *Pravdi* 27. avgusta. (18) Kremelj je očitno hotel poudariti, in sicer z vso svojo avtoriteto, kakšen neodpustljiv greh je nacionalizem, ter opomniti ne samo Jugoslovane, ampak tudi druge satelite, da je »internacionalizem«, razumljen seveda kot popolna podreditev Moskvi, nepreklicni imperativ za vsako komunistično partijo in socialistično državo.

Obtožbe in klevete, ki so padale po Jugoslaviji že od bukareškega izobčenja, je Moša Pijade rad komentiral z besedami junaka iz nekega romana: »Ugotovil sem, da bi lahko postal velik podlež, če bi se le malo potrudil. Resolucija.« je dodajal, »je naredila mnogo velikih podležev, ne da bi se jim bilozato treba sploh kaj truditi.« (19) Kako resnične so bile njegove besede, se je pokazalo takoj po napadu obeh sovjetskih časnikov: sprožila sta namreč pravo verbalno ofenzivo, ki jo je z novim zagonom začel proti Jugoslaviji ves socialistični tabor. Gonjo, kot jo je hotel Stalin, so verjetno skrbno uskladili on sam, Paukerjeva in drugi voditelji vzhodnih držav, ki so se, kakor so trdile vztrajne govornice, septembra sestali na Krimu. (20) Že 9. septembra je romunska vlada naslovila na jugoslovansko poslaštvo noto, v kateri je ogorčeno zavrnila »lažne in obrekljive trditve« z dne 25. avgusta. Kako bi mogla bukareška vlada podpreti protidemokratska stališča Beograda in prepovedati svojim članom, da svobodno izrazijo svoje prepričanje in svoje politične ocene? Podoben odgovor je takoj nato prišel tudi iz Budimpešte. V njem so po točkah zavrnilo vse jugoslovanske obtožbe in z licemerskim samozadovoljstvom razglasili, da se madžarska vlada v nasprotju z jugoslovansko trdno vključuje v miroljubno fronto protiimperializmu in bo zato nadaljevala dosedanjo politiko v korist obeh držav. (21)

»Psihološka vojna«, sprožena proti beograjskim odpadnikom, je od besed kmalu prešla h konkretnim dejanjem. Jugoslavija se je že nekaj

časa pripravljala na to, da bo v njeni prestolnici potekala velika športna manifestacija Balkanske in srednjeevropske igre, s katerimi naj bi mladina vsega donavskega območja utrdila in poudarila svojo bratsko solidarnost. Oblasti so se iskreno zavzele, da bi bila to dostojna prireditev, zlasti še, ker so se zavedale, kakšno pomembno vlogo ima »fizkultura« na ideološkem in propagandnem področju.

Beograjski stadion so razširili, da je lahko sprejel 60.000 gledalcev, pripravili so bivališča za tuje goste in sam Tito je nakazal 50 milijonov lir za nakup ustrezne športne opreme v Italiji. Pred začetkom iger, ki naj bi bile oktobra, so celo izdali spominsko serijo živopisnih znamk. Toda ko je bila sredi septembra na romunsko pobudo sklicana seja pripravljalnega odbora v Budimpešti, se je niso udeležile ne romunska ne albanska in ne bolgarska delegacija. Presenečenim Madžarom, Poljakom, Čehom, Jugoslovanom in Tržačanom, ki so prišli s svojimi delegacijami, so posredovali predlog iz Bukarešte, da se iger odpovedo, toda razen Jugoslovanov in Tržačanov se temu nihče ni uprl. (22)

Poslabšani odnosi med Jugoslavijo in drugimi državami vzhodnega bloka, zaradi katerih je bila kmalu za tem odpovedana celo tekma nogometnega moštva Spartakus iz Prage proti beograjskemu Partizanu, so prizadeli tudi mnoge jugoslovanske študente na Češkoslovaškem. Od začetka poletja 1948 so doživljali pritiske in preganjanja vseh vrst, tako da je morala beograjska vlada odločno protestirati. Polemika, ki je burno potekala že nekaj tednov, je sredi septembra prerasla v pravcati diplomatski incident z izmenjavo not in z izgonom odpravnika poslov pri jugoslovanski ambasadi v Pragi. Domov pa so se morali vrniti tudi vsi mladi, ki niso hoteli razglasiti Tita za izdajalca socializma. (23) Jugoslovanski maršal je v tem času podobno kot v preteklosti Trocki, Buharin in drugi odpadniki, s katerimi so ga primerjali, postal v komunističnem svetu osebnost, ki jo je treba izbrisati iz zgodovine: splošne obsodbe ni bilo deležno samo njegovo sedanje delovanje, zanikane so bile tudi njegove minule zasluge. Do kakšnih nesmislov je pripeljalo takšno vedenje, se je pokazalo v vzhodnem Berlinu, kjer so tamkajšnje komunistične oblasti pripravile veliko fotografsko razstavo o »žrtvah fašizma.« Titovo podobo so s te razstave odstranili, nadomestila pa jo je slika kralja Aleksandra Karadjordjevića, ki je bil označen kot »porok kolektivne varnosti pred hitlerjevskimi provokatorji in kot žrtev fašističnega zločina.« (24)

Ob napadih, ki so prihajali z vseh strani in razkrivali v Titu pogravitnega sovražnika vsega proletariata (že se je govorilo o njegovih stikih z jugoslovanskimi meščanskimi silami in o tajnih srečanjih z amerišskimi odposlanci) (25), je marsikdo pomislil, da se ga bo Stalin poskušal nasilno iznebiti. »Umor Tita,« je pisal Reams iz Beograda 15. septembra, tehta-

joč Stalinove možnosti za strmoglavljenje maršala, »je za Informbiro verjetno najbolj konkretna politična možnost.« Toda takoj je dodal, da »bi bilo najprej potrebno prodreti v enega najbolj čvrstih varnostnih sistemov na svetu« in da je v primeru Titove smrti sicer mogoče pričakovati nered ali poskuse državnega udara, toda na njegovo mesto bi lahko takoj stopil Ranković ali kdo drug. (26) Jugoslovanske oblasti, ki so se zavedale, da te nevarnosti še zdaleč niso izmišljene, so z uvedbo izjemno strogih ukrepov zagotovile varnost maršala in njegovih najožjih sodelavcev. Tito, Kardelj, Ranković in Djilas se v javnosti niso več pojavljali skupaj in so se gibali samo v spremstvu do zob oboroženih enot. Ko je v začetku septembra Tito obiskal Zagreb, je prišel kar s tremi oklepnimi vlaki, opremljenimi z mitraljezi in dvema lažjima tankoma. (27)

Jugoslovanski voditelji pa se niso omejili samo na utrjevanje svojih okopov, ampak so prešli tudi v ofenzivo ter svoj propagandni stroj usmerili na Vzhod. Značilno je, da so po izobčenju podvojili čas, ki ga je radio Beograd odmerjal za oddaje šestim informbirojevskim državam in Albaniji, in tako sproti odgovarjali na sovražno propagando iz sosednih prestolnic. (28) Izven te besedne bitke niso ostali niti najpomembnejši predstavniki režima. Že 19. septembra se je na primer pojavil v *Borbi* članek Moše Pijadeja, Titovega učitelja in mentorja drugih jugoslovanskih voditeljev, z naslovom *Zavrgli so dejstva za dogme*. Članek je izzval pravo senzacijo, zakaj stari revolucionar je tokrat prvič z vso jedko ironijo, s katero je bil tako obilno obdarjen, napadel KPSZ in jo implicitno obtožil reakcionarnih teženj. Ni se skliceval na pisanje v *Pravdi* pred enim tednom, pač pa je komentiral dva protijugoslovanska spisa v *Boljševiku* in očital sovjetskemu politikom, da so pogreznjeni v morje dogmatskih citatov, popolnoma nesposobni oblikovati nove ideje in teorije, ki jih zahtevajo čas in različne razmere v državah na poti v socializem. Na trditev *Boljševika*, da so splošni zakoni prehoda iz kapitalizma v socializem, ki sta jih odkrila Marx in Engels, preizkusila, uresničila in razvila pa Lenin in Stalin v okviru sovjetske države in partije, obvezni za vse, je Moša Pijade odgovarjal, da so pogoji za razvoj socializma različni glede na kraj in posebne okoliščine ter da je resničnemu marksizmu-leninizmu tuj sleherni doktrinarni pristop. (29)

Poleg ponosne trditve o vrednosti in izvirnosti jugoslovanske izkušnje ter ob odklanjanju sovjetskega monopola pri razlagi Marxa in Engelsa pa je bilo mogoče v besedah beograjskih voditeljev zaznati tudi prva priznanja, da samostojna pot v socializem ne bo ne lahka ne preprosta. Tako je bila v *Borbi* z dne 19. septembra poleg omenjenega članka objavljena tudi izjava, v kateri je minister za težko industrijo Luka Leskošek pojasnjeval delne neuspehe nekaterih tovarn. Bil je prvič, da vzrokov zanje ni iskal samo v ekonomskem bojkotu zahodnih imperialistov, ampak je

omenil tudi »težave«, ki jih Jugoslaviji povzročajo demokratične države, vključene v informbirojevsko gonjo. (30)

Preplet čustev, misli in skrbi, ki je nastal iz zavesti o vrednosti lastnega upora in zaradi mednarodne osamitve – to je bilo čutiti že v prispevkih Moše Pijadeja in Luke Leskoška – se je jasno razkril tudi 26. septembra, ko je imel Tito daljše srečanje z britanskim laburističnim poslancem in znanim levim publicistom Konnijem Zilliacusom. Svojemu gostu se je Tito hotel pokazati poln samozaupanja in dobre volje, vendar pa ni mogel povsem skriti, da ga mučijo kar precejšnje bojazni in da ne goji nobenih iluzij o posledicah storjenega koraka. Želel je poudariti, da je sprava s Stalinom še mogoča, toda samo na osnovi popolne enakosti obeh vlad, taki osnovi torej, ki a priori izključuje razmerje gospodar – hlapec. Opozoril je tudi – in to je bila že nekaj časa priljubljena misel jugoslovanskih politikov – da je njegov upor pomemben za vse države vzhodnega bloka: tudi zanje bije ta boj, saj presega jugoslovanske interese in odločilno vpliva na prihodnost socialističnega gibanja. Še dobro, da je izobčenju zadelo ravno KPJ, kajti ta se mu je sposobna postaviti po robu, česar nobena druga partija ne bi zmogla. (31) V tej perspektivi je položaj nemara zares dobival razsežnosti zgodovinskega dejanja, toda v neposredni resničnosti je bil videti povsem drugačen. Tito Zilliacusu ni prikrival, da so gospodarske težave ogromne, da bo treba petletni načrt podaljšati najmanj za eno leto in da bo prihodnja zima še posebno trda. Obtožil je Sovjetsko zvezo, da vodi šovinistično politiko in hujska eno državo proti drugi. Po njegovih besedah je Jugoslavija, kljub odločitvi, da bo ostala v vzhodnem bloku, zainteresirana za vzpostavitev bolj prijateljskih odnosov z zahodnimi silami, ki naj bi vključevali tudi gospodarsko sodelovanje. (32)

Ta zadnji maršalov namig ni bil izraz kakšne nedoločne želje, temveč odraz jasno načrtane politične linije, ki so jo jugoslovanski diplomati začeli oblikovati že konec avgusta in septembra. Z Italijani, Američani, Angleži, Francozi, Švicarji in Avstrijci so navezali vrsto uradnih ali poluradnih stikov, da bi pripravili temelje za nove trgovinske sporazume. Na Zahodu so te korake spremljali zelo pozorno in živahno razpravljali o tem, kako najprimerneje reagirati. V areno sta spet stopili vsaka s svojimi argumenti in tezami stranki, ki sta nastali že julija ob izobčenju, iz zagovornikov odločne ekonomske podpore Titu in iz tistih, ki so pozivali k previdnosti. V okviru te razprave se je konec avgusta ambasador Peake zapletel v kar živahno debato z ameriškim kolegom Cavendish Cannonom. Ta se je ob sklepu donavske konference odločil seznaniti Beblerja s sporočilom, ki je prišlo iz Washingtona že mesec prej, in v katerem je vlada Združenih držav izrazila pripravljenost razširiti gospodarske odnose z Beogradom, če bi Jugoslovani tako želeli. Peake, ki je zagovarjal izjemno opreznost, da ne bi škodovali samemu Titu (menil je, da so

med njegovimi tovariši še žive simpatije do Moskve), je sicer uspel prepričati Cannona v svoj prav, ni pa ga mogel odvrniti od namere, da do konca izpelje prejeta navodila. (33) Po razgovoru z Beblerjem je Cavendish Cannon odpotoval iz Beograda in zaupal ambasado odpravniku poslov Reamsu, v katerem pa je imel sir Charles mnogo bolj odločnega sobesednika. Brž ko je Reams postal gospodar položaja, je poslal State Departmentu dolgo brzojavko, v kateri je analiziral korespondenco med Titom in Stalinom iz minule pomladi. Na podlagi zaključkov, ki so se mu ponujali v omenjenih pismih, je prišel do sklepa, da je na vsak način treba podpreti jugoslovanski upor. Združene države morajo s svojo politiko še poglobljati prepad med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo ter omogočati širjenje Titovega vpliva v satelitskih državah. »Pripravljeni moramo biti, da nudimo pomoč vselej, kadar bo potrebno.« (34)

V začetku Reamsovo navdušenje v State Departmentu, kjer je prevladovala politika previdnega čakanja, ni naletelo na poseben odmev. K temu so nehote pripomogli tudi sami Jugoslovani, ki so v svojem zblizevanju z Američani storili napako, da so že na samem začetku prosili za strateški material, kot na primer opremo za vrtnanje naftnih vrelcev. V Washingtonu niso vedeli, da je črpanje nafte v Jugoslaviji močno otežkočeno, ker ji je Sovjetska zveza poslala vrtalne naprave brez potrebnih motorjev, zato so polni sumničenj ravnali po ustaljenih pravilih. Razprava v ameriških vladnih krogih je pripeljala do sklepa, da za zdaj – upošteva je tudi jugoslovansko zunanjo politiko, zvesto sovjetski – ni primerno prodati Titu tega materiala: še vedno je možnost, čeprav majhna, da pride del sondažnih naprav v roke Sovjetov, kajti ti takšno opremo nujno potrebujejo. (35) Ta stališča so se še okrepila v začetku septembra, ko je prispelo v Washington poročilo o intervjuju, ki ga je imel John Gunter, dopisnik tednika *Time*, s Titom. V njem je Tito sicer poudaril svojo pripravljenost za dobre odnose z Zahodom in Vzhodom, vendar pa je brez ovinkov izjavil, da bi se v primeru vojne Jugoslavija borila na strani Sovjetske zveze. (36) Proti stališčem tistih, ki so bili sicer pripravljeni sprejeti tudi druge jugoslovanske prošnje, a se jim čas še ni zdel zrel za prodajo strateškega materiala, se je odločno postavil Reams. Iz Beograda je še naprej trdil, da je interes Združenih držav vzpostaviti aktivnejše politične odnose z Jugoslavijo in ji tako omogočiti, da bo materialno in psihološko zdržala pod pritiskom Vzhoda. To bi bilo tudi posredno sporočilo satelitskim državam, da jih bo Zahod podprl, če bi sledile Titovemu zgledu. Kar pa zadeva tabor, za katerega bi se Jugoslavija opredelila v primeru vojne, je bil Reams prepričan, da bi Tito ostal nevtralen, vendar pa bi se mu to posrečilo samo, če bi mu Zahod nudil primerno gospodarsko podporo. (37)

Angleži so izmenjavajo mnenj med ameriško ambasado v Beogradu in

State Departmentom, s katero so bili bolj ali manj seznanjeni, spremljali precej zaskrbljeno in z nenehnimi pozivi k previdnosti. Po njihovem bi Zahod s političnega stališča zagrešil velikansko napako, če bi v zbliževanju z Jugoslavijo naredil prvi korak in začel ponujati svojo pomoč za rešitev režima: »Spor se prav lepo razplamteva in prej ali slej bo moral Tito nekaj storiti. In tedaj bomo lahko koristni.« (38)

Konec septembra pa se je vendarle zdelo, da bo moralo preteči precej časa, preden bodo dozorele takšne razmere. Iz Moskve so prihajale vedno ostrejšje obtožbe in vedno silovitejši napadi, toda Jugoslovani so s pravim stoicizmom še naprej ponavljali, da je njihovo mesto ob Sovjetski zvezi. Takšne drže jim ni narekovala samo ideološka vnema, ampak tudi strah, da bi dali Moskvi pretvezo za oborožen napad, če bi na njene obtožbe odgovorili »z vsemi topovi«. Voditelji v Beogradu so se več kot dobro zavedali, kaj pomeni nesoglasje s Kremljem, kakor tudi da Stalinova neizprosna krutost (če uporabimo Kardeljeve besede) ne pozna meja. Rusija jim ne bo nikoli odpustila njihovega odklona in bo vztrajno kot ptica roparica čakala primeren trenutek za maščevanje. (39) Iz vseh teh razlogov so Jugoslovani, razpeti med sovraštvo in ljubezen, ujeti v mrežo čustev, ki bi jih bilo težko racionalno razvozlati, zavzeli v zunanji politiki dvoumno držo, ki jo je poslanik Martino v zanj značilnem slogu slikovito opisal. V brzojavki, odposlani konec septembra, govori namreč o »jugoslovanskem gladiatorju, ki zaprt vase, mračen in predrzen, stoji obupno sam v mednarodni areni. S kom se bo povezala, s kom se bo borila Jugoslavija v bližnji prihodnosti?« (40)

Medtem ko se je Jugoslavija na zasedanju generalne skupščine OZN v drugi polovici septembra v Parizu, kjer je sodelovala z reprezentativno delegacijo, hotela na mednarodnem prizorišču na vsak način dokazati, kako zavzeto podpira Stalinovo protiimperialistično politiko. Kardelj, ki je pred skupščino govoril 29. septembra, je v hvalnici Sovjetski zvezi poveličeval njene napore, da bi preprečila vojnim hujskačem novo prelivanje krvi. Jugoslovanska delegacija se je v celoti strinjala z interpretacijo konflikta Vzhod-Zahod, kakršno je dal Molotov, in v vseh pomembnih vprašanjih podpirala njegove teze ter teze Višinskega. Pri sprejemu novih članic v OZN, pri nadzoru nad atomsko energijo, pri grškem in berlinskem vprašanju ter tudi pri deklaraciji o človeških pravicah – vedno je bila pripravljena glasovati po volji Moskve. (41)

Vztrajati na teh stališčih in hliniti soglasnost pogledov in namenov ni bilo lahko, saj so jo zdaj opravičevale samo še ideološke vezi, ne pa globoko prepričanje, povezano s konkretnimi interesi. Kardelj sam se spominja, da ga je bilo sram vloge, ki jo je moral odigrati pred generalno skupščino: vloge slepega privrženca, čigar hlapčevstvo pa so Sovjeti, da je bila mera polna, plačevali z žaljivim prezirom. Tovariši iz komunističnega

bloka so namreč Jugoslovane popolnoma ignorirali, kot da je njihov upor zadnje, za kar bi se morala Moskva zanimati. (42)

Medtem ko so jugoslovanski voditelji v Parizu večje igrali vlogo zvestih Stalinovih pristašev, pa so v Beogradu sprejemali odločitve, s katerimi so pobijali lastno tezo o možni spravi v imenu skupnih interesov socialističnega tabora. 27. septembra je bila na izrednem zasedanju zvezne skupščine Hebrangu, Žujoviću in petim drugim poslancem, osumljenim kominforizma, odvzeta parlamentarna imuniteta, s čimer je bila tudi formalno urejena njihova aretacija in omogočeno sodno preganjanje. Toda vrhunec je skupščinska dejavnost dosegla zadnji dan zasedanja, to je 30. septembra, ko sta se na skupno sejo sestala zvezna skupščina in zbor narodov. Ob tej priložnosti je bila soglasno sprejeta resolucija, ki jo je v imenu 59 poslancev predstavil srbski predsednik Petar Stambolić: zaradi sovražne propagande demokratičnih držav in zaradi njihovega vztrajnega zavračanja dejstva, da milijoni delavcev podpirajo Tita, skupščina slovesno izjavlja, da so vsi jugoslovanski narodi z njim in odobravajo njegovo politično smer. (43) S tem so bile jasno in odločno zanikane informbirojevske trditve, da v razkolu vztraja samo »Titova klika«, ljudske množice pa da ji nasprotujejo. Zdaj so te množice prek svojih izvoljenih predstavnikov zavrnilo, »kot v času narodnoosvobodilnega boja«, vsakršen poskus ustvariti med njimi in vodstvom prepad. Kot krivce za škodo, ki jo taka razdiralna politika povzroča vsemu socialističnemu taboru, so označili ne samo satelitske države, ampak – tokrat prvič odkrito – tudi Sovjetsko zvezo. (44)

Resolucija je bila sprejeta z burnim aplavzom in navdušenimi ovacijami Titu, kar je navdalo zahodne opazovalce s precejšnjim zadovoljstvom. »Njene nedvoumne besede,« je komentiral Reams, »bodo le stežka narobe razumeli tako jugoslovanski narodi kot narodi sovjetskega tabora«. (45) Dvotirnost jugoslovanskega političnega ravnanja pa je bila takšna, da je vsakdo, ki je poskušal razlagati njen dejanski pomen, tvegalo obtožbo sovražnega delovanja. To se je tudi zgodilo beograjskemu dopisniku *United Press* Janu Holmanu Yindrichu, ki je objavil v Parizu članek, kjer v naslovu trdi, da so se Jugoslovani odločili za protisovjetsko politiko. Jugoslovanska delegacija pri Združenih narodih je zaradi takšnih »nepravilnih in tendencioznih« informacij nemudoma poslala v Beograd odločen protest in nezaželeni časnikar je bil podobno kot prej že nekaj njegovih kolegov takoj izgnan iz države. (46)

Toda prav v času, ko so jugoslovanske oblasti izvajale takšne pritiske, je v *Borbi* 2., 3. in 4. oktobra izšel dolg članek z naslovom *Še enkrat o nepravilnih in lažnih klevetah*. Ni bil podpisan, in prav to je še bolj kot sama vsebina večalo njegov pomen. Takšno besedilo nedvomno ne bi bilo nikoli objavljeno, če ga ne bi bil napisal ali vsaj v celoti potrdil Tito sam.

Maršal se je zares do takšne mere poistovetil s piscem članka, da je v razgovoru z nekim ameriškim obiskovalcem celo namignil, da je tekst njegov. V resnici pa je samo prebral in odobril, kar je napisal Djilas, pri čemer je prvi hip vendar imel nekaj zadržkov glede tega, ali je primerno napadati Stalina osebno in s tem dokončno razbliniti iluzije o možnosti njegovega odrešilnega posega, ki jih je KPJ tako dolgo gojila. Toda Djilas je – kakor poroča v svojih spominih – vztrajal pri svojem, češ da je zdaj že vsem znano, kdo stoji za obtožbami, naperjenimi proti Jugoslaviji, in da bi molk o tem povzročal le nevarno zmedo med člani partije. »Dobro, pa naj ostane tako,« se je strinjal Tito, »saj smo še predolgo prizanašali Stalinu.« (47)

V omenjenem članku je Djilas izrazil spoznanja, do katerih je prišel sam ob poteku dogodkov, pa tudi v razgovorih s Kidričem in Kardeljem. Trdil je, da ima Jugoslavija posebno mesto v socialističnem taboru, kajti narodnoosvobodilna vojna je bila hkrati tudi revolucionarni proces, v katerem je delavski razred prevzel oblast. To pa mu daje pravico, da gradi socializem na svoj način; tiste države vzhodnega bloka, vključno s Sovjetsko zvezo, ki obtožujejo Jugoslavijo nacionalističnih teženj, pa so se oddaljile od »pravega internacionalizma«. Jugoslavija nima nobenega namena prestopiti v imperialistični tabor in se osamiti od demokratičnih držav, toda nikakor ne soglaša z neutemeljenimi kritikami in od zunaj prihajajočimi poskusi, ki naj bi ločili njene voditelje od ljudstva. Poleg tega odločno zavrača sovjetski monopol nad pravilno interpretacijo marksizma in odreka Stalinu karizmo nezmotljivosti. Doslej v tisku o njem ni bilo besede, a ne zato, ker bi si delali iluzije o njegovem odnosu do konflikta, temveč ker se glede na to, da sam ni stopil v areno, ni zdelo primerno začenjati polemike z njim. Sicer pa so vsi člani partije poznali njegova stališča. »Stalin je največja živa avtoriteta ne samo mednarodnega delavskega gibanja, ampak vsega demokratičnega sveta. Toda v sporu med KPJ in KPSZ pravica ni na njegovi strani.« (48)

Tako jugoslovanska javnost kot tuji opazovalci so v članku takoj razkrili zavestno in odločno hotenje omejiti Stalinov mit ter odkrito priznanje, da je razkol dokončen. »Jugoslovanska kritika nezmotljivega preroka iz Moskve ukinja sleherno možnost pomiritve, če je ta možnost sploh bila,« je komentiral ameriški poslanik v Kremlju. (49) Kritika je, kot trdi Djilas, spodbudila ponovno preučevanje sovjetskega sistema in pomenila začetek dejanske ločitve od njegove politične prakse, temelječe na laži in nasilju. Na monolitno vizijo družbe, negibno v svoji ortodoksiji, je Djilas odgovarjal s trditvijo, polno etičnega in revolucionarnega zanosa: »Oblast ni vse, resnica je višja od oblasti!« (50) Sir Charles Peake, ki je sicer poudaril, da so te ideje že nekako domače, saj so bile izražene že v pogovorih članov vlade, visokih predstavnikov ministrstva za zunanje

zadeve ter Tita samega s številnimi tujimi gosti in diplomati, je takoj ocenil pomen tega članka: dokazuje, da je bitka prestavljena na odprto polje in da je v celoti postala stvar javnosti. Jugoslovanske dogodke je, po njegovem mnenju, mogoče primerjati s partijo šaha: doslej je šlo komaj za kaj več kot za premike kmetov, zdaj pa si prvič stojita nasproti kraljici in začenjata svoje poteze. »Ni lahko napovedati izida, ta hip je mogoče reči le, da bo Tito težko končal partijo brez boja.« (51)

Pomena in nevarnosti idej, nanizanih v *Borbinem* članku, so se dobro zavedali tudi v informbirojevskih krogih. Dejstvo, da so se Jugoslovani pri poudarjanju svoje samostojnosti sklicevali na revolucionarno legitimnost in oporekali Sovjetski zvezi, da je edini vir marksizma, ob tem pa še trdili, da ima njihova odločitev za graditev lastnega socializma vseobčo vrednost – vse to nikakor ni moglo neopaženo mimo. In tako je že 15. oktobra v novi številki glasila *Za trden mir, za ljudsko demokracijo* na takšno krivoverstvo odgovoril Judin, in to s člankom, ki naj bi jasno opredelil pravi nauk. Spodbudo je dobil v deseti obletnici objave kratke zgodovine KPSZ (ki so jo pripisovali Stalinu) in trdil, da je Sovjetska izkušnja pri socialistični preobrazbi »univerzalni vrelec navdiha« za vse komunistične partije. Tisti, ki zanikajo njeno splošno uporabnost in veljavnost ter iščejo svoje poti v socializmu, delajo hudo napako in njihov poraz je neizogiben. (52)

K prepričanju zahodnih krogov, da je prelom zdaj dokončen in da je Tito opustil vsako upanje, »da bo Stalin stopil iz oblakov«, je prispeval tudi Aleš Bebler, član jugoslovanske delegacije v generalni skupščini Združenih narodov. 5. oktobra se je v Parizu zadržal na delovnem kosilu z enim glavnih predstavnikov Foreign Officea, državnim sekretarjem Hectorjem McNeilom. Diplomata sta se spoznala že spomladi med Beblerjevim dolgim bivanjem v Londonu, kar je nedvomno ugodno vplivalo na to, da je med njima takoj stekel dokaj odkrit dialog. McNeil se je na srečanje skrbno pripravil, pregledal je najpomembnejša Peakova poročila in tudi besedilo nedavne resolucije jugoslovanske zvezne skupščine. Tako je poznal tezo o postopnem razvoju režima in o tem, da ga je v njegovem ločevanju od Moskve potrebno podpreti, toda zelo previdno. (53) Pripravljen ujeti v Beblerjevih besedah vsakršen pozitiven ton pa je bil vendarle presenečen nad političnim realizmom in nad odprtostjo za dialog, ki ju je pokazal njegov gost. Bebler se namreč sploh ni trudil, da bi prikrl, kako je zaskrbljen zaradi političnih težav svoje vlade in osamljenosti, ki jo doživlja jugoslovanska delegacija v Parizu, kjer sta oba bloka do nje zelo hladna. Rusi niso povabili Jugoslovancev na nobeno srečanje z drugimi prijateljskimi delegacijami, prav tako jim niso dali nikakršnega napotka za njihove govore, kakor se je to dogajalo na prejšnjih mednarodnih konferencah. Še večjo zaskrbljenost pa je Bebler izrazil

zaradi ekonomskih razmer v Jugoslaviji: njegova država trenutno ne more računati na nobeno zunanjo pomoč in zato je njen položaj zares težak. Na tej skrajni točki lahko propade celotni petletni plan in vse kaže, da jugoslovanskemu ljudstvu ne ostaja nič drugega kot neomajna odločnost. Sleherna pomoč, ki bi jo mogli nuditi Britanci, bi bila torej življenjskega pomena. (54)

Hkrati pa je – po Beblerju – potrebno ravnati skrajno previdno: Velika Britanija mora premagati skušnjavo, da bi Jugoslaviji nudila politično podporo, ker bi bilo to za beograjsko vlado močno neprijetno, posebej pa se mora izogibati vsakršnemu izrazu prijateljstva v okviru Združenih narodov, zakaj Jugoslavija, tako zavzeta za uveljavljanje svoje samostojnosti, mora dokazati, da ni od nikogar odvisna. Ker pa je politična neodvisnost podrejena ekonomski, je nujno potrebno premagati težave na gospodarskem področju. (55)

Če bi bil Bebler vedel, da je McNeilov pomočnik Guy Burges, eden od sovjetskih »krtov« v Foreign Officeu, in da so mnogi dokumenti o jugoslovanski zadevi prišli na njegovo mizo, bi bil svoj »krik bolečine« nemara bolj utišal ter z njim izzval skromnejši vtis v vrhovih britanske diplomacije. (56) Tako pa je imel zaradi svoje dramatične neposrednosti znaten odmev. Komaj je McNeilovo poročilo o srečanju z jugoslovanskim diplomatom začelo krožiti po ustreznih uradih Foreign Officea, so iz Beograda potrdili, da Beblerjeve izjave niso sad trenutnega malodušja, ampak izražajo mnenje najvišjih državnih organov, celo Tita osebno. Prav v teh dneh je Tito povabil na kosilo predstavnika »American Motion Picture Corporation« Erika Johnsona, ki je želel plasirati ameriške filme na jugoslovanskem trgu. Maršal ni samo naklonjeno sprejel tega predloga in odobril nakup 25 filmov – kar je že samo po sebi pomembno, saj je pokazalo, da se jugoslovanska množična kultura, doslej povsem podrejena Vzhodu, začinja odpirati na Zahod – ampak je imel z ameriškim magnatom tudi dokaj odkrit razgovor. Johnson mu je takoj na začetku povedal, da bo njegove besede posredoval Thomasu Deweyu, voditelju republikanske stranke, in maršal, ki se je tako povsem zavedal, da ne govori samo svojemu gostu, ampak veliko širšemu in bolj vplivnemu avditoriju (kakor se je dejansko tudi zgodilo), je hotel igrati z odprtimi kartami. Poudaril je, da živi kot komunist in da bo tako tudi umrl, da pa hoče biti gospodar v svoji hiši. Vzrok za spore s Kremljem je prav v tem, da mu Stalin to pravico odreka. V sedanjem občutljivem položaju mora absolutno izboljšati trgovinske odnose z Zahodom, vendar pa naj ta ne pričakuje od njega političnih koncesij, ki bi med njegovimi privrženci porodili težko premagljiv odpor. Odgovoru na odkrito Johnsonovo vprašanje, kaj bi storil, če bi prišlo do vojne med Sovjetsko zvezo in ZDA, se je Tito najprej izmikal, nazadnje pa je dejal – v nasprotju z večkrat poudarjeno neomajno zve-

stobo Moskvi – da bi bilo njegovo zadržanje odvisno od okoliščin, v katerih bi vojna izbruhnila, in od tega, kdo bi jo sprožil. Tako je dal razumeti, da bi lahko ostal nevtralen, če bi bili napadalci Sovjeti. (57)

Oba razgovora sta široko odmevala v washingtonskih in londonskih diplomatskih ter vladnih krogih. Ko je britanski zunanji minister Ernst Bevin prebral McNeilovo poročilo, si je vanj zabeležil, da želi o »politiki« takoj govoriti s svojimi sodelavci, zadolženimi v Foreign Officeu za balkansko območje. V teh pogovorih so člani ministrstva z istimi utemeljitvami kot Peake zagovarjali politiko, s katero nikakor ne bi pokazali beograjski vladi, da jo nameravajo pritegniti v svojo orbito, temveč bi potrpežljivo čakali za njeno formalno prošnjo za pomoč. Rezultat razprave pa je bil delni preokret britanske politične smeri. Bevin je namreč trdil, da je treba Titu v njegovih prizadevanjih za ohranitev neodvisnosti od SZ pomagati. Svoj koncept je izrazil z lakonsko, vendar odločno direktivo, ki je v naslednjih mesecih postala skoraj geslo, ne samo za Angleže, ampak za ves Zahod: »Keep him afloat!« (Držite ga na površini!) (58)

Takšna naravnost je imela takoj praktične posledice: že v nekaj dneh je bil sklenjen kratkoročni trgovinski sporazum med Veliko Britanijo in Jugoslavijo, ki je Jugoslaviji zagotavljal najnujnejše vsaj za prvih dvanajst mesecev. Na ta sporazum so, preden je začel veljati, navezali pogajanja za odškodnino v zvezi z britansko lastnino, ki je bila v Jugoslaviji podržavljena. Dogovarjanje je trajalo nekaj tednov, toda vmes je Anglo-Iranian Oil »po pomoti« dobila dovoljenje, da lahko proda Jugoslaviji 100.000 ton nafte, s katero naj bi rešila silno, že več mesecev trajajoče pomanjkanje goriva. (59)

Do istega sklepa kot Bevin so konec septembra in na začetku oktobra prišli tudi drugi v mednarodnem okviru pomembni državniki. Medtem pa so jugoslovanske oblasti, ki so nestrpno čakale na začetek novega obdobja v gospodarskih odnosih s kapitalističnim svetom, javljale, da so pripravljene urediti vsa še odprta in nerešena vprašanja nacionalizacije, zaradi katere so bili oškodovani tuji državljani. Prvi tak sporazum je bil sklenjen že konec septembra s švicarsko vlado, kateri je Beograd plačal kot odškodnino 75 milijonov švicarskih frankov. (60) Pogajanja z Italijani so bila bolj zapletena. Italija je Jugoslovanom postavljala zahteve v zvezi z zapuščenim ali nacionaliziranim imetjem, ki je prej pripadalo njenim državljanom, Beograd pa je s svoje strani v skladu z določili mirovne pogodbe od Rima zahteval 125 milijonov dolarjev kot povračilo za vojno škodo. Italijanski zunanji minister grof Sforza je takoj na začetku pokazal naklonjenost za okrepitev gospodarskih stikov med državama, v prepričanju, da so dober temelj za izboljšanje političnih odnosov. Poudarjal pa je, da je treba ravnati zelo previdno, brez vplivanja na jugoslovansko notranjo ureditev. Da bi vzdušje boljšega razumevanja, ki se je počasi ustvar-

jalo med državama, ne bilo moteno, je poskušal celo zavreti razvnete nacionalistične in protijugoslovanske strasti nekaterih italijanskih krogov, pri čemer je šel tako daleč, da je odrekel svojo podporo Istrskemu odboru za nacionalno osvoboditev, ki je hotel v skupščini Združenih narodov postaviti vprašanje Trsta in Istre. S tem je kajpak izzval precej negotovanja in eden izmed predstavnikov tega odbora, prof. Diego De Castro, je prišel celo potožit na ameriško ambasado v Rimu, da je Sforza »jugoslovanofil«. (61)

V zvezi z odločnejšo in bolj odprto ekonomsko politiko do Jugoslavije so, presenetljivo, še najbolj omahovali v Washingtonu, torej tam, kjer so najprej izoblikovali zamisel, da je treba z varnostno mrežo zavarovati majajoči se Titov režim. V začetku oktobra je neki britanski inženir Murdo Mackenzie, svetovalec jugoslovanske vlade pri gradnji plavža v Zenici, zaprosil ameriško ambasado, da bi podprla prošnjo za dovoljenje, s katerim bi iz Združenih držav uvozili opremo za proizvodnjo surovega železa. Za plačilo so bili Jugoslovani pripravljene priskrbeti ameriškim družbam v treh letih 600.000 ton boksita, se pravi več kot polovico svoje proizvodnje. (62) Ponudba je bila važna, kajti to dragoceno rudnino so doslej izvažali v Sovjetsko zvezo in na Češkoslovaško kot plačilo za orožje, ki ga je dajala prva, in za strojno opremo, ki jo je zagotavljala druga. Dejstvo, da je Beograd kar nenadoma razpolagal s tolikšno količino boksita, je dalo nov pomen Titovemu govoru rudarjem v Boru 9. oktobra, v katerem je namignil, da Sovjetska zveza in njeni sateliti izvajajo proti Jugoslaviji gospodarsko blokado. Kljub temu je ameriška ambasada v poročilu, ki pa ga ni podpisal Reams, odklonila Mackenzijevo zahtevo z utemeljitvijo, da bi zaprosena oprema »pomenila neposreden prispevek jugoslovanskemu vojaškemu potencialu«. (63) Po podobnih smernicah je potekala tudi razprava, ki se je – na Reamsovo spodbudo – začela nekaj tednov prej v State Departmentu. V Washingtonu so se vsi strinjali, da ni primerno oskrbovati Beograda s proizvodi, vključenimi v tako imenovano listo 1-A, ki jo je pripravila vlada ZDA in jo poslala vsem zavezniškim silam. Na tem seznamu so bili navedeni proizvodi, ki bi mogli služiti v vojaške namene in jih zato ni mogoče prodajati vzhodnim državam. Washingtonska vlada pa je vendarle sprejela predlog, da Jugoslavijo vpraša, ali želijo kupiti v Združenih državah kaj drugega, in sklenila, da se pospeši preučevanje prošenj, ki jih je beograjska vlada že predložila. Da bi administracija razumela politične razloge za to preferenčno ravnanje z Jugoslavijo, so pripravili posebno poročilo za sekretarja Sawyerja, vodjo departmaja za trgovino. (64)

Medtem ko so potekale živahne razprave o tem, kako pomagati Titu, da bo čimdlje obdržal ravnotežje, če povzamemo besede nekega izvedenca Foreign Officea (65), je dobila beograjska vlada povabilo iz Mos-

kve, naj pošlje v Sovjetsko zvezo svojo delegacijo. Ta naj bi se z ministrstvom za trgovino pogajala o obnovitvi gospodarskega sporazuma med državama, ki je potekel že 30. maja 1948. Povabilo je prišlo prav v trenutku, ko se je delna gospodarska blokada, ki jo je uvedel Stalin že pred nekaj meseci, tako zaostрила, da je začela občutno ogrožati jugoslovansko gospodarstvo. Z današnjega vidika je mogoče reči, da je šlo za premišljeno propagandno gesto, s katero je Kremelj hotel dokazati, da Sovjetska zveza noče prekiniti stikov z Jugoslavijo in kaznovati ljudstva zaradi grehov njegovih voditeljev. Toda v beograjskih vladnih krogih, kjer so si na tihem še vedno želeli obnovitve pogajanj, so v tistem trenutku pobudo sprejeli z olajšanjem, čeprav ne brez dvomov o dejanskih možnostih sporazuma. Za hip se je spet prižgalo upanje, da je še mogoče vzpostaviti normalne trgovinske odnose s SZ in ljudskimi demokracijami. Celo zunanji minister Kardelj je imel sovjetski predlog za tako pomemben, da je nemudoma zapustil Pariz, čeprav bi morala njegova delegacija prav v tistih dneh predložiti generalni skupščini belo knjigo o Grčiji in memorandum o Trstu. (66)

V zahodnih diplomatskih krogih, kjer se je ta novica kaj hitro razvedela, je prevladovalo mnenje, da se bodo Titovi pogajalci vrnili iz Moskve praznih rok, v nekaterih komentarjih pa je bilo vendar mogoče začutiti rahlo vznemirjenost. »Domnevam,« je zapisal eden od izvedencev Foreign Officea v svojem poročilu o sovjetskem predlogu, »da bo jugoslovanska delegacija v Moskvi dobila nedoločen odgovor.« Njegov kolega pa je lakonično pripisal: »To upam.« (67)

Sodeč po ostrini polemike, ki je od konca septembra in ves oktober divjala med Beogradom in informbirojevskimi državami, so bile možnosti za dogovor res zelo skromne. Ugledni ameriški list *Christian Science Monitor* je v članku dne 11. oktobra to vzdušje dobro zadel z ugotovitvijo, da je posledica Titovega spora s SZ ta, da se komunisti vse vprek vzajemno obtožujejo tiranije, izdajalstva, nasilja in zločinstva. Konec septembra je beograjska vlada sporočila, da bo nudila politični azil ubežnikom iz sosednjih socialističnih držav. Izjava je povzročila v Albaniji silovito reakcijo in namestnik zunanjega ministra Hysni Kapo jo je ožigosal kot »poziv vsem zlikovcem, vohunom, agentom, sovražnikom ljudskih demokracij in ostankom reakcije v sosednjih državah, naj pridejo v Jugoslavijo, kjer bodo ljubeznivo sprejeti«. (68) Takšne trditve – povzeli so jih tudi drugod – so samo primer surovega in grobega tona, v katerem so odslej ljudske demokracije napadale »Titovo kliko«. Poslabšali so se celo odnosi z Varšavo, kjer časopisni napadi na Jugoslavijo do tedaj še niso bili pretirano žaljivi. V začetku oktobra sta si vladi izmenjali ostre protestne note zaradi težavnega položaja svojih študentov, tako na Poljskem kot v Jugoslaviji. A spor se ni omejil le na te »zbojdljaje«, prizadel je tudi bolj konkretne

interese: sredi meseca so bila prekinjena srečanja jugoslovansko-poljske komisije za gospodarsko sodelovanje in Poljska je močno zmanjšala, če ne povsem ustavila pošiljanje premoga v Jugoslavijo, kar je pomenilo za jugoslovansko industrijo in promet hud udarec. (69)

V Pragi pa so se medtem odločili za politično iniciativo, ki je bila za jugoslovanske voditelje potencialno nevarnejša od vsakega gospodarskega bojkota: v češkoslovaški prestolnici je namreč začel 1. oktobra izhajati tednik jugoslovanskih informbirojevcev v tujini z naslovom *Nova borba*. Sovjetski tisk ga je seveda pozdravil kot list, ki bo razkrinkal Titovo odpadništvo in združil Jugoslovane v boj proti izdajalcu. (70) Beograjske oblasti so *Novo borbo* takoj prepovedale, toda kljub njihovim prizadevanjem je prišla v roke tudi privržencem informbiroja v Jugoslaviji. Vendar pa njen uspeh ni bil tak, kot so si ga želeli sourednik Golubović in njegovi pomočniki. Že v tretji številki so potarnali, da se jugoslovanski komunisti pustijo zavajati svojim voditeljem, ki jim zagotavljajo, da so še vedno zvesti Stalinu. Ali ti tovariši ne razumejo, da postajajo sokrivci za protisovjetsko delovanje in da stopajo na pot izdaje, ker molčijo ob takih lažeh. (71)

Beograjske oblasti pa so do »tovarišev« še naprej vodile dvojni politični boj. Po eni strani so hotele prepričati omahljivce, da bi sprejeli partijsko linijo, po drugi pa neusmiljeno izločale tiste, ki so neprevidno pokazali naklonjenost do resolucije ali bili takšnih simpatij osumljeni. A zato ni bilo potrebno veliko: zadoščala so, na primer, že pisma, s katerimi je bukareška vlada obvestila precejšnje število visokih funkcionarjev, da je njihova prošnja za vstopno vizo za Romunijo zavrnjena. Rankovičeva policija je takoj zaslišala naslovnike, zakaj so za vizo zaprosili, in zagotavljanja zmedenih nesrečnikov, da gre za nesporazum, niso mogla pregnati vseh sumničenj. (72)

V zadnjih mesecih leta 1948, ko je Tito potoval širom po državi in imel govor za govorom, so uslužbenci UDBE kot panični pozaprli veliko ljudi, ki so se jim zdeli sumljivi ali ki so bili, pa čeprav anonimno, ovađeni. Proti koncu poletja je bila sprejeta odločitev o ustanovitvi »kazenskega in poboljševalnega doma« za informbirojevce v prepričanju, da je samo s trdo roko mogoče zadušiti poskuse opozicije. Na predlog hrvaških varnostnih organov so kot najprimernejši kraj zanj izbrali kamniti otok v Kvarneru, ki ga nazorno označuje že njegovo ime – Goli otok. Brez vode in vegetacije, brez človeških bivališč, izpostavljen pekočemu soncu poleti in burji pozimi, je bil ta otok (tudi zato, ker bi bil v primeru napada težko dostopen Sovjetom) naravnost idealen kraj za jetniški pekel. Jetniki so morali tu pretrpeti proces »prevzgoje«, v katerem naj bi jih delo (klesati so morali kamenje in ga nositi na kup) preoblikovalo v dostojne člane družbe. Mnogi niso preživeli: nečloveški življenjski pogoji, pomanjkanje

hrane in vode, zverinsko pretepanje, vse to je povzročilo smrt več sto zapornikov, od katerih so si mnogi tudi sami vzeli življenje. (73)

Nad Golim otokom je dolgo ležal molk. Jugoslovanske oblasti o njem iz razumljivih razlogov niso govorile, molčala pa sta tudi zahodni tisk in diplomacija, prepričana, da silna nevarnost, v kateri se je znašla Jugoslavija, opravičuje vsakršne represivne ukrepe proti možni Stalinovi peti koloni. Na Vzhodu so sicer grmeli proti »rablju« Rankoviću in jugoslovanskim »banditom«, niso se pa spuščali v podrobnosti njihovega ravnanja. Ko so emigranti poskušali v Moskvi objaviti obtožujočo brošuro o Golem otoku, so jo tamkajšnje oblasti nemudoma prepovedale: kako naj bi dovolile obsodbo institucije, ki je v Sovjetski zvezi obsegala celo otočje? (74)

Koliko je bilo zaprtih v letih 1948-51, je težko ugotoviti, a po vsej verjetnosti jih je bilo okrog 50.000. Če upoštevamo, da so bile močno prizadete tudi družine (sorodniki zaprtih so izgubili delo, bili so pregnani iz svojih domov in izobčeni iz družbe, njihove žene pa prisiljene v ločitev) ni pretirano reči, da so »čistke« zajele trikratno število oseb. Pri tem pa je treba poudariti, da je imel teror v Jugoslaviji popolnoma drugačno vlogo kot v Sovjetski zvezi: v Stalinovi državi so ga sprožili predvsem iz psiholoških vzrokov, z njim so nameravali popolnoma zasužnjiti milijone in milijone ljudi ter jih podrediti »gospodarjevemu« despotizmu; v Titovi državi pa sta nasilje izzvala kruta realnost in neizpodbitno dejstvo, da se je v jugoslovansko KP infiltriralo veliko sovjetskih agentov in simpatizerjev. Težko bi bilo ugovarjati Edvardu Kardelju, ki v svojih spominih pravi, da »smo bili surovi do notranjih agentur Informbiroja, toda drugačni nismo mogli biti, ker bi sicer direktno odpirali vrata Stalinu«. (75) Edini pomislek, ki se spontano porodi, je, ali je bilo zato potrebno ravnati tako, kot sta ravnala gestapo in NKVD.

Kljub splošni skepsi o dejanskih možnostih za ponovno vzpostavitev trgovinskih odnosov s SZ je jugoslovanska delegacija pod vodstvom ministra Milentija Popovića prišla 26. oktobra v Moskvo, kjer jo je na letališču sprejel namestnik ministra za zunanjo trgovino Semičastov. Toda če protokolarni drži sovjetskih oblasti ni bilo mogoče ničesar očitati, pa ni bila posebno prijateljska in obetavna dobrodošlica, ki jo je Jugoslovanom izrekel tisk, saj je prav v teh dneh s posebnim poudarkom objavil vest, da se je nedavno neki jugoslovanski diplomat v Budimpešti izrekel za informbirojevsko resolucijo. V mesecih po izključitvi je namreč jugoslovansko diplomacijo prizadela cela vrsta pobegov. Kardelj se spominja, da je tedaj, ko je bil zunanji minister, zjutraj ob prihodu v pisarno najprej preveril, ali mu spet ni ušel kakšen diplomat. (76) Budimpeštanski dogodki pa so bili še prav posebno hudi, toda ne samo zato, ker je bil ubežnik svetnik Lazar Brankov, najpomembnejši funkcionar v jugoslovanskem pred-

stavništvu, ampak zlasti zato, ker je madžarskim oblastem izročil vse zaupno in tajno gradivo, ki je bilo v njegovih rokah. Poleg tega je skupaj z drugimi člani poslaništva, ki so sledili njegovemu zgledu, razglasil na vse strani, da so jugoslovanski predstavniki v tujini dobili od voditeljev navodila, kako naj netijo spore v komunističnih partijah različnih držav. Medtem ko so voditelji KPJ slepili svoje narode s trditvami, da hočejo tudi v prihodnje sodelovati z ljudskimi demokracijami v boju proti imperializmu, pa so po besedah Brankova poskušali z ustanavljanjem protitovskih organizacij in z razpečevanjem subverzivnega propagandnega gradiva spodkopati strnjeno komunističnega tabora. Naj vsi vedo za »klavrne spletke«, ki jih skrivaj kujejo v svojih poslaništvih in ambasadah! (77)

Madžarsko časopisje s *Szabad Nép* na čelu je s poudarkom objavilo ta odkritja, v naslednjih dneh pa mu je skupaj s časopisi v drugih satelitskih državah sledil tudi sovjetski tisk. V beograjskih vladnih krogih, kjer so vedeli, da Moskva ne stori ničesar po golem naključju, so pravilno predvidevali, da takšna publiciteta ne obeta za jugoslovansko-sovjetske pogovore nič dobrega. Kardelj sam je na sestanku z ameriškim ambasadorjem Cavendish Cannonom sicer izjavil, da informbirojevske države gotovo ne bodo pritiskale na Jugoslavijo s popolno gospodarsko blokado, vendar je bil glede uspeha pogajanj precej pesimističen. Kot da bi se sprijaznili z dejstvom, da je ta igra skoraj zanesljivo izgubljena, je dejal: »Storili bomo vse, kar moremo, in upajmo, da bo kaj zaleglo.« (78)

V svoji osamljenosti (kot slaba šala je konec oktobra izzvenela vest, da avstralski komunisti podpirajo Tita!) so se jugoslovanski voditelji zavedali, da je najpomembnejše ohraniti mirne živce. Zato so razmeroma blago reagirali na napade budimpeštanskih oblasti, pa čeprav so jugoslovansko poslaništvo v madžarski prestolnici dejansko obkolili agenti tajnih služb. Poleg tega sta bila dva diplomata aretirana, dvanajst drugih pa so izgnali in z njimi med potovanjem v domovino tudi surovo ravnali. Zahodni opazovalci so imeli občutek, da je vse skupaj dobro zamišljena past, podobna albanskim provokacijam, s katerimi so hoteli Jugoslovane po izključitvi iz Informbiroja pripraviti do kakšnega nepremišljenega dejanja. Če bi se ti odločili za prekinitev diplomatskih stikov z Budimpešto, bi imele druge ljudske demokracije dober izgovor, da store isto z Beogradom. (79) Čeprav je bilo jugoslovansko poslaništvo zdaj v bistvu razpuščeno in je ogorčenje zunanjega ministrstva zaradi madžarskega ravnanja doseglo višek – »še Nemci se niso tako podlo obnašali« – je Jugoslovanom uspelo ohraniti mirno kri. Omejili so se na proteste v tisku, hkrati pa izgnali še nekaj članov madžarskega predstavnštva, kar pa so prikazali kot neposredno posledico njihovega vohunškega delovanja in ne kot povračilni ukrep. (80)

Če izvzamemo te in še nekatere manjše polemike, je bilo proti koncu

oktobra v jugoslovanskem tisku vse manj protiinformbirojevskih člankov – očitno zato, da ne bi z njimi motili razgovorov v Moskvi. Iz istega razloga in zaradi nenehne skrbi, da bi dokazali svojo neomajno zvestobo boljševiskim vrednotam, so pripravili tudi svečano praznovanje 31. obletnice oktobrske revolucije. Velikanski naslovi v dnevnem časopisju, na prvih straneh slike štirih apostolov komunistične besede, gosta zavesa rdečih zastav, ki so plapolale po vseh glavnih mestnih ulicah, ogromni portreti Lenina, Stalina in Tita, ki so pokrivali cela pročelja zgradb, vse je kazalo na to, da je politbiro izdal ukaz za čimbolj slovesno počastitev obletnice. Kljub temu se je zdelo, da je vse skupaj le veličasten okvir brez slike, kajti mogočna scenografija se je vidno bila s skromnostjo dejanske slovesnosti. Vtis so potrjevale tudi po mestu krožeče govornice, da so obsežnejši program, ki mu je bila vsa ta scenarija namenjena, opustili v zadnjem trenutku, ko so zvedeli, da pričakovane sovjetske delegacije ne bo. Slovesnosti so se skrčile na proslavo v opernem gledališču, kjer je govoril minister drugega ranga Pavle Gregorič, in folklorno parado mladinskih organizacij, ki so prišle v prestolnico na festival mladih. Na vseh slavjih je bila močno opazna maršalova odsotnost. Leta 1947 je poslal Stalinu dolgo brzojavno čestitko z mnogo lepimi željami, zdaj, leta 1948, pa se je zadovoljil samo s hladnim in brezosebnim »izrazom spoštovanja«. Na voščilo v prejšnjem letu je Stalin že po nekaj dneh odgovoril enako toplo, zdaj pa z ničemer ni pokazal, da bi bil sploh dobil kakšen telegram, in o njem sta molčala tudi tisk in radio. (81)

Namesto zahvale je 6. novembra prišla iz Moskve kratka, toda avtoritarna obsodba: Molotov je v uradnem govoru, posvečenem oktobrski revoluciji, omenil izdajo jugoslovanskih nacionalistov in poudaril, da so povzročili hudo škodo svojim narodom. Toda, kot je dejal, nihče ne dvomi, da bo KPJ, zvesta internacionalističnim tradicijam, našla pot, po kateri se bo Jugoslavija vrnila v bratsko skupnost s SZ in ljudskimi demokracijami. S temi besedami je sovjetski zunanji minister enkrat za vselej utišal govornice – prisluhnil jim je tudi marsikdo v Beogradu – da se glede resolucije Informbiroja ni strinjal z Ždanovom in da jo je imel celo za napako. (82) Dejstvo, da je tako visok predstavnik moskovske vlade v tako svečanem trenutku javno obsodil Tita in njegove, je bilo za Beograd dodatno potrdilo, da od Moskve lahko pričakuje samo še trde udarce. Jugoslovani pa so tudi ob tej priložnosti pokazali, da nočejo z ničemer povzročati nadaljnjega poslabšanja odnosov s Kremljem, saj so dnevniko govor Molotova obširno povzeli, in to z naslovi čez cele strani, izpustili pa tisti del, ki se je nanašal na odnose med državama. (83)

Medtem ko so v Jugoslaviji še naprej slavili oktobrsko revolucijo, ponatiskovali stare Stalinove članke in priredili razstavo sovjetske fotografije, da bi zakrinkali spor s poudarjanjem bratskih čustev ter z visoko

donečim razglašanjem nerazdružljivosti jugoslovanskih in sovjetskih narodov, pa so v Washingtonu poskušali popraviti svoj politični odnos do Beograda in ga prilagoditi zadnjim dogodkom. (84) To prizadevanje se je vključevalo v širši koncept, ki je razviden iz poročila CIA, pripravljenega v prvi polovici novembra za predsednika Trumana. Dokument je na osnovi bogatih podatkov in informacij temeljil na tezi, da je skorajšnja sprava med Titom in Stalinom malo verjetna. V njem je rečeno, da je med prvimi, ki v spravo ne verujejo, Tito sam, saj dobro ve, da mu Sovjeti nikoli ne bodo odpustili odpadništva in da bodo neizprosno poskušali strmoglaviti njegov režim. Po drugi strani pa si tudi Stalin ne more privoščiti, da bi dal Titu prav, pa četudi le delno, ker bi s priznanjem svoje zmotljivosti usodno škodil lastni pretenziji po nezmotljivosti. Zdi se, da razen z oboroženo intervencijo Kremelj za zdaj ni sposoben učinkovito ukrepati proti Titu. Oboroženemu spopadu pa se bo Titu poskušal izogniti za vsako ceno in zato Sovjetske zveze ne bo izzival preko mere. Torej ne Stalin in ne Tito v bližnji prihodnosti ne bosta tvegala popolnega razkola, ker oba upata, da jima bo sam razvoj dogodkov prej ali slej odprl pot iz slepe ulice. V resnici pa bo pomiritev med državama vedno težje doseči, zakaj vselej, kadar bo eden od njiju poskušal okrepiti svoj položaj, se bo spor med njima še povečal pa ne samo na ideološki ravni, ampak tudi v praksi.

Kljub postopnemu poglobljanju razkola bo morebitna odločitev Kremlja, da z vojaško silo strmoglati Tita, v resnici veliko bolj odvisna od mednarodnega razvoja dogodkov kot pa od jugoslovanskega obnašanja. Dokler se napetost med velikimi silami ne poveča, za Sovjetsko zvezo ni nujno, da stopi v odkrito akcijo, kajti svoj vpliv more širiti s političnimi sredstvi, drastični koraki zoper Jugoslavijo pa bi usodno oslabili komunistične pozicije v drugih državah. Možnosti za neposredno akcijo bi vsekakor postale bolj konkretne, če bi se povečala mednarodna napetost ali če bi Sovjetska zveza sprožila tretjo svetovno vojno. (85)

In tako je konec leta 1948 v ameriških vladnih krogih prevladovalo prepričanje, da bodo Sovjeti, če pustimo ob strani hudo berlinsko krizo, širili svoj vpliv v Evropi s političnimi in ne z vojaškimi sredstvi. Njihov pglavitni cilj je industrijski potencial zahodne Evrope, zato bodo poskušali zagotoviti in okrepiti svoj nadzor nad satelitskimi državami, zlasti nad Nemčijo, Poljsko in Češkoslovaško. V tem kontekstu pa so balkanske države za Moskvo drugotnega pomena, in zato si vsaj začasno lahko privoščijo, da zanemari Titovo Jugoslavijo kljub nedvomno eksplozivnemu nabou njenega upora. (86)

Takšno videnje evropskih zadev, bistveno drugačno od katastrofične in apokaliptične vizije, kakršna je še minulo poletje prevladovala v Washingtonu, je omogočalo ameriškim politikom načrtovanje odločnejše in bolj zavzete intervencije za Jugoslavijo. Razprava, ki je v začetku novem-

bra potekala v uradu za južno Evropo State Departmenta, je močno prispevala k preoblikovanju še pred mesecem prevladujoče težnje, ko se je George Kennan v zvezi z Jugoslavijo zavzemal za čakanje »križem rok«, češ da se je ta politična linija izkazala za najboljšo. (87) Glede na željo o povečani trgovinski izmenjavi med državami, ki so jo izrazili jugoslovanski voditelji, pa tudi poslanik v Washingtonu Kosanović, so v State Departmentu priredili besedilo, ki ga je 30. junija pripravil Policy Planning Staff, in ga razposlali raznim ameriškim misijam kot priročnik za jugoslovanske probleme. Predstavniki ameriške diplomacije morajo poslej v vsaki razpravi z jugoslovanskimi zastopniki, kadar ti na svojo pobudo postavijo vprašanje političnih in ekonomskih odnosov med državama, dati naslednji odgovor: skrb Združenih držav za okrepitev zdravih in mirnih življenjskih pogojev po vsem svetu je splošno znana in zato bo ameriška vlada z zadovoljstvom pozorno upoštevala vsak jugoslovanski predlog ali nasvet v zvezi z medsebojnimi odnosi, ki bo prispeval k uresničevanju tega cilja. (88)

Odrprtost in pripravljenost za gospodarsko sodelovanje, za kakršno so se ogreli v ameriških vladnih in diplomatskih krogih že ob Titovem srečanju z Olsonom konec julija, sta se zdaj očitno razširili tudi na bolj izrazito politično področje in bili uradno potrjeni. To je bil pomemben korak naprej, ki ga sicer ni bilo mogoče uresničiti takoj in brez težav (izjava je bila namreč poslana ameriškim misijam v tujini šele v začetku decembra), (89) a je, čeprav komaj začrtan, povzročil spremembo v politični atmosferi med Beogradom in Washingtonom, pa tudi med Beogradom in drugimi zahodnimi prestolnicami. Ameriška odločitev je dejansko precej vplivala tudi na zavezniške vlade, saj jih je ohrabrila za bolj odprto politiko do Jugoslavije. Ni naključje, da so se Italija, Grčija in Avstrija, ki so bile z Jugoslavijo že od leta 1945 v najrazličnejših sporih, zdaj med prvimi zanimale za izboljšanje odnosov z Beogradom. Sforza, Pipinelis in Gruber niso prikrivali, ne za kulisami in ne v javnih nastopih, da nameravajo kolikor se da izkoristiti ugoden splet okoliščin, katerega prva znamenja so se že čutila. (90)

Napovedi zahodnjakov, da se bo jugoslovanski režim poskušal gospodarsko okrepiti ter se tako upreti naraščajočemu pritisku Sovjetske zveze in satelitskih držav in da bo zato iskal druge trgovske partnerje, je avtoritativno podprl v drugi polovici novembra sam Tito. V svoji težnji, da bi bil vedno opazen v javnem življenju, je sprejel (komaj teden dni potem, ko je postal srbski častni akademik) tudi imenovanje za častnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ob tej priložnosti je imel 16. novembra v Ljubljani govor, v katerem je posredno potrdil po Moskvi krožeče govornice, da je jugoslovanska gospodarska delegacija v sovjetski prestolnici deležna »hladnega ravnanja«. (91) Tokrat se nikakor ni omejil

na običajne izjave o ortodoksnosti, izvirnosti in mednarodnem pomenu jugoslovanske graditve socializma, ampak je prvič odkrito govoril o gospodarskih pritiskih z Vzhoda. Obtožil je ljudske demokracije, da v političnih odnosih in trgovinski menjavi zavzemajo do Jugoslavije bolj sovražna stališča kot kapitalistične sile. Če želi vlada premagati sedanje težave, je prisiljena sprejeti ukrepe, podobne tistim, ki so se jih že poslužile države vzhodne Evrope. Kljub tej zadnji trditvi, s katero je maršal očitno hotel pomiriti vest najbolj pravovernih članov partije, je bilo njegovo sporočilo povsem jasno: če hoče Jugoslavija preživeti, se mora obrniti na Zahod ter z njim okrepiti gospodarske zveze. Prav tako nedvoumne so bile tudi njegove obtožbe Moskve in informbirojevskih držav: to je bila stroga kritika napačnega razumevanja odnosov med socialističnimi državami, ki ga je maršal označil kot edini pravi vzrok za spor z Moskvo. »Vidite, v tem je bistvo vsega, ne pa v domnevnem odklonu od socializma.« (92)

Dva dni pozneje, 18. novembra, je *Borba* najavila nove cilje petletnega plana, povezane predvsem s povečanjem proizvodnje lesa in rud. Te surovine bi Jugoslavija lahko izvažala na Zahod, v zameno pa bi dobivala industrijsko opremo in proizvode, ki jih nujno potrebuje. (93) 25. novembra je Tito na sklepnem zasedanju kongresa KP Hrvatske v Zagrebu potrdil, »da se pomoč zavezniških socialističnih držav občutno zmanjšuje« in opozoril, da se bo moral gospodarski načrt prilagoditi novim razmeram ter dati prednost tistemu, kar je najbolj bistveno. S tem je posredno nakazal delno opustitev petletnega plana, pri čemer pa je pazil, da ne bi obljubljal izboljšanja življenjskih razmer v državi. Priznal je sicer, da so te izredno slabe, zaradi česar so množice v določeni meri izgubile zaupanje v oblast, vendar pa ni zakrival, da je treba potrošne dobrine zaenkrat še žrtvovati industrializaciji. Šele ko bodo položeni njeni temelji, bo mogoče proizvajati izdelke, ki jih ljudje potrebujejo, in jim s tem dati prijemljiv dokaz, kaj je socializem. (94)

Titovo priznanje slabih življenjskih razmer in njegov odkrit prikaz trenutnih težav pa sta bila le bled odsev dejanske gospodarske krize, ki je pretresala državo. Ni primanjkovalo samo vžigalic, čevljev in goriva, kot je sam dejal, manjkali so tudi drugi življenjsko potrebni proizvodi: sol, milo, kava, zdravila in še marsikaj. V Beogradu in drugih mestnih središčih so se ljudje opolnoči postavljali v vrsto, da bi nabavili kruh, meso, krompir, drva ali nafto, kajti kdor je prišel zjutraj, ni dobil ničesar več. (95) Čeprav že nekaj časa ni bilo vesti o večjih zastojih v proizvodnji, pa je vendarle vse kazalo, da poteka silno neurejeno. Številne so bile pritožbe zaradi razmetavanja materiala, nepravilne rabe opreme in pomanjkljivosti v transportu. Vse to je bilo v veliki meri mogoče pripisati neizkušeni, administrativnemu neredu in pretiranemu revolucionarnemu

zanosu, s katerim so oblasti spodbujale k industrializaciji dežele, v precejšnji meri pa tudi informbirojevskim državam, ki so počasi »dušile« Jugoslavijo s tem, da so ji z zamudo dajale obljubljene surovine in izdelke. Poleg tega so ji dobavljale pokvarjene ali napačne nadomestne dele ter odklanjale pošiljanje najnujnejšega materiala. (96)

Oktober sta Romunija in Bolgarija povsem prekinili izmenjavo z Jugoslavijo, Sovjetska zveza, Poljska in Češkoslovaška pa so jo močno okrnile in začele ukinjati ali celo ukinile dobavo vojaške opreme. Do tega je prišlo v nasprotju z gospodarskimi interesi satelitskih držav, toda po ukazu Moskve, ki je sicer poskušala strmoglaviti Tita, ni pa želela, da bi preveč oslabil partijo. Njen maneuver je bil namreč osnovan na misli, da bo takoj po odstavitvi maršala in njegovih sodelavcev iz že obstoječih struktur lahko oblikovala novo socialistično vlado. (97)

Jugoslovanski voditelji so se z vsemi silami upirali poskusom, s katerimi je Stalin hotel spodkopati petletni plan, vogelni kamen celotnega načrta za socialistično preobrazbo države. Vukmanović-Tempo se spominja, da se je začelo pravo »ropanje« gozdov in rudnikov, zakaj les in ruda sta bila (poleg hrane, ki so jo – kljub pomanjkanju na domačem trgu – prav tako izvažali) na zunanjem tržišču zelo iskana, v zameno pa je bilo mogoče dobiti devize, potrebne za nakup strojev, nadomestnih delov, bombaža, volne, nafte, gume, kož, jeklenih plošč, papirja – vsega, kar je rabila industrija. (98) Da bi povečali proizvodnjo, so zaradi nezadostne mehanizacije mobilizirali kmete in vse ljudi v mestih, ki niso imeli »družbeno koristnega dela«. Od oktobra naprej so jih na tisoče (samo iz Beograda 50.000) poslali v rudnike in gozdove, kjer so morali opravljati težka dela, čeprav zanje niso bili usposobljeni. Od takih ukrepov so oblasti imele dvojno korist: priskrbele so si delovno silo po nizki ceni, obenem pa dobile v mestih nujno potrebna stanovanja za delavce, zaposlene v novih tovarnah. (99)

Če v Jugoslaviji ni primanjkovalo nekvalificiranih delavcev, pa je bilo izredno malo tehnikov. Ta problem je postal še posebno pereč, ko je 4.000 Židov odšlo v Izrael in ko so izpustili mnogo nemških in avstrijskih vojnih ujetnikov. Do obojega je prišlo v zadnjih mesecih leta 1948 na željo oblasti iz izključno političnih razlogov. Tako nastale vrzeli so le delno zapolnili nemški tehniki, ki so prišli delat pogodbeno, in jugoslovanski emigranti, ki so se vrnili v domovino iz prekooceanskih dežel. Ob koncu leta je bilo pomanjkanje strokovno usposobljene delovne sile tolikšno, da je beograjska vlada predlagala rimski dokaj nenavaden dogovor: če Italijani dovolijo svojim inženirjem, tehnikom in obrtnikom, da se zaposlijo v Jugoslaviji, bo njihovo delo všteto v plačilo vojne odškodnine. (100)

V razpravi o perspektivah petletke, ki je potekala v začetku decem-

bra, Tito svojim sodelavcem ni prikrival težavnosti položaja. Trdil je, da pritisk Moskve ni samo trenuten, temveč da bo kljub temu, da je KPJ zvesta demokratični fronti, še dolgo trajal. Očitno je, da hočejo Rusi zlomiti odpor jugoslovanskih komunistov in jim preprečiti samostojno graditev socializma. (101) V tako dramatičnem položaju Tito ni samo pozival k železni disciplini, ki mora izkoristiti vse razpoložljive materialne in človeške sile (leta 1948 je bilo kar 10.000 ljudi kaznovanih, zaprtih ali ustreljenih zaradi »gospodarske sabotaže«), ampak se je — da bi vsaj malo omilili osamljenost države — zatekel tudi k drugim, manj ortodoksnim ukrepom. Že v začetku novembra, ko prizadevanja za gospodarske stike z Američani in Angleži še niso dala pravih rezultatov, se je skušal približati Italijanom. Z njimi so se odnosi že nekaj časa izboljševali, tako da je bilo celo ob občutljivem vprašanju meje, ki jo je bilo treba na novo začrtati od Trbiža do Gorice, čutiti pozitiven razvoj. 1. aprila je bil podpisan sporazum o amnestiji, 14. oktobra pa so bili, kljub številnim zapletom, končno izpuščeni prvi italijanski ujetniki v Jugoslaviji. Oblasti v Rimu so tudi zatistisnile oko pred velikimi količinami dobrin, ki so bile po Marshallovem načrtu namenjene Italiji, a so ilegalno in po najrazličnejših kanalih prihajale v Jugoslavijo. (102)

V tem vzdušju relativne odjuge je Jugoslavija spet predlagala italijanskemu zunanjemu ministru globalna pogajanja o odprtih vprašanjih med državama (razen vprašanja Trsta). Palača Chigi pa se je poslužila odlaševalne tehnike, kajti glede na to, da je bila Italija v težkih gospodarskih razmerah, se za zdaj ni zdelo primerno načenjati vprašanja reparacij. Ko je postalo jasno, da Italijani ne želijo začeti pogovorov pred koncem januarja 1949, se je maršal Tito odločil za osebni poseg. Zaradi večje tajnosti in varnosti ni uporabil običajnih diplomatskih poti, ampak je kot svojega odposlanca poslal v Rim enega od predstavnikov zunanjega ministrstva (verjetno Prico), ki je stopil v stik z nekim podsekretarjem De Gasperijeve vlade. Odposlanec je bil zadolžen, da De Gasperija obvesti o tehle stališčih: ob tehtanju vseh razlogov za in proti, je Tito prišel do ugotovitve, da manj izgubi, če se obrne na Italijo kot na Sovjetsko zvezo. Odnosi z Moskvo so namreč trenutno precej slabši kot z Rimom. Iz tega sledi, da bo Jugoslavija v primeru vojne za Italijo branik pred sovjetskim napadom, ne pa pot za invazijo na Apeninski polotok. Zato je pomembno, da obe vladi uredita medsebojna razhajanja, ki niso posebno velika, in postavita temelje za prijateljske odnose. Vprašanja, ki jih je mogoče rešiti takoj, zadevajo pravico italijanskih ribičev do ribolova v jugoslovanskih teritorialnih vodah, izmenjavo ujetnikov in obnovitev nekaterih jugoslovanskih industrijskih podjetij, ki so pred vojno pripadala Italiji. Čez čas bi bilo mogoče rešiti celo vprašanje Trsta in Gorice. Trenutno ga je sicer bolje pustiti ob strani, kajti Tito zdaj potrebuje pod-

poro vsega ljudstva in ne more pristati na nikakršne koncesije, ki bi mogle prizadeti nacionalna čustva širokih množic. Toda tudi ob tem vprašanju bo njegova vlada v prihodnje bolj spravljiva. (103)

Za ta korak so v Rimu vedeli samo štirje: podsekretar, s katerim je bil v stikih Titov odposlanec, njegov minister, De Gasperi in zunanji minister grof Sforza. Čeprav je italijanska stran, kljub odličnim poverilnicam jugoslovanskega odposlanca, gledala na te premike s skepsjo, je vendarle sprejela ukrepe, ki naj bi olajšali nadaljnja srečanja. Po ukazu samega predsednika vlade so o zadevi obvestili tudi ameriškega ambasadorja v Rimu Williama Dunna; dva dni pozneje je novico kot zanesljivo izvedel predsednik Truman. (104)

Že nekaj časa so Američani z zanimanjem opazovali stike med Beogradom in Rimom. V začetku novembra se je ameriški poslanik Cavenish Cannon sešel v Beogradu s svojim kolegom Martinom, da bi izvedel, kako napredujejo že nekaj tednov trajajoči italijansko-jugoslovanski pogovori. Pri tem je celo oblikoval hipotezo, da lahko postane Italija most med Zahodom in Titom, kar naj bi Jugoslaviji omogočilo, da se posredno okoristi z ugodnostmi Marshallovega plana. Italijanski zunanji minister grof Sforza – nacionalisti so ga sumili, da hoče igrati vlogo pomirjevalca med slovanskim in latinskim svetom – se je takoj zanimal za to politiko posredovanja. Če se ameriška vlada zavzema za širšo obnovitev trgovskih stikov med Jugoslavijo in zahodnimi državami, tedaj se italijanska vlada, po njegovem mnenju, ne more odreči omenjeni nalogi, katere rezultati bi bili koristni za vse. Tudi zaradi takih, čeprav neuradnih spodbud, so Italijani v začetku decembra sklenili z Jugoslovani pogodbo, ki je predvidevala vzporedna pogajanja v Beogradu in Rimu. Za zdaj so bila na dnevnem redu, po želji Sforze, samo štiri vprašanja: vrnitev opreme za rafinerijo ROMSA na Reki, ki je bila odpeljana v Italijo; predaja italijanskih vojnih ladij Jugoslaviji, kakor je to določala pogodba; pravica ribolova v jugoslovanskih teritorialnih vodah in vprašanje imetja italijanskih državljanov, ki je bilo nacionalizirano v Jugoslaviji. (105)

Živahno delovanje jugoslovanskih in tudi zahodnih diplomatov v drugi polovici leta 1948 ni ušlo pozornosti tiska, zlasti italijanskega, ki je že nekaj tednov pisal o domnevnih tajnih srečanjih med ameriškim odposlanci in Titom na Brionih in o pravi »diplomatski ofenzivi«, ki naj bi jo vodil Washington. V resnici pa se je skupna politična linija Zahoda do Jugoslavije oblikovala precej počasneje in manj usklajeno, kot so o tem poročala javna občila. (106) Posamezne vlade, ki so se sicer strinjale glede podpore Titovemu režimu, so v odnosu do Beograda še dolgo nastopale z individualnimi pobudami, ne da bi se o njih medsebojno in stalno obveščale. Quai d'Orsay je, na primer, še sredi decembra prek zaupnih informacij prišel do ugotovitve, da so dejansko obstajali tajni jugoslovansko-

ameriški stiki (ki jih je razkrila revija *Europeo*). Po teh vesteh naj bi Jugoslavija ponudila Američanom vojaško jamstvo, posebej še v zvezi z mejo Svobodnega tržaškega ozemlja. V zameno je želela industrijske izdelke, hkrati pa spodbujala washingtonsko vlado, naj pri italijanski doseže, da ji bo ta zagotovila znatno dobavo proizvodnega materiala. (107)

O skupnih italijansko-jugoslavansko-ameriških pogajanjih je 8. in 9. decembra pisal *New York Times* v dveh obširnih člankih, ki sta v Foreign Officeu povzročila precej vznemirjenja. V novembru sta se britanski poslanik v Washingtonu Hoyer-Millar in lord Jellicoe, drugi sekretar poslaništva, večkrat srečala s predstavniki State Departmenta, da bi uskladili politiko svojih vlad do Jugoslavije. Angleže je do tega koraka privedla že nekaj časa trajajoča bojazen, da bi se Američani nenadoma ne zapletli v preveč vidno akcijo v korist Beograda. Razgovori pa so razkrili, kot je z zadovoljstvom ugotovil eden od funkcionarjev Foreign Officea, da hodita obe diplomaciji »vštric«, saj se strinjata, da za zdaj še velja politika »previdnega čakanja in da je potrebno potrpeti, dokler ne bo dal Tito pobude za podporo. Medtem mu je treba pošiljati le najnujnejšo pomoč, toliko da »ostane na površini«. (108) Kljub temu pa so dogodki naslednjih tednov, predvsem pa novice v časnikih, nakazovali, da se hočejo Američani čimprej zblížiti s Titom. Sam ameriški poslanik v Beogradu je trdil, da je treba računati z »navdušenci«, ki uspešno uveljavljajo svoje poglede znotraj State Departmenta in pozabljajo na vsako previdnost. (109) Zaradi časopisnih sklepanj o tajnih gospodarskih pogajanjih Jugoslavije z Zahodom so bili seveda najbolj zaskrbljeni predstavniki beograjske vlade. Sredi decembra je v areno stopila *Borba* in ostro obsodila »sramotne provokacije in klevete italijanskega tiska«. (110) Politični vodja zunanjega ministrstva Prica pa je v razgovoru s sir Charlesom Peakom potožil, da v trenutku, ko je jugoslovanska vlada v tako občutljivem položaju, lahko takšne novice izjemno škodujejo ter otežijo razvoj odnosov med Jugoslavijo in Zahodom. Britanski ambasador se je strinjal, da tuji tisk ravna neodgovorno, vendar pa je takoj dodal, da nobena vlada, vredna tega imena, ne bo zaradi žurnalističnih spekulacij opustila svojih že sprejetih političnih usmeritev. Prica je tej ugotovitvi pritrdil, a tako medlo, da je vzbudil v Peaku dokaj neprijeten vtis: beograjska vlada sicer išče »v pravo smer«, ne ve pa še, kako naj reši svoje dileme. (111)

In dilem, s katerimi so se Tito in njegovi soočali, je bilo zares veliko, zadevale pa niso samo odnosov z Zahodom in Sovjetsko zvezo ter njenimi sateliti, temveč tudi vprašanje, kako v tako težkih političnih in gospodarskih razmerah zastaviti socialistično preobrazbo, ne da bi Jugoslavija izgubila prvenstvo, ki si ga je – po vsesplošnem mnenju – pridobila med ljudskimi demokracijami. Te so naglo prehajale v socializem, saj so se vse osvobajale shem, značilnih za »ljudske demokracije«, in se s svojo zako-

nodajo, politično in gospodarsko ureditvijo približevale sovjetskemu modelu. Konec leta 1948 so bile likvidirane še zadnje social-demokratske osebnosti na Poljskem in v Bolgariji, povsod, še zlasti na Madžarskem, je naraščal pritisk na cerkev, kulturna in znanstvena dejavnost pa sta bili ujeti v pravo ideološko kletko. (112) Napredek na poti v socializem je bil posebno viden na podeželju. Že v številki z dne 15. oktobra je glasilo Informbiroja *Za trden mir, za ljudsko demokracijo* poudarilo, da je v vzhodnih državah nujno okrepiti boj proti kulakom ter še naprej socializirati kmetijstvo, ker agrarna reforma ne zadošča. (113) Da to niso bile le besede, je dokazala sama Sovjetska zveza, saj je v tem obdobju odločilno pospešila kolektivizacijo zemlje v baltskih republikah, ki so ji bile priključene leta 1945. Njenemu zgledu so sledile satelitske države: vsepovsod so ustanovljale in organizirale zadruga ter tako »sklepale zavezništvo med proletariatom in delovnimi kmeti«. (114)

Ali bi lahko Jugoslavija ob teh uspehih zaustavila korak? Ali bi se mogli Tito in njegovi odreči trditvi, da je njihov marksizem »pravovernejši« od Stalinovega in da so oni tisti, ki znajo graditi socializem hitreje in bolje? Potrebno je bilo torej pospešiti preobrazbo podeželja, še zlasti zato, da bi »malodušnežem«, ki so se bali odcepitve od naprednega mednarodnega gibanja, dokazali, da je kljub sporom z Moskvo sposobna slediti smernicam Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina. (115)

Odločilen obrat v zvezi s tem vprašanjem sta napovedala sredi novembra na kongresu KP Slovenije njena najvidnejša predstavnika Kardelj in Kidrič. Izjavila sta, da si je treba z vsemi silami prizadevati za osamitev bogatih kmetov od množice kmečkega prebivalstva ter z ustanavljanjem delovnih zadrug okrepiti socialistični sektor gospodarstva. Ta »agresivni komunizem«, če uporabimo oznako Cavendish Cannona, je teden pozneje potrdil tudi Tito na drugem kongresu KP Hrvaške, čeprav z nekaj opaznimi odtenci in na manj udaren način. Zavedal se je, da bi pre nagljeni ukrepi v kmetijstvu utegnili povzročiti resno škodo državnemu gospodarstvu, podobno kot se je to zgodilo ob nacionalizaciji majhnih mestnih podjetij. Tako je sicer napadel »ostanke kapitalizma na podeželju«, toda v isti sapi dodal, da jih je treba odstranjevati postopno in obzirno, ker bi sicer partija izgubila zaupanje množic. Očitno pa njegovi poslušalci niso prisluhnili temu vabilu k strpnosti, ampak raje tistim delom govora, v katerih je soglašal z najbolj radikalnimi silami v partiji. Premožni kmetje, ki jim je zaradi sedanjih težav zopet zrasel greben, in tisti maloštevilni »megalomani«, ki so se odločili za Informbiro, ne morejo več ovirati pohoda večine jugoslovanskega ljudstva v socializem; če tega ne bodo razumeli zlepa, bodo morali zgrda. (116)

Maršalovo opozorilo, da bodo kulaki, če besede ne bodo zadoščale, občutili to lekcijo na svoji grbi, so nižji in srednji partijski funkcionarji

vzeli čisto dobesečno. Z vso ihto so se zagnali proti bogatejšim kmetom, kar je že v nekaj tednih doseglo tako zaskrbljujoče razsežnosti, da je moral hrvatski predsednik Bakarić javno nastopiti proti njihovemu ravnanju. 18. decembra je ta hrvatski voditelj, že dalj časa znan po svojih zmernih stališčih do politike na podeželju, brez ovinkov zavrnil hrupno gonjo proti kulakom in obsodil tiste »aktiviste«, ki so se bali, da ne bodo pravi revolucionarji, če v njej ne bodo dovolj glasni in napadalni. Te »pustolovske neumnosti« povzročajo neprijetnosti, ki grenijo življenje ne samo kulakom, ampak tudi drugim kmetom, ter ustvarjajo na podeželju občutek negotovosti in nezaupanje do politike KPJ. (117)

V tem obdobju je bilo v govorih voditeljev pogosto čutiti zavest, da široka ljudska podpora, ki jo je partija uživala med vojno in po njej, in ki jo je, po Kardelju, razločevala od drugih ljudskih demokracij, zaskrbljujoče usiha. Da bi popravili to stanje in dvignili moralo množic, so po vseh republikah organizirali kongrese, ki naj bi predstavili partijo različnim narodnostim federacije (končno se je zvedelo, kdo je na oblasti in kakšen je njegov položaj). Prava poplava zasedanj, zaradi katerih so Jugoslavijo označevali kot državo, ki je nenehno na kongresu – poleg partijskih so bili še kongresi drugih političnih in strokovnih organizacij – je imela namen pokazati vsesplošno solidarnost s Titom in pred Sovjeti »kompromitirati« z njemu naklonjenimi izjavami čim večje število oseb. (118) Poleg neskončnega ponavljanja ugotovitev, izrečenih že na V. kongresu KPJ, in poleg slikovitega hagiografskega obujanja zgodovine lokalnih komunističnih gibanj, so zborovanja služila tudi za to, da so s spodbujanjem nacionalnih čustev ponovno okrepila zvezo med ljudstvom in voditelji. To se je dogajalo zlasti v tistih republikah, v katerih so bila še odprta vprašanja mej in ki so imele svoje manjšine zunaj matičnega ozemlja. Tako so bili na kongresu KP Slovenije, posebno v govoru generala Gošnjaka (edinega aktivnega vojaka v politbiroju in prvega za Titom v poveljstvu oboroženih sil), na široko razglašeni ideali »Združene Slovenije« s ponovnimi zahtevami po Trstu, Gorici, Benečiji in Koroški. Ob takšnih parolah grof Sforza ni ostal ravnodušen, toda ker ni želel škodovati politiki pomiritve med državama, ki se je komaj začela oblikovati, temu vprašanju ni hotel dati posebne teže z uradnim ugovorom. Protestiral je le ustno ter se zadovoljil s Kardeljevo razlago, da je šlo pač samo za »kongresni« nastop. (119)

Toda takšnih govorov je bilo veliko na različnih kongresih, na katerih je bilo slišati marsikako ostro besedo na račun Madžarov in romunske vlade ter njenega ravnanja z jugoslovanskimi manjšinami. (120) Najbolj pa so se razprave razvnele konec leta 1948 ob makedonskem vprašanju. Spor je bil deležen javne pozornosti zaradi procesa, ki so ga v Skopju priredili proti enajstim bivšim kolaboracionistom, obtoženim vojnih zloči-

nov za časa bolgarske okupacije v vardarski dolini. Šlo je v bistvu za dramatičen odgovor beograjske vlade na bolgarske zahteve po Makedoniji. V razpravni dvorani niso samo obujali spominov na krutosti, ki so jih počele čete iz Sofije, ampak so tudi bolj ali manj odkrito trdili, da je socialistična Bolgarija podedovala ozemeljske težnje od svoje fašistične predhodnice. Iz obsodbe, izrečene 25. novembra, je bilo jasno razvidno, da se bo Jugoslavija tem težnjam odločno uprla: trije obtoženi so bili obsojeni na smrt, drugih sedem pa na dolge zaporne kazni. (121)

Sodni postopek je imel v jugoslovanskem tisku podoben odmev kot veliki procesi iz leta 1946. Uprizorjen je bil kot uvod v kongres Komunistične partije Bolgarije, napovedan za december, na katerem naj bi bilo makedonsko vprašanje – tega si ni bilo težko predstavljati – v središču pozornosti. Da bi mogli učinkovito odgovoriti Bolgarom, so Jugoslovani z dokajšnjim občutkom za taktiko za kakšen teden celo odložili kongres komunistične partije Makedonije, tako da bi potekal v istih dneh kot manifestacija v Sofiji. Bolgari seveda niso križem rok gledali na ta dogajanja. Dva dni po skopskem procesu se je pojavilo v glasilu *Otečestven front* dolgo pismo svetnika jugoslovanskega poslaništva, Blagoja Hadžija Penzova, v katerem je ta diplomat – še en ubežnik – pojasnil vzroke svojega odstopa. Ponovil je obtožbe kolege Brankova na račun voditeljev KPJ in zatrdil, da hočejo le-ti omajati enotnost bratskih komunističnih partij. Zato v njih povzročajo razkole in s tem spodkopavajo protimperialistično fronto. Poleg tega pa poskušajo v korist svojih šovinističnih ciljev netiti med Makedonci protibolgarska čustva. (122)

Ob upoštevanju takšnega prologa se ni čuditi, da se je sredi decembra vnela med Skopjem in Sofijo silovita debata o makedonskem vprašanju, federaciji južnih Slovanov in o nacionalističnih težnjah ene in druge strani. Medtem ko so Jugoslovani obtoževali Bolgare, da odrekajo narodnostne pravice prebivalcem pirinske doline, so Bolgari trdili, da beograjska vlada ni bila nikoli zares zainteresirana za federacijo južnih Slovanov, temveč samo za priključitev pirinske Makedonije k vardarski. (123)

Spor s Sofijo je dobil tolikšne razsežnosti tudi zato, ker jugoslovanski voditelji niso več hoteli tvegati, da bi bili nepripravljeni za ustrezen in takojšen odgovor na napad iz sosednjih držav. Konec novembra je namreč z velikim hrupom potekal v Tirani kongres albanske KP, ki so se ga udeležile delegacije vsega socialističnega bloka. Na njem so »trockiistične voditelje iz Beograda« prikazali kot imperialiste in kolonialiste. Albanske obtožbe so bile še posebno neprijetne, saj so v določenem smislu odsevale tiste, s katerimi so Jugoslovani obsojali Sovjete. Poglavitna v Tirani sprožena tema je zadevala odnose med državami z različno politično in gospodarsko močjo, to pa je bilo vprašanje, v katero se je vključeval ves splet problemov med Jugoslovani in Sovjeti, še posebej pa sodelo-

vanje med partijama ter vojaška in gospodarska integracija obeh držav. Sum, da so se Sovjeti v pričakovanju jugoslovanskega napada na tej črti poskušali zavarovati tako, da so sugerirali Albancem obtožbe, kakršne so pričakovali iz Beograda, še zdaleč ni bil neutemeljen. (124)

Že uvod v korespondenco med KPJ in KPSZ, objavljeno avgusta v *Borbi*, je trdil, da pravi razlogi za spor s Sovjetsko zvezo niso omenjeni ne v Stalinovih pismih ne v resoluciji Informbiroja. Tudi Tito je v svojem govoru v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti 17. novembra brez ovinkov povedal, da za zdaj ne bo razkril vseh nelojalnih dejanj in pritiskov, katerih žrtev je bila država; prihranil bo to za primernejši trenutek. Še preden pa je ta trenutek napočil, so v Tirani pred vsem svetom denuncirali jugoslovansko politiko do Albanije. Obsodili so Tita in njegove, da so zakrivali iste napake, kot jih sami pripisujejo Moskvi. Tako so močno okrnili etični pomen, ki so ga voditelji Jugoslavije dajali svoji revoluciji, ter jim iztrgali iz rok učinkovito propagandno orožje. (125) Zadelo so v živo, kar dokazuje nelagodni molk jugoslovanskega tiska o dogodkih v Tirani; šele v začetku decembra so, na primer, objavili senzacionalno, toda že mesec dni staro vest, da je bil notranji minister Koci Hoxe odstavljen in skupaj z drugimi vidnimi funkcionarji aretiran. (126) Toda če je kdo v Moskvi ali Tirani pričakoval, da bodo ti zvijačni manevri zlomili smelost Titove skupine, je bil kaj kmalu razočaran. Glede Albancev so se jugoslovanski voditelji odločili, da jim bodo dali podroben odgovor ter zadolžili Vladimira Dedijera, da o odnosih med Albanijo in Jugoslavijo napiše celo knjigo. Hoteli so pač jasno pokazati, kako je njihova pomoč tej balkanski državi zmeraj slonela na načelih odkritega tovariškega sodelovanja, enakosti in medsebojnega spoštovanja. (127)

Za odgovor Sovjetom pa se je obvezal Moša Pijade, »nestor partije«, kot so ga ironično imenovali v *Pravdi*. To je opravil 28. novembra v slavnostnem govoru, ki ga je imel v Beogradu na predvečer pete obletnice AVNOJ. Govor se je vključeval v težnje po poudarjenem vrednotenju odpornišva, ki so bile že nekaj časa opazne, in po oživljanju idealov, ki so prežemali jugoslovanske narode med vojno. Tako je praznovanje 29. novembra dobilo posebno slavnosten ton, skoraj kot da bi se hotelo meriti s praznovanjem oktobrske revolucije. Po vsej državi so se zvrstile številne proslave, ki so se začele s slovesno manifestacijo v beograjski Operi. Tam je Moša Pijade pred maršalom Titom in vsem diplomatskim zborom skoraj celo uro govoril o zgodovini narodnoosvobodilnega boja, pri čemer je poudaril, da je nova Jugoslavija zrasla iz partizanskega gibanja in se zato samostojno oblikovala; in iz domačih sil je vzniknila tudi socialistična revolucija ter utrdila ljudsko oblast. Teh ponosnih trditev o neodvisnosti in izvornosti svoje poti – navedene so bile že v Djilasovem članku v začetku oktobra – niso okrnile niti besede o prispevkih »slavne Rdeče armade«, o

kateri je Pijade sicer govoril, niti je niso bremenili običajni izlivi vdanosti Sovjetski zvezi. Pozornosti zahodnjakov pa ni ušlo, da se je govornik tokrat odrekel strupenim napadom na imperialiste, brez katerih si sicer jugoslovanske proslave skoraj ni bilo mogoče zamisliti, in da je po mnogih letih omenil ameriški in angleški prispevek k osvobodilnemu boju. Dejstvo, da se je maršal Tito pojavil v javnosti brez številnih medalj, s katerimi so ga odlikovale vzhodne države, in to, da so se ga sovjetski ambasador Lavrentjev, kakor tudi drugi predstavniki ljudskih demokracij na sprejemu naslednjega dne ostentativno izogibali, je bilo za beograjsko diplomacijo jasno znamenje, da so odnosi med SZ in Jugoslavijo še vedno zelo slabi. (128) Skrajna hladnost, značilna za vse odnose med državama tudi na protokolarni ravni, se je potrdila še v Moskvi na razkošnem sprejemu, ki ga je ob 29. novembru priredil jugoslovanski odpravnik poslov. Sprejema se je udeležil samo namestnik zunanjega ministra S.I. Gusev s tremi funkcionarji in še ti so se poudarjeno hitro, v desetih minutah, poslovili. Sovjetski tisk sploh ni omenil jugoslovanskega državnega praznika, veliko prostora pa je namenil zborovanju, ki ga je prav tako 29. novembra pripravilo v Leningradu 700 Jugoslovancev in se na njem enoglasno strinjalo z napadalnim protititovskim poročilom nekega bivšega partizana. (129) Toda premetena kremeljska režija je pripravila Jugoslovancem še druga neprijetna presenečenja. Ob praznovanju pete obletnice AVNOJ je beograjski tisk objavil pregled jugoslovanskih gospodarskih uspehov, pri čemer je v zmagovalnem tonu zatrjeval, da bodo cilji petletnega načrta kmalu doseženi, na nekaterih področjih pa da so celo že preseženi. A medtem je 1. decembra Judinovo glasilo *Za trden mir, za ljudsko demokracijo* objavilo članek N. Puhlova, ki je že v naslovu *Politična pustolovščina Titove klike pripeljala državo v slepo ulico* trdil ravno obratno. V njem je bil v temnih barvah naslikan jugoslovanski gospodarski položaj, njegova odvisnost od anglo-ameriškega kapitala in propad petletnega plana: številke za prvo polovico leta dokazujejo, da so bili zastavljeni cilji doseženi komaj 31%. (130)

Članek je v informbirojevskem tisku sprožil celo vrsto podobnih, zaradi česar so bile jugoslovanske oblasti, ki so se še predobro zavedale, kako resnična je prikazana podoba, močno zaskrbljene in to toliko bolj, ker so velikanske ekonomske težave, s katerimi so se poleg ideoloških nesoglasij spopadale, odločilno zmanjševale ljudsko privrženost režimu. (131)

Čeprav je bilo mogoče opaziti samo opozicijo, ki se je manifestirala v javnosti, je jasno, da je kljub budnosti UDBE obstajal tudi njen skriti del, ki nikakor ni bil nepomemben. Informbirojevci so organizirali živahno propagandno delovanje ter na primer razpečevali protititovske publikacije, kot je bil članek iz *Pravde* z dne 6. septembra, ki so ga razposlali po

pošti v tisočih izvodih. Na britansko poslaništvo so prišle vesti, da je bilo precej beograjskih gimnazijcev aretiranih, ker so bili odkriti pri širjenju informbirojevskih brošur. Zdi se pa, da hujskaška dejavnost ni bila namenjena samo množicam, ampak je poskušala prodreti celo v vladne kroge: po tajnih informacijah, ki so jih zbrali Britanci, so nasprotniki režima hoteli tudi Rankovića oddaljiti od Tita. (132)

Peta številka *Nove borbe* – izšla je 18. novembra v Pragi – je bolje kot prejšnje uspela prikazati vse razsežnosti opozicijske dejavnosti. Med drugim je objavila vrsto verodostojnih pisem, ki so opisovala ne posebno demokratične metode, s katerimi so jugoslovanske oblasti izsiljevale od komunistov izjave, da so naklonjeni CK KPJ in odločeni zdržati Stalinov pritisk. Toda najučinkovitejše v *Novi borbi* je bilo razkritje (ki ga je Kardelj pozneje demantiral), da je 11. oktobra potekalo v Beogradu tajno zborovanje 104 ljudi, na katerem so zahtevali ne samo samokritiko Tita in njegove skupine, ampak tudi odstop celotnega CK. Poleg tega so ožigosali kaos, v katerega je zašlo jugoslovansko gospodarstvo, in trdili, da je zaradi preveč ambicioznih vladnih načrtov in prenačrtanih nacionalizacij življenjska raven delavcev celo nižja kot med vojno. (133)

Značilno je, da je izvirala večina primerov, s katerimi je praški list skušal dokazati podporo jugoslovanskih komunistov Informbiroju iz Srbije, samo eden iz Hrvatske, nobenega pa ni bilo iz Slovenije in Makedonije, kjer je bilo število informbirojevcev tudi po jugoslovanskih virih najmanjše. V Makedoniji, če se opremo na poročilo sir Charlesa Peaka, ni bilo niti opozicije druge strani, takšne, ki bi bila meščanska, ta pa se je začela prebujati drugod, posebno še v Sloveniji. Po informacijah britanskega poslanika – ki pa so bile posredovane s pridržki – naj bi odporniška jedra prav v Sloveniji pripravila proti koncu leta 1948 v komaj desetih dneh kar dvajset sabotažnih akcij. (134) Da takšne vesti niso bile povsem neosnovane, dokazuje med drugim dokument, ki je v drugi polovici decembra prišel v roke ameriškim oblastem v Trstu. Poslala ga je tajna skupina iz Slovenije, da bi zahodnjake seznanila s svojim programom in hotenji. Čeprav so se člani njenega izvršnega odbora realistično zavedali, da se bodo Združene države poskušale pogajati s Titom, da bi ga čim bolj oddaljile od Moskve, so zahtevali jasno ločevanje med takšno priložnostno in oportunistično politiko in med pritrjevanjem notranjemu režimu, ki se v ničemer ne razlikuje od sovjetskega. BBC je namreč nedavno izjavila, da večina prebivalstva podpira Tita, a to ne ustreza resnici in povzroča tudi med ljudmi globoko razočaranje, saj se čutijo ob takih izjavah zapuščeni »od naših demokratičnih prijateljev na Zahodu«. (135)

Tem, navsezadnje umirjenim glasovom slovenske opozicije pa so se pridružili tudi bolj bojeviti pozivi, naj washingtonska vlada pomaga strmoglaviti osovraženi jugoslovanski režim. V tem smislu je bila zlasti

dejavna skupina Vladimira Mačka, bivšega voditelja Hrvatske kmečke stranke, ki je v tujini nekaj časa delovala proti Titu. Ker so ameriške oblasti vedele, kako beograjski voditelji s sumničenjem gledajo na vsako podporo, ki jo »imperialisti« dajajo beguncem, niso prisluhnile takšnim predlogom. Da bi že v kali zatrli prošnje za pomoč prevratnikom, ki so se v nekaterih krogih, zlasti med CIA in med tržaškimi vojaškimi oblastmi vendarle pojavile, je Cavendish Cannon v nujni brzojavki State Departmentu sporočil, da bi tudi posredna podpora separatističnih načrtov Titu resno škodovala. Treba je torej odvrniti Mačka in njegove privrženice od vsakega prevratniškega poskusa; če pa to ni mogoče, mora vlada v Washingtonu javno izraziti, da nasprotuje takšnim načrtom, »od koderkoli že prihajajo«. (136)

Konec leta 1948 je jugoslovanski primer že tako močno zapletel mednarodno politično igro, da so se zahodnjaki čutili dolžne tudi z lastno propagandno akcijo podpreti obrambne poskuse agitpropa v Beogradu, kajti iz komunističnih držav so vedno močneje napadali Tita in celo grozili integriteti Jugoslavije. Američane je zaskrbelo, da bi ofenziva informbirojevskih množičnih občil, ko je bila osredotočena na težavne gospodarske razmere v državi, imela uspeh med ljudstvom. Tako sta angleški in ameriški ambasador priporočila svojim vladama, naj začneta prek BBC, Glasu Amerike in Radia Ankara popravljati storjeno škodo: treba je poudariti, da hud gospodarski položaj sploh ni povezan z moskovskim sporom, hkrati pa opozarjati, da življenjski standard povprečnega človeka v Sovjetski zvezi in satelitskih državah, kar zadeva pomanjkanje hrane in nujnih življenjskih potrebščin ter stanovanjsko stisko, prav v ničemer ni boljši od jugoslovanskega. (137)

Proti koncu leta pa je bilo mogoče v brzojavkah zahodnih diplomatov začititi tudi določeno nestrpnost, ker Tito še ni zaprosil za pomoč, kljub temu da bi glede na težavnost položaja, v katerega je zabredla država, to moral storiti. »Njegova največja nevarnost je v preveliki opreznosti,« je 18. decembra pisal angleški ambasador v »osebnem in strogo zaupnem« pismu. Poskušal jo je razložiti z ugotavljanjem, da je večina njegovih tovarišev, katerih podporo mora dobiti za vsako politično spremembo, še preveč zapletena v mrežo laži in prevar, ki jo je Kremelj ne samo stkal zanje, ampak jih tudi naučil, kako jo je treba plesti. »Tito, o tem sem prepričan, je mnogo večji realist od vseh, ki ga obkrožajo, razen morebiti Djilasa.« (138)

Sir Charles očitno ni imel priložnosti, da bi srečeval in поблиže spoznal Djilasa, ker sicer ne bi tvegala takšne sodbe, ki se temu črnogorskemu politiku prilega prav toliko kot Don Kihotu; Tita pa je poznal dovolj dobro, da se v svoji oceni ni mogel zmotiti, čeprav se verjetno ni povsem zavedal, kako stvarno zna maršal gledati na situacijo in presojati svoje možnosti

manevriranja. Že minulo poletje je Tito namreč spoznal, kakšno korist ima Zahod od njegovega razkola z Moskvo in kako korenito so se spremenila razmerja sil v Srednji Evropi in na Balkanu zato, ker jugoslovanska vojska (370.000 mož), najštevilnejša, najbolj lojalna in najbolj oborožena na celem področju, ni več organsko povezana z Rdečo armado. Med obiskom v Splitu avgusta 1948 je odkrito dejal Djilas: »Američani niso neumni! Nikoli ne bodo dovolili Rusom, da bi prodrli do Jadrana.« (139) S tem je izrazil svoje prepričanje, da zahodne sile ne bodo pasivno prisostvovala njegovemu padcu, pa tudi trezen račun, da si ob naraščajoči napetosti med blokoma lahko zagotovi prostor, v katerem se bo obdržal in samostojno gradil socializem. Proti koncu leta so ti prvi miselni osnutki dobili povsem konkretno vsebino in prišli tudi v uradne dokumente. Jugoslovanski CK je razširil namreč takrat v okviru partije okrožnico, ki je prikazovala razmere na povsem trezen način: nova Jugoslavija želi ostati v vzhodnem bloku, toda če bodo informbirojevske države še naprej kršile trgovinske dogovore, bo prisiljena preusmeriti svojo trgovino na Zahod, pri čemer pa ne bo sprejela nobenih pogojev v zvezi s svojo notranjo in zunanjo politiko. Pričakovati je, da bodo novi partnerji poskušali pritegniti jugoslovanske komuniste v svoj krog, toda voditelji vedo, da bi jih to stalo glavo, zato zavračajo vsakršno politično koncesijo. Po drugi strani pa Rusija ne bo nikoli potisnila Jugoslavije v naročje Zahoda, ker bi to zanje pomenil poraz v hladni vojni. Iz vseh teh ugotovitev izhaja misel, da bi mogla beograjska vlada voditi svojo zunanjo politiko relativno samostojno, neodvisno od Zahoda in Vzhoda, dokler se odnosi z Informbirom ne uredijo. »Prej ali slej bomo spet združeni z ljudskimi demokracijami pod vodstvom Sovjetske zveze.« (140)

Ne glede na bolj ali manj obvezne priložnostne besede je bila vsebina teh razmišljanj konkretna in dokaj jasna: Jugoslavija se mora navaditi, da živi, pa čeprav v stalni nevarnosti, med dvema blokoma, krmariti mora med njima tako spretno, da je ne bo mogoče streti. Tako so presojali položaj tisti, ki so bili na oblasti in ga, če že ne v uradnih dokumentih, pa vsekakor v zasebnih pogovorih tako tudi prikazovali. Djilas je na primer brez zadržkov govoril o njem nemu svojih znancev nekomunistov, kar je ta seveda brž poročal britanskemu poslaniku. Vodja agitpropa je zatrdil, da ne verjame več v spravo z Moskvo in da Jugoslovanom ne ostane drugega kot graditev na marksizmu temelječega neodvisnega socializma, ki pa ne bo izključeval prijateljskih odnosov z Zahodom. To pa bi lahko tudi pomenilo, da se bo država po švicarskem zgledu odločila za trajno nevtralnost. (141)

Ob takšnih spoznanjih pa je v jugoslovanskih voditeljih še naprej tlelo upanje, da bo v bližnji prihodnosti Kitajska postala njihova zaveznica v boju proti Sovjetski zvezi in da se bodo okrog njiu strnile druge svobodne

socialistične države. Od tod stalno zanimanje jugoslovanskega tiska za uspehe Maove revolucije: ko so konec leta 1948 kitajski partizani osvojili Mukden, so jugoslovanski časopisi poročali o tej zmagi z večjim poudarkom kot sovjetski. V istem času je *Borba* nekaj dni zapored posvečala cele strani povzetkom iz knjig ameriške novinarke Anne Luise Strong o prese- netljivih dosežkih kitajskih komunistov. (142) Tudi takšna upanja so spodbudila jugoslovanske voditelje pri iskanju lastne poti, čeprav moramo danes priznati, da so se v svojem optimističnem pričakovanju sko- rajšnjega upora Kitajcev moskovskemu gospostvu motili.

Konec decembra je Stalin doživel svojo zadnjo apoteozo v Beogradu, pa še ta je bila vsaj delno zasenčena s praznovanjem sedme obletnice usta- novitve jugoslovanske armade, ki so jo počastili nenavadno slovesno: poleg običajnih govorov tudi z zastavami, topovskimi salvami, slavnostno razsvetljava in ognjemeti. (143)

21. decembra, na Stalinov 69. rojstni dan, je *Borba* izšla z uvodnikom njemu v čast in z njegovo sliko čez tri stolpce. Tito mu je poslal brzojavno čestitko, prav tako tudi Slovanski generalni komite (čeprav je praktično že prenehal obstajati). Poleg tega je Društvo Jugoslavija-Sovjetska zveza pripravilo slavnostno sejo, na kateri je član CK Dobrivoje Radosavljević hvalil Stalina, dasi ne brez zadržkov. Navezujoč se na informbirojevske kritike, da jugoslovanski voditelji v svoji prenapeti oholosti nameravajo iti po lastni poti v socializem, je spomnil na konflikt med Stalinom in Troc- kim, ki je vzplamtel prav zaradi tega, ker je »oče ljudstev« zagovarjal gra- ditev socializma v eni sami državi. V zvezi s Titovimi veličastnimi indu- strijskimi načrti pa je dejal, da so povsem v skladu z navodili sovjetskega voditelja, saj je ta v polemiki z Zinovjevom in Kamenjevom v tridesetih letih vztrajal pri tezi o nujnosti hitre industrializacije. (144)

Radosavljevićevo razpravljanje je izzvenelo kot odgovor Dimitrovu, ki je pred štirimi dnevi nastopil na drugem zasedanju bolgarske KP v Sofi- ji. Tam je imel doktrinaren poseg, očitno navdihnjen iz Moskve (Dimit- rov je v zadnjem času živel v SZ), v katerem je bila povzeta že nekaj ted- nov trajajoča razprava informbirojevskih partij, ki se je iztekla v obsodbo jugoslovanske teze o »ločenih poteh v komunizem«. Stari revolucionar je poskušal teoretično analizirati razmere v vzhodni Evropi v zadnjih letih in pokazati prihodnost držav, vključenih v sovjetski blok. Ljudske demo- kracije – oblikovale so se po zaslugi Rdeče armade, ki jim je izbojevala svobodo, in SZ, ki jih podpira – so oblika diktature proletariata »sui gene- ris«; njihov končni cilj je komunistična družba, ki ga hoče doseči tudi prva socialistična država. Zato so prijateljski odnosi s Sovjetsko zvezo bistvena značilnost ljudskih demokracij in njihovo obnašanje do Moskve je za vse komuniste tudi konkretna preizkušnja njihove privrženosti proletar- skemu internacionalizmu. »Ne smemo pozabiti, da tvorijo vse komuni-

stične partije sveta, čeprav komunistična Internacionala ne obstaja več, enotno partijo, partijo Lenina in Stalina . . . in imajo enega vodjo, učitelja, ki ga vsi priznavajo: tovariša Stalina.« (145)

Na to slovesno izpoved ortodoksije, ki jo je opravila tako ugledna osebnost, jugoslovanski voditelji niso odgovorili samo ob Stalinovem rojstnem dnevu, ampak še bolj avtoritativno in bolj določno zadnje dni leta 1948 v vrsti govorov pred ljudsko skupščino. Skupščina, sklicana četrtič v nekaj mesecih, bi se morala na izrednem zasedanju ukvarjati s potrditvijo zveznega proračuna za leto 1949, dejansko pa je postala tribuna, od koder so najpomembnejši predstavniki režima podali dokaj popoln pregled razmer, kakršne so se oblikovale v šestih mesecih spora z Informbirojem. V Beogradu je dozorelo prepričanje, da je prišel čas, ko je treba začeti z novo politiko, ki ne bo kot doslej samo obrambna, ampak tudi napadalna. Sprožil jo je Tito 27. decembra, ko je v dveurnem govoru pojasnil, kakšne odnose bi Sovjetska zveza in ljudske demokracije hotele imeti z Jugoslavijo: nameravajo jo izkoriščati ter jo ohranjati kot dobaviteljico kmetijskih proizvodov in kot vir surovin za svojo industrijo. Vzroki za nesporazume in gospodarske pritiske, ki jih izvajajo socialistične države, niso v ideoloških odklonih, temveč v tem, da je Jugoslavija zavrnila tako podrejeno vlogo. Če pa ljudske demokracije ne bodo pomagale Jugoslaviji pri graditvi lastne industrije, bo prisiljena prodajati svoje surovine drugim, saj se odločno namerava rešiti statusa »necivilizirane in zaostale balkanske države«, v katerem jo hočejo obdržati. (146) Po maršalovi napovedi, da se bo obrnil na Zahod, če na Vzhodu ne bo dobil nujno potrebnih sredstev za razvoj, so sledili prav tako polemični nastopi Kardelja, Kidriča, Vukmanovića-Tempe in drugih ministrov. Ti so skupščino seznanili s tem, v kolikšni meri so Madžarska, Češkoslovaška, Poljska in »nekater druge države« kršile sprejete obveznosti. Podoba odnosov med Jugoslavijo in ljudskimi demokracijami, kakršno so prikazali, skorajda ne bi mogla biti temačnejša. Po Kardeljevih besedah je bil celotni propagandni aparat Informbiroja mobiliziran proti Jugoslaviji, kajti vsi kulturni stiki z njo so bili prekinjeni, njeni izdajalci so bili deležni polne materialne in moralne podpore, njene manjšine pa preganjane. V tistih delih svojega govora, kjer je obravnaval odnose z Zahodom, Kardelj še zdaleč ni bil obziren do »imperialistov«, prav tako odločen pa je bil tudi v zagotavljanju, da Beograd ne bo klonil pod pritiski Vzhoda. V svojem razmišljanju, osredotočenem na odnose med socialističnimi državami, je poudaril, da namerava Jugoslavija graditi socializem z ustvarjalnostjo svojih ljudi ne pa po navodilih od zunaj. Samo neplodni dogmatiki lahko mislijo, da bodo vse države in narodi v času, ko milijoni delovnih ljudi, različnih po svojem gospodarskem in kulturnem razvoju, stopajo v socializem, po tej

poti lahko hodili vzporedno in se opirali na isti vzorec. Jugoslavija, ki je to vprašanje načela in išče ustrezno rešitev, opravlja izvirno revolucionarno dejanje in daje marksizmu-leninizmu novo življenjsko vsebino. (147)

Ponosne izjave najvišjih jugoslovanskih predstavnikov o neodvisnosti in njihova odločitev hoditi po svoji poti brez strahu, da bi prekršili že zastarele norme ravnanja in mišljenja, so se odrazile tudi v konkretnih političnih akcijah. Vsekakor se jugoslovanski voditelji v želji, da bi izboljšali gospodarstvo, niso upali odreči petletnemu planu, zakaj to bi pomenilo priznati svoj poraz. Prav tako tudi niso mogli prositi za posojila na Zahodu, da ne bi informbirojevski propagandi, ki jih je že tako in tako dolžila, da prodajajo državo imperialistom, nudili novih argumentov za napade. Možna pa je bila navezava tesnejših gospodarskih stikov z zahodnimi državami in z organi Združenih narodov, s čimer bi si jugoslovansko gospodarstvo zagotovilo za razvoj potrebne dobrine.

V tej smeri so voditelji Jugoslavije že nekaj časa delovali. Najprej so se obrnili na manjše države v zahodni Evropi ter sklenili vrsto trgovinskih sporazumov z Avstrijo, Švico, Belgijo, Nizozemsko in Finsko. Konec novembra so prosili za sprejem v premogovni odbor ekonomske komisije za Evropo pri OZN, da bi bili glede te pomembne surovine neodvisni od vzhodnega bloka, 23. decembra so v Londonu, po šestnajstmesečnih utrudljivih pogajanjih in po odločilnem posegu, ki je v zadnjem trenutku prišel iz Beograda, podpisali z Veliko Britanijo tri sporazume in kratkoročno trgovinsko pogodbo, ki je Jugoslaviji zagotavljala dobavo strojev, volne, bombaža in drugega blaga v skupni vrednosti 12.000.000 funtov šterlingov. Teden dni pozneje je bil sklenjen podoben trgovinski sporazum z indijsko vlado, čeprav je beograjski tisk obtoževal Nehruja, da je »žandar imperializma v jugovzhodni Aziji«. Istočasno so se v Rimu in Beogradu začela vzporedna pogajanja, o katerih se je mnogo govorilo že od septembra. (148) Italijansko časopisje jim je posvetilo precejšnjo pozornost in pri tem poudarjalo zlasti njihovo politično plat. Skozi isto optiko so na pogajanjih gledale tudi zahodne diplomacije, ki so se zavedale, da njihov pomen nedvomno presega vprašanje pravice do ribolova v jugoslovanskih vodah in vračilo opreme iz bivše rafinerije ROMSA. (149)

Bilo je namreč nemogoče spregledati, da Jugoslavija začenja ekonomsko težiti k Zahodu in da bo taka usmeritev čez čas neizbežno vplivala na njeno zunanjo in notranjo politiko. Kot je pravilno trdil dopisnik *Timesa* v članku s pomenljivim naslovom *Titoizem*, je bilo zelo verjetno, da bo po logiki razvoja dogodkov prišlo do poglobitve protislovja med jugoslovansko diplomatsko dejavnostjo, vseskozi vezano na Vzhod, in njeno trgovsko politiko, usmerjeno na Zahod. (150)

Tega se je zavedal tudi Stalin in se ob ugotovitvi, da njegova prizna-

devanja zoper Titovo kliko niso rodila uspeha, odločil za zaostritev psihološke ofenzive in ekonomske vojne, v katero se je spustil. 27. decembra, torej istega dne, ko je Tito govoril v zvezni skupščini, je bila jugoslovanska gospodarska delegacija, ki se je zaradi priprave nove trgovinske pogodbe že dva meseca mudila v Moskvi, povabljena, da podpiše dokument, ki so ga pripravili Sovjeti. To je bila ponižujoča pogodba, saj se je obseg izmenjave, namesto da bi se povečal ali ostal vsaj nespremenjen, po sovjetski volji zmanjšal kar za osemkrat. Jugoslovani te odločitve niso sprejeli, toda ne zaradi gospodarskih neskladij, kot je stvar hotela ob objavi skromnih rezultatov dolgih moskovskih razgovorov prikazati *Borba*, ampak iz povsem političnega računa. 29. decembra zvečer je o neuspeh pogovorih poročal sovjetski radio, 31. decembra pa je *Pravda* poudarila, da Sovjetska zveza ni pripravljena vzdrževati tesnih trgovinskih stikov z Jugoslavijo, ker ta vodi do nje sovražno politiko. (151)

Novica o Stalinovi odločitvi, čeprav jo je bilo pričakovati, saj so v zadnjih mesecih leta 1948 Sovjetska zveza in satelitske države prekršile kar 40 sporazumov z Jugoslavijo in začele povzročati tudi izgrede na meji, je Tita boleče prizadela. Napeti odnosi med državama, na katere je namignil že Molotov v svojem govoru 6. novembra, so bili zdaj prvič omenjeni v izjavi sovjetske vlade in ne samo v bolj ali manj uradnih člankih. V naprotju s svojo navado in gostoljubno naravo je maršal za Silvestrovo povabil v svojo vilo v Beogradu le najožje prijatelje, pred katerimi mu ni bilo treba hliniti razigranosti, ki je ni čutil. Slavje je minilo v težkem vzdušju, nabitem z mučnimi vprašanji o prihodnosti in s slutnjo grozeče nevarnosti. Jakov Blažević, eden od povabljenih, se je mnogo pozneje spominjal, da nikoli ni videl Tita v takšnem duševnem stanju. (152)

Govor, ki ga je imel maršal ob polnoči po radiu, je dobro odražal občutek osamljenosti, ki je mučil jugoslovanske voditelje, hkrati pa tudi njihov odpor do Stalinovega nasilja in globoko prepričanje, da imajo prav. Leto 1948, je dejal Tito, je bilo leto velikih delovnih zmag, pa tudi velikih preizkušenj in kot kaže 1949 ne bo nič lažje in nič manj zahtevno. »Težko nam je, a kdaj nam je sploh bilo lahko?« Kljub temu je izrazil prepričanje, da se je takšno ljudstvo, kot je jugoslovansko pod vodstvom »tako enotne in monolitne partije«, kot je KPJ, sposobno spoprijeti z nalogami, ki ga čakajo. Tej mešanici obveznega optimizma in primerno odmerjenih spodbud je Tito dodal iste moralistične ugotovitve kot že pred njim Djilas, ki pa so iz ust človeka, ki se je proglašal za Leninovega učenca, zvenele dokaj nenavadno. Hvalil je jugoslovanske narode zaradi njihovega mirnega dostojanstva, s katerim so prenašali vse klevete in poudaril, da je njihova veličina predvsem v ljubezni do

resnice in pravice. Z gorečnostjo, vredno preroka iz Stare zaveze, pa je ožigosal tiste, ki so na svoje prapore zapisali geslo: namen posvečuje sredstva, zakaj velikih reči ni mogoče ustvarjati nepošteno in z umazanimi sredstvi. Velike stvari je mogoče doseči samo s pravičnimi metodami in pravičnimi sredstvi. (153)

Ob pisanju poročila za leto 1948 se je britanski poslanik v Beogradu, sir Charles Peake, spomnil na karikaturu, objavljeno v satiričnem listu *Punch* kmalu po resoluciji Informbiroja. Na njej sta bila, naslonjena na oknih, ki so gledala na ozko ulico, drug drugemu nasproti Stalin in Tito. Stalin je vpil: »Izdajalec!« in Tito je odgovarjal: »Lažnivec!« »Takšne so,« je trdil Sir Charles, »v bistvu razmere tudi ob koncu leta 1948.« (154) Toda pozabil je dodati, kolikšno preziranje nevarnosti, kolikšno občutenje lastnega dostojanstva in zgodovinskega poslanstva je bilo Titu in njegovim potrebno, da so kljub nenehni in utemeljeni bojazni, da bodo vsak hip odstranjeni, Stalina mesece in mesece mogli obtoževati, da je lažnivec. Njihov upor se ni rodil samo iz potrebe braniti lastno oblast, ampak tudi iz tistega zanosa in tistih moralnih vrednot, zaradi katerih so v mladosti postali revolucionarji. Ko so se rešili duševnih vezi moskovske ortodoksije, so potrdili resničnost Marxove teze, da njegov nauk ni dogma, ampak zgolj napotilo za akcijo, toda niso se omejili samo na akcijo: navajeni slediti natančnim ideološkim obrazcem, so skorajda samodejno poskušali oblikovati nove in razložiti z njimi svoja dejanja. S tem so položili temelje lastnemu nauku, ki je čez čas postal dejanska grožnja Stalinovemu. Leto, v katerem je Orwel v svojem romanu »1984« prikazal najresničnejši in najvznemirljivejši portret »velikega brata«, se je tako iztekalo z njegovim porazom. Tito se v primerjavi z junakom iz Orwellovega romana ni dal streti uničevalnim mehanizmom, temveč je neomajno vztrajal v svojem odporu.

V igro vstopijo kraljice

- (1) PRO, FO 371/72588/R 10671; NAUS, 860H.00/9-1048; Irena Reuter-Hendrichs, Jugoslawische Aussenpolitik 1948-1968, Köln 1976, str. 56; Politika, 4. 9. 1948.
- (2) NAUS, 860H.00/9-1748; 760H.74/9-1448; 760H.74/9-948; 860H. 9111/PR/9-348; PRO, FO 371/72588/R 10442.
- (3) ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Beograd, 3. 9. 1948; Borba, 31. 8., 5. 9. 1948; NAUS, 9111 RR/9-348; 860H.00/9-1048; 760H.74/9-948.
- (4) PRO, FO 371/72588/R 10254; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 4. 9. 1948.
- (5) PRO, FO 371/72588/R 10254; 78680/R 401.

- (6) PRO, FO 371/72588/R 10254; 78680/R 401; NAUS, 860H.002/8-3148; 860H.002/9-148; M. Djilas, *Jahre der Macht*, nav. d., str. 270.
- (7) PRO, FO 371/78676/R 2470; NAUS, 860H.5032/6-2448; *Peasants under Tito*, *The Economist*, 10. 7. 1948, str. 62, 63.
- (8) PRO, FO 371/72588/R 10671; 72576/R 11210; NAUS, 860H.61/9-1348; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 33, fasc. II, Beograd, 11. 9. 1948; *Borba*, 8.-9. 9. 1948.
- (9) PRO, FO 371/72575/R 10668; R 10424; 72576/R 11209; R 11552; R 10690; 78719/R 715; NAUS, 860H.6223/9-848; I. Yindrich, nav. d., str. 39.
- (10) PRO, FO 536/17/129; 371/78719/715; NAUS, 860H.5017/9-1548.
- (11) NAUS, 860C.00B/9-348.
- (12) NAUS, 875.00/12-2448; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 36, Beograd, 3. 9. 1948.
- (13) PRO, FO 371/71713/N 8986; *Communist Purges*, *The Economist*, 11. 9. 1948, str. 409.
- (14) PRO, FO 371/72591/R 13399/78680/R 649.
- (15) *Pravda*, 8. 9. 1948; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 33, fasc. I., *Rassegna della stampa sovietica*, 25. 9. 1948; PRO, FO 371/72588/R 10439.
- (16) PRO, FO 371/72588/R 10439.
- (17) PRO, FO 371/72588/R 10442; 72186/R 10886; NAUS, 760H.71/9-1448.
- (18) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 33, fasc. I., *Rassegna della stampa sovietica*, 26. 9. 1948; NAUS, 860H.00/9-1048.
- (19) Pero Simić, *Sramota za sve vekove*, *Novosti*, 16. 3. 1982.
- (20) PRO, FO 371/72571/R 10857/G; 71295/N 9990; N 10137; N 10194.
- (21) PRO, FO 371/72571/R 10568; 72572/R 10845; 72605/R 10900; NAUS, 860H.00/9-1648; 760H.64/9-2348; *Borba*, 15. 9. 1948.
- (22) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 17. 9. 1948; NAUS, 860H.00/9-1748; PRO, FO 371/71713/N 8986; 953/270/PE 2002.
- (23) V. Dedijer, *Izguljeni boj*, str. 172, 225; PRO, FO 371/72589/R 10964; 71672/N 10560/G; NAUS, 860H.00/9-2448.
- (24) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 32, fasc. I., Beograd, 20. 9. 1948.
- (25) PRO, FO 371/72576/R 11209; NAUS, 860H.00/9-348; 860H.00/9-1048; 860H.00/9-248; 860H.20/9-1848.
- (26) FRUS, 1948, IV., str. 1109.
- (27) PRO, FO 371/72590/R 12041; 78680/R 649; NAUS, 860H.00/9-648.
- (28) PRO, FO 953/570/PE 278.
- (29) NAUS, 800.00B CI/9-2348; PRO, FO 371/72589/R 10964; R11211; 71672/R 11195.
- (30) NAUS, 860H.00/9-2448; 860H.60/9-2148.
- (31) K. Zilliacus, nav. d., str. 227, 228.
- (32) PRO, FO 371/72589/R 11057; NAUS, 860H.00/9-2748.
- (33) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 52, Beograd, 4. 9. 1948; *Rim*, 16. 9. 1948; Mapa 33, fasc. I., Pariz, 28. 9. 1948; NAUS, 860H.6363/9-1547; 660H.633/9-2348; 660H.6531/9-1048; PRO, FO 371/72575/R 1043; 72576/R 11209.
- (34) FRUS, 1948, IV., str. 1102-1105; NAUS, 800.00B CI/8-3148.
- (35) NAUS, 660H.119/9-2948 CS/A; 660H.119/9-848; 611.60H31/8-2748; FW 660H.119/9-1348CS/N.
- (36) NAUS, 860H.00/9-348.
- (37) FRUS, 1948, IV., str. 1105-1113.
- (38) PRO, FO 371/72634/R 10425; 72589/R 10968; 72576/R 11209.
- (39) PRO, FO 371/95474/R 1023/69/G; E. Kardelj, nav. d., str. 132.
- (40) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 49, Beograd, 23. 9. 1948.
- (41) V. Dedijer, *Izguljeni boj*, str. 176; E. Kardelj, nav. d., str. 141, 142; *Albin*

- Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Non-aligned World*, Princeton 1970, str. 7–8; I. Reuter–Hendrichs, nav. d., str. 41, 42; NAUS, 860H.00/10–148.
- (42) E. Kardelj, nav. d., str. 142.
- (43) PRO, FO 371/72589/R 11346.
- (44) NAUS, 860H.00/10–148; V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 597–611.
- (45) NAUS, 860H.00/10–148.
- (46) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 611; I. Yindrich, nav. d., str. 78, 79; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 40, Beograd, 4. 10. 1948.
- (47) PRO, FO 371/71714/N 11767; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 288; NAUS, 860H.00/10–748.
- (48) *Borba*, 2.–4. 10. 1948; A. Z. Rubinstein, nav. d., str. 8, 9; A. Ross Johnson, *The Transformation*, str. 70; Hamilton Armstrong, *Tito and Goliath*, New York 1951, str. 96.
- (49) NAUS, 860H.00/10–1448.
- (50) M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 286–288.
- (51) PRO, FO 371/72589/R 11692.
- (52) Z. K. Brzezinski, nav. d., str. 103.
- (53) PRO, FO 371/72744/UN 2612.
- (54) PRO, FO 371/72589/R 11501.
- (55) *Ibid.*
- (56) PRO, FO 371/72589/R 11402; R 11715; Chapman Pincher, *Too Secret too Long*, London, 1984, str. 177, 178.
- (57) PRO, FO 371/72589/R 11666; 72590/R 12041; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 53, fasc. I., Moskva, 20. 10. 1948.
- (58) PRO, FO 371/72576/R 12455; R 11209.
- (59) PRO, FO 371/72576/R 12455; 71672/N 11915/G; NAUS, 641.60H.31/10–2248.
- (60) V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 590–592.
- (61) NAUS, 50.BB/10–148.
- (62) NAUS, 660H.119/10–1248.
- (63) PRO, FO 371/72576/R 11750; 72568/R 11753; NAUS, 660H.119/10–1248.
- (64) NAUS, 660H.119/9–2948; 660H.119/10–1348; 660H.119/10–2148; PRO, FO 371/68956B/WE 8755/G.
- (65) PRO, FO 371/72589/R 11791.
- (66) PRO, FO 371/72567/R 12434.
- (67) PRO, FO 371/72576/R 11801; 72576/R 11929.
- (68) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 36, Sofija, 9. 10. 1948; R. H. Markham, *Tito's Defiance Stirs Inter-Communist Rows in Eastern Europe*, *Christian Science Monitor*, 11. 10. 1948.
- (69) NAUS, 860H.00/10–848; PRO, FO 371/72576/R 12459; ASME, *Jugoslavija*, Mapa 33, fasc. I., Varšava, 21. 10. 1948; *Sunday Observer*, 10. 10. 1948; R. O. Freedman, nav. d., str. 29.
- (70) NAUS, 860H.00/10–848; 860H.91/10–548; Ivo Banac, nav. d., str. 241.
- (71) ASME, *Jugoslavija*, Mapa 57, fasc. II., Praga, 8. 10. 1948; PRO, FO 371/72569/R 12456.
- (72) R. H. Markham, *Tito's Defiance*, cit., *Christian Science Monitor*, 11. 10. 1948; I. Kreft, nav. d., III. del., str. 219–316; Savo Kržavac, Dragan Marković, *Informbiro: Goli otok*, NIN, 28. 2., 14. 3. 1982; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 449–459; M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 272–284.
- (73) M. Djilas, *Jahre der Macht*, str. 272–284; Antonije Isaković, *Tren 2*,

- Zagreb, 1983; Branko Hoffman, Noč do jutra, Ljubljana 1982; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 449–459.
- (74) M. Djilas, Jahre der Macht, str. 283.
- (75) Bogdan Denis Denitch, The Legitimation of the Revolution. The Yugoslav Case, New Haven–London 1976, str. 50; E. Kardelj, nav. d., str. 129, 130; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 449.
- (76) NAUS, 660H6131/10–2748; 660H.6131/10–2748; E. Kardelj, nav. d., str. 130.
- (77) ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Budimpešta, 28. 10. 1948; I. Kreft, nav. d., str. 169–176; PRO, FO 371/72590/R 12563; R 12916; Rudi Čačinovič, Informbiro i diplomati, Novosti, 8.–11. 10. 1982.
- (78) PRO, FO 371/72590/R 1128; NAUS, 860H.00B/10–2948; 711.60H/10–2848.
- (79) PRO, FO 371/72605/R 12620; 71713/N 10262; NAUS, 701.60H64/11–248; Alexander Werth, Hungarian Row with Yugoslavs. Private Cold War, Manchester Guardian, 1. 11. 1948.
- (80) PRO, FO 371/72567/R 12667; 72605/R 12298; NAUS, 800.00 Summaries/11–248; Daily Telegraph, 1. 11. 1948.
- (81) ASME, Jugoslavija, Mapa 34, fasc. II., Beograd, 13. 11. 1948; PRO, FO 371/72591/R 13107.
- (82) M. Lesage, nav. d., str. 20; Čedomir Štrbac, Jugoslavija i odnosi izmedju socijalističkih zemalja, Beograd 1984, str. 361; V. Dedijer, Dokumenti 1948, I. del, str. 615; TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Moskva, 23. 12. 1948.
- (83) ASME, Jugoslavija, Mapa 54, fasc. II., Beograd, 13. 9. 1948; M. Lesage, nav. d., str. 20.
- (84) PRO, FO 371/72567/R 12965.
- (85) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, CIA, The Trend of Soviet–Yugoslav Relations, ORE 49–48, 18. 11. 1948.
- (86) TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Review of the World Situation as it Relates to the Security of the United States, CIA 11–48, 17. 11. 1948;
- (87) TL, H. S. Truman Papers, NSC Meeting, Folder: Memo for President-Meeting, Discussins, 22 Meeting, 1. 10. 1948.
- (88) NAUS, 860H.00/11–948.
- (89) NAUS, 860H.00/12–848.
- (90) PRO, FO 371/72596/R 13002; NAUS, 501.BB Balkan/11–1848; 860S.00/11–2048; 760H.6315/12–248; 760H.68/12–1348; ASME, Jugoslavija, Mapa 53, fasc. I., Washington, 15. 11. 1948.
- (91) NAUS, 660H.6131/11–1948.
- (92) ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 20. 11. 1948; NAUS, 800.00B CI/11–1748 HH; PRO, FO 371/72567/R 13307.
- (93) R. O. Freedman, nav. d., str. 29.
- (94) Ibid.
- (95) NAUS, 860H.00 (W)/12–1048; PRO, FO 371/72576/R 14119; A. Werth, Yugoslavia and the Cominform. The Price of the Deviation, Manchester Guardian, 4. 11. 1948.
- (96) PRO, FO 371/78719/R 715; 72576/R 13099; 72591/13529; NAUS, 860H.50/12–448; V. Dedijer, Novi prilozi, III. del, str. 238–241.
- (97) PRO, FO 371/72576/R 14183.
- (98) S. Vukmanović-Tempo, Revolucija teče dalje, II. del, str. 93.
- (99) NAUS, 860H.5600/10–2948; 860H.50/12–348.
- (100) PRO, FO 371/72619/Z 10457; 72676/R 2470.

- (101) V. Dedijer, *Novi prilozi*, III. del, str. 238–241.
- (102) PRO, FO 371/78676/R 2470; 72619/R 12000; R 12002; R 12704; NAUS, 860H.50/11–3048.
- (103) ASME, Jugoslavija, Mapa 52, Beograd, 1. 11. 1948; Rim, 6. 11. 1948; Beograd, 13. 11. 1948; Rim, 18. 11. 1948; Beograd, 27. 11. 1948; NAUS, 760H.65/11–2448.
- (104) TL, Naval Aide, State Department Briefs, 26. 11. 1948; PRO, FO 371/72619/R 14335.
- (105) ASME, Jugoslavija, Mapa 53, fasc. I., Beograd, 13. 11. 1948; Rim, 22. 11. 1948; Beograd, 4. 12. 1948; Rim, 13. 12. 1948; NAUS, 760H.65/12–1648.
- (106) NAUS, 860H.00/11–1748; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 20. 11. 1948; PRO, FO 953/570/PE 278.
- (107) PRO, FO 371/72569/R 14094; NAUS, 860S.00/11–2048; ASME, Jugoslavija, mapa 53, fasc. I., Pariz, 14.–16. 12. 1948.
- (108) ASME, Jugoslavija, Mapa 53, fasc. I., Washington, 8. 12. 1948; PRO, FO 371/72576/R 13903.
- (109) PRO, FO 371/72576/R 14230; NAUS, 860H.00/11–3048; ASME, Jugoslavija, Mapa 14, fasc. V., Beograd, 11. 12. 1948.
- (110) PRO, FO 371/72569/R 14094; 72576/R 14556; NAUS, 611.60H31/12–1148; 760H.65/12–1348; *La Voce del Popolo*, 16. 16. 1948.
- (111) PRO, FO 371/72576/R 14195.
- (112) PRO, FO 371/71653/N 12985/G.
- (113) NAUS, 800.00B CI/10–1648; PRO, FO 371/71652/N 11597.
- (114) PRO, FO 175/9/S 398; TL, Papers of H. S. Truman, President's Secretary File, Moskva, 23. 12. 1948.
- (115) PRO, FO 371/786080/R 649; 72567/R 12965; 73440/Z 9461.
- (116) PRO, FO 371/72591/R 13529; R 12842; M. S. Handler, Rich Peasants and Clerical Groups Held Fighting Socialism in Slovenia, *New York Times*, 16. 11. 1948; NAUS, 860H.00/11–2748.
- (117) PRO, FO 371/72567/R 14490; ASME, Jugoslavija, Mapa 51, fasc. II., Beograd, 24. 12. 1948.
- (118) PRO, FO 371/72576/R 14183; 72567/R 13502; 72590/R 13001; FRUS, 1948, IV., str. 1115.
- (119) PRO, FO 371/72567/R 12965; R 13302; NAUS, 860H.00B/11–2448; M. S. Handler, Yugoslav Claims on Land to Stand, *New York Times*, 13. 11. 1948; ASME, Jugoslavija, Mapa 34, Beograd, 13. 11. 1948; Mapa 52, 27. 11. 1948.
- (120) M. S. Handler, Disputes Increase in Cominform Rift, *New York Times*, 26. 12. 1948.
- (121) NAUS, 860H.00/11–2648; ASME, Jugoslavija, Mapa 54, fasc. I., Sofija, 4. 12. 1948.
- (122) PRO, FO 371/72591/R 13420; R 13841.
- (123) PRO, FO 371/78676/R 2470; 800.00 Summaries/12–2848.
- (124) PRO, FO 371/71653/N 12985/G; NAUS, 875.00/11–2758.
- (125) NAUS, 875.00/12–2448.
- (126) PRO, FO 371/72567/R 12667; R 14050; ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Beograd, 4. 12. 1948.
- (127) V. Dedijer, *Izubljeni boj*, str. 214–219.
- (128) PRO, FO 371/78680/R 401; 72591/R 13576; 72576/R 14183; ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Beograd, 29. 11., 4. 12. 1948.
- (129) PRO, FO 371/71714/N 11767; 72591/R 14047; ASME, Jugoslavija, Mapa 49, Moskva, 3. 12. 1948.

- (130) NAUS, 860H.50 Five Year Plan/12-648; 12-2848.
- (131) ASME, Jugoslavija, Mapa 33, fasc. I., Varšava, 28. 12. 1948; Mapa 36, Beograd, 5. 12. 1984; PRO, FO 371/78680/A 221.
- (132) PRO, FO 371/72567/R 13769; 72591/R 14134; 860H.00/11-1848.
- (133) PRO, FO 371/72591/R 14090; NAUS, 860H.00/11-2748.
- (134) PRO, FO 371/72591/R 14134/G.
- (135) NAUS, 660H.6531/1-1149.
- (136) PRO, FO 371/72567/R 12667; NAUS, 860H.00/10-2948; 860H.00/12-2248; E. Barker, *The British Between the Superpowers, 1945-50*, str. 109, 163.
- (137) NAUS, 860H.50 Five Year Plan/12-1748; PRO, FO 371/72591/R 14090; 78684/R 934.
- (138) PRO, FO 371/72576/R 14183.
- (139) S. Clissold, *Djilas*, nav. d., str. 203.
- (140) NAUS, 660H.6531/1-1149.
- (141) PRO, FO 371/72576/R 14406.
- (142) PRO, FO 371/72567/R 13307; 78680/R 649.
- (143) NAUS, 860H.00 (W)/12-2548; ASME, Jugoslavija, Mapa 49, Beograd, 24. 12. 1948.
- (144) PRO, FO 371/72567/R 14490; I. Kreft, nav. d., III. del, str. 253.
- (145) Z. K. Brzezinski, nav. d., str. 105; G. Ionescu, nav. d., str. 160; NAUS, 874.00B/12-3148; W. Leonhard, nav. d., str. 392; J. Jukić, *Tito between East and West*, London 1961, str. 10.
- (146) NAUS, 860H.032/12-1148; 660H.6131/1-549; 860H.00/12-2948; ASME, Jugoslavija, Mapa 49, Beograd, 30. 12. 1948; PRO, FO 371/78719/R 715.
- (147) NAUS, 860H.00/12-3048; 860H.032/1-1149; A. Z. Rubinstein, nav. d., str. 9-10; V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 628-638.
- (148) PRO, FO 371/78680/R 649; 78676/R 2470; 72576/R 14406/G; 78719/R 715; 78769/R 655; 688/41/GG; NAUS, 860H.6363/12-848; 641.60H31/12-1248; ASME, Jugoslavija, Mapa 48, Beograd, 5. 1. 1949; 78705/R 141; 72619/R 1446; R 14355.
- (149) PRO, FO 371/72619/R 4480; R 14469; 72576/R 72576; R 14195; NAUS, 760H.65/12-3148; ASME, Jugoslavija, Mapa 32, Rim, 30. 12. 1948.
- (150) *The Times*, 30. 12. 1948; NAUS, Rand A. Report, n. 4850, 31. 12. 1948.
- (151) PRO, FO 371/78677/R 343; V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, I. del, str. 639.
- (152) ASME, Jugoslavija, Mapa 36, Moskva, 31. 12. 1948; Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge/Mass, 1974, str. 368, 369; *Informbiro*, NIN, 31. 12. 1983.
- (153) NAUS, 860H.00/1-449; PRO, FO 371/78677/R 343; V. Dedijer, *Izgubljeni boj*, str. 226.
- (154) PRO, FO 371/78676/R 2470.

Bibliografija

- Acheson, Dean, *Present at the Creation*, New York, 1969.
- Adamič, Louis, *Orel in korenine* (naslov originala: *The Eagle and the Roots*), Ljubljana, 1981.
- Adanir, Fikret, *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Wiesbaden, 1979.
- Adomeit Hannes, *Die Sowjetmacht in internationalen Krisen und Konflikten*, Baden-Baden, 1983.
- Aleksander Stella, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge, 1979.
- Amen, Mark Michael, *American Foreign Policy in Greece 1944–1949*, n. 288, Université de Genève, Frankfurt am Main, 1978.
- Anderson, Terry H., *The United States, Britain and the Cold War*, Columbia, Mass., 1981.
- Antonov-Ovseenko, Anton, *The Time of Stalin. Portrait of a Tyranny*, New York, 1981.
- Archer, Jules, *Red Rebel: Tito of Yugoslavia*, New York, 1968.
- Armstrong, Hamilton, *Tito and Goliath*, New York, 1951.
- Arnim, Gustav Adolf von, *Eine Strukturanalyse der Presse der Volksrepublik Jugoslawien, 1945–1963*, Münster, 1968.
- Artisien, Patrick F. R., *Friends or Foes? Yugoslav–Albanian Relations over the Last 40 Years*, Bradford Studies on Yugoslavia, n. 2, Bradford, 1980.
- Auty, Phyllis, *Tito, biografija*, Milano, 1972.
- Avakumović, Ivan, *History of the Communist Party of Yugoslavia*, Aberdeen, 1967.
- Idem, *Dissolution of the Cominform*, *Contemporary Review*, vol. CLXXXX, julij 1956.
- Balogh, Sándor, *Die Geschichte Ungarns nach dem zweiten Weltkrieg in der Marxistischen Geschichtsliteratur*, *Etudes Historiques* 1970, Akadémiai Kiadó, Budimpešta.
- Banac, Ivo, *Yugoslav Cominformist Organisation and Insurgent Activity*, v: *At the Brink of War and Peace: The Tito–Stalin Split in Historic Perspective*, ur. Wayne S. Vucinich, New York, 1982.
- Barker, Elisabeth, *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics*, London, 1950.
- Idem, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, 1976.
- Idem, *The British between the Superpowers 1945–50*, London, 1983.
- Bartoš, Milan, *Yugoslavia's Struggle for Equality*, v: *Foreign Affairs*, letnik 28, št. 3, april 1950.
- Bartsch, Günter, *Milovan Djilas oder die Selbstbehauptung des Menschen. Versuch einer Biographie*, München, 1971.
- Bass, Robert, *The Soviet–Yugoslav Controversy*, New York, 1959.
- Bebler, Aleš, *Trois rencontres avec Molotov*, *Questions Actuelles du Socialisme*, letnik 16, januar–februar 1953.
- Idem, *Peace and Greece*, New York, 1949.
- Idem, *Načelo suvereniteta u međunarodnim odnosima i radnička klasa*, Zagreb, 1949.

- Idem, Čez drn in strn. Spomini, Koper, 1981.
- Belovski, Dimče (ur.), Jugoslavija u svetu, međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije 1941–1969, Beograd, 1970.
- Bergh, Hendrik van, Genosse Feind–Unveröffentlichte Dokumente über die Rote Armee, Bonn, 1962.
- Bernath, Mathias, Das mazedonische Problem in der Sicht der komparativen Nationalismusforschung, v Südost–Forschungen, vol. 29, München, 1970.
- Bethel, Nicholas, The Great Betrayal, The Untold Story of Kim Philby's Biggest Coup, London, 1984.
- Biber, Dušan (ur.), Tito–Churchill, Strogo tajno, Zagreb, 1981.
- Bilainkin, George, Tito, New York, 1950.
- Bilandžić, Dušan, Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Glavni procesi, Zagreb, 1979.
- Bogosavljević, Milutin, The Economy of Yugoslavia, Beograd, 1961.
- Bombelles, Joseph T., Economic Development of Communist Yugoslavia 1947–1964, Stanford, 1968.
- Borkenau, Franz, Der europäische Kommunismus. Seine Geschichte von 1917 bis zur Gegenwart, München, 1952.
- Božić, J., Ćirković, S., Ekmečić, M., Dedijer, V., Istorija Jugoslavije, Beograd, 1973.
- Brzezinski, Z. K., Storia dell'URSS e delle democrazie popolari. L'evoluzione dei rapporti tra i paesi comunisti dal 1945 agli anni '60. Un'analisi critica (naslov originala: The Soviet Bloc–Unity and Conflict), Milano, 1975.
- Burkes, Richard Voyles, The Dynamics of Communism in Aestern Europe, Princeton, 1961.
- Cambel, John C., Tito's Separate Road. America and Yugoslavia in World Politics, New York, 1967.
- Idem, Yugoslavia: The Wreck of a Dream, v: A. M. Halperin (ur.), Policies toward China: Views from Six Continents, New York, 1965.
- Idem, American Policy toward Communist Eastern Europe, Minneapolis, 1965.
- Carlyle, Margaret (ur.), Documents on International Affaires, London, 1952.
- Cenčić, Venčeslav, Enigma Kopinič, I.–II. del, Beograd, 1983.
- Christman, Henry, The Essential Tito, New York, 1970.
- Claudin, Fernando, The Communist Movement. From Comintern to Cominform, Penguin, 1975.
- Clissold, Stephen, Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey, London, 1975.
- Idem, Djilas. The Progress of a Revolutionary, London 1983.
- Considerazioni sul conflitto Tito–Stalin. Ministero degli Affari Esteri, Ufficio Studi e Documentazione, Rim, julij 1948.
- Crankshaw, Edward, Tito and the Cominform, v International Affaires, vol. XXVI, 1950, n. 2, april 1950, str. 208–213.
- Ciliga, Anton, La Yougoslavie sous la menace intérieure et extérieure, Pariz, 1951.
- Colbert, James, L., Continuation of Economic Assistance to Yugoslavia, v The Department of State Bulletin XXVII, n. 700, november 1952.
- Čolaković, Rodoljub, Zapisi iz oslobodilačkog rata, I.–IV. del, Sarajevo, 1948–1951.
- Dahl, Robert, After the Revolution, New Haven, 1972.
- Dallin, Alexander in Breslauer, George, Political Terror in Communist Systems, Stanford, 1970.

- Dalmas, Louis, *Le communisme yougoslave depuis la rupture avec Moscou*, Pariz, 1950.
- Damjanović, Pero, *Tito pred temama istorije*, Beograd, 1972.
- Idem, *Tito na čelu partije*, 1968.
- Danylow, Peter, *Die aussenpolitischen Beziehungen Albaniens zu Jugoslawien und zur UdSSR 1944–1961*, München–Dunaj, 1982.
- D'Aurora, Elio, *Fascino slavo. Inchiesta sulla Jugoslavia di Tito. Carteggio segreto Tito–Stalin*, Torino, 1956.
- De Castro, Diego, *La questione di Trieste*, I.–II. del, Trst, 1981.
- Dedijer, Vladimir, *Jugoslovansko-albanski odnosi 1939–1948*, Beograd, 1949.
- Idem, *Izgnubljeni boj J. V. Stalina 1948–1951*, Ljubljana, 1969.
- Idem, *Dokumenti 1948*, I.–III. del, Beograd, 1979.
- Idem, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I. del, Reka–Zagreb, 1980; II. del, III. del, Beograd, 1984.
- Idem, *Interesne sfere*, Beograd, 1980.
- Delmas, Claude, *Le »Non« de Tito a Stalin*, v: *Défense nationale*, letnik 34, junij 1978.
- Denitch, Bogdan Denis, *The Legitimation of a Revolution. The Yugoslav Case*, New Haven–London, 1976
- Deutscher, Isaac, *Stalin*, Penguin, 1966
- Dewar, Margaret, *Soviet Trade with Eastern Europe 1945–1949*, London, 1951.
- Djilas, Milovan, *Savremene teme*, Beograd, 1950.
- Idem, *Članki 1941–1946*, Ljubljana, 1948
- Idem, *O agresivnom pritisku vlada sovjetskog bloka*, Beograd, 1950.
- Idem, *Yugoslav–Soviet relations*, v: *International Affaires*, april 1951.
- Idem, *Gespräche mit Stalin*, Frankfurt am Main, 1962 (cfr. tudi *Conversations with Stalin*, New York, 1963).
- Idem in drugi, *Jugoslawien. Sozialismus in Osteuropa*, Göttingen, 1972.
- Idem, *Parts of a Lifetime*, New York, 1975.
- Idem, *Der Krieg der Partisanen. Jugoslawien 1941–1945*, Dunaj, 1978.
- Idem, *Tito. Eine kritische Biographie*, Dunaj, 1980.
- Idem, *Jahre der Macht, Kräftespiel hinter dem Eisernen Vorhang. Memoiren 1945–1966*, München, 1983.
- Dogo, Marco, *La dinamite e la mezzaluna, la questione macedone nella pubblicistica italiana 1903–1908*, Udine (Videm), 1983.
- Drachkovich, Milorad M., *United States Aid to Yugoslavia and Poland. Analysis of a Controversy*, Washington, 1963.
- Dragnich, Alex N., *Consultation with International Communism in Yugoslavia, The Myth of »Titoism«*, Committee on Un-American Activities House of Representatives, september 1958, Washington.
- Idem, *Tito's Promised Land*, New Brunswick, 1954.
- Draskovich, Slobodan M., *Tito: Moscow's Trojan Horse*, Chicago, 1957.
- Erić, Milivoje, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1951*, Sarajevo, 1958.
- Esche, Matthias, *Die Kommunistische Partei Griechenlands 1941–1949*, München–Dunaj, 1982.
- Etzold, Thomas H. in Gaddis, John Lewis (ur.) *Containment: Documents on American Policy and Strategy 1945–1950*, New York, 1978.
- Farrel, R. B., *Yugoslavia and the Soviet Union 1948–1956. An analysis with documents*, Hamden, Conn., 1956.
- Fletcher, William C., *Religion and Soviet Foreign Policy 1945–1970*, London, 1973.
- Fontaine, André, *Storia della guerra fredda*, I.–II. del, Milano, 1968.

- Foreign Relations of the United States 1948, I.–IV. del, Washington, 1973, 1974.
- Freedman, Robert Owen, Economic Warfare in the Communist Bloc, Washington, London, 1970.
- Gasteyer, Kurt, Die feindlichen Brüder. Jugoslawiens Konflikt mit dem Ostblock, Bern, 1960.
- Gatterer, Claus, Österreich und seine südlichen Nachbarn, v: Österreichische Zeitschrift für Außenpolitik, letnik 16, 2. del, 1976.
- Gavranov, V., Stojković, M., Medjunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije, Beograd, 1972.
- Gibson, Michael, Tito, Hove, 1981.
- Gribanov, B., Banda Tito – orudje amerikano-anglijskih podžigatelej vojny, Moskva, 1951.
- Grothusen, Klaus-Detlev (ur.), Griechenland, III. del, Göttingen.
- Idem, Die politische Entwicklung Jugoslawiens von 1941 bis 1961, v: Herbert Ludat (ur.), Jugoslawien zwischen Ost und West, Giessen, 1963.
- Guerra, Adriano, Gli anni del Cominform, Milano, 1977.
- Guikovyaty, Emile, Tito, Pariz, 1979.
- Haberl, Othmar Nikola, Die Emanzipation der KP Jugoslawiens von der Kontrolle der Komintern/KPdsU, München, 1974.
- Idem, Parteiorganisation und nationale Frage in Jugoslawien, Berlin, 1976.
- Idem, Kritische Anmerkungen zu Vladimir Dedijers Dokumentation des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts von 1948, v Südostforschungen, vol. XLI, 1982.
- Halle, Louis, The Cold War as History, London, 1967.
- Idem, American Foreign Policy, London, 1960.
- Idem, The Ideological Imagination, London, 1972.
- Halperin, Ernst, Der siegreiche Ketzer. Titos Kampf gegen Stalin, Köln, 1957.
- Halpern, Abraham Meyer, Policies toward China. Views from Six Continents, New York, 1965.
- Hamilton, Frederic Edward, Yugoslav Patterns of Economic Activity, London, 1968.
- Hammond, Thomas Taylor (ur.), Witnesses to the Origins of the Cold War, Seattle in London, 1972.
- Idem, Soviet Foreign Relations and World Communism. A Selected, Annotated Bibliography, Princeton, 1965.
- Idem, Yugoslavia between East and West, New York, 1952.
- Hartl, Hans, Nationalitätenprobleme in heutigen Südosteuropa, München, 1973.
- Hildebrandt, Walter, Darstellung der Ereignisse 1948–49, Osteuropa-Handbuch, Jugoslawien, Köln, 1954.
- Idem, Der Triester-Konflikt und die italienisch-jugoslawische Frage, Göttingen, Tübingen, 1953.
- Idem, Die innenpolitischen Abwendungen vom Stalinismus nach dem Kominformkonflikt 1948–1953, v: Jugoslawien. Osteuropa-Handbuch, ur. Markert, Werner, Köln, 1954.
- Hodgkinson, Harry, West and East of Tito, London, 1952 (isto besedilo tudi pod naslovom: Challenge to Kremlin, New York, 1952).
- Hoensch, J. K., Sowjetische Osteuropa Politik 1945–1975, Düsseldorf, 1977.
- Hofman, Branko, Noč do jutra, Ljubljana, 1982.
- Hoffman, George W., Changes in the Agricultural Geography of Yugoslavia, v: Pounds, Norman J. G. (ur.), Geographical Essays on Eastern Europe, Russian and East European Series, 24. del, Bloomington, 1961.
- Idem in Neal, Fred Werner, Yugoslavia and the New Communism, New York, 1962.

- Hoffman, George Walter, *Regional Development in Southeast Europe*, New York, 1972.
- Idem, *The Balkans in Transition*, New York, 1963.
- Idem, *Marxismus oder Titoismus? Titos Versuch zur Neuordnung gesellschaftlicher Beziehungen im Staate*, München, 1953.
- Hondius, Fritz W., *The Yugoslav Community of Nations*, Haag, 1968.
- Hoppe, Hans-Joachim, Georgi Dimitrov – Wieder Aktuell, v: Osteuropa, letnik 24, januar 1974.
- Hrnčević, Josip, *Svjedočanstva*, Zagreb, 1984.
- Hunter, Brian, *Soviet–Yugoslav Relations 1948–1972. A Bibliography of Soviet, Western and Yugoslav Comment and Analysis*, New York, 1976.
- Iatrides, Joannes O., *Balkan Triangle. Birth and Decline of an Alliance across Ideological Boundaries*, Haag–Pariz, 1968.
- Ionescu, Ghita, *The Politics of the European Communist States*, London, 1967.
- Idem, *Communism in Romania 1944–1962*, London, New York, 1964.
- Isaković, Antonije, *Tren 2*, Beograd, Zagreb, 1983.
- Izsák, Lajos, *Die Wichtigsten Fragen der Geschichte der ungarischen Volksdemokratie in unserer marxistischen Geschichtsliteratur*, v *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, Sectio Historica*, XVI, 1975.
- Jackson, George D. Jr., *Soviet–Yugoslav–Bulgarian Relations since World War II, Certificate Essay*, Russian Institute, Columbia, 1956.
- Jelavich, Charles in Jelavich, Barbara (ur.), *The Balkans in Transition. Essays of Balkan Life and Politics since the End of 18th Century*, Berkeley in Los Angeles, 1963.
- Jukić, Ilija, *Tito between East and West*, London, 1961.
- Kalvoda, Josef, *Titoism and Masters of Imposture*, New York, 1958.
- Kaplan, Karel, *Dans les Archives du Comité Central. 30 ans de secrets du Bloc soviétique*, Pariz, 1978.
- Kardelj, Edvard, *The Communist Party of Yugoslavia in the Struggle for New Yugoslavia, for People's Authority and Socialism*, Beograd, 1948.
- Idem, *On People's Democracy in Yugoslavia*, New York, 1949.
- Idem in Pijade, Moša, *Ekspezeji*, Beograd, 1949.
- Idem, *Deset godina narodne revolucije, 1941–1951*, Beograd, 1951.
- Idem in Djilas, Milovan, *O agresivnom pritisku vlada sovjetskog bloka na Jugoslaviju*, Zagreb, 1951.
- Idem in Djilas, Milovan, *Nova Jugoslavija u savremenom svetu*, Beograd, 1951.
- Idem, *After Five Years. Socialist Movements and the USSR. Five Years after the Yugoslav-Cominform Split*, New York, 1953.
- Idem, *Trieste and Yugoslav–Italian Relations*, New York, 1953.
- Idem, *Problemi naše socialističke izgradnje, I.–III. del*, Beograd, 1954–1960.
- Idem, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, Ljubljana, 1980.
- Kartun, Derek, *Tito's Plot Against Europe. The Story of the Rajk Conspiracy*, New York, 1950.
- Kennan, George, *Memoirs 1925–1950*, London, 1968.
- Idem, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, London, 1961.
- Idem, *Amerikas Aussenpolitik 1900–1950 und ihre Stellung zur Sowjet–Macht*, Zürich, 1952.
- Idem, *Realities of American Foreign Policy*, London, 1954.
- Kiefer, Dorothea, *Das Mazedonienproblem – neu gestellt?. v: Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*, št. 3, 1968.

- King, Robert R., *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Mass., 1973.
- Idem, *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980.
- Klein, George, *Yugoslavia in World Affairs*. Ph. D. Illinois, 1960.
- Kljakić, Dragan, *Dosije Hebrang*, Beograd, 1983.
- Klugmann, James, *Yugoslavia Faces the Future*, London, 1947.
- Idem, *From Trotsky to Tito*, London, 1951.
- Knić, Vukan, *The Titoist Deviation from the Orthodox Bolshevik Doctrine*, Ph. D. Chicago, 1959.
- Kofos, Evangelos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Solun, 1964.
- Koliševski, Lazar, *Macedonian National Question*, Beograd, 1959.
- Kořalková, Květa, *Vytváření systému dvoustranných společenstevních smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943–1949)*, v *Rozpravy Československé Akademie Věd, Rada společenských věd, Ročník 76–sešit 3*, Praha, 1966.
- Idem, *Entstehung der Bündnisverträge der sozialistischen Balkanländer 1946–1948*, *Acts du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européens*, Sofija, 1970.
- Korbel, Josef, *Tito's Communism*, Denver, 1951.
- Kostelski, Z., *The Yugoslavs: A History*, New York, 1952.
- Kousoulas, D. George, *The Truman Doctrine and the Stalin–Tito Rift: A Reappraisal*, v: *South Atlantic Quarterly*, poletje 1973.
- Kreft, Ivan, *Spori in Spopadi*, III. del, Ljubljana, 1984.
- Kühl, Joachim, *Föderationspläne im Donaauraum und in Ostmitteleuropa*, München, 1958.
- Kuniholm, Bruce Robellet, *The Origins of the Cold War in the Near East*, Princeton, 1980.
- Lapenna, Ivo, *Main Features of the Yugoslav Constitution 1946–1971*, v: *The International and Comparative Law Quarterly*, št. 21, 2. del, april, 1972.
- Laurant, Lucien, *Du Komintern au Kominform*, Pariz, 1951.
- Lazitch, Branko, *Tito et la Révolution Yougoslave 1937–1956*, Pariz, 1957.
- Idem, *Cominformists in Yugoslavia v: The Eastern Quarterly*, VI. del, št. 3–4, oktober–december 1953.
- Idem in Drachkovitch, Milorad M., *Biographical Dictionary of the Comintern*, Stanford, 1973.
- Lees, Lorraine Mary, *American Foreign Policy toward Yugoslavia 1941–1949*, Xerox University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, 1976.
- Lendvai, Paul in Reuther-Hendrichs, Irena, *Die sowjetische Jugoslawienpolitik, 1972–1976*, Köln, 1977.
- Lendvai, Paul, *National Tension in Yugoslavia*, London, 1972.
- Idem, *Eagles and Cobwebs. Nationalism and Communism in the Balkans*, Garden City, N. Y., 1969.
- Idem, *Antisemitism in Eastern Europe*, London, 1972.
- Leonhard, Wolfgang, *Kominform und Jugoslawien. Über einige grundsätzliche Fragen des Kominform-Konfliktes*, Beograd, 1949.
- Idem, *Child of the Revolution*, London, 1957.
- Lesage, Michael, *Les relations soviéto-yougoslaves (1942–1959)*, *Documentation Française. Notes et études documentaires*, 24. 6. 1959, št. 2.553, Série Internationale CCCLXXXIII.
- Lukacs, J., *A History of the Cold War*, New York, 1966.
- Lukaszewski, L. (ur.), *People's Democracies after Prague: Soviet Hegemony, Nationalism, Regional Integration?*. Brugé, 1970.

- MacLean, Fitzroy, *Disputed Barricade. The Life and Times of Josip Broz-Tito, Marshal of Yugoslavia*, London, 1957.
- Malo, Javer, *Dans les prisons et les camps de concentration de la Yougoslavie*, Tirana, 1960.
- Markert, Werner (ur.), *Jugoslawien, Osteuropa-Handbuch*, Köln-Graz, 1954.
- Markham, Reuben H., *Tito's Imperial Communism*, Chapel Hill, 1947.
- Marcou, Lilly, *Le Kominform*, Pariz, 1977.
- Marković, Moma in Laca, Ivan, *Organizacioni razvitak KPJ*, Beograd, 1960.
- Marović, Miodrag, *Tri izazova staljinizmu*, Opatija, 1983.
- Mates, Leo, *Medjunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd, 1976.
- McCagg, Wilhelm O., *Stalin Embattled, 1943-1948*, Detroit, 1978.
- McCauley, Martin (ur.), *Communist Power in Europe 1944-1949*, London, 1979.
- McNeal, R. H., *International Relations among Communists*, Englewood, Cliffs, 1967.
- McVicker, Charles P., *Titoism: Pattern for International Communism*, New York, 1957.
- Medvedev, Roy A., *On Stalin and Stalinism*, London, 1979.
- Mičunović, Veljko, *Moskovske godine, 1956-1958*, Zagreb, 1977.
- Mihovilović, Maroje, *Bosnjak Mario in Saračević, Sead, Sukob s Informbiroom*, Zagreb, 1976.
- Milovanov, V. S., *Sovetsko-jugoslovanske ekonomičeskie otnošenija*, Moskva, 1978.
- Mojsov, Lazar, *O južnoslovenskoj federaciji*, v: *Komunist*, letnik 4, št. 4 in 5, julij-september 1950.
- Idem, *Bugarska radnička partija (komunista) i makedonsko nacionalno pitanje*, Beograd, 1948.
- Müller, D., *Jugoslawien zwischen Ost und West*, Hannover, 1964.
- Muhić, Fuad, *Staljinizam*, Sarajevo, 1981.
- Nagy, Laszlo, *Democrazie popolari, 1945-1968*, Milano, 1969.
- National Peace Council, *Yugoslavia and Peace. A Study of Cominform Accusations. Report of the National Peace Council Delegation to Yugoslavia*, London, 1950.
- Neal, Fred Warner, *Titoism in Action. The Reforms in Yugoslavia after 1948*, Berkeley-Los Angeles, 1958.
- Nešković, Slobodan, *Bledski sporazumi, Tito-Dimitrov (1947)*, Zagreb, 1979.
- Newman, Bernard, *Tito's Yugoslavia*, London, 1952.
- Nollau, Günter, *Die Internationale. Wurzeln und Erscheinungsformen des proletarischen Internationalismus*, Köln, 1959.
- Idem, *Zerfall des Weltkommunismus*, Köln-Berlin, 1963.
- Nowak, Jerzy Robert, *Europejskie kraje demokracji ludowej 1944-1948*, Varšava, 1972.
- O kontrarevolucionarnoj i klevetničkoj kampanji protiv socijalističke Jugoslavije, Beograd, 1949.
- Oneal, John R., *Foreign Policy Making in Times of Crisis*, Columbus, 1982.
- Osolnik, Bogdan, *Yugoslav Reality and Chinese Policy, Review of Yugoslav-Chinese Relations*, Beograd, 1964.
- Page, Bruce, *Philby: the Spy who Betrayed a Generation*, London, 1978.
- Palmer, Stephen E. in King, Robert R., *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden, 1971.
- Paterson, Thomas G., *On Every Front: the Making of the Cold War*, New York, 1979.
- Idem, *Soviet-American Confrontation*, Baltimore, 1973.

- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd, 1980.
- Philby, Kim, *My Silent War*, London, 1968.
- Pijade, Moša, *O tridesetogodišnjici KPJ, Referat održan u Beogradu 30. aprila 1949*, Beograd, 1949.
- Idem, *Questions litigieuses*, Beograd, 1949.
- Idem, *Zur Frage der Balkanföderation*, Beograd, 1949.
- Idem, *La fable de l'aide soviétique a l'insurrection nationale yougoslave*, Pariz, 1950.
- Idem, *Izabrani govori in članci, I. in II. del*, Zagreb, 1948–1950.
- Pincher, Chapman, *Too Secret too Long*, London, 1984.
- Piradov, A., *Titovcy*, Moskva, 1952.
- Penca, Dušan, *Borba za nezavisnost i integritet 1941–1948*, v: Penca, D. in drugi, *Jugoslavija u svetu. Medjunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije 1941–1969*, Beograd, 1970.
- Popović, Milentije, *Über die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen sozialistischen Staaten*, Mainz, 1950.
- Popović, Koča, *Revision du Marxisme–Leninisme*, Pariz, 1949.
- Popović, Nenad D., *Yugoslavia. The New Class in Crisis*, Syracuse, 1968.
- Pribičević, B., *Sukob komunističke partije Jugoslavije i Kominforma*, Beograd, 1971.
- Pridonoff, Eric L., *Tito's Yugoslavia*, Washington, 1955.
- Pupo, Raoul, *Il »Bastione Trieste«: la Gran Bretagna e la questione giuliana: 1947–1949*, v: *Qualestoria*, NS, letnik XII, št. 1, marec 1984.
- Radonjić, Radovan, *Sukob KPJ s Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948–1956)*, Zagreb, 1975.
- Razumovsky, Andreas, *Ein Kampf um Belgrad. Tito und die jugoslawische Wirklichkeit*, Berlin, 1980.
- Razumovsky, Dorothea, *Titos Erbe*, Würzburg, Freiburg, 1978.
- Reale, Eugenio, *Nascita del Cominform*, Milano, 1958.
- Reuter-Hendrichs, Irena, *Jugoslawische Aussenpolitik 1948–1968*, Köln, 1976.
- Ristić, Dragoljub, *Moskovske satelitske trupe*, Beograd, 1952.
- Robinson, Gertrude J., *Tito's Maverick Media. The Politics and Mass Communication in Yugoslavia*, Chicago–London, 1977.
- Ross Johnson, A., *The Transformation of the Communist Ideology. The Yugoslav Case, 1945–1953*, Cambridge, Mass., 1972.
- Idem, *Yugoslavia and the Sino Soviet Conflict: The Shifting Triangle 1948–1949. Studies in Comparative Communism*, VIII. del, št. 1–2, 1974.
- Rubinstein, Alvin Zachary, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, Princeton, 1970.
- Rullmann, Hans Peter, *Tito, Vom Partisan zum Staatsmann*, München, 1980.
- Rusinow, Dennison, *The Yugoslav Experiment 1948–1974*, London 1977.
- Shulman, M. D., *Stalin's Foreign Policy Reappraised*, Cambridge, Mass., 1963.
- Seale, Patrick in McCoville, Maureen, *The Long Road to Moscow*, Penguin, 1978.
- Seton-Watson, Hugh, *Osteuropäische Revolution*, München, 1956 (naslov originala: *The East European Revolution*), London, 1956.
- Idem, *The Pattern of Communist Revolution*, London, 1960.
- Idem, *Neither War nor Peace. The Struggle for Power in the Postwar World*, London, 1960.
- Idem, *Nationalism and Communism*, London, 1964.
- Idem, *The »Sick Heart« of Modern Europe. The Problem of the Danubian Lands*, Seattle, London, 1975.

- Shoup, Paul, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York-London, 1968.
- Šlijepčević, Djoko, *The Macedonian Question*. Chicago, 1958.
- Solženicyn, Aleksandr, *Arhipelago Gulag III, 1918-1956*, Milano, 1978.
- Štanić, Slobodan, *Titos Erbe, Die Hypothek der alten Richtungskämpfe ideologisch und nationaler Fraktionen*, München, 1981.
- Stojković, Momir, *Spoljna politika Jugoslavije u socijalističkom pokretu*, Beograd, 1971.
- Sundhaussen, Holm, *Geschichte Jugoslawiens*, Stuttgart, 1982.
- Šinko, Ervin, *Our Second Revolution*, v: *Review of International Affairs*, 3, št. 20-21, 1952.
- Štaubinger, Zvonko, *Ne stalinizmu*, Zagreb, 1980.
- Štrbac, Čedomir, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Beograd, 1975 (glej tudi drugo razširjeno izdajo, Beograd, 1984).
- Tadić, B., *Istorijski razvoj politike nesvrstanja 1946-1966*, Beograd, 1968.
- Tamborra, Angelo, *Un siècle de collaboration internationale sur le Danube maritime 1856-1956*, v: *Un siècle de coopération internationale sur le Danube 1856-1956*, Rim, 1956.
- Taubman, William, *Stalin's American Policy*, New York, 1982.
- Thayer, Charles W., *Hands across the Caviar*, Philadelphia-New York, 1952.
- Toynbee, Arnold (ur.), *The Realignment of Europe*, London, 1955.
- Thompson, Elisabeth M., *Yugoslavia and the Soviet Union 1941-1948*, Certificate Essay, Russian Institute, Columbia University, 1950.
- Tomašić, Dinko A., *National Communism and Soviet Strategy*, Washington, 1957.
- Topalović, Živko, *Titoism and the Cominform*, Pariz, 1949.
- Torkar, Igor, *Umiranje na obroke*, Ljubljana, 1984.
- Truman, Harry S., *Memoirs*, II. del, Garden City, 1955.
- Idem, *Off the Record. The Private Papers of H. S. Truman*, New York, 1980.
- Ulam, Bruno, *Titoism and the Cominform*, Cambridge, 1952.
- Idem, *The Rivals. America and Russia since World War II*, New York, 1971.
- Idem, *Stalin. The Man and his Era*, New York, 1973.
- Idem, *Expansion and Coexistence. Soviet Foreign Policy 1917-73*, druga izd., New York, 1974.
- Veyrier, M., *Tito et la Révolution*, Pariz, 1974.
- Vidali, Vittorio, *Ritorno alla città senza pace. Il 1948 a Trieste*, Milano, 1982.
- Vinterhalter, Vilko, *Der Weg des Josip Broz-Tito*, Dunaj, 1969.
- Volle, H., *Die Belgrader Donaukonferenz von 1948*, v: *Europa-Archiv*, 1948, št. 11.
- Vucinich, Wayne S. (ur.), *Contemporary Yugoslavia. Twenty Years of Socialist Experiment*, Barkly-Los Angeles, 1969.
- Idem (ur.), *At the Brink of War and Peace: the Tito-Stalin Split in a Historic Perspective; War and Society in East Central Europe*, X. del, New York, 1982.
- Vukadinović, Radovan, *Odnosi medju evropskim socijalističkim državama: SEV i varšavski ugovor*, Zagreb, 1970.
- Vukmanović-Tempo, Svetozar, *How and why the People's Liberation Movement in Greece Met with Defeat*, London, 1950.
- Idem, *Stalin in Jugoslavija. Neki dvajsetletnici na rob*, Ljubljana, 1969.
- Idem, *Revolucija teče dalje* (naslov originala: *Revolucija koja teče*), Memoari, II. del, Ljubljana, 1972.

- White, Leight, *Balkan Caesar, Tito versus Stalin*, New York, 1951.
- White Book on the Agressive Activities of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia, Beograd, 1951.
- Wittner, Lawrence S., *American Intervention in Greece 1943-1949*, New York, 1982.
- Wolfe, Bertram D., *Communist Totalitarianism*, Boston, 1961.
- Wolfe, Thomas William, *Soviet Strategy at the Crossroads*, Cambridge, Mass., 1964.
- Idem, *Soviet Power and Europe, 1945-1970*, London, 1970.
- Idem, *The Role of the Armed Forces in the Soviet-Yugoslav Dispute*, M. A. Thesis, Columbia University, 1950.
- Wolff, Robert Lee, *The Balkans in our Time*, Cambridge, Mass., 1974.
- Zaccaria, Guelfo, *La polemica Tito-Stalin*, Documenti Arces 5, Milano, 1978.
- Zagaria, Donald S., *The Origins and Background of Tito's Split with the Cominform*, M. A. Thesis, Columbia University 1950.
- Zalar, Charles, *Yugoslav Communism. A Critical Study*, Prepared for the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, Washington, 1961.
- Zaninovich, M. G., *The Development of Socialist Yugoslavia*, Baltimore, 1968.
- Zilliacus, Konni, *Tito of Yugoslavia*, London, 1952.
- Yindrich, Jan, *Tito versus Stalin. The Battle of the Marshals*, London, 1950.
- Yergin, Daniel, *Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security State*, Penguin Book, 1980.

Jože Pirjevec
TITO, STALIN IN ZAHOD

Zbirka
DRUŽBOSLOVJE

Ureja uredniški odbor:
Mojca Apih-Lamovec, Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Danilo Domajnko,
Pavel Gantar, Francka Herga (predsednica), Savin Jogan, Lev Kreft,
Matjaž Maček, Lojze Sočan, Peter Vodopivec, Ivanka Vrhovčak in
Bora Zlobec-Jurčič

Izdala in založila
DELAVSKA ENOTNOST
(TOZD v ČGP Delo)
61000 Ljubljana, Celovška 43

Direktor TOZD Delavska enotnost
Dušan Gačnik

Odgovorni urednik založbe Delavske enotnosti
Danilo Domajnko

Prevedla
Neda Pagon

Lektorirala
Ljudmila Cvetek-Russi in Marjan Dolgan

Ovitek opremil
Andrej Verbič

Tisk
Tiskarna Ljudske pravice
Ljubljana, Kopitarjeva 2

Prvi natis v slovenščini

Naklada 3000 izvodov

KNJIGO JE SOFINANCIRALA KULTURNA SKUPNOST SLOVENIJE
Ljubljana, avgust 1987

© Jože Pirjevec

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo št. 4210-27/86 z dne 26. 3. 1986
se za to knjigo ne obračunava in ne plačuje davek od prometa proizvodov.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000188873

sti
o,
še
o-
in
le
av
a-
le,
je,
m
o-
kli
to
st
ivi
le-
da
o-
ji
ed
o-
a-
st
o-

ces, njegova analiza vodi v postopno razumevanje temeljne tematike, resničnih vzrokov in posledic »boja«, na katerega jugoslovanski komunisti niso bili pripravljeni, in to iz preprostega razloga, ker ga niso mogli niti slutiti, medtem ko je šlo v Stalinovem primeru za ponovitev tistega maličnega ideje in prakse socializma, ki ga je začel izvajati že v letih pred drugo svetovno vojno. Vzrok spopada pa je bil tale: Jugoslavija, ki je zahtevala posebno mesto znotraj socialističnega tabora in poudarjala, da je bil njen osvobodilni boj istočasno tudi revolucionarni proces, bi se morala podrežati sovjetski izkušnji – viru navdiha za vse komunistične partije. Tisti, ki trdijo, da sovjetske prakse ni mogoče prevzemati v vsakem primeru, delajo veliko napako in so obsojeni na propad. Titov upor tej tezi je pomenil, kot je danes očitno, začetek konca monolitnosti socialističnega tabora, saj je Jugoslavija prva odločno nastopila proti sovjetskemu monopolu pravilne interpretacije marksizma ter proti Stalinovi karizmi in nezmotljivosti.

Študija Jožeta Pirjevca se loteva, kot je razvidno iz naslova, tudi zapletene dialektike v odnosih med Jugoslavijo in Zahodom, teme, ki ni nič manj zanimiva in jo priporočamo bralčevi pozornosti.

Iz ocene Alessandra Damianija, La voce del popolo, Reka, 12. maja 1987.

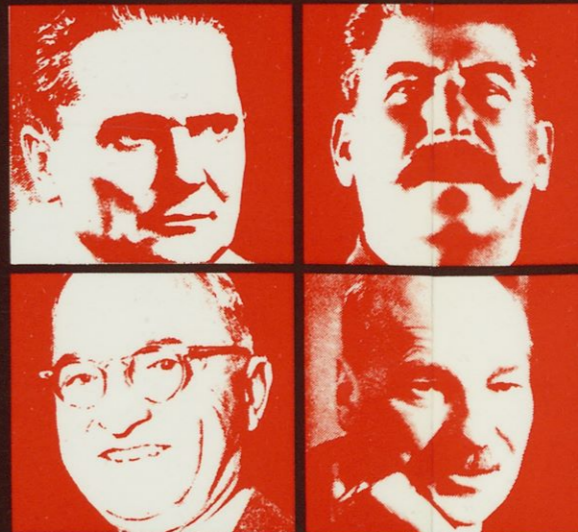
Jože Pirjevec se je rodil 1940, v Trstu. Tu je obiskoval slovenske šole in univerzo, na kateri je leta 1967 diplomiral iz sodobne zgodovine. Študij je nadaljeval na Normalni v Pizi in na Diplomatski akademiji na Dunaju. Leta 1971 je bil imenovan za profesorja zgodovine vzhodne Evrope na fakulteti za politične vede v Pizi. Pet let pozneje je začel na univerzi v Trstu poučevati zgodovino slovanskih narodov, v letu 1987/88 pa zgodovino vzhodne Evrope na univerzi v Padovi.

Njegovo znanstveno delo je osredotočeno na vprašanja o sodelovanju med italijanskimi in slovanskimi patrioti v dobi risorgimenta, na etnične in socialne probleme zadnjega obdobja habsburške monarhije, na sodobno zgodovino Trsta, na odnose med Vzhodom in Zahodom po drugi svetovni vojni in na zgodovino carske Rusije. Na te teme so v slovenščini, srbohrvaščini, nemščini, italijanščini in angleščini izšli številni njegovi članki in tudi obširnejše monografske razprave: Niccolò Tommaseo med Italijo in Slavijo (s tem delom je leta 1978 doktoriral na ljubljanski filozofski fakulteti), Zgodovina Rusije v XIX. stoletju, Tržaški vozal ter Tito, Stalin in Zahod. Kot publicist in kulturni delavec pa je tudi zavzeto prisoten v življenju Slovencev v Italiji.

Jože Pirjevec Tito, Stalin in Zahod

TITO, STALIN IN ZAHOD

Jože Pirjevec

Tito, Stalin in Zahod

Če hvališ nekatere lastnosti znanstvenika, ne pomeni vedno, da mu narediš uslugo, zlasti če gre za lastnosti – kot so metodološka natančnost, selektivna in ažurna raba virov – ki bi morale biti same po sebi umevne (čeprav smo priča izrabljanju in podrežanju tako visoke in resne naloge, kot je znanstveno raziskovanje, neposrednim in malenkostnim zahtevam trenutka). Zato ne bomo v tem smislu ničesar rekli o prof. Jožetu Pirjevcu, raje bomo poudarili njegovo pripravljenost ali bolje odločnost, da se vživi v probleme, katerih teže in zapletenosti se povsem zaveda, ne da bi se kakorkoli odpovedal svoji samostojni sodbi. Spopad med KPJ in Informbirojem se v njegovem sintetičnem, a dokumentiranim prikazu ponuja kot vijugast in notranje kontradiktoren pro-

Delavska enotnost

Delavska enotnost

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

493728